

Сучасні проблеми цивільно-правової відповідальності

07 лютого 2025 року

м. Харків

Матеріали XXIII науково-практичної конференції,
присвяченої 103-й річниці з дня народження доктора юридичних наук,
професора, члена-кореспондента АН УРСР, ректора Харківського
юридичного інституту (1962–1987 рр.) В. П. Маслова

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
КАФЕДРА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА
КАФЕДРА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ,
ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ІННОВАЦІЙ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ЦИВІЛІСТИЧНА ПЛАТФОРМА»

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНО- ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

**Матеріали XXIII науково-практичної конференції,
присвяченої 103-й річниці з дня народження
доктора юридичних наук, професора,
члена-кореспондента АН УРСР, ректора
Харківського юридичного інституту (1962–1987 рр.)
В. П. Маслової**

(Харків, 7 лютого 2025 року)

Харків
«ЕКУС»
2025

*Рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
рішенням кафедри цивільного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 8 від 27 січня 2025 року)*

Організаційний комітет конференції

Гетьман А. П. – доктор юридичних наук, професор, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік НАПрН України (голова оргкомітету конференції);

Журавель В. А. – доктор юридичних наук, професор, в. о. президента НАПрН України, академік НАПрН України (заступник голови оргкомітету конференції);

Лученко Д. В. – доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (член оргкомітету конференції);

Спасибо-Фатєєва І. В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент НАПрН України (член оргкомітету конференції);

Яроцький В. Л. – доктор юридичних наук, професор, в. о. завідувача кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент НАПрН України (член оргкомітету конференції);

Ходико Ю. Є. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (член оргкомітету конференції)

Донець А. Г. – кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (секретар конференції)

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2025

© Національна академія правових наук України, 2025

© Громадська організація «Цивілістична платформа»

© Вид-во «ЕКУС», 2025

В. П. Маслов, ректор Харківського юридичного інституту (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) у 1962–1987 роках

Гетьман А. П.,
*доктор юридичних наук, професор,
ректор Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого, академік НАПрН України*

ПАМ'ЯТІ ВАСИЛЯ ПИЛИПОВИЧА МАСЛОВА

Виповнилося 103 роки з дня народження Василя Пилиповича Маслова. Він був і залишається видатним українським цивілістом, на підручниках та наукових працях якого навчалося кілька поколінь українських правників.

Василь Пилипович як дослідник, доктор юридичних наук мав численні наукові праці – монографії та статті, як ректор формував той живий організм, який на той час йменувався Харківським юридичним інститутом, а зараз – Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого. Василь Пилипович був професором, членом-кореспондентом Академії наук УРСР. Він очолював наш університет протягом 25 років! (з 1962 по 1987 рр.)

Щоб склалася така блискуча, як зараз би сказали, «кар'єра» треба було подолати багато перешкод і докласти чимало зусиль. На час своєї молодості Василю Пилиповичу прийшлося воювати – одразу після закінчення середньої школи вісімнадцятирічним юнаком він пішов на війну. Був поранений. Став інвалідом.

І коли ми кожного року вшановуємо пам'ять Василя Пилиповича і згадуємо про етапи його життя, то всі ці події раніше нами сприймалися суто як історичні. Однак в світлі сучасних подій – війни, руйнування нашого міста, гибелі наших людей, молодих хлопців і не тільки – все те, що відбувалося більше 80 років тому сприймається зовсім по-іншому. Ми вже відчуваємо те, яким є життя під час війни, яким стає викладання і навчання в цей період і як все бачиться і відбувається зовсім у іншому вимірі, ніж у мирні часи.

А тоді Василь Пилипович був нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня та багатьма медалями і знайшов в собі сили навчатися –

він в 1944 році поступив до Харківського юридичного інституту, який закінчив у 1948 р. А вже у 1951 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Право особистої власності на житловий будинок в СРСР». Прошло 17 років і він захищає докторську дисертацію і у 1968 р. стає доктором юридичних наук і професором.

Тож 40 років В. П. Маслов працював у Харківському юридичному інституті, де, як прийнято говорити, він пройшов шлях від асистента кафедри цивільного права до ректора.

Можна багато наголошувати на величезну напруженість В. П. Маслова як науковця, організатора та керівника вищого навчального закладу. Вся його діяльність прийшла на часи, коли були відсутні сучасні технології, обмежений доступ до інформаційних ресурсів. Та й ідеологічні засади сфери права не дозволяли справжньому науковцю реалізуватись повною мірою.

Тим не менш працездатність і сумлінність дозволили Василю Пилиповичу зробити вагомий внесок у розвиток юридичної науки. Немає майже жодного розділу цивільного права, якому він не приділив би уваги, хоча як науковця його особливо приваблювало декілька проблем: проблеми права власності, житлового права, сімейного права, питання правових форм науково-технічного співробітництва, проблеми договірних зв'язків в агропромисловому комплексі. Його 7 монографій – як би зараз сказали – ставали бестселерами.

Особливу увагу В. П. Маслов приділяв підготовці підручників. Під його редакцією і за його участю було підготовлено двотомний підручник з цивільного права, що видавався двічі (в 1977–1978 та в 1983–1984 рр.), за який він і група його колег-співавторів Державну премію Української РСР в галузі науки і техніки. Він був також співавтором і редактором підручника з сімейного права, що вийшов у 1982 р. Враховуючи значний внесок у розвиток юридичної науки 28 березня 1985 р. В. П. Маслов був обраний членом-кореспондентом Академії наук Української РСР.

Попри те, що адміністративна посада забирала багато часу, В. П. Маслов приділяв увагу підготовці наукових кадрів. Під його керівництвом були захищені кандидатські та докторські дисертації, а наукова проблематика, якій були присвячені наукові дослідження, достатньо розгалу-

жена і завжди затребувана. Це і житлове право, і сімейне право, і право власності тощо.

Тому не дивно, що В. П. Маслов приділяв велику увагу реформуванню цивільного законодавства УРСР у 60-х роках минулого сторіччя. Адже аналітичний розум і системне бачення дозволяли зробити вагомий внесок в процес кодифікації. І важливість цього нам тепер також ясніше зрозуміло в період, коли в країні триває черговий процес оновлення Цивільного кодексу.

Для нас зараз показовими є зв'язки з іноземними колегами, співпраця в різних форматах. На ті часи це було значно складніше. Але й у цьому напрямку Василь Пилипович показав приклад – він читав лекції в Познанському університеті, співпрацював з колегами з колишньої Югославії.

Чимало творчих сил, уміння й енергії В. П. Маслов поклав на розвиток Харківського вузівського регіону, очолюючи Раду ректорів вузів. Це само по собі свідчить про авторитетність нашого ректора та додаткове навантаження на нього.

Крім цього, В. П. Маслова був членом Президії Північно-Східного наукового центру АН УРСР, членом редакційної колегії журналу «Правоведение», входив до складу науково-консультативної Ради Верховного Суду. Неодноразово обирався депутатом Харківської обласної та міської Ради народних депутатів та очолював комісії з питань законності.

Трудові подвиги В. П. Маслова були відзначені орденами «Знак пошани» (1961 р.), Жовтневої Революції (1971 р.), Трудового Червоного прапора (1991р.).

Як талановита й безмірно віддана своїй професії людина, Василь Пилипович зробив настільки багато для цивілістики, університету, міста Харкова, для всіх нас, що це важко переоцінити.

А взагалі Василь Пилипович був дуже відкритою людиною, щирою на добрі почуття, швидкий на підтримку, легкий у спілкуванні.

Світлу пам'ять про визначного вченого, талановитого організатора юридичної освіти, громадського діяча і чудову людину збережуть усі, хто його знав.

Баранкова В. В.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільної юстиції
та адвокатури Національного
юридичного Університету імені
Ярослава Мудрого

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НОТАРІУСА

Згідно ст. 21 Закону «Про нотаріат» шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних або недбалих дій державного нотаріуса, відшкодовується в порядку, передбаченому законодавством України. Це означає, що такий позов має бути звернений до нотаріальної контори або нотаріального архіву, де працює нотаріус, і які є юридичними особами (ст. 1172 ЦК). Останні, своєю чергою, можуть звернутися до нотаріуса, з вини якого була відшкодована шкода і виплачені певні грошові суми (ст. 1191 ЦК, ст. 130 КЗпП). Це зумовлює можливість залучення або допуску нотаріуса до участі у справі в якості третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмету спору. Отже, в таких випадках можливий наступний суб'єктний склад: позивач – заінтересована особа, яка вважає, що внаслідок незаконних або недбалих дій нотаріуса їй спричинено шкоду; відповідач – державна нотаріальна контора чи державний нотаріальний архів; третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, – державний нотаріус, незаконними або недбалими діями якого спричинено шкоду позивачу (на думку останнього).

Відповідно до вимог ст. 27 Закону «Про нотаріат» шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних дій чи недбалості приватного нотаріуса, відшкодовується у повному розмірі. Це означає, що суб'єктний склад у таких справах буде наступним: позивач – заінтересована особа, якій завдано шкоди, та відповідач – приватний нотаріус, незаконними чи недбалими діями якого, на думку позивача, йому спричинено шкоду.

У літературі висловлювалися інші точки зору щодо визначення суб'єктного складу таких справ. Наприклад, С. С. Бичкова вважає, що відповідачем у таких справах нотаріус має бути тільки у випадках, коли ним не укладено договору страхування цивільно-правової відповідальності (що за правилами нотаріального законодавства є неможливим – нотаріус

зобов'язаний до початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю укласти договір страхування цивільно-правової відповідальності – ст. 28 Закону «Про нотаріат»), або немає підстав для відшкодування шкоди страховиком, або коли розмір завданої шкоди перевищує розмір страхової суми. За відсутності таких умов відповідачем має бути страховик, а нотаріус – третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору [1, С. 29].

Вважаємо, що така точка зору є спірною, оскільки обставини, зазначені автором, можуть бути враховані при постановленні рішення тільки за умови їх доведення у судовому процесі, а відповідач визначається позивачем значно раніше.

Крім того, зазначена позиція суперечить положенням чинного законодавства. Відповідно до ст. 1166 ЦК майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Отже, суб'єктом цивільно-правової відповідальності є саме нотаріус, а не страховик. Стаття 27 Закону «Про нотаріат» визначає підстави відповідальності (та умови звільнення від неї) саме нотаріуса, а не страховика. Інша справа, що відшкодування буде в першу чергу здійснюватися за рахунок страхової суми, але ж для того страхувальник має заявити страховику про настання страхового випадку, а це стане можливим тільки після постановлення відповідного рішення.

Підставою для задоволення позову про відшкодування шкоди є обставини, пов'язані із поведінкою нотаріуса, а не страховика, і, постановляючи рішення у справі, суд неминуче вирішить питання про обов'язки нотаріуса, а це буде неможливим, якщо нотаріус буде третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмету спору, а не відповідачем.

Далі, особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини (ч. 2 ст. 1166 ЦК). До того ж ч. 2 ст. 27 Закону «Про нотаріат» закріплює спеціальні підстави звільнення нотаріуса (а не страховика) від відповідальності. Як можна покласти обов'язок доказування таких фактів на страховика?

Відповідно до ст. 1194 ЦК особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди

зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням). А згідно з ч. 5 ст. 28 закону «Про нотаріат» розмір відшкодування заподіяної шкоди визначається за згодою сторін або в судовому порядку. Якщо відповідачем у справі буде страховик, а розмір відшкодування буде визначений в судовому порядку і перевищить розмір страхової суми, то має виникнути новий судовий процес, адже у цьому нотаріус є третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог, і рішення у справі не може містити висновків про його права та обов'язки?

Також відповідно до ст. 979 ЦК за договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору. У договорі страхування цивільно-правової відповідальності нотаріуса просто неможливо наперед визначити особу, якій в подальшому буде спричинено шкоду, отже, страхова виплата має бути виплачена страхувальнику (тобто нотаріусу), а не позивачу.

Крім зазначеного, позивач може заявити вимогу про відшкодування шкоди в натурі. Як таку вимогу можна зобов'язати задовольнити страхувальника?

Таким чином, відповідачем у справах про відшкодування шкоди, заподіяної приватним нотаріусом, має бути сам нотаріус.

Необхідною підставою для притягнення нотаріуса до відповідальності у таких справах є незаконні чи недбалі дії (чи бездіяльність) нотаріуса, наявність самої шкоди (майнової чи моральної), причинний зв'язок між неправомірною поведінкою нотаріуса та заподіяною шкодою, а також вина нотаріуса. При цьому відповідно до ч. 2 ст. 27 Закону «Про нотаріат» нотаріус не несе відповідальності у разі, якщо особа, яка звернулася до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії: подала неправдиву інформацію щодо будь-якого питання, пов'язаного із вчиненням нотаріальної дії; подала недійсні та (або) підроблені документи; не заявила про відсутність чи наявність осіб, прав чи інтересів яких може стосуватися нотаріальна дія, за вчиненням якої звернулася особа.

Незаконними, як вже зазначалося, дії нотаріуса може визнати тільки суд. Тому рішення про задоволення позову у справах щодо відшкодуван-

ня шкоди може бути постановлене лише за умови попереднього (в іншому судовому процесі) розгляду судом питання про недійсність нотаріального акту через незаконність дій нотаріуса, незаконність вчиненої нотаріальної дії або відмови у її вчиненні.

Безумовно, вимоги про визнання дій нотаріуса незаконними та відшкодування шкоди можуть бути поєднані в одному судовому процесі, але й за таких умов можливість задоволення вимоги про відшкодування шкоди буде зумовлюватися задоволенням вимоги про визнання дій нотаріуса незаконними. При цьому обидві ці вимоги мають бути заявлені у порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством, тобто одночасно, а не після початку судового розгляду.

Крім того, правила цивільного законодавства та ст. 27 Закону «Про нотаріат» передбачають необхідність встановлення усіх складових елементів цивільного правопорушення без виключення, і у разі відсутності будь-якого з них, цивільно-правова відповідальність нотаріуса наступати не може.

До нотаріуса можуть бути пред'явлені вимоги і про відшкодування моральної шкоди. Стаття 1167 ЦК передбачає, що моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених ч. 2 цієї статті. Під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

Спори за участю нотаріусів в якості сторони (позивача чи відповідача) завжди мають розглядатися судами цивільної юрисдикції. Визначальним критерієм розмежування компетенції цивільних та господарських судів при цьому є законодавчо закріплена характеристика нотаріальної діяльності як такої, що не є підприємницькою та не спрямована на отримання прибутку [2, с. 140].

Список літератури:

1. Бичкова С. С./ Участь нотаріуса у цивільному процесі України/ Криміналістичний вісник. – 2014. – № 1 (21). – С. 26–31
2. Баранкова В. Правова природа нотаріальної діяльності// Вісник академії правових наук України. – 1998р. – № 3 (14). – С. 137–143

Біляєв О. О.,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільного права
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ В СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

Сучасна світова система правовідносин в сфері спорту побудована за принципом певної відокремленості держави від безпосередньої участі у всіх спортивних заходах. Однак, говорити про її абсолютну відстороненість від спортивної сфери буде занадто передчасним.

Держава, як встановлює ст. 1 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» (далі – Закон), в особі «певних органів державної влади», є суб'єктом сфери фізичної культури та спорту. Її функції в якості суб'єкта в багатьох випадках докорінно відрізняються від тих, що здійснюються іншими суб'єктами – фізичними та юридичними особами. Принципи державної політики в сфері спорту проголошуються у ст. 4 Закону і ґрунтуються на засадах відсутності своєї безпосередньої участі. Дійсно, ми не спостерігаємо таких явищ, державний спортивний клуб чи спортивна організація, а наявність спортсменів приймаючих участь у змаганнях від імені держави (не плутати виступ під прапором України) виглядає нісенітницею. Напрямок участі держави в сфері спорту полягає у: визнанні фізичної культури і спорту, забезпеченні проголошених цінностей, сприянні та забезпеченні заняттям фізичною культурою та спортом тощо.

Втілення проголошених засад відбувається за участі центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері фізичної культури та спорту, що діє на підставі «Положення про Міністерство молоді та спорту України» від 02.07.2014 р. №220. Його повноваження закріплені в ст. 6 Закону, лівова доля яких має організаційну, забезпечувальну, координаційну тощо функцію. На наш погляд, їх поєднує відсутність майнового змісту та наявність управлінської складової, що унеможливує притягнення в разі порушення до майнової відповідальності, що притаманно цивільно-правовим відносинам.

Однак, вважаємо, більш детальний аналіз Закону дає все ж таки підстави говорити про паростки відповідальності держави в сфері спорту.

Одним із суб'єктів сфери фізичної культури і спорту Закон визнає заклади фізичної культури і спорту до складу яких входять: спортивні клуби, дитячо-юнацькі спортивні школи, заклади спеціалізованої освіти спортивного профілю із специфічними умовами навчання, школи вищої спортивної майстерності, центри олімпійської підготовки, центри студентського спорту закладів вищої освіти, фізкультурно-оздоровчі заклади, центри фізичного здоров'я населення, центри фізичної культури і спорту осіб з інвалідністю. Кожен з них є юридичною особою та має свою специфіку створення, що полягає у різниці за організаційно-правовою формою, для товариств може різнитися мета за критерієм одержання прибутку та подальшого його розподілу, а також Законом встановлюються певні вимоги до складу засновників (учасників) в залежності від обраного для створення виду закладу фізичної культури та спорту.

І, якщо мова йде про спортивні клуби, фізкультурно-оздоровчі заклади, центри фізичної культури і спорту для осіб з інвалідністю, колективи фізичної культури, фізкультурно-спортивні товариства, спортивні федерації, громадські організації учнів та студентів, спортивну студентську спілку України, громадські об'єднання фізкультурної спрямованості ветеранів, національний олімпійський комітет України, спортивний комітет України, то Закон не передбачає участь держави, в особі відповідних органів, в якості їх засновників (учасників).

На відміну, держава, в особі: центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти; центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері фізичної культури та спорту; місцевих державних адміністрації може виступати в якості засновника наступних спортивних організацій: дитячо-юнацькі спортивні школи, заклади спеціалізованої освіти спортивного профілю, школи вищої спортивної майстерності, центри олімпійської підготовки, центри студентського спорту закладів вищої освіти, центри фізичного здоров'я населення.

Відповідно, при створенні останніх, держава має вносити певне майно, що належить їй на праві державної власності для формування «статутного» капіталу відповідної юридичної особи. Відповідальність держави нами вбачається у випадках ліквідації таких юридичних осіб

та можливого пред'явлення вимог кредиторів, які задовольняються за рахунок майна юридичної особи в разі недостатності в неї коштів.

Наступним можливим напрямом відповідальності держави є наслідки порушень одного з повноважень, передбачених ст. 6 Закону: організація та проведення чемпіонатів України з видів спорту, визнаних в Україні, інших всеукраїнських та міжнародних спортивних змагань і спортивних заходів. В рамках організації та проведення спортивних заходів та змагань на організаторів покладається обов'язок встановлений ст. 48 Закону та Положенням «Про порядок організації і проведення офіційних спортивних змагань і навчально-тренувальних зборів та порядок матеріального забезпечення їх учасників» від 09.02.2018 № 617: забезпечувати безпечні умови життя і здоров'я відвідувачів та користувачів спортивних споруд, користувачів фізкультурно-спортивного спорядження та обладнання, а також не завдавати шкоди довкіллю та здійснювати відповідні заходи з охорони та безпеки.

В разі заподіяння шкоди учасникам або відвідувачам спортивних змагань або заходів, організатором яких виступає держава в особі свого центрального органу виконавчої влади, відповідальним має виступати останній. На наш погляд спеціальною підставою для відшкодування шкоди, що за своєю природою є деліктною відповідальністю, мають бути положення ст. 1173 ЦК України – Шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодовується державою незалежно від вини цих органів.

При цьому, не буде мати юридичного значення виконання обов'язку організатора, передбаченого п. 7 Розділу 3 Положення № 617 щодо призначення відповідальної за дотримання учасниками заходу правил безпеки особи та можливого застосування ст. 1172 ЦК України в контексті відповідальності юридичної особи за дії свого працівника. Зазначений механізм, завдяки суб'єктному складу, можливий виключно в разі, коли в ролі організатора не виступає орган державної влади.

Таким чином, вважаємо відповідальність держави в сфері фізичної культури і спорту є можливою, зокрема, у випадках відповідальності засновників юридичних осіб в разі їх ліквідації та в разі заподіяння шкоди учасникам та відвідувачам спортивних змагань і заходів, організатором яких виступає орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері фізичної культури та спорту.

Бірюков О. М.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного
приватного права Інституту
міжнародних відносин Київського
національного університету імені
Тараса Шевченка*

СОЛІДАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У БАНКРУТСТВІ: НАУКОВА ПРОБЛЕМА ЧИ ПОМИЛКА ЗАКОНДАВЦЯ?

1. Субсидіарна як додаткова відповідальність осіб, які разом з боржником мають відповідати за його зобов'язаннями у відносинах неспроможності є звичайною, хоча і не поширеною, практикою [1]. Додаткова відповідальність посадових осіб боржника, дії яких суттєво вплинули на майнових стан юридичної особи в період, що передував визнанню її неспроможною, зустрічається у законодавстві про банкрутство різних країн світу. Зasadничими положеннями для впровадження відповідних положень у національне законодавство є рекомендації, що містяться в Принципах Всесвітнього банку щодо ефективних систем банкрутства і захисту кредиторів/боржників [2].

2. В Україні крім субсидіарної відповідальності в законодавстві про банкрутство містяться і положення про солідарну відповідальність. Такі положення є досить незвичними у контексті регулювання відносин неспроможності, суть яких зводиться про визнання особи неспроможною і розподілу виторгу від продажу майна між конкурсними кредиторами.

3. Положення щодо солідарної відповідальності в українському законодавстві про банкрутство пройшли кілька трансформацій і поступово перетворилась на проблему, з якою сьогодні стикаються судді.

В Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [3] солідарна відповідальність узгоджувалась з загальними положеннями договірного права та відповідала загальній концепції цивільно-правової відповідальності – така відповідальність мала наставати за наявності укладеного між боржником і кредитором чи кредиторами договору про додаткову відповідальність за визначеним зобов'язанням чи зобов'язаннями. Зрозуміло, відповідальність покладалась на поручителя.

Пізніше, в середині 2010-х років, у статтю 95 зазначеного Закону, присвяченій особливостям застосування процедури банкрутства до боржника, що ліквідується власником, було додані положення про солідарну відповідальність, що мала наставати за не звернення ліквідатора (ліквідаційної комісії) такого боржника до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство.

В нині чинний Кодекс України з процедур банкрутство [4], що змінив Закон про відновлення, були внесені зміни стосовно солідарної відповідальності керівника боржника, який не звернувся у місячний строк до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі за наявності загрози настання неспроможності. Автор цих тез відразу відреагував на таку новелу у законодавстві про банкрутство, вказавши на помилковість використання такого механізму у відносинах неспроможності і було запропоновано просте рішення щодо виправлення такої помилки шляхом виключення цих положень із закону про банкрутство.

4. Добре відомо, що у цивільному праві солідарна відповідальність застосовується у певних визначених в цивільному законодавстві ситуаціях, наприклад у разі спільної відповідальності подружжя.

У підприємницькому законодавстві солідарна відповідальність передбачена для учасників окремих видів товариств. Крім того, у разі реорганізації товариства за зобов'язаннями особи, що припинилася, відповідальність несе новостворена особа (особа- правонаступник). Також така форма відповідальності ефективно виконує свої функції у вексельному законодавстві – усі учасники вексельного обороту солідарно відповідають за вексельним зобов'язанням.

За загальним правилом, солідарно у цивільно-правових відносинах можуть відповідати двоє або більше осіб, кожна з яких несе додаткову відповідальність перед кредитором у повному обсязі. Відповідно до чинного цивільного законодавства солідарна відповідальність передбачає, що кредитор має право вимагати виконання зобов'язання частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого окремо (ч. 1 ст. 543 ЦКУ). Відповідно, особа чи особи, які виконали зобов'язання перед кредитором, мають право регресу до інших зобов'язаних осіб.

5. У відносинах неспроможності ці положення цивільного законодавства мають розумітись таким чином, що керівник боржника відпо-

відає за зобов'язаннями компанії нарівні із самою компанією. Зазначимо, це не відповідає розумінню відповідальності у відносинах неспроможності. Більше того, це руйнує основи законодавства про банкрутство, що ґрунтується на встановленні юридичного факту неспроможності особи виконати усі вимоги усіх кредиторів і погашення боргів у колективній процедурі.

Автор цих тез звертає увагу на спірність введення неприродного у сфері банкрутства правовому механізму, що виконує специфічну функцію у інших правових відносинах. По-перше, вирішення проблем заборгованості шляхом застосування процедур банкрутства не стосується виконання кожного окремого зобов'язання. Тут йдеться про усі борги особи, що погашаються у колективній процедурі. Зазначені проблеми вирішуються переважно у суді і виключно за правилами конкурсного процесу. По-друге, наслідки покладення солідарної відповідальності на осіб, які не є учасниками відповідних договірних відносин, є інші, ніж у договірному праві, коли кредитор може звернутись до будь-якої особи з вимогою виконати зобов'язання.

Зазначимо, що при здійсненні досліджень у сфері неспроможності солідарна відповідальність не зустрічалась ані у міжнародних документах, ані у судовій практиці країн світу, що вивчались.

6. В якості узагальнення пропонується розробникам законодавчих пропозицій обов'язково звертатись до міжнародних документів, в яких містяться так звані міжнародні стандарти та їхнє пояснення з обґрунтуванням способів їх реалізації у законодавстві про банкрутство.

Насамкінець зазначимо, що, якщо б науковців запрошували до розробки законодавчих ініціатив, то не було б потім проблем у сфері правозастосування. Як свідчить практика, на виправлення концептуальних помилок у законодавстві про банкрутство витрачаються іноді роки, а підставою часто стають накопичення помилкових чи необґрунтованих судових рішень.

Список використаних джерел:

1. Бірюков О. М. Персональна відповідальність у банкрутстві: міжнародні документи і світова практика. Вісник КНУ. Юридичні науки. К., 2022. № 5 (124). С. 5–12. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2022/5.124-1> (дата звернення 30.01.2025).

2. Principles for Effective Insolvency and Creditor/Debtor Regime. Edition: World Bank, Washington, DC. 2021. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/35506/Principles-for-Effective-Insolvency-and-Creditor-and-Debtor-Regimes.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 30.01.2025).
3. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 30 червня 1999 року № 784-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12#Text> (дата звернення 30.01.2025).
4. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення 30.01.2025).

Боднар Т. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
ННІ права Київського національного
університету імені Тараса
Шевченка, член-кореспондент
Національної академії правових наук
України*

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТОРІН КОМЕРЦІЙНИХ ДОГОВОРІВ З ПУБЛІЧНИМ ІНТЕРЕСОМ

Зазначимо, що термін «комерційні договори» майже не вживається у вітчизняній науковій літературі, попри те що його аналог – «комерційні контракти» – відносно давно застосовується в міжнародних документах, наприклад, в Принципах міжнародних комерційних контрактів (УНІДРУА, 2016) [1]. Разом з тим термін «контракт», як еквівалент терміну «договір» з різними визначеннями (зовнішньоекономічний, державний, деривативний тощо) вживається в законодавстві України щодо обмеженої сфери застосування (зовнішньоекономічна діяльність, оборонні закупівлі, сфера державних резервів, ринки капіталу).

Більш поширеним в навчальній та науковій літературі певний час був термін «підприємницькі договори», застосування якого, як правило,

протиставлялося терміну «господарські договори», хоч насправді останнє поняття ширше, оскільки сторонами таких договорів можуть бути і непідприємці (наприклад, в договорі між казенним підприємством і покупцем військової техніки).

Підприємницькі договори досліджувалися українськими науковцями – представниками цивільно-правової (В. В. Луць, Р. Б. Шишка) та господарсько-правової (В. С. Мілаш) науки, які сформулювали характерні ознаки, притаманні цим договорам.

Так, на думку В. В. Луця, контрактам у підприємницькій діяльності притаманні такі ознаки: особливість суб'єктного складу; мета – здійснення підприємництва; окремий порядок їх укладення, обліку та реєстрації; особливий порядок виконання або умов відповідальності [2, с. 31].

Р. Б. Шишка вважає, що в підприємницькому договорі поєднуються як загальні ознаки, властиві всякому цивільно-правовому договору, так і особливі риси, які можна звести до таких: 1) його сторонами договору є юридичні або фізичні особи, зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності; 2) його зміст становлять умови, за якими передаються товари, виконуються роботи або надаються послуги з метою здійснення підприємницької діяльності або з іншою метою, не пов'язаною з особистим (сімейним, домашнім) споживанням; 3) для деяких з них, зокрема зовнішньоекономічних контрактів або біржових угод, може встановлюватися окремий порядок їх укладення (підписання), обліку та реєстрації; 4) певні особливості можуть характеризувати порядок виконання або умови відповідальності сторін за підприємницьким договором (наприклад, відповідальність підприємця незалежно від його вини [3, с. 500].

На наш погляд, з усієї маси комерційних договорів можна виділити групу договорів з публічним інтересом, що мають певні, властиві лише їм, ознаки, до яких можна віднести такі:

а) наявність публічного інтересу у однієї чи обох сторін комерційного договору;

б) метою комерційного договору є опосередкування комерційної (підприємницької) діяльності;

в) особливий суб'єктний склад сторін комерційних договорів. Якщо користуватися прийнятою в комерційних кодексах багатьох держав термінологією, то однією, а то і обома сторонами комерційного договору

є комерсант, під яким ми розуміємо суб'єкта підприємницької діяльності – юридичну особу чи фізичну особу підприємця. Однією із сторін комерційного договору із публічним інтересом у більшості договорів є саме держава, територіальна громада чи юридична особа публічного права – виразники публічного інтересу (держави, суспільства, територіальної громади);

г) визначена законом процедура укладання, зміни та розірвання комерційних договорів. На відміну від досить схематично визначеної в ЦК України послідовності дій сторін майбутнього договору, які можна назвати спрощеною процедурою укладання договору, що зводиться до оферти, акцепту (з різними варіаціями) і вирішення (можливості вирішення) переддоговірних спорів, нормативно-правовими актами господарського законодавства процедура укладання комерційних договорів, як правило, виписана досить докладно [4, с. 18];

г) обмежена дія принципу договірної свободи. Суттєвим обмеженням договірної свободи стосовно окремих видів договорів з публічним інтересом, що укладаються в конкурентний спосіб, є встановлення в законодавстві істотних умов відповідних договорів [5, с. 96].

Однією з ознак, притаманних комерційним договорам з публічним інтересом, є встановлена законом відповідальність сторін комерційного договору за невиконання чи неналежне виконання умов договору.

На відміну від ЦК України, який, визначаючи серед правових наслідків порушення зобов'язання форми відповідальності (сплата неустойки, відшкодування збитків та моральної шкоди), не встановлює конкретних штрафних санкцій за невиконання чи неналежне виконання умов договорів в інших законах можуть бути встановлені досить суворі заходи відповідальності у вигляді штрафних санкцій, як це, наприклад, має місце в Законі України «Про державні резерви» [6], хоч загалом спостерігається тенденція щодо відсилання в законах до договірного порядку визначення заходів відповідальності, з чим стосовно комерційних договорів з публічним інтересом важко погодитися, зважаючи на певні корупційні ризики формулювання (а, скоріше його відсутності) в договорах такої відповідальності.

Так, п. 13.2. Типового договору транспортування природного газу [7], встановлює, що сторона, що не виконує умови цього договору ..., зобов'язана в повному обсязі відшкодувати збитки, завдані іншій сторо-

ні, а п. 13.5 Типового договору передбачає, що у разі порушення замовником строків оплати, передбачених цим договором, замовник сплачує пеню в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла в період, за який сплачується пеня, від суми простроченого платежу за кожен день прострочення платежу.

По суті, в зазначеному Типовому договорі відтворені лише положення ЦК України щодо відшкодування збитків (ст. 611 ЦК України) та щодо відповідальності за несвочасне виконання грошових зобов'язань (ст. 625 ЦК України).

Частіше законодавець вдається до застосування конструкції «несуть відповідальність, передбачену законом», що, по суті, зводиться до відшкодування збитків.

Втім, зустрічаються випадки поєднання в комерційних договорах з публічним інтересом законної і договірної відповідальності, що не змінює ситуації, оскільки навіть в текстах типових договорів (нормативно-правових актів. – Т. Б.) [8] та примірних договорів позиція щодо видів порушень і санкцій за них залишається відкритою [9].

Дослідження деяких аспектів цивільно-правової відповідальності, що стосуються комерційних договорів з публічним інтересом, як правового явища, свідчить про відсутність єдиного законодавчого підходу до визначення загальних засад врегулювання відносин відповідальності, що опосередковуються зазначеними договорами.

Ця обставина зумовлює потребу не лише у вдосконаленні законодавства, що встановлює механізм відповідальності в комерційних договорах з публічним інтересом, але і проведення поглиблених наукових досліджень особливостей такої відповідальності.

Список використаних джерел:

1. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016. URL: <https://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2016/principles2016-e.pdf>
2. Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. – 2-ге вид. перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер. 2008. 576 с.
3. Шишка Р. Б. Концепція та ознаки підприємницького договору за законодавством України // Форум права. Науковий журнал. Електронне наукове фахове видання. 2008–2. С. 495–501. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/FP_index.htm_2008_2_74%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/FP_index.htm_2008_2_74%20(2).pdf)

4. Щербина В., Боднар Т. Особливості укладання господарських договорів щодо державного майна // Право України. 2022. № 5. С. 9–20.
5. Щербина В., Боднар Т. Договірна свобода та її обмеження публічним інтересом // Право і суспільство. 2024. № 1. Т. 2. С. 91–99.
6. Про державні резерви : Закон України від 9 серпня 2023 р. № 3310-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3310-20#Text>
7. Типовий договір транспортування природного газу : Затверджено Постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг 30 вересня 2015 р. № 2497. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1383-15#Text>
8. Типовий договір про створення та функціонування індустріального парку : Затверджено Наказом Мінекономіки 20 липня 2022 р. № 2202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0954-22>
9. Примірний договір оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу : Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2020 р. № 820. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2020-п#Text>

Boldova S.
PhD student,
Department of Civil Law
Yaroslav Mudryi National Law
University

NON BIS IN IDEM IN INTELLECTUAL PROPERTY LAW: LIMITS TO CUMULATIVE COPYRIGHT AND TRADEMARK PROTECTION

The principle of Non Bis In Idem in intellectual property law presents a complex and highly debated issue, particularly concerning the cumulative protection of copyright and trademarks. While dual protection may strengthen the enforcement of intellectual property rights and prevent infringement, it also raises concerns about legal uncertainty, potential overreach, and conflicts with fundamental legal principles. In today's rapidly evolving digital economy, the traditional boundaries between copyright and trademark law have become increasingly blurred, allowing the same object to qualify for protection under both regimes.

This is possible because copyright and trademark law serve different purposes and apply distinct criteria – copyright protects original works of authorship based on their originality and expression, while trademark law safeguards signs, logos, and symbols that distinguish goods or services in commerce. For example, a well-known logo, such as the Coca-Cola script logo, can be protected under copyright as an original artistic work while also being registered as a trademark to identify and differentiate the company’s products. This dual protection ensures that unauthorized reproduction of the design can be prevented both as a copyrighted work and as a trademark infringement when used in commerce to mislead consumers. Consequently, the overlap of these protections raises critical questions about the limits of cumulative protection and the need for a balanced approach that safeguards both innovation and fair competition.

Many countries incorporate the principle of *Non Bis In Idem* into their legal frameworks, and Ukraine is no exception. This principle, which prohibits the re-imposition of a penalty for the same offense or action, is widely recognized across various legal systems. However, as we can observe, civil law does not always adhere strictly to this rule. Even the European Court of Justice (ECJ) has acknowledged limitations to its application in civil enforcement. In the case of *C-524/15, Menci* (2018), the ECJ confirmed that while *Non Bis In Idem* applies in administrative and criminal law, it does not always extend to civil enforcement, highlighting the complexity and context-specific nature of this principle in different legal spheres.

EU law and WIPO do not explicitly prohibit cumulative protection under copyright and trademark law. For instance, the EU Trade Mark Regulation (EU) 2017/1001 allows a sign to be protected as a trademark while also being eligible for copyright protection, as long as it meets the requirements for both regimes. Similarly, Directive 2001/29/EC on copyright and related rights allows for the protection of works under copyright law while also acknowledging the potential for trademark protection for distinctive signs, logos, and symbols. Additionally, WIPO’s Copyright Treaty (WCT) and the Performances and Phonograms Treaty (WPPT) recognize the possibility of overlapping protection for an object under both copyright and trademark laws, as long as it fulfills the necessary criteria for each. These provisions demonstrate that dual protection is not prohibited, raising the issue of whether

the same action may infringe both copyright and trademark simultaneously, and consequently, the potential for dual compensation.

It is standard legal practice for a court to cancel a trademark registration if the claimant holds a valid copyright for the same object, as copyright protection typically takes precedence over trademark rights in such cases. However, the situation becomes more complex when the claimant holds both copyright and trademark for the same object. In this scenario, the question arises as to whether a claimant can seek compensation for infringement under both regimes at the same time. This issue brings up important legal concerns, as it involves determining whether the same action can infringe upon both intellectual property rights, and whether the claimant is entitled to seek remedies for both copyright infringement and trademark infringement in parallel.

In the United States, the courts generally take a cautious approach when dealing with the dual protection of copyright and trademark, particularly when it comes to awarding compensation for the same infringing act. In *Nintendo of America, Inc. v. NTDEC* (1991), the court rejected awarding both copyright and trademark damages for the same infringing act, reasoning that it would lead to overcompensation. Similarly, in *Adobe Systems Inc. v. Canus Productions* (9th Cir.), the court ruled that statutory damages under copyright law must be adjusted if trademark damages cover the same harm, emphasizing the need to avoid double recovery for the same infringement.

In contrast, within the European Union, the issue of dual protection has been addressed with a slightly different focus. In *Case C-683/17, Cofemel v. G-Star* (2019), the Court of Justice of the European Union (CJEU) confirmed that copyright and industrial design law can provide cumulative protection, but this protection must be exercised in a manner consistent with the principle of proportionality to prevent excessive enforcement. Although this case specifically concerned design law and copyright, the logic can be applied more broadly to the potential overlap of copyright and trademark protections.

Both systems share a concern for preventing overcompensation but differ in their treatment of dual protection. While U. S. courts tend to limit recovery to prevent double compensation, the EU approach, as seen in *Cofemel*, allows for cumulative protection but places emphasis on proportionality and fair enforcement. Thus, while both jurisdictions acknowledge the potential for dual protection, they strive to strike a balance between ensuring intellectual property rights are upheld and preventing abusive enforcement.

In analyzing the court practice in Ukraine regarding the compensation for intellectual property violations, particularly in cases involving both copyright and trademark rights, there is a noticeable tendency for the lower courts to mistakenly treat trademark infringements as copyright violations. This can be observed in Case No. 916/131/20 and Case No. 922/2507/18.

In Case No. 916/131/20, the plaintiff, a legal entity, claimed that its copyrighted photographs and registered trademarks were used on the defendant's website without permission for the sale of goods. The appellate and cassation courts found that the first-instance court had incorrectly focused on copyright issues and compensation for its infringement, despite the case primarily concerning trademark protection. This demonstrated a misapplication of intellectual property law. As a result, the decision of the first-instance court was overturned.

In Case No. 922/2507/18, the dispute involved dual infringement of intellectual property rights – both copyright over an artwork (graphic design) and trademark rights over a logo. The defendant was accused of selling counterfeit goods featuring the plaintiff's design and trademark. The Supreme Court emphasized the need to clearly distinguish between copyright and trademark infringement, stressing that each intellectual property right must be assessed within its respective legal framework. The Court underlined the importance of properly identifying the nature of the violation – whether it concerns copyright, trademark, or both – and assessing the damages accordingly.

In both cases, the Supreme Court criticized the lower courts for misidentifying the type of intellectual property infringement and failing to establish the actual damages incurred. Additionally, the Supreme Court stressed that a thorough, fact-based analysis is crucial to determining whether the infringement concerns copyright, trademark, or both. Furthermore, it highlighted the necessity of providing clear and substantiated evidence to support any claims for compensation, particularly when multiple intellectual property rights are involved. These cases demonstrate the challenges in distinguishing between copyright and trademark infringements in practice and the necessity of a precise legal approach when multiple intellectual property rights are at stake.

In conclusion, while cumulative protection for copyright and trademark rights is theoretically permissible within intellectual property law, the practical

application of these protections raises significant challenges, particularly with regard to the principle of Non Bis In Idem. Courts often prioritize trademark protection over copyright, reflecting a tendency to treat trademark law as a specialized and dominant framework. This approach, which stems from the unique role of trademarks in distinguishing goods and services, inadvertently sidelines copyright claims when both rights overlap.

Despite dual protection being theoretically available, courts typically avoid awarding compensation under both legal regimes for the same infringement. This tendency serves to prevent double compensation and to uphold the principle of Non Bis In Idem, which prohibits multiple penalties for the same act. While this practice is consistent with the need to prevent overcompensation, it also limits the potential scope of intellectual property protection, particularly in cases where both copyright and trademark rights are valid.

Thus, intellectual property law faces a critical challenge: balancing the need to protect creative works and commercial symbols without allowing for excessive enforcement that undermines fair competition. A more nuanced approach, one that carefully considers both the distinct functions of copyright and trademark law and the risks of overcompensation, is needed to achieve a fair and effective intellectual property regime.

Scientific supervisor: Spasibo-Fateeva I. Doctor of Laws, Full Professor and Head of the Department of Civil Law, Yaroslav Mudryi National Law University

Брянкін А. С.,
*курсант 3 курсу 1 групи,
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

Цивільно-правова відповідальність за завдану шкоду є ключовим елементом регулювання відносин у сфері медичних послуг. Особливос-

ті цієї відповідальності обумовлені специфікою медичних правовідносин, де важливу роль відіграють такі чинники, як вина виконавця, обсяг завданої шкоди та умови її відшкодування. У медичній сфері питання визначення вини та її форми є одним із найскладніших аспектів, який впливає на можливість притягнення виконавця послуг до відповідальності.

Актуальність теми обумовлена зростанням кількості позовів проти медичних працівників, що пов'язано як зі змінами у сфері медичних послуг, так і з підвищенням правової грамотності пацієнтів. Це вимагає детального аналізу юридичних підходів до встановлення відповідальності, а також вивчення практики застосування норм цивільного права у медичних правовідносинах. Відповідальність у сфері медичних правовідносин передбачена у статті 80 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»: особи винні у порушенні законодавства про охорону здоров'я несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законодавством [1]

Цивільно-правова відповідальність у сфері медичної діяльності – це вид юридичної відповідальності, який виникає внаслідок порушення у галузі майнових або особистих немайнових благ громадян у сфері охорони здоров'я і який полягає переважно в необхідності відшкодування шкоди. До особистих немайнових благ громадян, які безпосередньо пов'язані з медичною діяльністю, належать перш за все життя і здоров'я. Проте варто зазначити, що обов'язковою умовою відповідальності за заподіяння шкоди є причинний зв'язок між протиправною поведінкою і заподіяною шкодою. Наприклад, якщо шкода не є наслідком протиправної поведінки заподіювача шкоди, а сталася з інших причин (через недотримання пацієнтом медичних рекомендацій чи внаслідок індивідуальних особливостей організму пацієнта), у заподіювача шкоди не виникатиме обов'язку відшкодувати шкоду [2] Тобто специфіка цивільно-правових правопорушень у медичній сфері полягає в тому, що медичний персонал несе відповідальність за неналежне виконання своїх професійних обов'язків, що призводить до порушення прав пацієнтів.

Надання медичних послуг регламентується договором про надання медичних послуг, який є цивільно-правовою угодою, що регулює відносини між пацієнтом та закладом охорони здоров'я або приватним медичним працівником. Цей договір є консенсуальним, тобто вважається

ся укладеним з моменту досягнення сторонами згоди щодо всіх істотних умов. Відповідальність за порушення умов договору про надання медичних послуг настає у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язань. Згідно з ч. 1 статті 906 ЦК України збитки, завдані замовнику внаслідок таких порушень, підлягають відшкодуванню виконавцем у повному обсязі за наявності його вини, якщо інше не встановлено договором [3]

Однією з ключових характеристик медичних правовідносин є презумпція вини виконавця послуг. Згідно з українським законодавством та судовою практикою, відсутність вини зобов'язаний доводити саме заподіювач шкоди. Верховний Суд України у постанові від 27.02.2019 по справі № 755/2545/15-ц підкреслює, що у разі, якщо презумпція вини не спростована, виконавець послуг вважається винним у формі необережності [4] Це положення відповідає європейській судовій практиці, яка враховує складність доведення вини в медичних справах. У таких випадках медичні заклади змушені впроваджувати системи контролю якості послуг, що знижують ризики виникнення шкоди пацієнтам. Водночас це створює додаткові фінансові навантаження, особливо для невеликих приватних клінік, які обмежені в ресурсах для таких інвестицій.

Відповідальність медичного персоналу може наставати й без врахування їхньої вини, наприклад, у випадках завдання шкоди через конструктивні чи технологічні недоліки послуг, ненадання повної чи достовірної інформації про медичні послуги (стаття 1209 ЦК України) [3] або використання джерел підвищеної небезпеки (п. 1, ч. 2, статті 1167 ЦК України) [3], таких як рентгенівське обладнання, лазери тощо. Українське законодавство дозволяє суду визнавати медичну діяльність джерелом підвищеної небезпеки, якщо вона створює значну ймовірність завдання шкоди життю чи здоров'ю пацієнта. Наприклад, діяльність, пов'язана із застосуванням складного медичного обладнання, часто вимагає високої кваліфікації персоналу, недоліки в якій можуть призвести до тяжких наслідків. Такі випадки викликають необхідність запровадження стандартів безпеки, що включають обов'язкове навчання медичного персоналу, регулярну перевірку обладнання та чітке документування процесів надання медичних послуг. Це не лише знижує ризики завдання шкоди, але й полегшує вирішення спірних питань у суді.

Однією з ключових проблем між державними та приватними закладами охорони здоров'я є те, що пацієнти очікують однакової якості та безпеки виконання медичних послуг, незалежно від форми власності закладу, однак фактично перелік безоплатних послуг та їх обсяг суттєво відрізняються. На прикладі міжнародного досвіду, зокрема системи охорони здоров'я Сінгапуру, пропонується розвиток симбіозу між державною та приватною медициною. У Сінгапурі реалізовано модель, що поєднує інтереси обох секторів через механізми державно-приватного партнерства та ефективну систему медичного страхування. Зокрема, запроваджено спеціальні медичні ощадні рахунки (MediSave), які дозволяють громадянам накопичувати кошти для оплати медичних послуг. Це забезпечує доступ до якісної медичної допомоги незалежно від форми власності закладу. Держава бере на себе координацію системи охорони здоров'я, сприяє інтеграції приватного сектору та контролює якість надання послуг [5]

Крім того, недотримання режиму прийому ліків і лікування є поширеною проблемою, яка суттєво знижує ефективність терапії. Пацієнти часто ігнорують призначення через різні причини: відсутність розуміння важливості лікування, страх побічних ефектів, економічні труднощі або банальне забування. Як наслідок, це призводить до ускладнень, погіршення стану здоров'я або навіть до хронізації захворювання. У таких випадках пацієнти нерідко звинувачують лікарів у неналежному лікуванні, що створює додаткові проблеми для медичного персоналу. Це може бути пов'язано з недостатнім рівнем комунікації між лікарем і пацієнтом, коли останньому не пояснюються наслідки недотримання рекомендацій, або через недовіру до медичних закладів охорони здоров'я. Звинувачення лікарів у таких випадках не лише несправедливі, але й породжують додаткове юридичне та моральне навантаження на медичний персонал, знижуючи їхню мотивацію до роботи. Це також може призводити до збільшення кількості судових позовів і погіршення загального рівня довіри до медичного персоналу.

Притягнення до відповідальності без вини виконавця може створити ризики для медичних закладів та персоналу, зокрема фінансові. Однак така практика виправдана, оскільки спрямована на захист прав пацієнтів як слабшої сторони у договірних відносинах. Водночас законодавство потребує уточнення критеріїв, за якими визначаються джерела підви-

щеної небезпеки та суб'єкти відповідальності. Для досягнення балансу між правами пацієнтів та лікарів важливо впроваджувати механізми страхування відповідальності медичного персоналу. Це дозволить не лише забезпечити компенсацію постраждалим пацієнтам, але й захистити лікарів від необґрунтованих позовів. Крім того, впровадження системи медіації могло б знизити навантаження на судову систему та сприяти більш швидкому вирішенню конфліктів.

Цивільно-правова відповідальність у сфері медичних правовідносин є складним, багатогранним інститутом, який враховує інтереси обох сторін – пацієнтів і виконавців медичних послуг. Визначення вини та її форми, випадки безвинної відповідальності, а також збалансування різниці в лікуванні між державними та приватними медичними установами потребують подальшого вдосконалення. Баланс між захистом прав пацієнтів та інтересами медиків може бути досягнутий шляхом впровадження чітких та прозорих норм, які гарантують рівність і справедливість у сфері медичних послуг. Запровадження обов'язкового страхування відповідальності, розвиток медіації та вдосконалення системи фінансування медичних закладів є важливими кроками для підвищення ефективності правового регулювання у сфері медичних послуг. Лише через створення справедливої та збалансованої системи можна забезпечити захист прав усіх учасників медичних правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»: Документ 2801-ХІІ, чинний, поточна редакція – Редакція від 05.01.2025, підстава – 4068-ІХ [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 19.01.2025).
2. Відповідальність медичних працівників. Документ n0040323-11, поточна редакція – Прийняття від 20.06.2011 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0040323-11#Text> (дата звернення: 19.01.2025).
3. Цивільний кодекс України: Документ 435-ІV, чинний, поточна редакція – Редакція від 10.01.2025, підстава – 4174-ІХ [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 19.01.2025).
4. Постанова від 27.02.2019 по справі № 755/2545/15-ц Касаційного цивільного суду [Електронний ресурс]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81020404> (дата звернення: 19.01.2025).

5. Лихошвай А. В., Паламаренко В. О., Струков В. О. Правове забезпечення діяльності приватних медичних закладів // Юридичний науковий електронний журнал. – 2020. С. 197–201.
6. Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення»: Документ 2168-VIII, чинний, поточна редакція – Редакція від 01.01.2025, підстава – 4170-IX, 4059-IX [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (дата звернення: 19.01.2025).

Науковий керівник: Піддубна В. Ф. – доцентка, кандидатка юридичних наук, доцентка, викладачка кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій НЮУ імені Ярослава Мудрого.

Бутирська І. А.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри процесуального
права
Чернівецького національного
університету
імені Юрія Федьковича*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АРБІТРАЖНОГО КЕРУЮЧОГО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Арбітражний керуючий є одним із ключових учасників справи про банкрутство (неплатоспроможність), від дій чи бездіяльності якого часом залежить весь хід та результати такої справи.

Питання про притягнення арбітражного керуючого до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності вирішується поза межами справи про банкрутство, а в межах справи про банкрутство господарський суд уповноважений приймати рішення тільки про застосування до арбітражного керуючого засобів господарсько-правового впливу. Разом з тим, без встановлення господарським судом факту протиправної поведінки арбітражного керуючого притягти останнього до інших видів відповідальності фактично неможливо [1, с. 83–84].

До відповідальності арбітражного керуючого у межах справи про банкрутство відноситься відсторонення його від виконання повноважень у справі. Так, частина 4 ст. 28 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ) передбачає, що відсторонення арбітражного керуючого від виконання повноважень здійснюється господарським судом за клопотанням учасника провадження у справі або за власною ініціативою у разі:

- 1) невиконання або неналежного виконання обов’язків, покладених на арбітражного керуючого;
- 2) зловживання правами арбітражного керуючого;
- 3) подання до суду неправдивих відомостей;
- 4) відмови арбітражному керуючому в наданні допуску до державної таємниці або скасування раніше наданого допуску, якщо такий допуск є необхідним для виконання обов’язків, визначених цим Кодексом;
- 5) припинення діяльності арбітражного керуючого;
- 5–1) тимчасового зупинення права на здійснення діяльності арбітражного керуючого на строк понад 30 днів;
- 6) наявності реального чи потенційного конфлікту інтересів.

В умовах воєнного стану арбітражні керуючі зіштовхуються з цілим рядом труднощів, які часто заважають їм виконувати свої професійні обов’язки вчасно.

Так, наприклад, Постановою господарського суду Харківської області від 12 травня 2021 року серед іншого було припинено процедуру реструктуризації боргів фізичної особи та припинено повноваження керуючого реструктуризацією арбітражного керуючого О. Призначено керуючим реалізації фізичної особи арбітражного керуючого О., якого зобов’язано в строк до 12 травня 2022 року виконати процедуру погашення боргів боржника, надати суду обґрунтований звіт про виконану роботу, всі докази, що свідчать про виконання процедури погашення боргів боржника. Ухвалою від 25 вересня 2024 року суд відклав розгляд звіту керуючого реалізацією на 20 листопада 2024 року, зобов’язав керуючого реалізацією надати суду остаточний звіт про завершення процедури погашення боргів та всі докази в підтвердження її виконання. 19 листопада 2024 року до суду від керуючого реалізацією надійшов звіт про здійснені заходи, в якому керуючий реалізацією просив суд відкласти розгляд справи та продовжити строк здійснення керуючим реалізацією

процедури погашення боргів. Зважаючи на необхідність завершення процедури погашення боргів, враховуючи воєнний стан в країні та активні бойові дії на території Харківської області, суд виражено підходить до питань, пов'язаних із безпекою та забезпеченням принципу змагальності для реалізації прав сторін на повне та об'єктивне встановлення всіх обставин справи, тому суд ухвали задовольнити клопотання керуючого реалізацією про відкладення розгляду звіту керуючого реалізацією в процедурі погашення боргів боржника на 29 січня 2025 року [2].

Разом з тим, слід розуміти, що арбітражні керуючі, так само як і інші учасники справи про неплатоспроможність, можуть зловживати воєнним станом, прикриваючи ним всі прорахунки у своїй діяльності і всі несвоєчасно вчинені дії або бездіяльність. При цьому часто на дію воєнного стану посилаються як ті учасники процесу, які перебувають на території, де дійсно ведуться активні бойові дії, так і ті, хто перебувають у відносно спокійних регіонах нашої держави. Тому, безумовно, обставини, зумовлені воєнним станом, повинні бути підставою для звільнення арбітражного керуючого від відповідальності за неналежне виконання ним своїх обов'язків, але тільки у випадку перебування такого арбітражного керуючого або необхідності вчинення ним певних процесуальних дій у районах, де ведуться бойові дії.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану» від 13 липня 2023 року до КУзПБ було внесено ряд важливих змін, зокрема в частині доповнення Прикінцевих та перехідних положень КУзПБ пунктом про те, що арбітражний керуючий не несе дисциплінарної відповідальності за невчинення дій та невиконання обов'язків, передбачених цим Кодексом, якщо їх вчинення та/або виконання було унеможливлено у зв'язку з веденням бойових дій у районах за місцезнаходженням або місцем проживання чи перебування боржника, кредитора, місцезнаходженням майна боржника, місцезнаходженням офісу або місцем проживання чи перебування арбітражного керуючого, що зумовлювало існування загроз для життя і здоров'я.

Безумовно погоджуючись з необхідністю внесення наведених вище змін, доцільним видається передбачити у такому випадку не лише звільнення арбітражного керуючого від дисциплінарної відповідальності, але

і від відповідальності у межах справи про банкрутство (відсторонення арбітражного керуючого).

Список літератури:

1. Левшина Я. О. Відповідальність у процедурі банкрутства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Донецький юридичний інститут МВС України. Кривий Ріг, 2020. 202 с.
2. Ухвала Господарського суду Харківської області від 20 листопада 2024 року у справі № 922/3838/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123212215> (дата звернення: 10.01.2025).

Височин Д. О.,
*аспірант кафедри інтелектуальної
власності та патентної юстиції
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ НА ТОРГОВЕЛЬНУ МАРКУ ПРИ ПЕРЕМІЩЕННІ ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН

Захист прав інтелектуальної власності, зокрема прав на торговельні марки, є ключовим аспектом сучасної економічної політики держави. Намагаючись гармонізувати законодавство України з європейськими стандартами, поступово вдосконалюються правові механізми боротьби з порушеннями прав на торговельну марку (ТМ), особливо в митній сфері.

Митний кодекс України (МК України) містить низку положень, спрямованих на боротьбу з незаконним переміщенням товарів, які порушують права інтелектуальної власності. Однак на практиці виникає багато проблем, пов'язаних із виявленням таких порушень, їх кваліфікацією, застосуванням санкцій та притягненням винних до відповідальності, передбаченої МК України.

Попри наявність нормативного регулювання, існують чимало проблемних питань к сфері провоза застосування, що обумовлено як нечіткіс-

тю окремих законодавчих положень, так і необхідністю удосконалення організаційних механізмів взаємодії правовласників та суб'єктів, уповноважених на здійснення контролю. Серед таких напрямів, які потребують ґрунтовного наукового дослідження та удосконалення, варто виділити такі.

1. Нечіткість критеріїв для визнання товару контрафактним.

Відсутність чітких критеріїв для визнання товару контрафактним [п.17, ст. 4, 1] є однією з ключових проблем у боротьбі з порушеннями прав інтелектуальної власності. Ця проблема ускладнює роботу митних органів та правовласників у виявленні та припиненні незаконного обігу контрафактної продукції.

Контрафактні товари можуть мати різноманітну форму та вигляд, що ускладнює їхнє виявлення на митниці. Наприклад, підробки можуть бути дуже схожими на оригінали, що робить їх розпізнавання складним навіть для досвідчених фахівців.

У різних країнах існують різні підходи до визначення контрафактної продукції, що може створювати плутанину та неузгодженість у боротьбі з контрафактною продукцією на міжнародному рівні.

2. Необхідність удосконалення процедурних питань ведення митного реєстру об'єктів інтелектуальної власності. Серед ключових питань слід визначити:

- процедура внесення торговельної марки до реєстру передбачає необхідність подання численних документальних підтверджень;
- важливість оперативного оновлення інформації, що б унеможливити потрапляння контрафактній продукції на ринок;
- обмежений доступ митних органів до міжнародних баз даних, що ускладнює ідентифікацію підроблених товарів.

Захист торговельних марок у митній сфері значною мірою залежить від функціонування Митного реєстру об'єктів інтелектуальної власності.

Митний реєстр ОІВ ще не використовує всі переваги електронної системи обміну інформацією. Це може уповільнювати процеси реєстрації та обміну даними. Електронна система обміну інформацією дозволила б значно прискорити процес обробки даних та покращити взаємодію між митниками та правовласниками.

Відсутність єдиної консолідованої бази даних про всі дії, пов'язані з призупиненням митного оформлення товарів за ознаками порушення

прав ІВ, створює додаткові труднощі для митних органів. Це ускладнює моніторинг та аналіз ефективності роботи системи, а також збільшує ризики пропуску контрафактної продукції.

Відсутність електронної системи обміну інформацією ускладнює оперативність у виявленні та боротьбі з контрафактною та піратською продукцією. Оперативний обмін інформацією між митними органами, правласниками та правоохоронними структурами є критично важливим для ефективного захисту прав інтелектуальної власності [2].

3. Невизначеність відповідальності митних брокерів та перевізників.

Практика застосування норм Митного кодексу України виявляє низку проблем, зокрема труднощі у кваліфікації правопорушень та визначенні суб'єктів відповідальності.

Недостатнє законодавче регулювання щодо відповідальності митних брокерів та перевізників створює певні ризики та непорозуміння у процесі митного оформлення товарів. Нечітке визначення обов'язків та відповідальності може призводити до конфліктів між митними органами, брокерами та перевізниками [3].

У разі виникнення спорів щодо відповідальності за порушення митних правил відсутність чітких механізмів їх вирішення може призводити до затягування процесу та збільшення витрат. Це ускладнює досягнення справедливості та ефективного вирішення спорів [ст. 416, 1].

Також потрібно зазначити, що нечітка комунікація між митними органами, брокерами та перевізниками може призводити до непорозумінь та неправильного тлумачення обов'язків та відповідальності. Це знижує ефективність митного контролю та створює додаткові ризики.

4. Недостатня координація між митними органами та правоохоронними структурами.

Випадки виявлення контрафактної продукції часто не супроводжуються ефективним розслідуванням.

Відсутність єдиної бази даних та узгоджених процедур гальмує боротьбу з порушеннями, а саме:

– труднощі у доказуванні порушення прав на ТМ. Митні органи часто стикаються з проблемами у встановленні факту порушення, оскільки власники ТМ повинні доводити незаконність ввезення товарів. Додаткові експертизи ускладнюють процес притягнення винних до відповідальності;

– санкції не є достатньо ефективними. Штрафи, передбачені МКУ, часто не відповідають масштабам правопорушень і не стримують порушників. У багатьох випадках порушники сплачують штраф, але продовжують свою діяльність;

– корупційні ризики. Через складність процедури фіксації контрафакту та можливість суб'єктивного тлумачення законодавства з боку митних органів, існують ризики корупційних схем, які дозволяють уникати відповідальності.

У підсумку проведеного аналізу зазначимо, що проблеми відповідальності за порушення прав на торговельну марку в Митному кодексі України є значною мірою актуальними у сучасному контексті зростаючої глобалізації та інтенсифікації міжнародної торгівлі. Незважаючи на існування певних законодавчих норм, багато аспектів захисту прав інтелектуальної власності потребують детальнішого регулювання та підвищення ефективності.

Основні проблеми, пов'язані з відповідальністю за порушення прав на торговельні марки, включають недостатність законодавчого регулювання, відсутність чітких процедур взаємодії між митними органами та правоохоронними структурами, складність судових процедур. Ці фактори значно знижують ефективність захисту прав на торговельні марки та створюють додаткові перешкоди для правовласників у боротьбі з контрафактною продукцією.

Список використаних джерел:

1. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI зі змінами від 15.01.2025// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 44–45, № 46–47, № 48, ст.552
2. Митний реєстр об'єктів права інтелектуальної власності: варто чи ні? URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/mitniy-reestr-obektiv-prava-intelektualnoyi-vlasnosti-var-to-chi-ni.html>
3. Щодо відповідальності митних брокерів Лист Міністерства юстиції України від 11.08.2009 N 9429-0-33-09-20

Науковий керівник: Ульянова Г. О. доктор юридичних наук, професор, професор з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія».

Вінтоняк Н. Д.,
*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Лабораторії корпоративного права
імені академіка Володимира Луця
НДІ приватного права
і підприємництва
ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН
України*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КОРПОРАТИВНОГО СЕКРЕТАРЯ

У ч. 1 ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства» (надалі – Закон) законодавець корпоративного секретаря відносить до посадових осіб акціонерного товариства. Відповідно до ч. 2 ст. 85 Закону корпоративний секретар є посадовою особою, яка відповідає за ефективну поточну взаємодію товариства з акціонерами, іншими інвесторами, координацію дій товариства щодо захисту прав та інтересів акціонерів, підтримання ефективної роботи ради директорів або наглядової ради, а також виконує інші функції, визначені цим Законом, статутом акціонерного товариства.

До компетенції корпоративного секретаря належить (ст. 87 Закону): 1) надання інформації акціонерам та/або інвесторам, іншим заінтересованим особам про діяльність товариства; 2) надання статуту акціонерного товариства та його внутрішніх положень, у тому числі змін до них, для ознайомлення особам, які мають на це право; 3) виконання функцій голови лічильної комісії відповідно до статті 55 цього Закону; 4) забезпечення підготовки, скликання та проведення загальних зборів, виконання функцій секретаря загальних зборів та складення протоколу загальних зборів; 5) підготовка та проведення засідань наглядової ради або ради директорів, комітетів наглядової ради або ради директорів, виконання функцій секретаря наглядової ради або ради директорів, складення протоколів засідань наглядової ради або ради директорів; 6) участь у підготовці чи підготовка проектів роз'яснень для акціонерів або інвесторів щодо реалізації їхніх прав, надання відповідей на запити акціонерів або інвесторів; 7) підготовка витягів з протоколів засідань органів управ-

ління товариства та їх засвідчення; 8) виконання інших функцій, передбачених цим Законом, статутом акціонерного товариства.

Додаткові повноваження корпоративного секретаря можуть бути передбачені також в інших нормативно-правових актах, статуті товариства, положенні про корпоративного секретаря тощо. Наприклад, повноваження корпоративного секретаря в банках додатково визначаються в Методичних рекомендаціях щодо організації корпоративного управління в банках України, затверджених Рішенням Національного Банку України № 814-рш від 03.12.2018 року.

Аналіз повноважень корпоративного секретаря свідчить про те, що він виступає тією ланкою у структурі корпоративних відносин, на яку покладається забезпечення процедурних питань в діяльності акціонерного товариства, дотримання яких забезпечить належне здійснення корпоративних прав та інтересів акціонерами та підтримання ефективної роботи інших органів товариства. Роль корпоративного секретаря спрямована на забезпечення комунікації між органами управління, наглядовою радою, виконавчим органом та акціонерами й іншими заінтересованими особами.

Ч. 2 ст. 87 Закону передбачено, що корпоративний секретар має право доступу до будь-яких документів товариства в межах його компетенції. Це свідчить про те, що корпоративний секретар є носієм конфіденційної інформації, зокрема має доступ до комерційної інформації товариства, фінансової звітності тощо. А відповідно до ч. 6 ст. 81 Закону особи, які отримали доступ до інформації з обмеженим доступом, несуть відповідальність за її неправомірне використання.

Законом України «Про акціонерні товариства» не передбачено спеціальних норм щодо відповідальності саме корпоративного секретаря. Однак, зважаючи на обсяг повноважень корпоративного секретаря та віднесення його законодавцем до переліку посадових осіб, доцільно відзначити, що норми щодо відповідальності на нього поширюються такі ж, як і на інших посадових осіб.

В першу чергу, корпоративний секретар повинен дотримуватися загальних вимог, що ставляться до посадових осіб відповідно до ч. 3 ст. 92 ЦК України та ч. 1 ст. 89 Закону. Зокрема, корпоративний секретар повинен діяти в інтересах товариства, добросовісно та розумно, у межах повноважень, наданих йому статутом акціонерного товариства та зако-

нодавством, що свідчить про покладення на корпоративного секретаря виконання фідучіарних обов'язків.

Велика Палата Верховного Суду України у Постанові від 25 травня 2021 року у справі №910/11027/18 про стягнення шкоди, заподіяної посадовою особою зазначила, що «головною метою фідучіарних обов'язків є необхідність забезпечення економічного розвитку підприємства, а відповідно недотримання таких базових обов'язків може призвести до збитків підприємству й зобов'язання їх відшкодувати [1].

За корпоративним секретарем закріплюється достатньо широке коло повноважень, тому недобросовісне виконання його обов'язків може суттєво зашкодити діяльності товариства, а іноді і взагалі унеможливити прийняття рішень (незабезпечення корпоративним секретарем кворуму, неналежна фіксація процесу проведення загальних зборів акціонерів, засідань наглядової ради тощо) [2, с. 192].

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 03 лютого 2022 року у справі №911/507/21 про відшкодування збитків, завданих посадовою особою вказав, що «з огляду на довірчий характер відносин між товариством та його посадовою особою протиправна поведінка посадової особи може виражатись й у неналежному та недобросовісному виконанні дій без дотримання меж нормального господарського ризику, з особистою заінтересованістю чи при зловживанні своїм розсудом, прийнятті очевидно необачних чи марнотратних рішень.

Таким чином, при застосуванні статті 92 ЦК України потрібно оцінювати не лише формальну сторону питання – дотримання посадовою особою всіх положень законодавства, статуту, рішень загальних зборів учасників / акціонерів тощо. Адже навіть коли посадова особа формально виконала всі вимоги законодавства та установчих документів товариства, її дії (бездіяльність) можуть не бути добросовісними, розумними та вчиненими в інтересах товариства» [3].

Відповідно до ч. 2 ст. 89 ГК України посадові особи несуть цивільно-правову, адміністративну, фінансову та кримінальну відповідальність за шкоду та збитки, завдані ними господарському товариству, у порядку та у випадках, передбачених законом. Наприклад, п. 6.6. Примірного положення про корпоративного секретаря акціонерного товариства, в статутному капіталі якого корпоративні права держави перевищують 50

відсотків, затвердженого Наказом Фонду державного майна України від 19.03.2015 року № 356 вказано, що корпоративний секретар несе передбачену законодавством України та Договором відповідальність за: невиконання або неналежне виконання покладених на нього обов'язків; розголошення інсайдерської, конфіденційної інформації, інформації з обмеженим доступом та таємної інформації; зловживання службовим положенням; використання майна, положення та зв'язків товариства у власних інтересах, здійснених з корисливих мотивів; порушення вимог законодавства України, статуту та інших внутрішніх положень товариства, в тому числі перевищення своїх повноважень.

Згідно ст. 90 Закону посадові особи товариства, винні у порушенні передбачених цим Законом обов'язків, відповідають за збитки, заподіяні товариству своїми діями або бездіяльністю.

Варто відзначити й те, що вирішуючи спори про відшкодування шкоди (збитків) посадовою особою, суди встановлюють наявність чи відсутність складу цивільного правопорушення, яке має містити такі чотири складові: 1) неправомірність поведінки особи; 2) наявність завданої шкоди (збитків); 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою (збитками); 4) вина посадової особи. У випадку встановлення складу правопорушення, корпоративний секретар відповідає за збитки, завдані товариству своїми діями або бездіяльністю. Такий підхід ґрунтується на загальних підставах цивільно-правової відповідальності згідно ч. 1 ст. 1166 ЦК України, якою передбачено, що майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Аналіз зазначених положень свідчить про те, що на корпоративного секретаря як на посадову особу покладається виконання фідучіарних обов'язків та поширюються загальні норми про відповідальність ті ж, що й на інших посадових осіб.

Список використаної літератури:

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду в від 25 травня 2021 року, справа № 910/11027/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235845>.
2. Савчук В. П. Корпоративний секретар як учасник корпоративних відносин. Кваліфікаційна наукова праця на права рукопису: дис...доктора

філософії: 081 – право. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2024. 224 с.

3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 03 лютого 2022 року, справа №911/507/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102973761>

Гетьманцева Н. Д.,
*докторка юридичних наук,
професорка кафедри приватного
права
юридичного факультету
Чернівецького національного
університету
імені Юрія Федьковича*

Процьків Н. М.,
*кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри приватного права
юридичного факультету
Чернівецького національного
університету
імені Юрія Федьковича*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БЕЗ ВИНИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Юридична відповідальність є однією з основних категорій права. В цивільному праві існує презумпція вини особи, яка спричинила шкоду. Однак, на практиці можливе і відповідальність без вини.

Відповідальність без вини (strict liability, як її іменують в англо-американському праві) є одним із спірних питань цивільного права і винятком з принципу відповідальності за винну поведінку, оскільки саме вина є суб'єктивною умовою юридичної відповідальності. Зв'язок вини та відповідальності повинен носити абсолютний характер. В правовій літературі вину розглядають як психічне відношення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків. Але таке визначення застосовується в галузях публічного права. В приватному праві може застосовуватися лише у випадках, передбачених законом, коли необхідно розмежувати

форми вини. За загальним правилом для притягнення особи до цивільної відповідальності форма вини значення немає, також від форми вини не залежить розмір шкоди. Незалежно від того, збитки спричинені умисно чи з необережності, вина у цивільному праві є лише умовою, але не мірою відповідальності за збитки.

Стаття 1166 Цивільного кодексу України [1] передбачає, що особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини і саме правопорушник повинен доводити, що його вина у даному випадку відсутня. Але з кожного правила є винятки. Цивільно-правовій відповідальності відомі випадки відступу від презумпції вини правопорушника, коли відповідальність покладається і за випадкове заподіяння шкоди. Ще римське цивільне право передбачало випадки, коли майнова відповідальність наставала без вини. В 19 столітті набула розповсюдження відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, де вина також значення немала. Наприклад, Кодекс Наполеона передбачав відповідальність за шкоду, завдану тваринами, будівлями.

Нормативно-правове регулювання цивільно-правової відповідальності без вини передбачене і в Цивільному кодексі України. Такі випадки можливі як в договірних, так і в позадоговірних зобов'язаннях. Так, зокрема, стаття 614 ЦК України встановлює, що особа, яка порушила зобов'язання несе відповідальність за наявності її вини, якщо інше не передбачено договором або законом. Тобто в самому договорі можна зазначити про відповідальність без вини, але при цьому необхідно чітко встановити інші умови такої відповідальності. Що стосується позадоговірних зобов'язань, то ЦК України визначає випадки такої відповідальності. До них відносять відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, шкоди, завданої органом, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, шкоди, завданої недоліками товарів, робіт, послуг, шкоди, завданої посадовою або службовою особою органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування. Окремо, виходячи з принципу справедливості, законодавець надав можливість суду, враховуючи матеріальне становище потерпілого та особи, яка в момент заподіяння шкоди не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, постановити рішення про відшкодування шкоди частково або в повному обсязі. Тобто, закон стає на сторону

захисту інтересів слабшої сторони. На нашу думку, така ситуація в деякій мірі порушує принцип рівності сторін, оскільки ставить в залежність матеріальне становище сторін.

При аналізі норм авторського права можна прийти до висновку, що і в цій сфері можливе застосування безвинної відповідальності, наприклад, у випадку відповідальності провайдера. Проблема виникає у випадку застосування штучного інтелекту, оскільки окремі алгоритми можуть існувати автономно.

В англо-американській системі права до безвинної відповідальності також відносять відповідальність за дії третіх осіб: відповідальність роботодавця за шкоду, завдану працівником.

При застосуванні відповідальності без вини необхідно встановити причинно-наслідковий зв'язок, який повинен бути однозначним і безспірним. В контексті безвинної відповідальності аналіз причинно-наслідкового зв'язку базується на теорії *condition sine qua non* (теорії умов). Дія або бездіяльність заподіювача шкоди повинна бути обов'язковою умовою заподіяння шкоди.

Н. Дубицька вважає, що «застосування терміна «відповідальність без вини» є некоректним, правильніше говорити про відповідальність за ризик, оскільки дійсною умовою притягнення до відповідальності є дія випадку як зворотна сторона юридичного ризику. З цим твердженням можна погодитися, але лише щодо деліктної відповідальності» [2, с.199].

Таким чином, склад цивільного правопорушення може бути повним і усіченим (коли відсутня вина). Такої ж позиції притримується і судова практика.

Однак, заслуговує на увагу позиція Р. Ю. Заїки, який вважає, що безвинна відповідальність є по своїй суті не відповідальністю, а новим зобов'язанням із компенсації збитків на підставі закону, а тому «мета законодавця – не покарати правопорушника, а поновити порушені права потерпілого, тому, за відсутності вини особи, мова повинна йти не про відповідальність перед потерпілим, а про один із елементів компенсаційного механізму, прямо передбаченого зобов'язальним правом» [3, с.12]. Про що свідчить інститут страхування цивільної відповідальності, який дозволяє перенести обов'язок щодо компенсації збитків на страховика, але вже на підставі нового зобов'язання (договору страхування цивільної відповідальності).

Таким чином, при заподіяні шкоди без вини мова йде не про застосування мір цивільно-правової відповідальності, а про міри захисту, які по своїй суті є різними.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 №435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40 – Ст. 356. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Дубицька Н. Т. Ризик та відповідальність у приватному праві // Часопис Київського університету права. 2021. № 2. С.197–201.
3. Заїка Р. Ю. Юридична природа цивільно-правової відповідальності без вини. Юридична наука. 2014. № 5. С. 7–14.

Гнатів О. М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
та процесу
Львівського національного
університету імені Івана Франка*

НЕВИКОНАННЯ ПУБЛІЧНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ДЕРЖАВОЮ ЯК ПІДСТАВА ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ

Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) [1] у ст. 2 визначає державу як учасника цивільних відносин. При цьому, цивільно-правове регулювання забезпечує договірні відносини за участю держави, а також відносини із відшкодування шкоди. У цивільних договірних відносинах переважають цивільно-правові принципи і норми, як на стадії укладення, здійснення/виконання цивільних прав/обов'язків, так і на стадії її охорони та захисту. Однак, зовсім іншою є ситуація із цивільними відносинами з відшкодування шкоди державою. Оскільки обов'язки або ж повноваження державних органів, а також самої держави, визначають здебільшого нормами публічного, а у певних випадках і міжнародного права. При цьому, механізм захисту прав особи, якій заподіяна шкода невиконання чи неналежним виконанням цивільних обов'язків, визначається

нормами цивільного права України. Отож, цивільне право є універсальним регулятором відносин із відшкодування шкоди незалежно від складу учасників.

Підставою для відшкодування шкоди, на думку Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), є поведінка держави за можливості ефективно здійснювати владу на своїй території [2]. Держава не може ефективно здійснювати владу на своїй території, коли така територія окупована іншою державою або ж частину її території контролюють сепаратистські угруповання. Ця обставина за наявності доказів, що її підтверджують, звільняє державу від обов’язку відшкодування шкоди.

Під поведінкою держави, що обумовлює виникнення відносин із відшкодування шкоди, слід розуміти невиконання державою своїх позитивних або негативних обов’язків [3]. Негативні обов’язки полягають у недопустимості необґрунтованого втручання держави у гарантовані права та свободи. У згаданому Рішенні ЄСПЛ відсутня вказівка на необґрунтованість, проте аналіз практики ЄСПЛ вказує на протилежне. Зокрема, йдеться про легітимне втручання. До прикладу, критеріями правомірності втручання держави у мирне володіння майном є законність, виправданість і пропорційність такого втручання [4]. Позитивні обов’язки полягають у дотриманні гарантованих прав і свобод, а також забезпеченні механізмів їх реалізації.

Так, Верховний Суд (далі – ВС) встановив порушення державою Україна позитивних обов’язків, які полягають у законодавчому встановленні компенсаційних механізмів відшкодування шкоди, завданої внаслідок терористичного акту [5]. Відсутність встановлених правових механізмів компенсації за шкоду, завдану знищенням/пошкодженням житла внаслідок терористичного акту не повинна створювати перешкоди у реалізації чи унеможливлювати захист цивільного права особи.

Ще одним прикладом невиконання державою своїх позитивних є надмірно тривале невиконання остаточного судового рішення, яке набрало законної сили. У цьому випадку ВС солідарний із ЄСПЛ, вказуючи, що у цьому випадку право особи на відшкодування моральної шкоди презюмується [6]. Однак, ця презумпція є спростовною за відсутності інших умов правопорушення. Більш того, ЄСПЛ визначив критерії розумності тривалості судового провадження, до яких належать: правова та фактична складність справи; поведінка заявника, інших осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу; поведінка органів державної влади (насамперед суду); характер процесу та його значення для заявника [7].

Водночас, ЄСПЛ і ВС наголошують, що підставою для відшкодування шкоди державою є неналежне виконання своїх позитивних або ж негативних обов'язків. Поза їх увагою залишається неналежне виконання цих обов'язків та можливість відшкодування шкоди особи у цьому випадку.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Рішення ЄСПЛ від 08 липня 2004 року у справі «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» (Заява №48787/99). URL: <https://rm.coe.int/16806b5966>
3. Рішення ЄСПЛ від 16 червня 2015 року у справі «Саргсян проти Азербайджану» (Заява №40167/06). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Sargsyan_v_Azerb.pdf
4. Рішення ЄСПЛ від 23 січня 2014 року у справі «East/West Alliance Limited» проти України» (Заява №19336/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_994#Text
5. Постанова ВС від 16 серпня 2022 року у справі №428/2010/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105759184>
6. Постанова ВС від 03 липня 2019 року у справі №750/1591/18. URL: <https://verdictum-pro.ligazakon.net/document/82998251>
7. Постанова ВС від 12 грудня 2024 року у справі №990SCGC/20/24. URL: <https://verdictum-pro.ligazakon.net/document/124561042>

Головій Т. Ю.,
*аспірант кафедри цивільного права
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого*

ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ВИКУПУ В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Будь-яку юридичну відповідальність навряд чи можна вважати позитивним явищем, оскільки вона настає у зв'язку з порушенням прав певних суб'єктів. Зокрема, цивільно-правова відповідальність настає у разі завдання шкоди (делікту). Заподіяння шкоди породжує комплекс

правовідносин, які не є позитивними для жодної зі сторін, оскільки пов'язані з розв'язанням низки проблем створених внаслідок делікту.

В цьому контексті постає питання способів запобігання заподіяння шкоди. Звісно, не можна запобігти абсолютно всім випадкам заподіяння шкоди та позбутися деліктних правовідносин як таких.

В законодавстві та наукових працях можна простежити певні спроби запобігти ускладненню відносин до деліктних, шляхом здійснення викупу. При цьому, такі відносини не завжди є суто цивільно-правовими, подекуди йде мова про комплексні відносини (до прикладу, цивільно-правові та адміністративно-правові).

Відносини цивільно-правової відповідальності належать до охоронних правовідносинам. Однак, викуп за своєю сутністю притаманний регулятивним правовідносинам. Завдання викупу полягає, в першу чергу, не у поновленні порушеного внаслідок делікту, а в збалансуванні інтересів учасників цивільних правовідносин у тому випадку, коли в них виник конфлікт щодо певного об'єкта (земельної ділянки, культурних цінностей тощо). Інколи, випадки застосування викупу пов'язано з вірогідністю завдання шкоди, понесенню збитків тощо.

До прикладу, механізм викупу пам'ятки культурної спадщини (ст. 352 ЦК України). Норма вказаної статті передбачає можливість викупу в судовому порядку пам'ятки культурної спадщини у разі, якщо внаслідок дій або бездіяльності її власника їй загрожує пошкодження або знищення. За наявності такої загрози орган, до компетенції якого входить охорона об'єктів культурної спадщини здійснює попередження власника. Якщо після такого попередження власник не вжив заходів щодо збереження такої пам'ятки відповідний орган може звернутися до суду з позовом про її викуп.

Як бачимо, викуп застосовується як реакція на неналежні, недобросовісні дії власника культурної спадщини. В цьому можна простежити подібність з відносинами цивільно-правової відповідальності.

Звісно, мова про завдання шкоди у її цивільно-правовому розумінні не йде. Власник пам'ятки культурної спадщини своїми діями/бездіяльністю не завдає шкоди іншим суб'єктам, а шкодить сам собі тим, що створює умови для пошкодження, знищення цінного майна або безпосередньо шкодить йому. Поведінка власника пам'ятки культурної спадщини в такому разі є незаконною, оскільки законодавством передбачено особливий правовий режим пам'яток культурної спадщини, який порушується власником. Зобов'язання власника перед державою щодо

здійснення права власності відносно такого об'єкта передбачається договором, який укладається з органом охорони культурної спадщини у разі приватизації об'єкта культурної спадщини. Такий договір передбачає цільове використання пам'ятки, перелік робіт, які власник зобов'язується провести з метою утримання її в належному стані (ст. 18 Закону України «Про охорону культурної спадщини»).

Інтереси щодо таких об'єктів не обмежуються суто інтересами власника. Держава, суспільство не будучи власниками такого об'єкта зацікавлені у його збереженні. Переслідуючи такий інтерес, держава, виявивши загрозу пам'ятці культурної спадщини з метою недопущення завдання їй шкоди запобігає цьому шляхом викупу пам'ятки. При цьому, власник не несе негативних наслідків у вигляді зменшення належних йому майнових благ, а лише стає перед фактом зміни сутності його майнових благ: замість пам'ятки культурної спадщини отримує гроші.

Таким чином, відносини щодо прав на об'єкт культурної спадщини мають подвійну правову природу:

- вони є речовими, у реалізації особою права власності на об'єкт культурної спадщини. В рамках цих відносин власник не порушує чийсь прав на цей об'єкт, оскільки ні в кого, окрім нього немає прав;

- вони є адміністративно-договірними, оскільки особа набуваючи право власності на об'єкт нерухомого майна одночасно бере на себе конкретні зобов'язання з належного утримання пам'ятки культурної спадщини. Це досягається як за рахунок укладення договору з органом охорони культурної спадщини (п. 16 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України), так і на підставі положень законодавства. Зокрема, орган, до компетенції якого входить охорона об'єктів культурної спадщини може встановлювати правила поведження з пам'ятками культурної спадщини, вимагати усунення порушень законодавства у цій сфері тощо.

Вимагаючи від власника заходів щодо збереження пам'ятки культурної спадщини або звертаючись з позовом про викуп, орган охорони пам'яток культурної спадщини таким чином реагує на порушення власника. На стадії такої вимоги, порушення зі сторони власника може проявлятися у погіршенні об'єкта в тій чи іншій мірі.

Можна стверджувати, що викуп є специфічним різновидом цивільно-правової відповідальності у вигляді наслідку неправомірних дій власника культурної спадщини. Такий спосіб відповідальності є доволі м'яким, оскільки у разі викупу суд не позбавляє власника його майнових активів

(як це відбувається, зокрема, при конфіскації майна), а здійснює заміну одного активу (пам'ятки культурної спадщини) на інший (гроші).

Отже, механізм викупу має значний потенціал у відносинах пов'язаних із запобіганням зловживань та охороні прав, інтересів учасників цивільних правовідносин. Викуп не може замінити собою інші форми цивільно-правової відповідальності, зокрема, як відшкодування шкоди, сплату неустойки тощо. Водночас, він може посісти своє специфічне місце у охоронних цивільних правовідносинах.

На сьогоднішній день, в Україні викуп не набув достатнього поширення у якості саме заходу відповідальності (як способу запобігання або припинення незаконних, недобросовісних дій). Водночас, його застосування може стати доцільним у відносинах пов'язаних із захистом економічної конкуренції, корпоративного управління, запобігання монополізації доступу до природних ресурсів тощо.

Науковий керівник: Ходико Юрій Євгенович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права НЮУ імені Ярослава Мудрого.

Гудима-Підвербецька М. М.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри приватного права
юридичного факультету
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
докторантка кафедри цивільного
права Навчально-наукового
юридичного інституту ДВНЗ
«Прикарпатський національний
університет ім. В. Стефаника»

СУБСИДАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЧИ СУБСИДАРНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ?

Субсидіарні зобов'язання становлять одну з малодосліджених категорій сучасного цивільного права, що зумовлює їх виняткову актуальність

у науково-практичному вимірі. У міру ускладнення правовідносин, розширення договірної практики, розвитку корпоративних відносин та інституту відшкодування шкоди, де залучення додаткового боржника нерідко виступає ключовим засобом забезпечення виконання зобов'язань, зростає потреба в належному теоретичному осмисленні природи субсидіарних зобов'язань. Актуальність проблематики підкріплюється наявністю значних розбіжностей у наукових підходах до розуміння субсидіарного зобов'язання і субсидіарної відповідальності. Вітчизняна цивілістична традиція свідчить про те, що термін «субсидіарне зобов'язання» майже одразу був підмінений поняттям «субсидіарна відповідальність», що пояснює тенденцію ототожнювати ці категорії й сьогодні. Законодавство також підтримує цей погляд: замість того щоб окремо характеризувати субсидіарне зобов'язання, воно використовує термін «субсидіарна відповідальність» для всіх випадків покладення майнового обов'язку на додаткового боржника через порушення зобов'язань основним боржником. Така прогалина в правовому регулюванні, у поєднанні з наявними термінологічними спотвореннями, призводить до того, що нерідко субсидіарне зобов'язання сприймається виключно як форма відповідальності, а не як самостійний механізм забезпечення виконання зобов'язань, що значно звужує його практичне застосування та обмежує ефективність використання.

Проблематика субсидіарної відповідальності була активно досліджена в порівняльно-правовому аспекті, зокрема в дисертації К. М. Левандовського («Правове регулювання субсидіарної відповідальності фізичних та юридичних осіб в Україні та Німеччині», 2012 р.). Важливими для вирішення піднятої проблеми є дисертаційні роботи Н. М. Сампари («Субсидіарні зобов'язання за цивільним законодавством України», 2020 р.), В. М. Сломи («Зобов'язання з множинністю суб'єктів у цивільному праві України, 2020), Г. Г. Гриценко («Множинність осіб у цивільно-правовому зобов'язанні», 2016 р.), Д. В. Трута («Цивільно-правові зобов'язання з множинністю осіб», 2014 р.) та наукові праці таких вчених як А. В. Руденко, В. В. Сельська, тощо. Проте, незважаючи на активізацію досліджень останнім часом, розмежування між субсидіарним зобов'язанням та субсидіарною відповідальністю потребує встановлення більш чітких меж. Отож, метою яку ми перед собою наразі ставимо є переосмислення субсидіарного зобов'язання крізь призму

класичних цивілістичних канонів, що дозволить виявити його справжню правову природу та усунути наявні термінологічні й концептуальні неточності.

У чинному Цивільному кодексі (далі – ЦК) України всі випадки використання терміна «субсидіарний» так чи інакше стосуються саме «субсидіарної відповідальності» (ч. 1 ст. 119, ч. 1 ст. 133, ч. 2 ст. 163, ст. 554, ч. 2 ст. 1043, ч. 1 ст. 1123, ч. 2 ст. 1179) [1], загальні правила якої закріплені в ст. 619 ЦК України. Згідно з ч. 1 якої, договором або законом може бути передбачена додаткова (субсидіарна) відповідальність іншої особи поряд із відповідальністю основного боржника [1]. Буквальне тлумачення названої статті дає підстави вважати, що обов'язок, який покладається на додаткового боржника, розглядається законодавцем саме як відповідальність. Субсидіарна відповідальність у навчальній літературі згадується або як різновид відповідальності за зобов'язанням з множинністю осіб поряд із частковою та солідарною, або у зв'язку з основною відповідальністю [2, с. 454]. В. В. Сельська взагалі розглядає субсидіарну відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності, що має додатковий характер і є парною категорією поряд з основною відповідальністю. Основна – виникає за невиконання, неналежає виконання чи інше порушення принципів закону, субсидіарна – означає відповідальність за дії інших осіб [3, с. 38]. Інші ж вчені припускають існування в даному випадку звичайної (основної) цивільно-правової відповідальності з альтернативністю боржників [4, с. 140]. Проте наголосимо, що поміщення в один ряд субсидіарної відповідальності з солідарною та частковою є некоректним. Та й взагалі, те явище, яке законодавець вкладає в поняття «субсидіарна відповідальність», відповідальністю як такою не є.

Оскільки субсидіарне зобов'язання функціонує як правовідношення, у межах якого реалізується санкція за правопорушення (заподіяння шкоди чи невиконання зобов'язання), воно нерідко розглядається науковцями як специфічна форма цивільно-правової відповідальності [5, с. 6]. Такий підхід має обґрунтовану раціональність: цивільно-правова відповідальність реалізується в межах захисного правовідношення відносного характеру, яке за своєю суттю є зобов'язанням. У цьому контексті протиставлення зазначених правових категорій видається методологічно зайвим. Водночас, незважаючи на тісний зв'язок між ними, зведення

субсидіарних зобов'язань виключно до механізму реалізації цивільно-правової відповідальності є надмірним спрощенням, яке не дозволяє повною мірою розкрити багатогранність їхньої правової природи. Хоча реалізація цивільно-правової відповідальності здійснюється в захисному цивільному правовідношенні відносного характеру, що є зобов'язанням, все ж цивільно-правова відповідальність володіє певними сутнісними рисами: вплив на майнову сферу порушника, що становить додатковий або новий щодо невиконаного обов'язку боржника-правопорушника, який має за рахунок власного майна відновити порушений внаслідок невиконання чи неналежного виконання зобов'язання майновий стан кредитора (потерпілого) або компенсувати немайнові (моральні) втрати останнього; наявність вини порушника як обов'язкової умови цивільно-правової відповідальності (з можливістю відповідальності без вини у виняткових випадках), яка презюмується; осуд з боку держави.

Виходячи з вищевикладеного та аналізу норм чинного цивільного законодавства, приходимо до висновку, що не у всіх з передбачених чинним законодавством випадках покладення на додаткового боржника обов'язків у субсидіарному порядку поняття «субсидіарна відповідальність», яким воно окреслюється законодавством, відповідає класичній концепції цивільно-правової відповідальності, виробленій вітчизняною цивілістичною наукою з таких причин. По-перше, якщо під цивільно-правовою відповідальністю мається на увазі негативна оцінка дій правопорушника, на якого покладається засудження у вигляді додаткових цивільно-правових обов'язків майнового характеру (санкцій), передбачених договором чи законодавством, як наслідків за вчинене ним порушення суб'єктивного цивільного права, то субсидіарна відповідальність, згідно з чинним законодавством (ч. 1 ст. 619 ЦК України), передбачається для особи, що її несе як наслідок за порушення суб'єктивних цивільних прав, вчинених основним боржником. По-друге, у випадку порушення основним боржником взятих на себе обов'язків або якщо основний боржник будь-яким іншим чином стане на заваді уповноваженому суб'єкту існуючих правовідносин реалізувати свої законні можливості, у кредитора виникає право в примусовому порядку змусити додаткового боржника задовольнити його вимоги в невиконаній частині, що за суттю виступає примусовим виконанням обов'язку основного боржника, а не додатковим або новим щодо невиконаного обов'язку боржника-правопорушника.

По-третє, аналіз чинного законодавства та судової практики свідчить, що сукупність умов цивільно-правової відповідальності в більшості випадків не має значення для покладення субсидіарної «відповідальності» [6, с. 229, 230].

Отже, погляд на субсидіарну відповідальність крізь призму ознак цивільно-правової відповідальності свідчить про те, що, на наше бачення, зміст, який вкладено законодавцем у термін «субсидіарна відповідальність», є ширшим за той, який повинен бути, виходячи з розроблених у цивілістичній науці положень теорії цивільно-правової відповідальності, а застосування цього терміна в усіх випадках покладання майнового обов'язку на субсидіарного боржника є методологічно неточним. Не кожне субсидіарне зобов'язання є проявом цивільно-правової відповідальності, а лише те, в якому виявляються класичні умови цивільно-правової відповідальності. Вживання терміна «субсидіарна відповідальність» варто обмежити лише тими випадками, де є всі ознаки цивільно-правової відповідальності, тоді як в інших випадках слід оперувати поняттям «субсидіарне зобов'язання». Задля об'єктивності варто зазначити, що останні комплексні наукові дослідження, присвячені проблематиці субсидіарних зобов'язань, активно підхоплюють необхідність узгодження категорій «субсидіарна відповідальність» та «субсидіарне зобов'язання», враховуючи їх сутнісні ознаки та зберігаючи при цьому принципи цивілістичної доктрини [7, с. 42]. Проте не можна обмежуватись лише теоретичним осмисленням цієї проблеми, доки відповідні зміни не будуть належним чином відображені в нормативно-правових актах.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2023 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
2. Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Старцев О. В. Цивільне право України. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ : Істина, 2019. 816 с.
3. Сельська В. В. Поняття й ознаки субсидіарної юридичної відповідальності. Право і суспільство. 2016. № 3(1). С. 34–39.
4. Канзафарова І. С. Теорія цивільно-правової відповідальності. Одеса : Астропрінт, 2006. 264 с.
5. Майданик Р. А. Місце зобов'язань в праві України. Підприємництво, господарство і право. 2006. № 4. С. 3–7.

6. Гудима-Підвербецька М. М., Теоретико-методологічні та практичні особливості співвідношення категорії «субсидіарне зобов'язання» й «субсидіарна відповідальність». ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 3 (43) 2019. С.226–231.
7. Сампара Н. М. Субсидіарні зобов'язання за цивільним законодавством України: дис. на здобут. наук. ступ. к. ю. н.: 12.00.03. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2020. 218 с.

Гужва А. М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ НЕГАТИВНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Негативні зобов'язання, або зобов'язання, змістом яких є утримання від певних дій, останнім часом є доволі розповсюдженими у підприємницькій діяльності. Угоди про неконкуренцію (NCA), непереманювання (NSA), нерозголошення комерційної таємниці (NDA), зобов'язання про заборону продажу предмету застави та заборону відступлення права вигоди все частіше включаються до змісту договорів. Втім чинне законодавство майже не містить чіткого переліку негативних зобов'язань та спеціального їх регулювання. Логічним висновком цього можна вважати те, що загальні норми, що застосовуються до зобов'язань в цілому, можуть бути застосовані і до негативних зобов'язань, зокрема, норми про відповідальність за їх невиконання. Спробуємо розібратись, в чому полягає специфіка застосування норм про відповідальність за порушення зобов'язань до негативних зобов'язань.

У ч. 1 ст. 611 ЦК України встановлено такі наслідки порушення зобов'язань, як 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом,

або розірвання договору; 2) зміна умов зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків та моральної шкоди.

Крім того, у ч. 2 ст. 611 ЦК України встановлено спеціальне право кредитора у разі порушення негативного зобов'язання – вимагати припинення дії, від вчинення якої боржник зобов'язався утриматися, якщо це не суперечить змісту зобов'язання. Щодо вказаного права слід зауважити, що воно може застосовуватись лише до зобов'язань, предметом яких є утримання від дії, що має триваючий характер (договори про неконкуренцію, наприклад) і навіть після порушення у кредитора зберігається інтерес щодо подальшого утримання боржника від певних дій. Якщо ж негативні зобов'язання полягають в утриманні від одноактної дії, як то невідступлення права вимоги, невідчуження предмету застави, то порушення такого зобов'язання не уявляється можливим усунути самим фактом припинення, оскільки дію, від якої боржник повинен був утриматись, вже вчинено і подальше утримання для кредитора втратило інтерес. Крім того, якщо ж боржник відмовиться припинити дії, що порушують негативне зобов'язання, то важко уявити як на практиці застосувати норму ч. 2 ст. 611 ЦК України примусити боржника утриматися від заборонених договором дій.

Порушення негативних зобов'язань полягає у вчиненні боржником дії (дій), від якої він повинен був утриматись. Які ж види відповідальності можуть бути застосовані у разі порушення негативних зобов'язань? «Типовим» видом відповідальності у разі невиконання негативних зобов'язань є стягнення збитків. Однак переважна більшість негативних зобов'язань (NDA, NCA, NSA) спрямована на усунення ризиків неотримання кредитором прибутку: конкуренція, яку допустив боржник, позбавляє кредитора можливості отримати прибуток на певному сегменті ринку чи на певній території, розголошення комерційної таємниці надає перевагу іншим підприємцям використати певну інформацію на свою користь, внаслідок чого кредитор також може недоотримати дохід, на який він розраховував.

Так, Л. Ков'єллі вказував, що порушення заборони щодо конкуренції може спричинити втрату клієнтів, зменшення або втрату доходу та неотримання прибутку. З цим слід погодитись, адже укладення договору про неконкуренцію саме спрямовано на збереження за кредитором ринку

на певній території, кількості споживачів (клієнтів, покупців), що врешті-решт забезпечує отримання прибутку, на який розраховує кредитор. Тому порушення договору про неконкуренцію спричиняє збитки у вигляді упущеної вигоди (*lucrum cessans*).

У національній судовій практиці досить проблематично стягнути упущену вигоду. Стандарт доказування, що застосовується у судовій практиці до упущеної вигоди доволі високий: треба довести, що кредитор мав реальну можливість і повинен був отримати певний дохід, і саме неправомірні дії боржника стали причиною, яка позбавила його можливості отримати прибуток, а також те, які дії здійснив сам кредитор для отримання цього прибутку. Наприклад, треба довести, наскільки впали продажі кредитора внаслідок порушення боржником NCA та в якому розмірі внаслідок цього кредитором було недоотримано прибуток: доказування цих обставин будуватиметься на суб'єктивних факторах. Тому стягнення збитків може доцільно використовувати як додатковий вид відповідальності за порушення негативних зобов'язань.

Поширеною є практика встановлення штрафу за порушення негативних зобов'язань. Через встановлення штрафу кредитор наперед може визначити свій матеріальний інтерес у дотриманні негативного зобов'язання та цим самим уникнути доказування розміру своїх втрат. Якщо відповідальність за утримання від певних дій встановлена у вигляді штрафу, то для кредитора достатньо лише довести лише факт невиконання боржником зобов'язання, оскільки неустойка як вид забезпечення зобов'язання не залежить від заподіяння кредитором збитків. У договірній практиці штрафи за порушення NCA, NDA є чималими, такими, що значно перевищують можливий збиток кредитора.

Для застосування збитків та штрафу як видів відповідальності за невиконання негативних зобов'язань необхідна наявність певних підстав, що вказують на допущені боржником порушення.

Слід вказати, що доволі проблематичним є доведення самого факту порушення боржником негативного зобов'язання. Поширеною є практика відмови у позовних вимогах щодо стягнення штрафу або збитків за розголошення комерційної таємниці та/або допущення конкуренції із кредитором саме через недоведеність факту розголошення чи конкуренції. Так, наприклад, Дніпровський апеляційний суд у Постанові

від 19.02.2019 р. у справі № 205/4023/17 мотивував відмову у задоволенні апеляційної скарги відсутністю доказів вступу відповідача у трудові відносини з підприємством, закладом, організацією або фізичною особою-підприємцем, що здійснює господарську діяльність в одній із сфер з ТОВ «НВП «Українська Ізоляція» (позивачем), тобто виробництві та/або реалізації теплоізоляційної продукції промислового призначення. Як вказано у Постанові, «вказання на те, що згідно з інформацією з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань відповідач ОСОБА_1 є засновником ТОВ «ВКП «Укртеплоізоляція», не свідчить про використання ним комерційної таємниці та конфіденційної інформації підприємства позивача».

Отже, тягар доказування покладається на кредитора і доведення факту здійснення боржником саме тих дій, від яких він повинен був утриматися, виявляється на практиці вкрай проблематичним.

Якщо окреслити коло обставин, що підлягають доказуванню у категоріях справ щодо порушень негативних зобов'язань, то до них можна віднести такі: факт порушення зобов'язання саме боржником; дії боржника, вчинені на порушення зобов'язання, стосуються саме предмету негативного зобов'язання; факт заподіяння збитків кредитору внаслідок порушення негативного зобов'язання; причинно-наслідковий зв'язок між діями боржника та завданням збитків кредитору.

Інтерес кредитора в утриманні боржника від певних дій не завжди обумовлюється уникненням матеріальних втрат. Наприклад, у договорі на участь в одному телевізійному проєкті для учасниці було встановлено зобов'язання не публікувати і не розголошувати третім особам інформацію про її участь у проєкті до моменту публічного показу такої інформації в ефірі телебачення. За розголошення цієї інформації договором встановлено штраф у розмірі 50 000 грн. Навряд чи розголошення учасниці про її участь у проєкті заподіє збиток кредитору саме у такому розмірі, або взагалі якийсь матеріальний збиток. Інтерес кредитора-телекомпанії полягає у володінні ексклюзивною інформацією щодо участі певної учасниці у реаліті-шоу, яку буде оприлюднено самим кредитором під час першого показу. Тому мало ймовірно, що застосування відповідальності у вигляді відшкодування збитків буде доречною за порушення такого негативного зобов'язання.

Такі наслідки порушення негативного зобов'язання як припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання та зміна умов зобов'язання навряд чи будуть корисними для кредитора. У переважній більшості випадків негативні зобов'язання мають акцесорний характер, супроводжують інші (основні) зобов'язання (договори поставки, підряду, надання послуг тощо). Припинення негативного зобов'язання внаслідок його порушення не матиме сенсу для кредитора, який недоотримав прибуток через розголошення комерційної таємниці чи допущення боржником конкурентних дій. Навпаки, якщо кредитор і надалі заінтересований у неконкуренції у певному сегменті ринку чи на певній території, то для кредитора буде доцільним, щоб договір про неконкуренцію діяв навіть після його порушення, щоб не допустити втрату прибутку в майбутньому.

Однак в деяких випадках можна допустити такий наслідок як «зміна умов зобов'язання» у разі порушення негативних зобов'язань. Наприклад, за порушення зобов'язання про заборону відчуження предмету застави може бути встановлено обов'язок боржника встановити заставу на іншу річ, рівноцінну предмету застави, що було відчужено. Також як відповідальність за продаж предмету застави в деяких договорах встановлюють право кредитора припинити кредитування або вимагати погасити заборгованість достроково.

Щодо можливості застосування моральної шкоди за порушення негативних зобов'язань, то слід вказати, що такий вид відповідальності можна застосувати, якщо у встановленні негативного зобов'язання є нематеріальний інтерес кредитора. Наприклад, автор інтерв'ю встановлює зобов'язання у договорі з виданням не згадувати його ім'я під час публікації інтерв'ю, оскільки його зміст має для інтерв'юйованого чутливий характер. Оприлюднення імені інтерв'юйований завдасть йому душевних страждань. Порушення такого типу негативного зобов'язання спричинить моральну шкоду інтерв'юйованому, на відшкодування якої він матиме право. Тому, хоча такий вид відповідальності є непоширеним для негативних зобов'язань, але є цілком можливим.

Таким чином, відповідальність за порушення негативних зобов'язань матиме свою специфіку щодо наслідків, стандарту доказування, способів відшкодування, які слід враховувати під час розгляду відповідної категорії судових спорів.

Донець А. Г.,
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного права
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОГОВОРОМ «ЗБЕРІГАННЯ» ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

Одним з основних питань правового регулювання цивільно-правової відповідальності в галузі обороту віртуальних активів постає питання відшкодування шкоди понесеної внаслідок втрати власниками зазначених об'єктів. Така втрата може стати наслідком протиправних посягань та, відповідно, порушень прав та інтересів їх власників як зі сторони інших учасників ринку віртуальних активів (бірж, зберігачів, операторів, контрагентів, тощо), так і зі сторони третіх осіб.

Особливістю існування та обороту віртуальних активів є практично постійне їх перебування повністю або частково у «володінні» не власника. Термін «володіння» в даному випадку застосовується умовно, як зазвичай і до інших подібних, нематеріальних благ. Вірніше за все, «володіння» віртуальним активом потрібно розуміти, як наявність правомочності/можливості контролю над таким об'єктом. В свою чергу, враховуючи ту обставину, що віртуальні активи як за своєю природою, так і, як різновид цифрових речей, за приписом положень Цивільного Кодексу України (далі – ЦК), можуть існувати лише в межах цифрового середовища, а в значній частині випадків в межах конкретної системи обороту таких активів, зазначений контроль над ними зводиться до забезпеченої можливості доступу до віртуальних активів в межах відповідної системи/систем.

Технологічні особливості природи та обороту віртуальних активів обумовлюють визначення трьох основних варіантів здійснення вище зазначеного контролю над ними власником. По-перше, це «зберігання» віртуальних активів (ключів до них) на спеціальних фізичних носіях (флешках, жорстких дисках, тощо). Безумовно, що в такому разі відпо-

відальність за забезпечення схоронності даних об'єктів повною мірою несе сам власник. По-друге, віртуальні активи передаються суб'єктам, які надають відповідні послуги на ринку віртуальних активів. Надання таких послуг часто оформлюється так званим договором зберігання віртуальних активів. Враховуючи легальне визначення договору зберігання, яке надається ЦК, навряд чи можна погодитись з такою кваліфікацією даного договору. Однак в жодному разі не можна відкидати необхідність забезпечення схоронності (недоторканості) віртуальних активів від протиправних посягань. Отже, передаючи, віртуальний актив (ключ віртуального активу) «зберігачеві», власник в першу чергу, робить це з метою забезпечення саме схоронності свого майна. За таким договором «зберігач» зобов'язується надавати доступ власникові до віртуального активу з метою реалізації останнім своїх прав щодо нього. І, по-третє, існує варіант передачі віртуального активу (ключа віртуального активу) «зберігачеві» разом з повноваженнями щодо управління ним. Останній варіант дуже близький до договору управління цінними паперами.

Потрібно уточнити, що в другому варіанті (який ще має назву – не кастодіальний гаманець) «зберігач» не має безпосереднього доступу до самого віртуального активу, він надає власникові лише можливість користуватися певним програмним забезпеченням, за допомогою якого останній використовуючи ключі віртуального активу має змогу реалізувати свої права на даний актив (продати, обміняти, тощо). А в третьому варіанті (який має назву – кастодіальний гаманець) – власник уповноважує «зберігача» на вчинення зазначених правочинів.

Як бачимо, у другому та третьому варіантах, на відміну від першого, власник віртуального активу позбавлений ексклюзивної можливості контролювати доступ до об'єкта. Натомість такий контроль здійснює за нього «зберігач». Отже на останнього в даному випадку і має бути покладений ризик втрати віртуального активу (доступу до віртуального активу).

Безумовно, що відповідальність в таких випадках має наставати саме за втрату віртуального активу, тобто втрату контролю над ним, можливості/правомочності ним розпорядитися. Відповідальність не має наставати у випадку зменшення вартості віртуального активу або його повного знецінення (звісно окрім випадків прямого умислу «зберігача»).

Також складно уявити пошкодження віртуального активу, особливо коли йдеться про застосування технології блокчейну або аналогічної.

Отже видається закономірним, що відповідальність в даному випадку має договірний характер та пов'язана з неналежним виконанням або не виконанням «зберігачем» своїх обов'язків за договором.

На стороні «зберігача» в означених відносинах здебільшого виступають так звані крипто-біржі або аналогічні за метою своєї діяльності суб'єкти. Послуги з надання доступу як до не кастодіальних, так і до кастодіальних гаманців надаються останніми в однаковій мірі.

За роки появи та активного розповсюдження різноманітних віртуальних активів випадків недобросовісного виконання зазначеними суб'єктами своїх обов'язків, зокрема, щодо забезпечення належного рівня захисту віртуальних активів та/або ключів до них, було чимало. Так само непоодинокі випадки й звернення до суду власників віртуальних активів з вимогами про відшкодування понесених ними збитків. Однак позитивної практики на користь останніх, як виявляється, не дуже і багато. В перші роки розвитку галузі це було пов'язано з загальною неврегульованістю та відсутністю розуміння природи даних відносин на рівні правового регулювання. Однак, наразі, проблема відшкодування збитків в таких випадках здебільшого пов'язана зі складністю доведення ступеня вини суб'єкта, який здійснював «зберігання». У разі наявності обставин, які свідчать про кримінально-правовий характер нанесення шкоди, такі «зберігачі» воліють відмежуватися від останньої. Злий жарт в даному випадку грає як раз вказаний спірна кваліфікація договору як «зберігання», в той час коли здебільшого він відповідає природі управління майном або ж просто надання послуг із забезпечення доступу до функціоналу певної програми і не передбачає конкретних заходів щодо забезпечення схоронності/недоторканності віртуальних активів, чи передбачає їх у мінімальному вигляді.

Натомість, останнім часом все більше становиться прикладів винесення судами рішень на користь постраждалих при втраті доступу до віртуальних активів. Так, ще в 2019 році італійський суд у справах про банкрутство зобов'язав Франсіско Фірано, власника криптовалютної біржі BitGrail, відшкодувати збитки, завдані інвесторам під час злому 2018 року. І хоча значна частина збитків була завдана через недобросовісні дії самого пана Фірано, суд дійшов висновку, що біржа не змогла запровадити жодних суттєвих гарантій для забезпечення «ідемпотент-

ності» виведення коштів NANO з біржі BitGrail (ідемпотентна дія – це операція, яка може бути виконана лише один раз і при повторному виконанні дасть той самий результат). Нездатність BitGrail реалізувати ідемпотентне виведення коштів NANO дозволяла користувачам надсилати запити на зняття за допомогою програмного забезпечення BitGrail і за певних обставин отримувати запитану суму кілька разів. Тобто судові рішення ґрунтувалось, зокрема, і на неналежному виконанні «зберігачем» своїх обов’язків, що і призвело до збитків.

Останньою гучною справою, в якій суд також задовольнив вимоги позивачів, стала справа біржі FTX. Один із судів США зобов’язав збанкрутілу криптовалютну біржу FTX виплатити \$12,7 млрд для компенсації клієнтам та жертвам шахрайства. Засновник FTX, Сем Бенкман-Фрід, був засуджений до 25 років ув’язнення за шахрайство та змову з метою відмивання грошей. Знов таки, збитки були спричинені здебільшого шахрайським діями засновника. Однак компенсація має бути виплачена з коштів, які належали самі біржі, що повертає нас до оцінки її дій як «зберігача». Треба зазначити, що в даному випадку можливість реальної компенсації з’явилась лише внаслідок ефективної роботи команди менеджерів з управління та банкрутства, яким за декілька років вдалось відшукати необхідні кошти в активах компанії.

Означені проблемні питання, зокрема, і питання оцінки та компенсації, певною мірою мають бути вирішені завдяки удосконаленню механізмів правового регулювання даних відносин. Так MiCA (Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on Markets in Crypto-Assets) як основний регуляторний акт щодо віртуальних активів в ЄС, визначає коло обов’язків «зберігача» віртуальних активів. Зокрема, обов’язок розробляти та встановлювати відповідні політики («процедури» – А. Г.) зберігання віртуальних активів та/або ключів до них (ст. 75). Одночасно даний регламент закріплює положення про те, що постачальники послуг криптоактивів повинні нести відповідальність за будь-які збитки в результаті інциденту, пов’язаного з інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ), включаючи інциденти в результаті кібератаки, крадіжки або будь-яких інших несправностей (постачальники апаратного чи програмного забезпечення гаманців, які не є кастодіальними, не повинні підпадати під дію цього Регламенту) (83).

До того ж на фоні гучних скандалів пов'язаних з крахом/банкрутством великих криптобірж останніми роками, основні представники галузі почали впроваджувати політики, які обумовлюють договірне регулювання компенсацій за втрачені віртуальні активи. Так, наприклад, CRYPTO.com (Гонконг) декларує, що має політику компенсації, яка передбачає домовленості про компенсацію збитків у зв'язку з втратою віртуальних активів клієнтів. Біржа бере на себе зобов'язання компенсувати клієнтам втрату віртуальних активів у результаті кібератаки, якщо віртуальні активи викрадено або вчинено інше шахрайство (є винятки). З цією метою створюється спеціальний резервний фонд.

Підсумовуючи, можна зазначити, що проблема відповідальності у разі втрати віртуального активу в першу, чергу пов'язана з нечіткістю та розмитістю обов'язків «зберігача», що обумовлюється складністю технологічного процесу та, звісно, не бажанням «зберігачів» брати на себе «зайві» зобов'язання. Отже рішення означеної проблематики лежить в площині законодавчого регулювання та напрацювання відповідної судової практики. Про що і свідчать наведені приклади.

Жорнокуй В. Г.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри правового
забезпечення підприємницької
діяльності та фінансової безпеки
Харківського національного
університету внутрішніх справ*

ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОСАДОВИХ ОСІБ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ТОВАРИСТВА ВНАСЛІДОК ПЕРЕВИЩЕННЯ НАДАНИХ ЇМ ПОВНОВАЖЕНЬ

Цивільно-правова відповідальність посадових осіб та осіб, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств, не є інститутом принципово новим для цивільного права та ґрунтується на тих же підставах, як і відповідальність інших суб'єктів цивільного права. Однак вона має власні специфічні риси, які пов'язані з особливим правовим

становищем одних суб'єктів, які одночасно управляють та контролюють інших суб'єктів.

Окрему проблематику становлять спори, які виникають з дій посадових осіб та осіб, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств, зокрема щодо визнання недійсними правочинів, вчинених такими особами з перевищенням повноважень. Це пов'язано з тим, що органи підприємницького товариства як юридичної особи не визнаються суб'єктами права, а відповідно, і не можуть нести відповідальність. Однак, вони мають людській субстрат, тобто їх становлять люди – фізичні особи. Отже, відповідати мають як раз ті фізичні особи, які й становлять склад цих органів. Саме тому, наприклад, у ст. 16, 67, 90 та ін. Закону України «Про акціонерні товариства» (далі – «Про АТ») та ст. 26, 39, 40 та ін. Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (далі – «Про ТОВ») йдеться про відповідальність не наглядової ради, а її членів, не колегіального виконавчого органу, а його членів.

Проте, орган підприємницького товариства чи його посадові особи, які діють від імені такої організації, беруть участь у цивільному обороті (наприклад, укладають договори, вчиняють інші правочини тощо). При цьому не висловлюється жодних застережень щодо їх ідентифікації з самою юридичною особою або визнання їх як окремих учасників корпоративних відносин. У цьому разі на передній край виходить правозастосовна практика і стосується вона питань порушення посадовими особами такої організації меж своїх повноважень, оскільки вони діяли як орган юридичної особи, а не як самостійний учасник цивільного обороту – фізична особа.

Наділення підприємницьких товариств загальною правоздатністю і визнання необмеженості повноважень директора є необхідним для звільнення контрагентів від ризику недійсності правочинів. Інше рішення призвело б до того, що юридичні особи завжди вважалися ненадійними контрагентами: треті особи ніколи не були б упевнені у повноваженнях директора, що примушувало їх щоразу вивчати статут (засновницький договір) та інші документи товариства (договір з директором, рішення про схвалення правочину тощо), оскільки вони несли б ризику «неуправомоченості директора». Все це в кінцевому результаті означало б «неповноцінність» юридичної особи як самостійного суб'єкта права.

Також, з урахуванням чисельності юридичних осіб як учасників цивільного обороту це створювало б необґрунтовану загрозу інтересам інших його учасників. Таким чином, правопорядок прагне захистити довіру до обороту, досягти того, щоб будь-який правочин з юридичною особою не становив аналог підвищеного ризику його недійсності.

Відповідний підхід має місце й у Європі та закріплений у Директиві 2009/101/ЄС Європейського парламенту і Ради від 16.09.2009 про координацію гарантій, які вимагаються державами-членами компаній з метою захисту інтересів членів і третіх осіб у значенні другого абзацу статті 48 Договору, з метою забезпечення еквівалентності таких гарантій (кодифікована версія) [1], у ст. 10 якої закріплено, що обмеження повноважень органів товариства, які закріплені у статуті або рішеннях уповноважених органів, не можуть використовуватися щодо третіх осіб, навіть якщо їх зміст був розкритий. Таке рішення дозволяє ще більше укріпити стабільність цивільного обороту.

В правовій дійсності України маємо наступне. Колегія суддів Верховного Суду, направляючи справу до Великої Палати Верховного Суду (далі – ВП ВС), стверджувала про наявність двох взаємовиключних підходів до тлумачення та застосування ст. 241 ЦК України, за першим – перевищення повноважень представником зумовлює оспорюваність правочину, вчиненого з перевищенням повноважень; за другим – перевищення повноважень представником без їх схвалення особою, яку представляють, призводить лишень до констатації неукладеності договору. Неукладений договір не може бути визнаний недійсним. Відмовляючи у прийнятті справи до свого розгляду, ВП ВС в ухвалі від 13.09.2023 у справі № 547/818/20 [2] зазначила, що з Єдиного державного реєстру судових рішень видно, що в аналогічній категорії справ сформувалась стала практика суду касаційної інстанції, за якою до спірних правовідносин застосовуються саме висновки, викладені в постанові ВП ВС від 27.06.2018 у справі № 668/13907/13. Зокрема, що «для визнання недійсним договору з тієї підстави, що його було укладено представником юридичної особи з перевищенням повноважень, необхідно встановити: 1) наявність підтверджених належними і допустимими доказами обставин, які свідчать про те, що контрагент такої юридичної особи діяв недобросовісно або нерозумно (при цьому тягар доказування недобросовісності та нерозумності в поведінці контрагента за договором несе

юридична особа); 2) дії сторін такого договору мають свідчити про відсутність реального наміру його укладення і виконання».

З огляду на приписи ст. 92, 237–239, 241 ЦК України для визнання недійсним договору, укладеного юридичною особою з третьою особою, з підстави порушення встановленого обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має самостійного юридичного значення факт перевищення повноважень органом чи особою, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, як і сам по собі факт скасування довіреності представнику, який у період її чинності здійснював свої права та виконував обов'язки за цією довіреністю. Такий договір може бути визнаний недійсним із зазначених підстав у тому разі, якщо буде встановлено, що сама третя особа, контрагент юридичної особи за договором, діяла недобросовісно і нерозумно (знала або за всіма обставинами, проявивши розумну обачність, не могла не знати про обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи чи про припинення дії довіреності, виданої представнику юридичної особи, який укладає договір від її імені) [2; 3]. Отже, правозастосовна практика виходить з того, що «перевищення обсягу повноважень органом або особою, що здійснює функції органу підприємницького товариства, коли такі особи вступають у правовідносини із третіми особами, можуть залежати від особливостей і порядку здійснення учасниками товариства корпоративних прав. У такому випадку дефекти волі товариства, обмеження повноважень його виконавчого органу можуть перебувати поза межами розумного контролю з боку третьої особи, не викликаючи в неї обґрунтованих сумнівів у правомірності дій виконавчого органу товариства» [4].

Повноваження органів підприємницького товариства можуть бути обмежені законом або статутом. До числа перших, безпосередньо, віднесено обов'язкове схвалення значного правочину і правочину, у вчиненні якого є заінтересованість (ст.ст. 106, 107 Закону України «Про АТ», ст.ст. 44, 45 Закону України «Про ТОВ»). У разі недотримання вказаних вимог до порядку вчинення таких правочинів, вони можуть визнаватися недійсними, а член органу управління може притягатися до відповідальності за ст. 92 ЦК України за невиконання свого обов'язку перед юридичною особою. У такому випадку у юридичної особи є два можливі способи захисту своїх прав. Перший – звернення в суд з позовом до контр-

агента за правочином про визнання його недійсним (для оспорюваного правочину) або про застосування наслідків недійсності правочину (для нікчемного правочину), другий – звернення в суд з вимогою до члена органу управління про відшкодування завданих збитків на підставі ст. 92 ЦК України. При цьому, позов про відшкодування збитків є достатньо непривабливим способом захисту прав товариства.

З практичного підходу привабливішим є перший спосіб – вимога про визнання правочину недійсним або про застосування наслідків недійсності правочину. Так, у вітчизняній судовій практиці поширення отримали позови про визнання недійсним правочину, вчиненого від імені товариства його керівником з перевищенням наданих йому повноважень, які легко обґрунтувати нескладним доказуванням за такими справами порівняно з доказуванням неправомірної поведінки члена органу управління, що викликала збитки, а також можливістю застосування двосторонньої реституції порівняно з можливістю стягнення збитків з фізичної особи – члена органу управління.

Вчинення правочину від імені підприємницького товариства, з перевищенням наданих його посадовій особі повноважень, свідчить про порушення інтересів самої юридичної особи, а не її учасників. Така обставина є підставою для визнання цього правочину недійсним лише за позовом товариства чи позовом, поданим в забезпечення його інтересів. Наведене викликає потребу у розширеному використанні в рамках правозастосування, закріпленого законодавством України права учасника на подання похідного позову в інтересах товариства про визнання недійсним правочину, вчиненого посадовою особою органу підприємницького товариства з перевищенням наданих їй повноважень.

Список використаних джерел:

1. Directive 2009/101/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on coordination of safeguards which, for the protection of the interests of members and third parties, are required by Member States of companies within the meaning of the second paragraph of Article 48 of the Treaty, with a view to making such safeguards equivalent (Codified version). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0101> (дата звернення: 15.01.2025).

2. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 13.09.2023 : справа № 547/818/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/113701373> (дата звернення: 09.12.2023).
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 10.03.2020 : справа № 910/24075/16 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/88149904> (дата звернення: 21.01.2022).
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 19.06.2018 року : справа № 908/4550/15. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74991657> (дата звернення: 01.12.2022)

Жорнокуй Ю. М.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права
та процесу Харківського
національного університету
внутрішніх справ*

ПОРУШЕННЯ ОBOB'ЯЗКІВ ЧЛЕНІВ ОРГАНІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ ≠ КОРПОРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ

Прогалиною чинного законодавства є відсутність конкретизації обов'язків посадових осіб та членів органів підприємницького товариства, порушення яких може бути підставою їх відповідальності. Виключенням є норми, що закріплюють обов'язки директорів по укладенню значних правочинів товариства або правочинів, у вчиненні яких є заінтересованість .

Цивільне законодавство України закріпило за виконавчим органом (директором) деякі обов'язки, які традиційно характеризують і фідучіарні відносини, а саме: а) здійснювати управління поточною діяльністю товариства (ч. 1 ст. 161 ЦК України, ч. 1 ст. 81 Закону України «Про акціонерні товариства», ч. 1 ст. 39 Закону України «Про товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю», ст. 16 Закону України «Про кооперацію»); б) діяти в інтересах юридичної особи добросовісно і розумно, і не перевищувати своїх повноважень (ч. 3 ст. 92 ЦК України).

Однак, наділення членів органів підприємницького товариства фідучіарними обов'язками максимально наближає розуміння юридичної особи як фікції.

При цьому варто пам'ятати, що шлях фрагментарного та багато в чому випадкового запозичення окремих законодавчих рішень та інститутів, що містяться в англо-американському корпоративному праві, є надзвичайно небезпечним з погляду розвитку вітчизняного корпоративного законодавства. Використання чужорідних елементів в іншій системі координат загрожує дуже несприятливими, іноді непередбачуваними наслідками, а пряма рецепція всієї правової системи, що історично склалася, в інший правопорядок не є можливою в силу очевидних причин (зокрема, і тому, що цивільне, в т. ч. й корпоративне, право багато в чому є продуктом не лише економічного, але насамперед культурно-історичного розвитку).

Відсутність чіткого переліку обов'язків членів органів підприємницького товариства зумовлює можливість застосування засад диспозитивності до регулювання корпоративних відносин, у т. ч. шляхом укладення корпоративного договору. Зважимо, що це є досить дискусійним кроком в сторону посилення договірної свободи та напряду стосується питання про відповідальність вказаних осіб. При такому підході створюються передумови для їх безвідповідальності (переважно, директорів) і обмеження прав та інтересів меншості учасників, особливо у випадках, коли директор діє у змові або за вказівкою мажоритарних учасників. Воля директора убезпечити себе від збитків не має підмінювати собою волю законодавця. Нормативне забезпечення корпоративних відносин має здійснюватися законом так, щоб за умови їх саморегулювання була відсутня сама можливість порушення прав та охоронюваних законом інтересів учасників корпоративних відносин.

Загальний процес реформування корпоративного законодавства, а також його недоліки не могли не зачепити й норм про відповідальність в корпоративних відносинах, які також потребують уніфікації як для всіх юридичних осіб, так і для підприємницьких товариств зокрема. Яскравим прикладом такої уніфікації є нова редакція ст. 92 ЦК України, а також положення ст. 96 цього Кодексу, норми яких однаково регулюють питання відповідальності учасників та членів органів юридичних осіб для всіх організацій незалежно від їх організаційно-правової форми, виду тощо

. І початкова редакція, і зміни до ЦК України не вирішують всі проблеми, пов'язані з потребою уніфікації відповідальності в корпоративних відносинах.

Доцільно підсилити правила ст. 92 ЦК України про майнову відповідальність членів органів як юридичної особи (загалом), так і органів підприємницького товариства (безпосередньо) перед самою такою організацією, яка має бути солідарною (за наявності декількох осіб, які становлять її «волевиявляючі» органи) і, як правило, винною, що настає лише у випадках грубої необережності або ризику, який не є виправданим за умовами обороту (наприклад, відчуження майна підприємницького товариства при існуванні конфлікту інтересів за істотно заниженою ціною; порушення принципів добросовісності та розумності щодо вибору контрагентів при укладенні правочину тощо). Нормальний підприємницький ризик, виправданий умовами обороту, має виключати відповідальність вказаних осіб. Варто передбачити неприпустимість можливості укладення договору, за яким би особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, усувалася або обмежувалася у відповідальності за вчинення недобросовісних або нерозумних дій. При цьому, якщо такий договір був укладений, його варто визнавати нікчемним.

Як результат – побудова норм цивільного законодавства має відбуватися на основі збалансованого співвідношення прав і законних інтересів всіх учасників цивільного обороту, у т. ч. надання їм рівних можливостей правового захисту. Важливу роль у досягненні балансу інтересів між усіма учасниками корпоративних відносин відіграють норми про відповідальність у відносинах, пов'язаних із управлінням підприємницькими товариствами. При цьому слід констатувати, що система правового регулювання цивільно-правової відповідальності у корпоративних відносинах має ті самі основні недоліки, які загалом притаманні всьому законодавству про юридичні особи.

Норми про відповідальність посадових осіб та інших осіб за завдані збитки мають бути чіткіше структуровані та уніфіковані на підставі того, що така відповідальність є різновидом корпоративної відповідальності, що виникає у зв'язку з винним порушенням такими особами покладених на них корпоративних обов'язків, встановлених законом та установчими документами підприємницького товариства. При цьому мають бути по-

значені і систематизовані корпоративні обов'язки, встановлені не лише у інтересах товариства, але і його учасників та кредиторів, а збитки мають відшкодовуватися відповідно не лише такій юридичній особі, але й іншим особам (учасникам, кредиторам тощо). Лише маючи чітку уяву про коло корпоративних обов'язків членів органів підприємницького товариства та інших осіб можна зробити висновки щодо правомірності (протиправності) їх поведінки та систематизувати норми про відповідальність в рамках підприємницького товариства.

Питання про відповідальність особи, уповноваженої виступати від імені підприємницького товариства, членів його колегіальних органів, інших осіб, що визначають дії такої організації, залишається відкритим і багато в чому, в т. ч. щодо окремих організаційно-правових форм, має отримати своє вирішення у ході рекодифікації цивільного законодавства в Україні.

Отже, постає необхідність напрацювання та уніфікованого закріплення на рівні ЦК України переліку обов'язків посадових осіб та членів органів підприємницького товариства (з можливістю їх розширення та деталізації в установчих документах таких організацій) з метою окреслення чітких підстав для притягнення їх до відповідальності за вчинення дій, пов'язаних з порушенням прав та інтересів самого товариства, його учасників та кредиторів.

Тенденції одноманітного застосування норм про корпоративну відповідальність мають бути уніфіковані шляхом послідової кодифікації положень про відповідальність у відносинах, пов'язаних з управлінням підприємницькими товариствами, саме в ЦК України. З урахуванням практичного розширення кола осіб, які можуть нести корпоративну відповідальність та підстав притягнення до неї, норми про таку відповідальність для всіх видів підприємницьких товариств мають бути перенесені зі спеціальних законів і систематизовані положеннями ЦК України.

Розширюючи підстави корпоративної відповідальності та коло осіб, які можуть бути до неї притягнуті, варто сформулювати як загальні положення про різні види такої відповідальності, так і врахувати специфіку корпоративних відносин та диференціювати ці норми за видами відповідальності (відповідальність посадових осіб та інших осіб, які виконують функції органів товариства перед самим товариством та/або його учасниками за завдані збитки; субсидіарна відповідальність підпри-

ємницького товариства, його посадових та/або контролюючих осіб перед кредиторами товариства за його зобов'язаннями; відповідальність учасників перед самим товариством та/або його кредиторами тощо).

В контексті рекодифікації ЦК України, він має містити: вимоги до діяльності виконавчих органів підприємницьких товариств, їх права і обов'язки; критерії недобросовісної і нерозумної поведінки членів таких органів; підстави і умови виникнення їх цивільно-правової відповідальності; критерії, що звільняють від такої відповідальності. Законодавче закріплення зазначених положень сприятиме уніфікації змісту актів законодавства про підприємницькі товариства та усунення наявних у них суперечностей та прогалін, а також скороченню їх загального обсягу за рахунок об'єднання правил, які дублюють одне одного.

Список використаних джерел:

1. Directive (EU) 2017/1132 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017 relating to certain aspects of company law (codification). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32017L1132> (дата звернення: 03.12.2024)

Заїка Ю. О.,
*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
НДІ приватного права
і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ, ЗАПОДІЯНУ ВИКОРИСТАННЯМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту зумовлює необхідність адаптації вітчизняного законодавства до нових технологічних викликів. У резолюції Європейського Парламенту від 16 лютого 2017 року з рекомендаціями Комісії з норм цивільного права щодо робототехніки «Норми цивільного права про робототехніку» під штучним

інтелектом пропонується розуміти небіологічну автономну кіберфізичну систему, здатну взаємодіяти з іншими аналогічними системами, самонавчатися, адаптувати свої рішення, дії та поведінку відповідно до умов середовища [4]. Поняття цієї категорії наводиться і в Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні [1].

Технології штучного інтелекту (далі – ШІ) породжують серйозний виклик перед доктриною цивільного права стосовно проблеми визначення структури відповідальності за шкоду, заподіяну такими технологіями.

В багатьох країнах у нормативному порядку активно впроваджуються технології штучного інтелекту у сфері транспорту, охорони здоров'я, сільського господарства, банківському секторі та інших галузях.

У березні 2024 року Європейський парламент прийняв перший у світі Закон про штучний інтелект (Artificial intelligence), який повинен гарантувати недоторканність основних прав громадян, зокрема, забороняє за загальним правилом використання систем біометричної ідентифікації (RBI) правоохоронними органами.

Законодавство і доктрина повинні бути готовими до викликів технологічної революції щодо питань захисту прав і інтересів учасників суспільних відносин і питань відшкодування шкоди, заподіяної використанням технології штучного інтелекту.

Уніфікований європейський підхід до розв'язання проблем, пов'язаних із використанням штучного інтелекту, дозволить уникнути фрагментації законодавства окремих країн, зумовить ефективне міжнародне правове регулювання такого роду відносин.

Незважаючи на те, що у цивілістичній науці висловлюються думки, що роботи із штучним інтелектом можуть бути як суб'єктами цивільних правовідносин, так і об'єктами [3, с. 412], ні міжнародне право, ні національне не розглядають штучний інтелект в якості самостійного суб'єкта права. В разі прийняття юридичною спільнотою і суспільством пропозиції визнати штучний розум (штучний інтелект) суб'єктом права, можуть настати неконтрольовані і непередбачувані за своїми наслідками результати [2, с. 98].

Традиційні правила правового регулювання цивільних відносин повною мірою складно застосувати у сфері відповідальності учасників такого роду відносин, що зумовлює потребу розробки нових ефективних

стандартів поведінки відповідно до технологічних досягнень та інновацій, що з'явилися і використовуються у світі.

Вченими пропонується використовувати різні моделі відповідальності, засновані на презумпції вини деліквента або суворой (безвинної) відповідальності з метою відшкодування шкоди, заподіяної технологією штучного інтелекту. В наукових розвідках, присвячених проблемам застосування штучного інтелекту, останній традиційно розглядається як різновид джерела підвищеної небезпеки (далі – ДПН), оскільки вичерпний законодавчий перелік ДПН відсутній і не можна заперечувати можливість настання негативних наслідків, пов'язаних із використанням ШІ.

Проте однією із законодавчих ознак ДПН є наявність його шкідливих властивостей. Це обов'язкова ознака, яку не ставить під сумнів і цивільно-тична доктрина. Але в чому полягають ці шкідливі наслідки:? Йдеться перш за все про заподіяння шкоди життю та здоров'ю фізичній особі, майновій шкоди, яка може бути заподіяна як фізичній і юридичній особі, так і навколишньому середовищу. Негативні наслідки, які пов'язані із використанням ШІ у різних сферах людського життя, є значно ширшими за своїм змістом і не завжди можуть підлягати матеріальному обрахуванню. Скажімо неналежне оцінювання знань випускників шкіл, абітурієнтів вищих навчальних закладів, кандидатів на посаду судді, нарешті, обрання неефективного протоколу лікування хворого тощо.

Відповідальність за шкоду, заподіяну ДПН, апріорі покладається на володільця ДПН, тобто, його власника або титульного володільця. Відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок застосування ШІ, в цю класичну схему не вписується внаслідок особливого суб'єктного складу такого делікту. Складовими елементами відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок використання штучного інтелекту є: дії, перш за все, розробника – програміста штучного інтелекту, виробника, користувача, а також особи, яка не санкціоновано втруtilась в процес виробництва і використання штучного інтелекту. Не можна виключати вірогідність того, що в процесі використання ШІ будуть здійснюватися умисні правопорушення, пов'язані з незаконним доступом в систему ШІ і внесення змін в його роботу.

Якщо вести мову про форму вини, то, як видається, вона і на етапі розробки ШІ, і на етапі застосування, виступає як необережна – проста

або ж груба. У випадках необережної форми вини відповідальність повинна бути більш гнучкою, залежно від негативних наслідків, які настали. Умисна вина, залежно від наслідків, може носити ознаки і кримінального правопорушення.

Прояв шкідливих властивостей ІІІ може статися і внаслідок певного збігу обставин (казусу), що також зумовлює необхідність визначення відповідальної особи.

Якщо будувати відповідальність за шкоду, заподіяну використанням ІІІ, за моделлю відповідальності, визначеної ст. 1209 ЦК України (відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товару, робіт (послуг), то певні складнощі можуть виникнути із з'ясуванням поняття «дефектність», оскільки підставою відповідальності, передбаченою цією статтею, є наявність певних дефектів у переданому товарі, виконаній роботі чи наданій послугі, яка полягає у невідповідності існуючим стандартам, технічним умовам, зразкам, еталонам чи звичайним вимогам, які висуваються до даного товару, роботі чи послугі. Проте різноманітність сфер використання штучного інтелекту зумовлює відсутність нормативно визначених вимог до створення такого продукту як штучний інтелект і процедури його використання, оскільки на міждержавному рівні встановлені лише загальні засади правового регулювання.

Особливість складу правовідносин, які виникають внаслідок використання технології штучного інтелекту (участь розробника ІІІ, користувача і, власне, створений ІІІ в якості об'єкту правовідносин) зумовлюють необхідність розглядати заподіяну шкоду як спеціальний делікт в системі деліктів. Процес створення і використання таких потенційно небезпечних технологій не повинен розвиватися самопливом. Держава зобов'язана контролювати цей напрям наукового прогресу через процедуру обов'язкового ліцензування окремих видів технологічних робіт по створенню ІІІ, а також створити протокол безпеки його використання.

Певними гарантіями захисту прав і інтересів учасників може стати система обов'язкового страхування цивільної відповідальності розробників технологій штучного інтелекту в окремих сферах життєдіяльності, а також цивільної відповідальності осіб, які його використовують, та солідарна відповідальність таких осіб за шкоду, заподіяну використанням ІІІ.

Список джерел:

1. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>
2. Кохановська О. В. Цивільно-правова відповідальність суб'єктів інформаційних відносин за умов подальшого розвитку автономних роботів і штучного інтелекту. Модернізація цивільно-правової відповідальності. Матвеевські цивілістичні читання. Матеріали міжн. наук. – практ. конф. Київ, 18 жовт. 2019 р. / Р. А. Майданик, В. Цюра та ін.; відп. ред. Р. А. Майданик. К., 2019. С. 94–98.
3. Стефанчук М. О. Цивільна правосуб'єктності фізичних осіб та особливості її здійснення: монографія. К.: Арттек, 2020. К., 2020. 479 с.
4. Civil Law Rules on Robotics.Resolution. P8_TA(2017)0051. UR:https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html

Замуравкіна Р. М.,

здобувач кафедри цивільного права

Національного юридичного

університету

імені Ярослава Мудрого

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ДОГОВОРУ КОМЕРЦІЙНОГО НАЙМУ (ОРЕНДИ) ЖИТЛА

Серед житлових правовідносин найбільшого поширення набули правовідносини найму (оренди) житла у будинках приватного житлового фонду (комерційний найм житла). Вони отримали правову регламентацію в гл. 59 ЦКУ «Найм (оренда) житла» (ст. 810–826). Остання ґрунтується на двох основних принципах: 1) забезпечення збереження приватного житлового фонду; 2) захист як житлового інтересу наймача, так і комерційного інтересу наймодавця житла. Цими принципами пронизане все правове регулювання вищезазначених відносин, зокрема питання відповідальності.

Стаття 816 ЦКУ «Наймач та особи, які постійно проживають спільно з ним» по суті закріплює дві моделі правовідносин комерційного найму житлового приміщення. Перша з них передбачає, що в договірних відносинах на боці наймача знаходиться лише одна фізична особа. Інші особи, які постійно проживають з наймачем, безпосередньо на наймодавця не виходять і перебувають у правовідносинах з наймачем. Наймач як би заступає перед наймодавцем осіб, які проживають з ним, і відповідає перед наймодавцем не лише за свої дії, а й за дії зазначених осіб, якщо вони порушують умови договору (ч. 2 ст. 816 ЦКУ). Проте наймач своєю чергою вправі в порядку регресу перекласти на цих осіб повністю чи у частини ті майнові втрати, що він зазнав у результаті покладеної нього всієї відповідальності перед наймодавцем. Друга модель відносин полягає в тому, що наймачами житла є одразу кілька осіб (співнаймачів) (ч. 3 ст. 816 ЦКУ). У цьому випадку виникає зобов'язання з множинністю осіб на боці наймача. Обов'язки співнаймачів за договором найму житла є солідарними. Таким чином, від моделі правовідносин комерційного найму житла безпосередньо залежить суб'єктний склад відповідальності. Вибір моделі договору комерційного найму здійснюється за взаємною згодою сторін.

Законодавець надає наймачеві право достроково припинити відносини комерційного найму житла, по суті надавши йому право у будь-який час в односторонньому порядку відмовитись від договору (абз. 1 ч. 1 ст. 825 ЦКУ). Наймач звільняє житлове приміщення і жодного судового рішення для цього не потрібне. Ухвалення наймачем такого рішення нічим не повинно мотивуватися. Однак, враховуючи комерційний інтерес наймодавця, законодавець зобов'язує наймача попередити про односторонню відмову від договору за три місяці. В іншому випадку на нього покладається відповідальність відшкодувати наймодавцеві розмір плати за володіння та користування житлом за три місяці. Цей обов'язок виникає у наймача лише у тому випадку, якщо наймодавцем буде доведено, що він не зміг укласти договір комерційного найму житла на таких самих умовах з іншою особою (абз. 2 ч. 1 ст. 825 ЦКУ).

Оскільки договір комерційного найму житла опосередковує реалізацію житлового інтересу наймача, законодавець надає йому після закін-

чення строку договору переважне право перед іншими особами укласти договір на новий строк (абз. 1 ч. 1 ст. 822 ЦКУ). Наймодавець має право відмовитися від укладання договору на новий строк, однак у цьому випадку він не повинен протягом року здавати приміщення у найм іншій особі. Якщо наймодавець порушить це правило і все ж таки укладе договір з іншою особою, наймач має право на свій вибір вимагати або переведення на нього прав наймача, або відшкодування збитків, завданих відмовою поновлювати з ним договір (абз. 3 ч. 1 ст. 822 ЦКУ).

Договір найму житлового приміщення в будинках приватного житлового фонду отримав у літературі приставку «комерційний», оскільки наймодавець має на меті отримати дохід від надання житлового приміщення, що належить йому, у володіння та користування іншій особі. Захищаючи комерційний інтерес наймодавця, законодавець надав йому право вимагати в судовому порядку дострокового розірвання договору, якщо наймач не вносить плату за житло протягом шести місяців (якщо триваліший термін не встановлений договором), а при короткостроковому наймі – більше двох разів. Договір з таким наймачем може бути розірваний навіть у тому випадку, якщо на момент звернення наймодавця з позовом до суду заборгованість з оплати була погашена. Як зазначає Верховний Суд, погашення заборгованості з оплати за житло лише свідчить про визнання наймачем боргу та про несвоєчасність внесення ним орендної плати, і не може бути підставою для відмови у задоволенні позову про розірвання договору. Крім розірвання договору з зазначеної підстави та стягнення заборгованості, що утворилася, можуть бути стягнуті відсотки за прострочення оплати житла у розмірі, передбаченому ч. 2 ст. 625 ЦКУ, якщо інший розмір не встановлений договором.

Забезпечуючи збереження житлового фонду, законодавець надав наймодавцеві право вимагати розірвання договору, якщо наймач та інші особи, за дії яких він відповідає, руйнують чи пошкоджують житло (п. 2 ч. 2ст. 825 ЦКУ). Проте, захищаючи житлові права наймача, суд може спочатку не розірвати договір, а надати наймачу можливість відновити житло у встановлений строк, що не перевищує одного року. У цьому разі відновлення житла є не що інше, як спеціальна форма цивільно-правової відповідальності. Якщо протягом строку, встановленого судом, наймач

не усунув допущені порушення, суд за повторним позовом наймодавця ухвалює рішення про розірвання договору. При цьому з наймача не знімається відповідальність у вигляді відшкодування шкоди за заподіяну шкоду житловому приміщенню.

У нормах гл. 59 ЦКУ позначено низку правопорушень, за які відповідальність може наступати на загальних підставах. Наприклад, використання житлового приміщення не за призначенням названо підставою для розірвання договору (ч. 4 ст. 825 ЦКУ). Однак нічого не йдеться про відшкодування збитків, завданих такими діями. Безумовно, їх стягнуть на загальних підставах.

Різновидом договору найму житлового приміщення є договір оренди житла з викупом (ст. 8101 ЦКУ). Принципова відмінність цього договору полягає в тому, що він спрямований на передачу жилого приміщення у користування з наступним внесенням платежів на викуп житла. У цьому договорі як би зійшлися два договірні зобов'язання – найм житла та його купівля-продаж. Договір оренди житла з викупом необхідно розглядати як одну із підстав виникнення права власності на житло. До договору оренди житла з викупом застосовуються положення статей 811, 813–820, 823, ч. 2 ст. 828, статей 826 та 12321 ЦКУ. Відповідальність за порушення користування житловим приміщенням встановлено у нормах, що регулюють комерційний найм (оренду) житла. Обов'язок викупу житлового приміщення зводиться до своєчасного внесення орендарем платежів на викуп житла. Не виконання цього обов'язку дає орендодавцю право звернутися до суду з вимогою про стягнення сум заборгованості, а також стягнення неустойки за несвоєчасне виконання грошового зобов'язання. При невнесенні орендарем орендних платежів протягом шести місяців, якщо більш тривалий строк не встановлено договором, договір оренди житла з викупом може бути розірваний у судовому порядку (п. 1 ч. 2 ст. 825 ЦКУ).

Список використаної літератури:

1. Цивільний кодекс України.
2. Вчення про цивільно-правову відповідальність: монографія / І. В. Спасибо-Фатєєва, Л. М. Баранова, О. О. Біляев та інші.; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2025. 816 с. С. 810–813

Івченко Д. Ю.,
аспірант
кафедри цивільного права
та процесу,
Харківського національного
університету внутрішніх справ

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА САМОВІЛЬНЕ РОЗМІЩЕННЯ ТИМЧАСОВОЇ СПОРУДИ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У зв'язку зі стрімким розвитком ринкової економіки в Україні є динамічним прогрес ринку малого та середнього бізнесу. Бізнес починає активніше працювати на підвищення своїх показників ефективності, що створює умови для зростання економіки країни загалом. Все частіше малий та середній бізнес для розширення своєї господарської діяльності використовує так звані «кіоски», кав'ярні, міні-маркети, які в нормативних актах іменуються тимчасовими спорудами для здійснення підприємницької діяльності (далі – тимчасова споруда).

Станом на сьогоднішній день правове регулювання відносин з використання тимчасових споруд базується переважно на нормах Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» (далі – Закон) [1] та положеннях Порядку розміщення тимчасових споруд для провадження підприємницької діяльності, затвердженого Наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 21.10.2011 № 244 (далі – Порядок) [2]. Положення зазначених правових актів визначають лише поняття тимчасової споруди та порядок її встановлення. Зазначені вище нормативно – правові акти майже не містять положень, які б визначали порядок використання тимчасових споруд суб'єктами господарювання під час провадження ними господарської діяльності та не встановлюють відповідальності за невиконання вимог діючого законодавства.

Зазначені чинники створюють суттєві правові колізії в регулюванні відносин з використання тимчасових споруд підприємцями. Це, в свою чергу, обумовлює складні наслідки, пов'язані з тим що в багатьох містах держави ведеться жорстка політика з демонтажу або перенесення тимчасових споруд, що відбувається за рішенням органів місцевого самовря-

дування. Одночасно місцеві ради наполягають, щоб під знесення потрапляли лише ті тимчасові споруди, які розміщені без дозвільних документів.

Відповідно до частини 2 статті 28 Закону тимчасова споруда торговельного, побутового, соціально-культурного чи іншого призначення для здійснення підприємницької діяльності – одноповерхова споруда, що виготовляється з полегшених конструкцій з урахуванням основних вимог до споруд, визначених технічним регламентом будівельних виробів, будівель і споруд, і встановлюється тимчасово, без улаштування фундаменту. Тимчасова споруда для здійснення підприємницької діяльності може мати закриті приміщення для тимчасового перебування людей (павільйон площею не більше 30 квадратних метрів по зовнішньому контуру) або не мати такого приміщення. Частиною 4 цієї ж статті визначено, що розміщення тимчасової споруди здійснюється в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері містобудування [1].

Згідно пункту 1.1. Порядку цей Порядок визначає механізм розміщення тимчасових споруд для провадження підприємницької діяльності [2].

Пунктом 1.4. Порядку визначено, що пересувна тимчасова споруда – це споруда, яка не має закритого приміщення для тимчасового перебування людей, у якій може бути розміщене торговельне обладнання, низькотемпературний прилавок, лоток, ємність, торговельний автомат, інші пристрої для сезонної роздрібною торгівлі та іншої підприємницької діяльності, а що стосується стаціонарної тимчасової споруди, то під останньою розуміють споруду, яка має закриті приміщення для тимчасового перебування людей і по зовнішньому контуру площу до 30 кв.м. [2].

Слід зазначити, що підставою для розміщення тимчасових споруд виступає паспорт прив'язки тимчасової споруди, зразок якого затверджено самим Порядком. Під паспортом прив'язки тимчасової споруди слід розуміти комплект документів, у яких визначено місце встановлення тимчасової споруди та благоустрій прилеглої території на топографо-геодезичній основі М 1 : 500, інженерне забезпечення, зовнішній архітектурний вигляд тимчасової споруди та напрям підприємницької діяльності. Замовник, який має намір встановити тимчасову споруду, звертається до відповідного виконавчого органу сільської, селищної, міської ради або районної державної адміністрації із відповідною заявою у довільній формі про можливість розміщення тимчасової споруди, а вже сам паспорт прив'язки тимчасової споруди оформлюється

органом з питань містобудування та архітектури за формою, наведеною у Порядку [2].

З урахуванням вказаних обставин слід зробити висновок, що діючим Порядком визначено, що єдиною підставою для розміщення тимчасової споруди є паспорт прив'язки, будь – який інших додаткових документів, які б вказували на підставу розміщення тимчасової споруди законодавець не визначає.

Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 12.06.2018 року у справі №905/1552/16 дійшла висновку з приводу того, що за змістом статті 28 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», з урахуванням положень законів України «Про благоустрій населених пунктів» і «Про місцеве самоврядування в Україні» та Порядку, отримання паспорта прив'язки тимчасової споруди на підставі відповідного рішення органу місцевого самоврядування про надання дозволу на її розміщення, а також наявність належним чином укладеного договору щодо пайової участі в утриманні об'єкта благоустрою є підставою для встановлення такої тимчасової споруди [3].

Отже, Велика Палата Верховного Суду, окрім паспорта прив'язки, визначає договір щодо пайової участі в утриманні об'єкта благоустрою як підставу для розміщення тимчасової споруди.

Згідно пункту 2.30 Порядку розміщення тимчасової споруди самовільно забороняється [2]. Пунктом 2.29 Порядку визначено, що у разі закінчення строку дії, анулювання паспорта прив'язки тимчасової споруди, самовільного встановлення тимчасової споруди така тимчасова споруда підлягає демонтажу [2]. З урахуванням зазначеного слід зауважити, що самовільно розміщеною тимчасовою спорудою вважається тимчасова споруда, яка розміщена без паспорта прив'язки, або паспорт прив'язки анульовано чи у останнього закінчився строк дії.

Діючим законодавством не передбачено відповідальності підприємця за самовільне розміщення тимчасової споруди, окрім як демонтаж останньої.

Слід зазначити, що у 2015 році народними депутатами Є. Фірсовим, С. Алексєєвим та Н. Новак було подано проект Закону України від 11.02.2015 р. №2106 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за самовільне розміщення тимчасових споруд», яким передбачалося доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення статтею 152 2 наступного змісту:

«Стаття 1522. Самовільне розміщення тимчасових споруд

1. Самовільне, тобто таке, що порушує встановлений законодавством порядок розміщення на території населених пунктів, а також за їх межами, тимчасових споруд – тягне за собою накладення штрафу від трьохсот до п'ятисот неоподаткованих мінімумів доходів громадян з конфіскацією тимчасових споруд.

2. Ті самі дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення – тягнуть за собою накладення штрафу від п'ятисот до шестисот неоподаткованих мінімумів доходів громадян з конфіскацією тимчасових споруд.

3. Систематичне вчинення дій, передбачених частиною першою цієї статті – тягне за собою накладення штрафу у розмірі від шестисот до дев'ятисот неоподаткованих мінімумів доходів громадян з конфіскацією тимчасових споруд» [4].

Зазначені вище зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення внесено не було, а тому й відповідальність за самовільне розміщення тимчасових споруд на законодавчому рівні так і не встановлено.

Як зазначає О. Д. Гринь, під «юридичною відповідальністю» варто розуміти здійснюваний у межах правовідносин добровільно або за рішенням спеціальних органів держави юридичний обов'язок особи, яка вчинила правопорушення, зазнати відповідних несприятливих позбавлень та наслідків особистого, майнового та організаційного характеру, міра яких передбачена санкціями правових норм [5].

З урахуванням вищевказаного можна зробити висновок, що у зв'язку з відсутністю правового регулювання розглядуваного питання на законодавчому рівні, демонтаж самовільно розміщеної тимчасової споруди можна розглядати як форму відповідальності, яку несе підприємець за порушення положень діючого Порядку, адже в наслідок демонтажу тимчасової споруди підприємець зазнає негативних наслідків як майнового, так і організаційного характеру.

Список використаних джерел:

1. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI : станом на 4.01.2024 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення 01.02.2025 р.);
2. Порядок розміщення тимчасових споруд для провадження підприємницької діяльності: наказ Міністерства регіонального розвитку, будів-

ництва та житлово-комунального господарства України від 21.10.2011 № 244. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1330-11#Text> (дата звернення 01.02.2025 р.);

3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.06.2018 року у справі №905/1552/16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/74963900> (дата звернення 01.02.2025 р.);
4. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за самовільне розміщення тимчасових споруд: проект Закон України від 11.02.2015 р. №2106. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/JH1MI00I?an=3> (дата звернення 01.02.2025 р.);
5. Гринь О. Д. Категорія юридичної відповідальності: методологічний аналіз поняття. Правова держава. 2016. №24. С. 11–15. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1614d109-7153-4de6-a83e-bd3bc603edb5/content> (дата звернення: 01.02.2025).

Науковий керівник: Твердохліб Е. В., к.ю.н, доцент, заступник директора Навчально-наукового інституту №5 Харківського національного університету внутрішніх справ.

Ільченко І. П.,
*аспірант кафедри цивільно-правової
політики, права інтелектуальної
власності та інновацій
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕВИКОНАННЯ АБО НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЩОДО УТРИМАННЯ ОДНОГО ІЗ ПОДРУЖЖЯ

Актуальність проблеми цивільно-правової відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань щодо утримання одного з подружжя зумовлена соціально-економічними умовами сучасного

українського суспільства, а також необхідністю ефективного захисту осіб, які мають право на утримання.

Частиною 1 статті 55 Конституції України передбачено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [1, ст. 55].

Частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод [2].

Окрему увагу в цьому аспекті слід приділити судовій практиці щодо стягнення аліментів на утримання одного з подружжя, адже саме через правозастосування можна простежити ефективність нормативно-правового регулювання та його прогалини. Відсутність чітко визначених механізмів відповідальності за прострочення аліментних виплат на утримання подружжя призводить до неоднозначності в судових рішеннях і може ускладнювати реальний захист прав осіб, які потребують утримання. Аналіз судової практики дозволяє оцінити, наскільки ефективними є правові механізми, закріплені в чинному законодавстві, а також виявити проблеми, які потребують вирішення на законодавчому рівні.

Показовим у цьому аспекті є заочне рішення Бахмацького районного суду Чернігівської області від 10.02.2020 р. у справі № 728/2023/19 [3], яке порушує питання відповідальності за прострочення аліментних виплат. Це рішення дозволяє оцінити підходи суду до застосування норм Сімейного кодексу України (далі – СК України) щодо неустойки (пені) за несвоєчасну сплату аліментів та визначити, наскільки ефективно чинне законодавство регулює відповідальність за невиконання зобов'язань щодо утримання одного з подружжя.

Предметом спору у вищевказаній справі було стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів. Позивачка звернулася до суду з вимогою про стягнення пені за несплату аліментів на утримання двох неповнолітніх дітей, а також на власне утримання у зв'язку з доглядом за малолітньою дитиною. Зазначала, що відповідач протягом 10 місяців ухилявся від виконання своїх зобов'язань, встановлених попереднім судовим наказом і рішенням суду. Загальна заборгованість відповідача

за аліментними зобов'язаннями становила понад 45 тисяч гривень, а сума неустойки, заявлена до стягнення, перевищувала 59 тисяч гривень.

Розглянувши матеріали справи, суд встановив, що відповідач дійсно допустив прострочення сплати аліментів. Водночас суд дійшов висновку, що норми статті 196 СК України [4, ст. 196], які передбачають відповідальність за прострочення сплати аліментів у вигляді пені у розмірі 1% від суми заборгованості за кожен день прострочення, можуть бути застосовані лише щодо аліментів на утримання дітей. Щодо аліментів на утримання одного з подружжя, суд зазначив, що положення статті 196 СК України не поширюються на такі правовідносини, оскільки глава 9 Сімейного кодексу не містить відповідних норм.

Зокрема, вирішуючи вимогу про стягнення з відповідача пені за прострочення сплати аліментів на утримання дружини, суд звернув увагу на наступне.

Виходячи із системного аналізу Глави 15 і Глави 22 СК («Обов'язок по утриманню інших членів сім'ї та родичів»), зокрема статті 274 СК, норми положень Глави 15 СК до правовідносин, що врегульовані нормами інших глав СК, можуть застосовуватися лише у випадку прямого на це посилання [3].

Іншим прикладом може бути те, що сімейне законодавство поширює положення статті 196 СК також на правовідносини, визначені главою 16 СК, якими встановлено обов'язки батьків утримувати повнолітніх дочку, сина. Так, стаття 201 СК містить пряму вказівку на те, що до відносин між батьками і дочкою, сином щодо надання їм утримання застосовуються норми статей 187, 189–192 і 194–197 цього Кодексу. Разом з тим, сімейне законодавство не містить положень, які поширюють дію статті 196 СК на правовідносини, визначені главою 17 СК, якими встановлено обов'язки повнолітніх дочки, сина утримувати батьків. В свою чергу, Глава 9 СК «Права та обов'язки подружжя по утриманню» не містить посилань на те, що визначення заборгованості по аліментам на одного із подружжя здійснюється відповідно до статей 194–197 СК, а тому положення статті 196 цього Кодексу на спірні правовідносини не поширюються [3].

Суд дійшов висновку, що до заборгованості по аліментам на утримання дружини до досягнення дитиною трирічного віку можуть бути

застосовані інші санкції майнового характеру, передбачені цивільним законодавством.

Висновок суду про те, що положення статті 196 СК України не можуть бути застосовані до правовідносин, пов'язаних із зобов'язанням подружжя по утриманню, має важливе теоретичне та практичне значення. Ця аргументація підкреслює суттєву відмінність між зобов'язаннями щодо утримання дітей та зобов'язаннями щодо утримання подружжя, наголошуючи на тому, що законодавець навмисно обмежив сферу застосування пені за прострочення сплати аліментів лише зобов'язаннями щодо утримання дітей. Такий підхід впливає з самої природи утримання дітей, яке є імперативним обов'язком батьків, незалежно від особистих матеріальних обставин і тому користується особливим правовим захистом.

І навпаки, утримання одного з подружжя ґрунтується на інших принципах, виходячи з міркувань подружньої солідарності та особливих потреб, пов'язаних з конкретними обставинами, наприклад, вагітністю або доглядом за дитиною. Відсутність прямої норми, яка б поширювала застосування статті 196 СК на ці відносини, підтверджує, що законодавець не мав наміру надавати їм однаковий рівень захисту в частині стягнення неустойки за прострочення сплати аліментів.

Це рішення також підкреслює необхідність законодавчого роз'яснення механізмів застосування санкцій за несвоєчасну сплату аліментів на утримання подружжя. За відсутності такого роз'яснення стягувачі аліментів у цьому випадку опиняються в менш сприятливому становищі, ніж стягувачі аліментів на утримання дітей, що може поставити під сумнів справедливість та ефективність закону.

Відсутність конкретних положень в СК України, що регулюють відповідальність за несвоєчасну сплату аліментів на утримання одного із подружжя, вказує на прогалину в законодавстві, яка ставить під сумнів ефективність чинного законодавства в частині згаданих правовідносин.

Однією з головних проблем є відсутність системного підходу, який би гарантував рівне ставлення до всіх категорій стягувачів аліментів. Сімейне законодавство ґрунтується на балансі між взаємними зобов'язаннями у сім'ї та необхідністю захисту. Однак, не передбачаючи конкретних санкцій за невиконання зобов'язань щодо утримання дружини чи чоловіка, законодавець створює ситуацію дисбалансу, яка

може послабити ефективну реалізацію права на утримання одного із подружжя.

Крім того, питання обов'язковості зобов'язань подружжя щодо утримання заслуговує на подальший розгляд. На відміну від батьківських зобов'язань, які ґрунтуються на абсолютному обов'язку перед дитиною, утримання подружжя часто сприймається як зобов'язання, що залежить від наявних матеріальних можливостей зобов'язаної сторони та певних життєвих обставин іншої. Це викликає фундаментальну дискусію про природу цього зобов'язання: чи слід його розглядати як першочерговий обов'язок, так само, як обов'язок по сплаті аліментів на дитину, чи як допоміжне зобов'язання, що підлягає більш широкому розгляду в системі зобов'язальних правовідносин? Відсутність чіткої законодавчої відповіді на описану проблему залишає судам широку свободу розсуду, що може призвести до прийняття різних рішень і відсутності правової визначеності в подібних категоріях спорів.

Необхідність посилення захисту прав стягувачів аліментів на утримання одного із подружжя може стати підставою для реформування сімейного законодавства.

Отже, проведений аналіз свідчить про відмінності у правовому захисті стягувачів аліментів на утримання дитини та стягувачів аліментів на утримання одного із подружжя. У той час як за прострочення сплати аліментів на дитину передбачені чітко визначені штрафні санкції, передбачені статтею 196 СК України, аналогічного механізму для утримання одного із подружжя в СК України не передбачено.

Ця правова прогалина створює потенційну нерівність у забезпеченні прав осіб, які мають право на утримання, та може призводити до ухилення від виконання відповідних зобов'язань. Враховуючи соціальну значущість питання утримання одного із подружжя, необхідним є вдосконалення сімейного законодавства шляхом запровадження чітко визначених механізмів відповідальності за прострочення сплати аліментів, що сприятиме забезпеченню належного виконання сімейних обов'язків у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141.

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25 грудня 1997 року. URL: <https://web.telegram.org/a/#414758518> (дата звернення: 02.02.2025).
3. Заочне рішення Бахмацького районного суду Чернігівської області від 10.02.2020 р., судова справа № 728/2023/19. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/87492517> (дата звернення: 02.02.2025).
4. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. ст.135.

Науковий керівник: д.ю.н., професор кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Надьон В. В.

Карнаух Б. П.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого*

ПОНЯТТЯ ПРОТИПРАВНОСТІ І РЕКОНФІГУРАЦІЯ ДЕЛІКТУ

В українській доктрині і в практиці українських судів усталеною є формула делікту, яка включає чотири елементи: протиправне діяння, шкода, причинний зв'язок між першим та другим і вина. Вина виключається із цієї формули, якщо йдеться про відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, а також у деяких інших випадках, коли відповідальність є суворою і не залежить від вини.

Невизначеність у тому, що таке протиправність, тягне за собою структурну помилку в розумінні різниці між винною і суворою (безвинною) відповідальністю. Щоб продемонструвати цю помилку, звернімося до досить типової справи про ДТП.

У справі №450/4163/18 водій автомобіля «Мерседес» здійснив наїзд на пішоходку, спричинивши їй тяжкі тілесні ушкодження. Згідно з висновком судової автотехнічної експертизи причиною ДТП був вихід пішоходки на смугу руху автомобіля «Мерседес» на такій віддалі від останнього, яка вже була недостатньою для уникнення наїзду. Тобто, потерпіла настільки несподівано з'явилася на дорозі, що водій не міг помітити її вчасно, щоб загальмувати.

Постановою слідчого було встановлено, що в діях водія не вбачається порушення Правил дорожнього руху (ПДР), які б перебували у безпосередньому причинно-наслідковому зв'язку з настанням даної ДТП та її наслідками у вигляді отримання тяжких тілесних ушкоджень потерпілою. Тому кримінальне провадження проти водія було закрито у зв'язку з відсутністю складу кримінального правопорушення.

Оскільки на час скоєння ДТП водій не мав чинного договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, потерпіла звернулася до МТСБУ із заявою про виплату страхового відшкодування. МТСБУ здійснило виплату і в порядку регресу звернулося з позовом до водія.

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, у задоволенні позовних вимог МТСБУ було відмовлено. Суди посилались на те, що кримінальна справа проти водія була закрита за відсутністю складу злочину, а тому, на нього не можна покладати обов'язок з відшкодування шкоди.

Проте Верховний Суд не погодився. Передаючи справу на новий розгляд до апеляційного суду, він зазначив:

«суди попередніх інстанцій не врахували, що відсутність вини водія транспортного засобу та закриття кримінального провадження відносно нього не звільняє останнього від обов'язку відшкодувати шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, тобто особою, яка завдала шкоди джерелом підвищеної небезпеки, відповідає й за випадкове її завдання (без вини)».

Отож, Верховний Суд зауважив, що сувора деліктна відповідальність настає незалежно від вини. Це так. Але не незалежно від протиправності. І не незалежно від причинного зв'язку.

Однак, коли Суд поклав на водія Мерседеса обов'язок відшкодувати завдану шкоду – він знехтував не тільки елементом вини (як це мало би бути за усіченою формулою), але й елементом протиправності (поза-

як поклав обов'язок відшкодування попри те, що поведінка водія була бездоганною). Більш того, Суд знехтував і причинним зв'язком також, адже – згідно з усіченою формулою, як вона є зараз – причинний зв'язок має сполучати зі шкодою не що інше, а саме протиправну поведінку. І якщо протиправної поведінки не було, то й причинному зв'язкові «сполучати» зі шкодою було нічого.

Для того, щоб уникнути описаних структурно-логічних помилок, по-перше, маємо відмовитися від протиправності як самостійного елементу (протиправність імпліцитно входить у поняття вини) і, по-друге, маємо визнати, що вина і небезпечна діяльність (джерело підвищеної небезпеки) – це дві різні підстави до відшкодування, для кожної із яких властива своя формула. Формула першої включає винне діяння, шкоду і причинний зв'язок, формула другої – небезпечну діяльність, шкоду і причинний зв'язок.

Це означає, що якщо вимога про відшкодування обґрунтовується наявністю вини відповідача, то позивач має довести (а) винне діяння (тобто те, що відповідач не поведився обачно, так як я на його місці поводитися б розумна особа), а також (б) шкоду і (в) причинний зв'язок між виною і шкодою.

Натомість, якщо вимога про відшкодування обґрунтовується особливо небезпечним характером діяльності відповідача (в силу чого на нього розповсюджується режим суворой відповідальності), то позивач має довести: (а) що діяльність відповідача є особливо небезпечною (що вона є джерелом підвищеної небезпеки – в термінології ЦК України), (б) що має місце шкода, і (в) що між небезпечною діяльністю і шкодою є причинний зв'язок.

Отож, принципово важливо, що в двох названих випадках причинний зв'язок «сполучає» зі шкодою дві різні речі: у першому випадку це протиправний аспект у поведінці відповідача (вина), а в другому – це небезпечна діяльність відповідача як така.

Тобто, якщо діяльність заподіювача шкоди не кваліфікується як джерело підвищеної небезпеки, то суд має установити, що шкода стала наслідком саме того аспекту, який зробив поведінку заподіювача протиправною. Але якщо діяльність заподіювача кваліфікується як джерело підвищеної небезпеки, то достатньо встановити, що шкода стала наслідком цієї діяльності, а не того, що зробило її протиправною, оскільки вина (протиправність) у цьому режимі відповідальності не вимагається.

Таким чином, у справах про ДТП українські суди доходять слушного висновку (хоч і без слушного мотивування): оскільки керування автомобілем є джерелом підвищеної небезпеки, для відшкодування шкоди необхідно довести наявність шкоди і що вона стала наслідком керування автомобілем. Протиправності немає. Вини немає. Причинний зв'язок сполучає шкоду із небезпечною діяльністю як такою. В цьому смисл суворої відповідальності, яка не залежить від вини.

Описана нами проблема пов'язана із роздвоєнням поняття протиправності: воно може означати протиправність результату (коли протиправною називають поведінку, що посягає на чужі права) або протиправність самої поведінки (коли протиправною називають поведінку, яка не відповідає належному стандарту).

Наша теза полягає в тому, що протиправності у першому розумінні не достатньо, а протиправність у другому розумінні – це і є вина.

Тож, як підсумок, конфігурація формули делікту має залежати від підстави атрибуції шкоди. Якщо підставою атрибуції (відповідальності) є вина, то формула включає: винне діяння, шкоду і причинний зв'язок між першим та другим. Якщо підставою атрибуції є особливо небезпечний характер діяльності, то формула має включати: небезпечну діяльність, шкоду і причинний зв'язок між першим та другим.

Кириченко В. В.,

*аспірант кафедри цивільного права
та процесу*

Навчально-наукового інституту № 5

*Харківського національного
університету
внутрішніх справ*

ДО ПИТАННЯ «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТОРІН ПРИ УКЛАДАННІ ДОГОВОРУ НАДАННЯ ТЕЛЕМЕДИЧНИХ ПОСЛУГ»

Одночасно з комплексною реформою фінансування охорони здоров'я, яка здійснюється впродовж останніх шести років, у системі охорони

здоров'я України впроваджуються передові цифрові рішення, як електронна система охорони здоров'я (ЕСОЗ), зароджується і набуває популярності застосування телемедицини.

У період воєнного стану в Україні виникли об'єктивні обставини, які обмежують можливість надання якісних та своєчасних медичних послуг. Одним з варіантів підтримки роботи системи охорони здоров'я в Україні є застосування технічних рішень віддаленої телемедичної взаємодії з медичним фахівцем. Саме використання телекомунікаційних інструментів в медицині, особливо в умовах військового стану, може забезпечити оперативний, безпечний та захищений спосіб комунікації між закладами охорони здоров'я, лікарями та іншими медичними працівниками для забезпечення належного надання медичних послуг пацієнтам при ушкодженнях, пораненнях та інших станах [1].

Телемедицина надає потенційні переваги для підвищення ефективності та прозорості, зменшення можливостей для корупції та для розширення доступу до якісних медичних послуг. Телемедичні послуги – дистанційні медичні консультації, консилиуми, контроль фізіологічних параметрів організму пацієнта, проведення діагностичних і лікувальних маніпуляцій, обмін результатами обстеження пацієнта, інші медичні послуги, а також медичні відео конференції, медичні відео семінари, медичні відео лекції, що здійснюються у вигляді обміну електронними повідомленнями з використанням телекомунікацій [2].

Використання телемедицини підпадає під вимоги та норми законодавства України, зокрема щодо відповідальності медичних працівників у сфері охорони здоров'я.

Дослідженням зазначеного питання неодноразово займалися науковці, зокрема такі як: С. Б. Булеца, А. А. Герц, А. В. Савицька, О. І. Смотров, І. Я. Сенюта, С. Г. Стеценко, В. Ю. Стеценко, Р. Б. Майданик, М. М. Малейна. Відносини, які виникають в сфері застосування телемедицини обов'язково потребують врегулювання та захисту прав їх учасників.

Юридичною підставою такої відповідальності є закон, а фактичною – склад цивільного правопорушення. Дієвим способом захисту прав учасників правовідносин у сфері телемедицини є відповідальність сторін. Вона настає за наявності відповідних умов: доведеного факту протиправного характеру дій чи бездіяльності; наявності негативного впливу на здоров'я пацієнта; встановлення причинно-наслідкового зв'язку між

цими фактами; доведення факту вини медика; чи настала шкода для здоров'я пацієнта від дій (бездіяльності) медичного працівника; чи спричинена шкода діями самого пацієнта (недотримання рекомендацій); чи обумовлена шкода індивідуальними особливостями організму пацієнта.

В останніх двох випадках особа, що заподіяла шкоду, не буде зобов'язана її компенсувати. Як приклад, можна навести ситуацію, коли лікар добросовісно та в повній мірі провів обстеження пацієнта, однак виставив невірний діагноз через нетиповий перебіг хвороби. Інша ситуація – під час проведення оперативного втручання хірург пошкодив артерію через розташування її в нетиповому місці.

Юридична відповідальність – це застосування заходів державного примусу до особи, яка вчинила правопорушення. до ст. 80 Основ законодавства України про охорону здоров'я, передбачено що особи винні у порушенні законодавства про охорону здоров'я несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законодавством [3]. Цивільно-правова відповідальність у сфері медичної діяльності – це варіант юридичної відповідальності, який виникає внаслідок порушення у галузі майнових або особистих немайнових благ громадян у сфері охорони здоров'я і який полягає переважно в необхідності відшкодування шкоди. Проте, важливо звернути увагу на обмеження відповідальності медичних працівників, які передбачені частиною п'ятою статті 34 Основ: «Лікар не несе відповідальності за здоров'я особи в разі відмови останньої від медичних приписів або порушення пацієнтом встановленого для нього режиму» [3]. Це означає, що якщо пацієнт свідомо відмовився від медичних рекомендацій або не дотримав режим, лікар не несе відповідальності за можливі наслідки такої дії пацієнта. Цивільно-правова відповідальність виникає внаслідок порушення у галузі майнових або особистих немайнових благ громадян у сфері охорони здоров'я і полягає переважно в необхідності відшкодування шкоди.

Протиправної поведінки (дії чи бездіяльності) медичного працівника та шкоди здоров'ю пацієнта і найголовніше наявність між ними прямого причинного зв'язку. Для настання цивільно-правової відповідальності за заподіяння шкоди здоров'ю, потрібно довести, що саме діями (або бездіяльністю) медичного працівника безпосередню завдано шкоди здоров'ю і така шкода була спричинена з вини заподіювача шкоди. Для

звільнення від обов'язку відшкодування шкоди здоров'ю потрібно довести що шкода завдана не з вини медичного працівника

З огляду на те що більшість медичних працівників провадить свою професійну діяльність, перебуваючи у трудових відносинах з закладами охорони здоров'я, то згідно з частиною 1 статті 1172 Цивільного кодексу України «юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків [4]. Переважна більшість позовів, що пред'являються пацієнтами до закладів охорони здоров'я (у тому числі до фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, що займаються медичною практикою), є позовами про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої ушкодженням здоров'я, спричиненого медичною допомогою неналежної якості. Відшкодування такої шкоди здійснюється відповідно до положень глави 82 ЦКУ. Проте обов'язковою умовою відповідальності за заподіяння шкоди є причинний зв'язок між протиправною поведінкою і заподіяною шкодою. Наприклад, якщо шкода не є наслідком протиправної поведінки заподіювача шкоди, а сталася з інших причин (через недотримання пацієнтом медичних рекомендацій чи внаслідок індивідуальних особливостей організму пацієнта), у заподіювача шкоди не виникатиме обов'язку відшкодувати шкоду [5]. Для настання цивільно-правової відповідальності за шкоду здоров'ю необхідно, щоб така шкода була спричинена з вини заподіювача шкоди. Вина медичних працівників, як правило, виступає у формі необережності. Для звільнення від обов'язку відшкодувати шкоду здоров'ю заподіювач шкоди повинен довести, що вона сталася не з його вини [6].

Висновок: Законодавство України передбачає відповідальність медичних працівників у сфері телемедицини, але вона регулюється загальними нормами цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності. Важливо дотримуватись норм законодавства та етичних стандартів при наданні телемедичних послуг з метою забезпечення безпеки та якості медичної допомоги для пацієнтів. Керівникам закладів охорони здоров'я слід спрямовувати свої зусилля на відвернення порушення законодавства та підтримку правильної практики телемедицини.

Список використаної літератури:

1. Берназ-Лукавецька, О. М. Дистанційні медичні послуги та телемедицина. Епідемії в Європі і право: від Риму до COVID-19 : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 2020. Одеса. С. 34–36.

2. Беззуб І. Телемедицина в Україні: реалії та перспективи URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2467:telemeditsina-v-ukrajini-2&catid=71&Itemid=382 (дата звернення: 15.10.2021).
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 (редакція від 27.10.2022); URL: <https://cutt.ly/d57FH77..>
4. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
5. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. / С. О. Сліпченко, О. В. Синегубов, В. А. Кройтор та ін. ; за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с/
6. Скріннікова К. О. Проблеми цивільного права та процесу. Харків, 2019.С. 278.

Науковий керівник: заступник директора Навчально-наукового інституту №5, Харківського національного університету внутрішніх справ Твердохліб Е. В.

Кириченко Т. С.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права
та процесу
Навчально-наукового інституту №5
Харківського національного
університету внутрішніх справ*

ДО ПИТАННЯ «ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ»

Зараз Україна перебуває на шляху адаптації національного законодавства до вимог ЄС, де інтелектуальну власність є пріоритетною сферою. Угода про Асоціацію між Україною та ЄС 2014 року передбачає належний та ефективний рівень охорони та захисту прав інтелектуальної власності. У 2022 році Україна стала кандидатом у члени до ЄС, що вкотре довело спроможність українського законодавства на подальші зміни задля ефективного регулювання усіх сфер суспільних відносин.

Війна в Україні дала виклик негайно розвивати новітні технології для застосування боротьби з ворогом, тому виникають питання щодо правоможності використання об'єктів права інтелектуальної власності та цивільно-правової відповідальності за порушення права інтелектуальної власності [1]. З розвитком технологій, також виникають нові інноваційні способи їх порушення. Кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу [2].

Один з найважливіших засобів захисту – це притягнення до відповідальності. Тобто, особа, яка завдає шкоди іншій особі, повинна нести відповідальність за свої дії. Але варто зауважити, що гарантії права на справедливе вирішення спору не можуть бути забезпечені лише судовою системою [3]. Питання цивільно-правової відповідальності були предметом дослідження таких вчених як О. В. Дзера, Д. В. Боброва, С. Д. Гринько, С. В. Заверуха, О. С. Іоффе, О. О. Красавчиков, Т. В. Ківалова, І. С. Канзафарова, Н. С. Кузнецова, 20 В. В. Луць, Г. К. Матвеев, Р. А. Майданик, В. Д. Примак, І. В. Спасибо-Фатеева, Е. А. Флейшціц, Є. О. Харитонов та інші Цивільно-правова відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності досліджувалась, але недостатньо.

Цивільно-правова відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, що забезпечує ефективне виконання законодавцем своїх функцій та створення ефективного правового механізму захисту та охорони прав і свобод людини безпосередньо. Існують різні погляди на визначення поняття «юридична відповідальність». Цивільно-правова відповідальність призначена виконувати компенсаційну (відновлення попереднього стану), виховну (попередження цивільно-правових правопорушень), стимулюючу (спонування до належної поведінки) функції [4].

Так, видатні науковці, особисто, М. В. Цвік, визначають юридичну відповідальність як «передбачені нормами права і здійснювані в правових відносинах у процесуальному порядку уповноваженими державою суб'єктами засоби державного примусу до особи, яка вчинила правопорушення, що тягне для неї обов'язок зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями правових норм» [5]. Також є точка зору розумін-

ня цивільно-правової відповідальності як санкції, що знайшло своє відображення і серед сучасних вчених. Є. О. Харитонов характеризує цивільно-правову відповідальність як санкцію – зменшення матеріального блага на стороні суб'єкта – правопорушника на користь іншого учасника економічного обороту [6]. В. Д. Примак писав, що «цивільно-правова санкція є заходом захисту цивільних прав та інтересів, що застосовуються до конкретного боржника у зв'язку з вчиненням правопорушення та передбачає настання для нього небажаних наслідків майнового чи іншого характеру» [7].

Повертаючись до розмежування заходів відповідальності та способів захисту слід навести міркування Н. С. Кузнецової. Вчена зазначає, що «заходи відповідальності та способи захисту слід розглядати як певні правові засоби, юридичні інструменти впливу на відповідне суспільне відношення» [8]. На її думку, «між заходом відповідальності та способом захисту спільною ознакою є їх правозахисна мета, оскільки дані юридичні інструменти спрямовані на локалізацію наслідків порушення прав» [8].

Незважаючи на наявність багатьох спірних питань, кількість яких збільшилася після значних законодавчих змін, протягом декількох років не проводилося спеціальних досліджень, присвячених вирішенню нових теоретичних і практичних проблем в аналізованій сфері.

Відшкодування збитків передбачено ст. 16 Цивільного кодексу України [9], ст. 29 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [10], ст. 26 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» [11], ст. 20 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [12], ст. 24 Закону України «Про охорону прав на зазначення походження товарів» та ст. 52 [13], Закону України «Про авторське право і суміжні права» [14].

Збитки – це викликані неправомірною поведінкою негативні наслідки у майновій сфері потерпілого. Збитками також називають грошовий вираз майнової шкоди. Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Реальна шкода містить у собі витрати, які особа, права якої порушені, зробила або мусить зробити для відновлення порушених прав. Доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її права не були порушені, називають упущеною вигодою (неодержаними доходами).

Висновок:

1. Цивільно-правова відповідальність встановлюється у разі порушення цивільних прав та інтересів, зокрема пов'язаних з творчістю людини.

2. Між заходом відповідальності та способом захисту існують такі відмінності: 1) захід відповідальності завжди спричиняє для порушника негативні майнові наслідки, в той час як інші способи захисту такого не передбачають (визнання права, визнання правочину недійсним); 2) захід відповідальності завжди є новим обов'язком, а спосіб захисту завжди пов'язаний з вже існуючим зобов'язанням. Способи захисту також законодавець вказує у нормах, де передбачено правові наслідки порушення зобов'язання.

3. Захист права інтелектуальної власності – це система спеціальних способів захисту та заходів відповідальності, які забезпечуються вчиненням активних дій щодо попередження, призупинення та усунення порушення права інтелектуальної власності шляхом самозахисту або звернення до компетентних органів, до суду.

Список використаної літератури:

1. Ромась Д. С. Протиправна поведінка як умова виникнення цивільно-правової відповідальності за порушення авторського права. Університетські наукові записки. 2020. № 3–4 (75-76). С. 207–216. URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/75-76_207-216/pdf. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Дата оновлення: 28.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
2. Гресь Н. М. Медіація як спосіб вирішення індивідуальних трудових спорів: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю: 081 «Право». Суми, 2023. 210 с.
3. Цивільне право України: навч. посіб. Ю. В. Білоусов, В. А. Ватрас, С. Д. Гринько. Київ: Правова єдність. 2009. 536 с.с. 122/
4. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Харків. Право, 2009. 584 с.с. 375/
5. Цивільне право України: підручник у трьох книгах. Книга перша. Одеса. Юридична література. 2005. 525 с. с. 503.
6. Примак В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: монографія. Київ: Юрінком Інтер. 2007. 432 с., с. 71/
7. Кузнецова Н. С. Гражданско-правовая ответственность: понятие, условия и механизм применения. Альманах цивилистики: сборник статей / Под

- ред. Р. А. Майданика. Вып. 3. Киев : Алерта; КНТ; Центр учебной литературы, 2010. С. 30–48., с. 44/
8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. №435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/>
  9. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. №435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/>
  10. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України в ред. від 1 червня 2000 р. №2188 – III із змінами і доп. Відом. Верх. Ради України. 2001. №8. Ст. 29
  11. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15 грудня 1993 р. №3699 – XII із змінами і доп. Відом. Верх. Ради України. 1994. №7. Ст. 26.
  12. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15 грудня 1993 р. №3688 – XII із змінами і доп. Відом. Верх. Ради України. 1994. №7. Ст. 20.
  13. Про охорону прав на зазначення походження товарів: Закон України від 16 червня 1999 р. №752-14 із змінами і доп. Відом. Верх. Ради України. 1999. №32. Ст. 26.
  14. Про авторське право і суміжні права: в ред. Закону України від 11 липня 2001 р. №2627 – III із змінами і доп. Відом. Верх. Ради України. 2001. №43.

Комісарова Т. О.,
аспірантка
кафедри цивільного права
та процесу,
Харківський національний
університет внутрішніх справ

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ CONTRA PROFERENTEM ЯК ПІДСТАВА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕДОБРОСОВІСНОГО КОНТРАГЕНТА ЗА ДОГОВОРОМ

Обсяги договірної практики зростають щороку, а в поєднанні з розвитком нових комунікаційних технологій та збільшення засобів зв'язку

створюються сприятливі умови для швидкого укладення договорів, зокрема, й цивільно-правових. З одного боку це позитивний чинник, який суттєво допомагає комунікації між учасниками договірних правовідносин. Але з іншого боку від потенційних сторін договору вимагається особлива обережність та увага під час укладення договорів, особливо при складанні застережень. У процесі укладання договору учасники правовідносин мають пропонувати виважені та лаконічні формулювання умови договору, дотримуватись положень чинного законодавства та звичаїв ділового обороту. Одночасно важливо враховувати можливість виникнення неочікуваних обставин, які можуть утворити ускладнення або перешкоди стосовно належного та своєчасного виконання договору, та завчасно передбачити засоби їх подолання або зменшення негативних наслідків. Одним із заходів попередження учасниками правовідносин негативних наслідків недоліків змісту договору є уникнення двозначності термінів та словосполучень у змісті договору.

Навіть при ретельному дотриманні порядку складання тексту договору, не можна повністю виключити випадки, коли в договорі трапляються терміни які можуть тлумачитись в різних значеннях залежно від обставин. Коли неоднорідне тлумачення торкається інтересів сторін договору, між ними можуть виникати конфлікти, які мають продовження в судових органах. В свою чергу суди, беручи на себе функцію врегулювання спору, на підставі частини 2 статті 213 Цивільного кодексу України, на вимогу однієї або обох сторін можуть постановляти рішення про тлумачення змісту договору. Але при цьому судам слід керуватись певними правилами і положеннями, серед яких може бути принцип *contra proferentem*.

Зазначений принцип покликаний охороняти обґрунтовані очікування сторони, яка не мала вибору при укладенні договору (у тому числі при виборі мови і формулювань). Він застосовується у випадку, коли очевидно, що лише одна сторона брала участь у процесі вибору відповідних формулювань чи навіть складала проект усього договору або навіть тоді, коли сторона скористалася стандартною умовою, що була розроблена третьою особою. У разі неясності умов договору їх тлумачення має здійснюватися на користь контрагента сторони, яка підготувала проект договору або запропонувала формулювання відповідної умови. Поки не буде доведено інше, презюмується, що такою стороною

була особа, яка є професіоналом у відповідній сфері, що вимагає спеціальних знань [1].

Принцип *contra proferentem* використовується в юридичній практиці як один зі способів тлумачення цивільних договорів судом. Доцільність використання принципу *contra proferentem* обумовлена, перш за все, юридичною рівністю учасників цивільних правовідносин відповідно до ч. 1 ст. 1 Цивільного кодексу України [2].

Слід зауважити, що в законодавстві України не міститься положень про застосування принципу *contra proferentem*. Окремі випадки застосування вказаного принципу судами України свідчать про актуальність та виправданість його застосування. Правило цього принципу міститься в міжнародних актах і полягає в тому, що двозначні умови договору мають тлумачитись на користь контрагента сторони, яка підготувала проєкт договору або запропонувала формулювання відповідної умови, що є предметом спору.

В постанові Касаційного цивільного суду по справі №944/3046/20 зазначається, що якщо з'ясувати справжній зміст відповідної умови договору неможливо за допомогою загальних підходів до тлумачення його змісту, передбачених у статті 213 Цивільного кодексу України, слід застосовувати *contra proferentem*. Цей принцип має застосовуватись в разі, якщо є два різних тлумачення умови (або умов) договору, а не дві різні редакції певної умови договору. *Contra proferentem* має за мету поставити сторону, яка допустила двозначність тлумачення, у не вигідне становище через те що саме з її вини така обставина виникла. *Contra proferentem* націлений на охорону сподівань сторони, яка не мала вибору при укладенні договору, в тому числі при обранні мови та формулювань [3].

Отже, найбільш актуальним застосування розглядуваного принципу є щодо врегулювання спорів з тлумачення умов договорів приєднання, умови яких встановлені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах, які укладаються лише приєднанням другої сторони до запропонованого договору в цілому. Згода на запропоновані умови передбачається і для укладення публічних договорів, умови яких встановлюються підприємцем однаковими для всіх споживачів, крім тих, кому законом надані відповідні пільги [2].

В юридичній літературі досліджуються можливості застосування цього принципу в судовій практиці України. При цьому межі його реа-

лізації можуть бути більш широкими ніж тлумачення спірної чи суперечливої умови договору.

Якщо формування умов договору здійснюється одним із учасників договірних правовідносин, то справедливим вбачається покладення на нього відповідальності за негативні наслідки, які пов'язані з неясністю та двозначністю. Праву однієї зі сторін визначати умови договору має відповідати обов'язок забезпечувати зрозумілість таких умов. Якщо ж ініціатор змісту договору допустив формулювання в тексті договору, які обумовили спірні ситуації та, як наслідок, невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань, то негативні наслідки повинні стосуватися саме його, а не іншої сторони, яка не брала участі у формулюванні умов договору. Тобто, правило *contra proferentem* варто розглядати і як санкцію стосовно недобросовісного контрагента, оскільки неясність може виникати через зловживання своїм становищем, умисне включення в договір двозначних формулювань з метою отримання вигоди [4, с. 52].

Враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку що факт застосування принципу *contra proferentem* свідчить про визнання прав контрагента сторони, яка підготувала проект договору або запропонувала формулювання відповідної умови. Одночасно, застосування наслідків принципу *contra proferentem* щодо особи є визнанням її недобросовісності під час складання тексту договору, що є підставою для притягнення такої особи до цивільно-правової відповідальності.

Список використаних джерел:

1. В. Крат. Принципи приватного права в судовій практиці. Сайт Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_principi_priv_prava_2023.pdf (дата звернення : 1.02.2025)
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 №435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення : 1.02.2025)
3. Як повинен застосовуватись принцип *contra proferentem*, показав Верховний Суд. Закон і Бізнес(сайт). URL: <https://zib.com.ua/ru/153358-kak-dolzhen-primenyatsya-princip-contra-proferentem-pokazal.html> (дата звернення : 1.02.2025)

4. Процьків Н., Никифорок В. Використання принципу *contra proferentem* у правозастосовній практиці. Підприємництво, господарство і право. 2021. №3. с. 50–53 URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/9.pdf> (дата звернення : 1.02.2025)

Науковий керівник: Твердохліб Е. В., к.ю.н., доцент, заступник директора Начально-наукового інституту №5 ХНУВС

Коробцова Н. В.,
*кандидатка юридичних наук,
доцентка,
доцентка кафедри цивільного права
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

ВИНА ЯК ЕЛЕМЕНТ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В МЕДИЦИНІ

Правовідносини в сфері охорони здоров'я мають особливий специфічний характер оскільки виникають з приводу найважливіших немайнових благ людини, таких як життя, здоров'я та спрямовані на їх збереження та захист. Саме цінність об'єкту даних правовідносин обумовлює особливе ставлення до правопорушень, які виникають в означеній сфері та питань відповідальності, яка має прояв в окремих видах санкцій за протиправне завдання шкоди життю за здоров'ю людини при виконанні професійних обов'язків.

Дослідження інституту відповідальності в медичній сфері не повинно зводитися лише до мети покарання лікарів за неналежне виконання професійних обов'язків, а й проводиться заради винайдення можливості звільнення від неї за наявності відповідних підстав. Досягти цього стає можливим при розгляді окремих умов цивільно-правової відповідальності, однією з яких є вина. Саме вина втілює суб'єктивне, психічне ставлення особи до своїх дій та наслідків.

Визначення вини, її критеріїв та форм є найбільш складним питанням в досліджуваній сфері. Не дивлячись на те, що вина хоча і є обов'язковим елементом складу медичного правопорушення та умовою настання цивільно-правової відповідальності, однак її встановлення ще не свідчить про настання певних негативних наслідків саме для виконавця послуг, як-то необхідність компенсації заподіяної шкоди.

Цивільно-правова відповідальність в медичній сфері побудована на презумпції вини, що підтверджується як національною так і європейською судовою практикою. Верховний Суд цілком вірно зазначив, що в даних правовідносинах діє презумпція вини, відсутність якої повинен доводити сам заподіювач шкоди. Якщо під час розгляду справи зазначена презумпція не спростована, то вона є юридичною підставою для висновку про наявність вини заподіювача шкоди, яка має форму необережності [1]. В європейських країнах набула популярності доктрина *res ipsa loquitur* (річ говорить сама за себе), згідно якої з боку звинуваченого має місце злочинна недбалість, якщо він не зможе спростувати це. Отже, оскільки в багатьох випадках буває дуже складно довести вину виконавця, наявність її презюмується. Саме труднощі встановлення вини виконавця зробили дану доктрину досить поширеною в судовій практиці. Хоча в окремих судових справах вина лікарів є очевидною, особливо у випадках, коли мова йде про настання наслідків, які при звичайних обставинах (певному лікуванні, хірургічному втручанні) не повинні наставати. Наочно це прослідковується у справі *Vail v. MacDonald* (1976) [2]. За матеріалами справи пацієнта спрямували до лікарні з переломом ноги, а вийшов він після лікування з ампутованою кінцівкою. В даному випадку всі вимоги даної доктрини були в наявності – пацієнт не повинен був втратити ногу при проведенні лікування звичайного перелому.

Більшість правопорушень в сфері надання медичних послуг вчиняються з необережної форми вини, з'ясування видів якої має значення для визначення «долі» тих негативних наслідків, які настали, і в першу чергу це стосується визначення розміру компенсації заподіяної шкоди.

Встановлення вини в діях певної особи є підставою для притягнення її до цивільно-правової відповідальності та покладання на неї всіх негативних наслідків, які настали в результаті такої поведінки.

Коли мова йде про сферу медичних послуг презюмується, що в тих наслідках які настали завжди винним є виконавець (лікар, заклад охорони

здоров'я). А чи завжди це так? Звісно – ні. В правовідносинах з надання медичних послуг одним із обов'язкових учасників є пацієнт, поведінка якого може як сприяти успіху лікування, так і перешкоджати йому. Отже, в певних випадках потрібно вести мову про протиправну поведінку (вину) пацієнта. Саме вона може сприяти настанню шкоди або її збільшенню. Так, пацієнт може відмовлятися від лікування, самостійно корегувати процес лікування, не дотримуватися вказівок лікаря тощо. Врахування вини пацієнта, а саме, самовільне залишення лікарні та порушення призначеного режиму, було здійснено при розгляді справи *Musachia v. Rosman* (1966) [3], в якій потерпілий був визнаний винним у наслідках, які настали (смерті). В деяких юрисдикціях винною поведінкою пацієнта вважається зволікання зі зверненням за медичною допомогою, переривання процесу лікування, надання неповної або неправдивої інформації як медичного так і особистого характеру, самолікування, невчасне звернення за медичною допомогою на повторні огляди до лікаря тощо.

Чи потрібно за наявності такої поведінки пацієнта притягувати до відповідальності лікаря або медичний заклад? Однозначну відповідь на це питання надати неможливо. З точки зору норм моралі такі дії по відношенню до виконавця є несправедливими, але законодавець іншої думки. Зміст ст. 1193 ЦК України [4], яка має загальний характер та застосовується до різних відносин, в тому числі медичних, дозволяє зробити висновок, що вина пацієнта впливає лише на розмір відповідальності, а не на можливість її настання. Отже, звільнити від відповідальності виконавця медичних послуг неможливо навіть за відсутності його вини, при цьому поведінка пацієнта (потерпілої особи) здатна суттєво вплинути на розмір відшкодування. Так, якщо буде встановлено умисел в діях потерпілого, виконавець буде звільнений від необхідності відшкодувати шкоду, при цьому груба необережність сприяє лише зменшенню розміру відшкодування.

Вина може спостерігатися у поведінці обох учасників медичних правовідносин – виконавця послуг та пацієнта. Так, у справі *Butler v. Berkeley* (1975) [5] суд, дослідивши матеріали справи, встановив наявність вини як в діях лікарні, так і в поведінці пацієнта. В діях лікарні була встановлена недбалість, вина пацієнта полягала у видаленні дренажної трубки без дозволу лікаря, що стало причиною виникнення негативних наслідків для його здоров'я (розвитку інфекції).

Звертаючись до закладу охорони здоров'я, приватно практикуючого лікаря пацієнт бажає позбавитися хвороби, покращити стан свого здоров'я, вилікуватися, а оскільки не завжди вдається досягти поставленої мети, поведінка кожного із учасників лікувального процесу повинна бути з'ясована та досліджена. І хоча в сфері надання медичних послуг презюмується вина виконавця, вина як елемент складу медичного правопорушення, умова настання цивільно-правової відповідальності все-таки повинна мати універсальне значення і враховуватися при дослідженні поведінки всіх учасників медичних правовідносин – лікарів, закладів охорони здоров'я та пацієнтів.

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховного Суду від 27 лютого 2019 р.: справа №755/2545/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81020404> (дата звернення: 04.01.2025).
2. Vail v. MacDonald [1976]. URL: <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/4320/index.do> (дата звернення: 04.01.2025).
3. Musachia v. Rosman. 190 So. 2d. 47 (Fla. App. 1966). URL: <https://case-law.vlex.com/vid/musachia-v-rosman-65-895270662> (дата звернення: 05.01.2025).
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. №435-IV. Дата оновлення: 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 04.01.2025).
5. Butler v. Berkeley. 25 N. C. App. 325, 213 S. E. 2d 571 (1975). URL: <https://law.justia.com/cases/north-carolina/court-of-appeals/1975/7426sc1099-1.html> (дата звернення: 05.01.2025).

Коросташивець Ю. Г.,
*кандидат юридичних наук, доцент
Київський фаховий коледж туризму
та готельного господарства*

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ МАЙНОВОЇ ШКОДИ В УМОВАХ ВІЙНИ

В останній час питання цивільно-правового відшкодування шкоди в Україні є актуальним і зачіпає широкі верстви населення. Актуалізація

відшкодування шкоди викликана об'єктивними причинами: війна в Україні, фінансова криза.

Поняття шкоди не є новим, так як має своє коріння ще з римського права. Шкода або збиток латиною позначалися словом «*damnum*», причому під цим терміном розуміли і майнову шкоду, і втрати (Gai. III. 160. 182. 211. IV. 37), і образу честі (D. 44, 7); хоча частіше, за твердженням учених, мається на увазі наявний, майновий збиток, а іноді – грошовий штраф [7].

Українське законодавство історично мало закріплення поняття відшкодування шкоди, так ЦК УРСР 1922 р. (ст. 121 та 403) [3] та ЦК УРСР 1963 р. (ст. 203 та 440) [4].

Діючий Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), не є винятком теж регулює питання цивільно-правової відповідальності. Так, відповідно до ст. 1166 ЦК України закріплено, що майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Відшкодування шкоди є формою реалізації цивільно-правової відповідальності особи, яка заподіяла шкоду, як спосіб захисту порушених особистих немайнових і майнових прав.

При актуалізації питання відшкодування шкоди в умовах війни, то цивільне законодавство України містить незначну кількість випадків, за яких законодавець урегулював ті чи інші цивільні відносини дотичні до воєнних дій або воєнного стану, а саме:

оголошення фізичної особи померлою (стаття 46 ЦК України);

зупинення перебігу позовної давності якщо позивач або відповідач перебуває у складі Збройних Сил України або в інших створених відповідно до закону військових формуваннях, що переведені на воєнний стан (пункт 4 частини першої статті 263 ЦК України);

не вважаються примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншими рішеннями суду, а також робота чи служба відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан (абз. 2 частини 3 статті 312 ЦК України);

в умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості (частина 2 статті 353 ЦК України) [5].

Тобто, норми цивільного законодавства не спрямовані на відшкодування майнової та моральної шкоди спричиненої внаслідок військової агресії, воєнних дій.

В умовах військової агресії, воєнних дій відбувається щохвилинне заподіяння шкоди здоров'ю, життю, майну, правам, свободам та інтересам невизначеному колу осіб на території України, а також заподіяння моральної шкоди, яка має свої негативні наслідки.

Зобов'язання про відшкодування шкоди (майнової шкоди) – це правовідношення, в силу якого одна сторона (потерпілий) має право вимагати відшкодування завданої шкоди, а інша сторона (боржник) зобов'язана відшкодувати завдану шкоду в повному розмірі (Постанова КЦС від 05 грудня 2022 року в справі №214/7462/20) [5].

Верховний Суд у 2014 році дійшов висновку, що суди мають право ігнорувати імунітет рф, посилаючись при цьому на, так званий, «деліктний виняток». Суд зазначив, що дії рф, які є актом збройної агресії, вийшли за межі її суверенних прав, порушили принципи та цілі, закріплені у Статуті ООН, та є неповагою до суверенітету та територіальної цілісності України.

У своїй постанові від 18.05.2022 у справі №428/11673/19 Верховний Суд розширив наведену аргументацію та наголосив на тому, що звернення до українського суду є єдиним розумно доступним засобом захисту порушених прав та інтересів позивача, тому підтримання юрисдикційного імунітету РФ позбавить постраждалих осіб права на ефективний доступ до суду, що є несумісним з положеннями пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6].

При розгляді справ про відшкодування матеріальної та моральної шкоди слід зважати на те, що рф, здійснивши збройну агресію відносно України, порушила норми та принципи Статуту ООН, Загальної декларації прав людини, Будапештського меморандуму, Гельсінського заключного акту наради по Безпеці та Співробітництву в Європі від 01.08.1975 та Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і рф.

Дії країни агресора постійно, систематично здійснює порушення конституційних прав громадян України.

Відповідно до ст. 33 Конституції України, кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Кожна особа не залежно від її статусу має право на захист свої прав, свобод та інтересів. Російська агресія, війна є беззаперечним способом порушення як на національних (конституційних, цивільних та інших) прав, так і на міжнародному рівні.

Всі порушені права мають бути відновлені, а заподіяна шкода відшкодована безпосередньо порушником.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 26.08.2024)
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 26.08.2024)
3. Цивільний кодекс УРСР 1922 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yuristonline.org/publ/kodeksy_ukrainy_kodeksi_ukrajini/grazhdanskij_kodeks_ussr_1922_goda_civilnij_kodeks_usrr_1922_roku/3-1-0-152
4. Цивільний кодекс УРСР 1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/page4>
5. Постанова КЦС ВС від 20.06.2024 в справі № 216/5657/22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=120065557&red=10000381b7df1a6744cda554f216c9d7d542c7&d=5>
6. Відшкодування шкоди, завданої в результаті війни: добірка важливих судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://biz.ligazakon.net/analytics/231897_vdshkoduvannya-shkodi-zavdano-v-rezultat-vyni-dobrka-vazhlivikh-sudovikh-rshen](https://biz.ligazakon.net/analytics/231897_vdshkoduvannya-shkodi-zavdano-v-rezultat-vyni-dobrka-vazhlivikh-sudovikh-rishen)
7. Поліщук І. Зміст категорії збитків та їх використання у сфері інтелектуальної власності [Електронний ресурс] / Інна Поліщук. – Режим доступу: http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/1129?view=material.

Коссак В. М.,
доктор юридичних наук., професор,
завідувач кафедри цивільного права
та процесу
Львівського національного
університету
імені Івана Франка

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ УМОВ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ДОГОВОРУ В СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА

Ознакою договору в інвестиційній сфері як юридичного факту є його формування на основі волевиявлення волі суб'єктів інвестиційної діяльності. Водночас правомірність волевиявлення сторін повинна проявлятися у їх відповідності положенням інвестиційного законодавства, що регулює відносини у сфері житлового будівництва. Виходячи з презумпції правомірності правочинів (договорів) можна констатувати, що договір створює узгоджені сторонами правові наслідки у вигляді виникнення, зміни чи припинення прав та обов'язків, якщо судом не встановлено порушення нормативних приписів інвестиційного законодавства. Отже, волевиявлення здійснене з порушенням імперативних приписів законодавства не можна вважати юридичним фактом, який є підставою виникнення, зміни чи припинення прав та обов'язків.

Участь суб'єктів інвестиційної діяльності в спорудженні об'єктів житлової нерухомості не можлива без договірних відносин. Особливістю договірних відносин в інвестиційній сфері житлового будівництва є з одного боку виникнення зобов'язальних правовідносин, змістом яких є права та обов'язки суб'єктів інвестиційної діяльності, а з іншого трансформація майнових зобов'язальних відносин у речове право власності інвестора (замовника) будівництва.

Інвестиційний договір має свої особливості зумовлені положеннями інвестиційного законодавства. Водночас за своєю природою він є цивільно-правовим договором, на який поширюються приписи договірного права. Інвестиційний договір є правовою формою реалізації цивільної правосуб'єктності учасників інвестиційної діяльності.

Договір є підставою виникнення інвестиційного правовідношення. При цьому, умови інвестиційного договору визначають зміст правовідношення. Права та обов'язки суб'єктів інвестиційної діяльності визначаються умовами договору між ними. Тому інвестиційний договір поряд з нормативними актами є регулятором поведінки учасників інвестиційного процесу.

В договорі конкретизуються положення інвестиційного законодавства, визначаючи суб'єктивні права та обов'язки учасників правовідношення. Інвестиційний договір як юридичний факт не лише зумовлює настання певних юридичних наслідків, але й є джерелом індивідуальних правил поведінки для сторін.

Правова норма безумовно має вплив на формування договірних відносин, встановлюючи межі здійснення суб'єктивних прав в інвестиційних відносинах та покладаючи обов'язки, визначені законом. Диспозиція правової норми містить правило поведінки, яке конкретизується у вигляді суб'єктивних прав та обов'язків учасників договірних інвестиційних відносин.

Досягнення інвестиційної мети зумовлює складну структуру договірних зав'язків, які опосередковують відносини між сторонами. Залежно від форми інвестування визначатиметься особливість та зміст окремих інвестиційних договорів в сфері житлового будівництва.

При цьому регулятивна роль договору визначається ступенем договірної урегульованості відносин учасників інвестиційної діяльності з врахуванням імперативності положень нормативних актів, які регламентують окремі форми здійснення інвестицій в об'єкти житлового будівництва. З дотриманням цих вимог договір стає обов'язковим регулятором відносин між сторонами як засіб здійснення їх інвестиційної правособ'єктності.

Це повною мірою стосується інвестиційних договорів, оскільки останні є правовою підставою існування тривалих відносин різних суб'єктів інвестиційної діяльності, спрямованої на спорудження об'єкта житлової нерухомості. Умови, які сторони погоджують в інвестиційному договорі, мають юридичне значення як елемент механізму правового регулювання їх відносин як суб'єктів інвестиційного процесу. Тому в інвестиційному договорі повинні бути сформульовані істотні умови, які складають його зміст.

Таким чином, нормативність інвестиційного договору полягає у встановленні способу та меж здійснення належної поведінки учасників інвестиційної діяльності, в рамках якої реалізуються права суб'єктів інвестування. Саме тому договір є джерелом регулювання інвестиційних відносин в сфері інвестування об'єктів житлової нерухомості.

В рамках договірних правовідношення здійснюється реалізація прав та обов'язків учасників інвестиційної діяльності, які складають зміст їх правосуб'єктності. Конкретний вид інвестиційного договору обирають учасники інвестиційного процесу.

Договір є підставою виникнення цивільних прав та обов'язків в динаміці інвестиційного процесу. Але, укладаючи договір, сторони повинні володіти певною правосуб'єктністю, визначеною інвестиційним законодавством. Виокремлення елементів змісту цивільної правосуб'єктності дозволить встановити сукупність прав та обов'язків, що належать суб'єктам інвестиційної діяльності. Це дасть змогу визначити їх правове становище як учасників інвестиційної діяльності.

Динаміка інвестиційного договору в житловому будівництві є формою визнання можливості сторін виконати договірні зобов'язання і застосування відповідних способів захисту у разі порушення прав, що виникли на підставі договору. Здатність особи укласти інвестиційний договір є передумовою динаміки інвестиційного процесу.

Інвестиційний договір є цивільно-правовою підставою виникнення цивільних прав та обов'язків в інвестиційній сфері. Способами захисту цих прав та інтересів можуть бути перелічені в ст. 16 ЦК України.

До наслідків порушень своїх зобов'язань інвестором можуть застосовуватися види цивільно-правової відповідальності у вигляді спеціальних санкцій: штраф, неустойка, пеня, наприклад за несвочасне внесення інвестиційних коштів. Однак, такі порушення доволі нечасто зустрічаються в судовій практиці. Як правило, інвестор добросовісно виконує інвестиційні зобов'язання. Проблемним є питання зростання вартості вимірного об'єкта житлової нерухомості у процесі його спорудження. Тому у інвестиційному договорі повинна визначатися умова щодо розподілу ризиків, пов'язаних із зростанням кошторисної вартості інвестованого об'єкта. На практиці забудовник розриває інвестиційний договір, повертаючи кошти інвестору без врахування інфляційних відсотків, продаючи вимірний об'єкт нерухомості іншим особам.

Певною мірою цьому мав би запобігти Закон України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», яким встановлено термін «спеціальне майнове право». Названий закон усуває можливість подвійної продажі вимірного об'єкта інвестування, але не гарантує завершення його будівництва. Тому тисячі інвесторів залишаються без грошових коштів і права власності на недобудований об'єкт нерухомості.

Відшкодувати збитки і повернути кошти від компаній управителів інвестиціями та забудовників малореально, оскільки кошти вже витрачені і стоїть питання, як правило, про їхнє банкрутство. Слід відносити «спеціальне майнове право» після його державної реєстрації до речових прав і застосовувати до захисту прав інвесторів положення властиві інституту права власності. В цьому контексті «спеціальне майнове право» необхідно розглядувати як речове право на конкретний вимірний об'єкт незавершеного будівництва, а не абстрактну категорію майнових прав.

Кохановська О. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Навчально-наукового інституту
права Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка,
дійсний член (академік) НАПрН
України,
Заслужений діяч науки і техніки
України*

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПРИВАТНОПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ

У всіх інститутах приватного права юридична відповідальність відіграє давно визначену в теорії і на практиці роль важливого інструменту

державного примусового впливу на правопорушника, який не виконує, або недобросовісно виконує свої права та обов'язки. Питання відповідальності породжує в усі часи невпинний інтерес до нього спеціалістів різного спрямування і галузей, особливо це стосується цивілістів. Хоча, здавалося б, цій проблематиці завжди присвячувалось безліч робіт в юридичній літературі, але і на нинішньому етапі розвитку приватного права для нього знаходиться місце в дослідженнях, в тому числі пов'язаних із оновленням ЦК України і в процесі аналізу практики застосування інституту відповідальності, включаючи судову практику.

Поняття юридичної відповідальності традиційно розглядалося в Україні як різновид соціальної відповідальності, як юридичний засіб захисту порушених прав, який закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника пізнати примусове позбавлення певних цінностей, які належать йому. В приватному праві це фактично означає, що фізична чи юридична особа в результаті невиконання або неналежного виконання ними зобов'язань, а також в результаті порушення майнових прав повинні понести юридичні обтяження як правопорушники згідно з нормами цивільного права, а потерпіла сторона, в свою чергу, має право вимагати здійснення того, що не було виконано і може, окрім зазначеного, витребувати також відшкодування понесених збитків. Такі підходи ґрунтуються на еквівалентно – відплатному характері товарно – грошових відносин і свідчить про загальне розуміння цивільно – правової відповідальності як такої, що спрямована на еквівалентне відшкодування потерпілому спричиненої йому шкоди або збитків. Цивільно – правова відповідальність носить майновий характер і встановлюється передусім з метою попередити правопорушення, а відшкодування спричиненої цим правопорушенням шкоди передбачене після фактичного вчинення правопорушення і враховує розмір цивільно – правової відповідальності, який має відповідати розміру і характеру понесених потерпілим збитків, не перевищуючи їх. Саме в цьому останньому і отримує свій прояв компенсаційна природа такої відповідальності.

В цивільних правовідносинах присутні, як відомо, два види зобов'язань – договірні і недоговірні, тож якщо йдеться про відповідальність, то доречно вести мову про договірну відповідальність (яка виникає

з існуючих правовідносин, в яких чітко визначені як боржник, так і кредитор, а також права і обов'язки цих суб'єктів), і недоговірну – деліктну, яка виникає не з порушення договору, а внаслідок завдання шкоди.

До заходів цивільно – правової відповідальності, які традиційно застосовувались за невиконання та неналежне виконання обов'язків, належать відшкодування матеріальної і моральної шкоди, а також відшкодування неустойки. Необхідні заходи цивільно – правової відповідальності встановлювались і встановлюються нині нормами цивільного права, втім варто підкреслити, що особливістю приватного права є те, що важливе значення у цих питаннях становлять договірні відносини між їх учасниками, а законом передбачається можливість широкого ко-регування положень про відповідальність самими учасниками цивільного обігу.

Не менш традиційною порівняно з іншими інститутами (або галузями, якщо врахувати дискусію, що знов активізувалась під час оновлення цивільного законодавства) є тематика юридичної відповідальності у сімейному праві. У сімейних відносинах, як і в будь – яких інших, відомих праву, відбуваються правопорушення, які тягнуть за собою негативні наслідки у вигляді порушень сімейних прав і обов'язків, таким чином і тут доречним є застосування заходів державного впливу, які мають вираз у санкціях і які мають застосовувались до правопорушника сімейних правовідносин, у вигляді покладання на нього додаткових майнових обтяжень, обмежень та іншого роду ускладнень у здійсненні належних йому прав. Отже, можна говорити про самостійний інститут сімейно – правової відповідальності, який ілюструє при його застосуванні регламентований характер.

Інститут юридичної відповідальності в сімейному праві, між тим, носить комплексний міжгалузевий характер, оскільки передбачає окрім цивільно – правої також адміністративну і кримінальну відповідальність, про що не можна забувати. Недотримання сімейних прав і обов'язків тягне за собою негативні наслідки у вигляді майнових втрат, тому і санкції, як заходи державного впливу, повинні носити майновий характер. Втім, слід звернути увагу на те, що хоча сімейно – правова відповідальність і має носити чітко виражений майновий характер, однак вона відрізняється від класичної цивільно – правової

відповідальності, оскільки майнові санкції тут не настільки численні і застосовуються достатньо обмежено. Тож, у сімейному праві сьогодні очікувано переважають санкції немайнового характеру, які тісно переплітається із моральною відповідальністю, що безперечно ускладнює конструювання зважених і одночасно справедливих підходів до відповідальності порушника сімейних прав чи особи, яка не виконує сімейні обов'язки. Правознавці, які працюють у сфері сімейного права добре усвідомлюють це і ставлять за основну мету не відшкодування спричиненої майнової шкоди як у цивільному праві, а відновлення і стабілізацію сімейних правовідносин, відновлення особистих немайнових прав їх учасників. Мова йде про якнайшвидше припинення дій, які порушують суб'єктивні сімейні права або створюють загрозу їх порушення. Прагнення покарати шляхом накладання штрафу за здійснення сімейного правопорушення значно поступається можливостям інших заходів, таких як, наприклад, позбавлення батьківських прав, що поєднує у собі не лише дієвий спосіб захистити права дитини, але і моральний осуд з боку суспільства щодо безвідповідальних батьків, до яких застосовано таке покарання, крім того, це має результатом обмеження чи припинення сімейної правоздатності як такої.

Свою специфіку має юридична відповідальність у сфері підприємництва. Як фактична міра державного впливу, яка проявляється у санкціях, що застосовуються до правопорушника, який в даному разі є підприємцем, на нього покладаються додаткові обмеження щодо здійснення належного йому права. У підприємницькій сфері заходи відповідальності у супроводжуються санкціями, які встановлюються нормами інституту підприємницького права. Вони носять майновий характер, так само як і заходи цивільно – правової відповідальності. І тут ми бачимо, що застосовуються вилучення майна в дохід держави, штрафи, які змушують правопорушника сплачувати відповідні грошові кошти, збитки, неустойка, випадки позбавлення майнових прав і прав власності на майно тощо. Інститут відповідальності в підприємницькому праві має, так само як і в цивільному праві комплексний, міжгалузевий характер і складається не лише з норм цивільного права, але і включає в себе елементи адміністративного та кримінального права.

Проблемам юридичної відповідальності в межах міжнародного приватного права також присвячено чимало досліджень. Втім у вітчиз-

няній і зарубіжній літературі не розроблено і досі єдино прийнятного визначення поняття юридичної відповідальності в міжнародних приватноправових відносинах. Значна кількість правознавців все ж схиляються до думки, що юридичну відповідальність у міжнародному приватному праві слід розглядати як самостійний різновид цивільно – правової відповідальності. Оскільки в міжнародному приватному праві центральне місце традиційно займають цивільно – правові (майнові і особисті немайнові) відносини, які регулюються цивільно – правовими нормами, то і відповідальність має майновий характер, виконуючи передусім функції відшкодування спричиненої правопорушником майнової шкоди. Звичайно, не можна забувати і про особливості, які притаманні відносинам, що регулюються міжнародним приватним правом, наприклад, про юридичну відповідальність іноземних фізичних та юридичних осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність в інших країнах. З'ясування питання право якої держави має бути застосовано до правовідносин, обтяжених іноземним елементом, є першочерговим завданням, вирішення якого дозволяє ефективно захистити порушені права як власних, так і іноземних суб'єктів підприємницької діяльності. Наприклад, застосування національного права може передбачати більш сувору майнову відповідальність, ніж застосування іноземного законодавства, а заходи юридичної відповідальності, коли йдеться про міжнародні приватноправові відносини, підлягають застосуванню на основі правопорядку держави, яка встановлена або обрана для їх врегулювання. Останні можуть корегуватися самими учасниками цих відносин.

Підсумовуючи, зазначимо, що приватноправова відповідальність є однією із спірних категорій правової науки, яка необхідна для забезпечення правової охорони прав та інтересів учасників різного роду приватноправових відносин; застосування приватноправової відповідальності відбувається як шляхом закріплення у законі, так і під час укладання договорів, причому в останньому випадку це відбувається на основі волевиявлення самих учасників приватноправових відносин, що вирізняє приватноправову відповідальність від публічно – правової; значну роль у встановленні відповідальності у приватних правовідносинах відіграє суспільна мораль.

Кочин В. В.,
*кандидат юридичних наук,
старший дослідник,
науковий консультант судді
Конституційного Суду України,
старший науковий співробітник
відділу приватного права та процесу
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України,*

НА ШЛЯХУ ДО ПРИВАТИЗАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЖИТЛОВИХ ВІДНОСИНАХ

У юридичній літературі існує переконання, що цивілізоване право передбачає цивілізовані засоби, способи здійснення, функції та принципи юридичної відповідальності, відповідної демократичному розвитку [1, с. 315].

Нині можна впевнено стверджувати, що суспільство прагне до зменшення адміністративного впливу на суспільні відносини, пошуку нових моделей не лише з унормування, зокрема наділення правами, а й забезпечення виконання обов'язків у межах договірних, корпоративних та статутних відносин. Ідеться про процеси так званої «приватизація» суспільних відносин.

Юридична відповідальність у приватних відносинах є особливою категорією, відмінною від публічно-правової відповідальності. Остання може також мати і формальний склад – лише наявність порушення закону, натомість для приватного права окрім явного порушення правового акту (протиправність діяння) необхідною умовою є заподіяння шкоди або порушення законного інтересу.

Цивільно-правову відповідальність пропонують розглядати як один із способів захисту цивільних прав (з позиції кредитора) і не допускати протиставлення інституту способів захисту й цивільно-правової відповідальності; тому відповідальність спрямована на відновлення порушеного права кредитора, а для боржника відповідальність є санкцією у ви-

гляді додаткового або нового обов'язку чи позбавлення певного права [2, с. 23].

Провокаційно «слабким» місцем приватноправової відповідальності є погляд на можливість застосування примусових заходів виключно публічно-правовими засобами. Безумовно, ця теза не витримує критики з огляду на те, що звертаючись до боржника кредитор очікує добровільного виконання як основного зобов'язання, так і додаткових наслідків, що забезпечується судовим захистом його прав, а також інститутом виконання судового рішення. Однак, це справедливо головним чином для договірних відносин, які мають належну законодавчу основу – ЦК України, що унормовує як договірні конструкції, так і закріплює межі свободи договору.

Юридична відповідальність «обов'язково має ґрунтуватися на конституційному принципі індивідуалізації юридичної відповідальності (призначення особі певного виду та розміру покарання/стягнення з обов'язковим урахуванням характеру вчиненого протиправного діяння, форми вини, характеристики винної особи, відшкодування заподіяної шкоди, обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність) [абзац тринадцятий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 12.10.2022 № 8-р(І)/2022]; тому у такому її розумінні є релевантною лише для публічно-правових відносин, в межах яких уповноважений орган чи суд «призначають покарання/стягнення».

Необхідність надання житловим відносинам приватноправових властивостей нині вже не викликає особливої дискусії серед науковців. Натомість законодавчі ініціативи все ж мають публічно-правове підґрунтя, зокрема щодо скасування ЖК України проектом закону України Про основні засади житлової політики (реєстраційний № 12377 від 06.01.2025). Цей проєкт нівелює і до того обмежене правове регулювання відповідальності у житлових відносинах, унормовуючи загальний принцип – винні особи несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та іншу відповідальність відповідно до закону (стаття 37).

ЖК України окрім відсилочної норми про відшкодування шкоди, заподіяної житловому фонду (стаття 190) встановлює відповідальність за неналежне використання житлового фонду та інші порушення житлового законодавства (стаття 189), серед яких вважаємо за доцільне виді-

лити: порушення правил користування жилими приміщеннями, санітарного утримання місць загального користування, сходових кліток, ліфтів, під'їздів, придомових територій; незаконне переобладнання та/або перепланування жилих будинків (квартир), інших жилих приміщень, призначених та придатних для постійного або тимчасового проживання, нежилих приміщень, розташованих у жилих будинках, та/або використання їх не за призначенням; порушення правил експлуатації жилих будинків, жилих приміщень та інженерного обладнання, у безгосподарному їх утриманні.

Окрім цього, М. К. Галянтич також виділяє правову відповідальність при первинному набутті права власності на житло (в межах самостійного будівництва), визнання правочинів щодо житла недійними як засіб цивільно-правової відповідальності, а також виселення [2, с. 192–213].

Порушення законодавства у житловій сфері стосується Правил користування приміщеннями житлових будинків, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2006 №45, та Правил утримання жилих будинків та прибудинкових територій, затверджених наказом Держжитлокомунгоспу України від 17.05.2005 № 76. Наслідком порушення названих правових актів є адміністративна відповідальність, встановлена статтею 150 КУпАП – порушення правил користування жилими будинками і жилими приміщеннями [попередження або накладення штрафу на громадян від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (17–51 грн) і попередження або накладення штрафу на посадових осіб – від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (51–119 грн)].

У сучасних умовах така адміністративна відповідальність більше нагадує фіксування юридичного факту порушення житлових прав осіб. Так, існує великий сумнів, що управитель чи ОСББ в силу приписів наказу Держжитлокомунгоспу України від 17.05.2005 № 76 усували хоча б таку несправність як «розбите скло і зірвані створки віконних рам, <...> та ін.» у встановлений строк: у зимовий час – 1 доба, у літній час – 5. Саме тому, в судовій практиці можна віднайти спори щодо покладання обов'язків з ремонту на співвласників багатоквартирного будинку, встановленого рішенням загальних зборів ОСББ.

Так, відповідно до матеріалів справи № 263/11397/20 «на зборах ОСББ «Куїнджі 152» вирішувалась питання за зверненням ОСОБА_1,

де голова зборів доповіла, що багато співвласників самостійно виконали ремонт міжпанельних швів, а відповідно до затверджених видатків на управління/утримання будинку у 2019 році (рішення від 27 листопада 2018 року №7) не передбачено коштів на поточний ремонт, у зв'язку з чим було вирішено питання щодо ремонту міжпанельних швів квартири АДРЕСА_2 винести на письмове голосування та за його результатами прийняти рішення.

Відповідно до протоколу від 06 жовтня 2019 року №4 вирішено не виконувати ремонт міжпанельних швів квартири АДРЕСА_2 за рахунок коштів ОСББ «Куїнджі 152», кожен співвласник виконує ремонт самостійно».

Верховний Суд у цій справі ухвалив постанову від 31.05.2022 та висловив правову позицію: «Звертаючись з цим позовом, ОСОБА_1 просила суд визнати незаконними та скасувати рішення загальних зборів ОСББ «Куїнджі 152», оформлене протоколом від 27 листопада 2018 року №7 та від 06 жовтня 2019 року №4; зобов'язати ОСББ «Куїнджі 152» провести поточний ремонт зовнішніх стиків (швів) великопанельних стін будинку АДРЕСА_3.

Фактично її позовні вимоги спрямовані на забезпечення проведення поточного ремонту зовнішніх стиків (швів) великопанельних стін будинку АДРЕСА_3. <...>

Таким чином, вирішуючи спір, суд першої інстанції, з висновком якого погодився й апеляційний суд, з урахуванням наданих сторонами доказів, враховуючи вищевказані норми матеріального права, дійшов обґрунтованого висновку про відмову у задоволенні позовних вимог, оскільки позивачем не було доведено порушення її прав, за захистом яких вона зверталась до суду».

Наведена правова позиція є однією зі спроб опосередковано розвинути принцип, за яким власність зобов'язує (перше речення частини третьої статті 13 Конституції України), шляхом утвердження рішення загальних зборів ОСББ. Однак поруч з цим слід також враховувати принцип цільового використання житла, на якому детально акцентує Р. М. Замуравкіна, як обмеження, яке встановлюється з метою охорони прав та законних інтересів інших громадян [3, с. 807].

Такі обмеження на наше переконання мають позитивно впливати на власників житла. Звісно, ця теза є справедливою для нового житла,

тобто за відсутності «прірви» між публічним управлінням житловим фондом та намаганням співвласників виправляти недоліки, спричинені бездіяльністю та часом. Житлове право, що безумовно має властивості соціальної спрямованості, має унормовувати відносини відновлення житла, що особливо актуально в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови. Приватизація житлових відносин можлива щодо житлової нерухомості, що не лише відповідає цільовому призначенню, а й не містить технічних недоліків. У протилежному випадку може відбутися штучне покладання юридичної відповідальності на власників житла.

Список використаних джерел:

1. Безклубий І. А., Бобровник С. В., Гриценко І. С., та ін. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія: монографія. За ред.: Безклубий І. А. Київ: Грамота, 2014. 448 с.
2. Безклубий І., Кузнєцова Н., Майданик Р., та ін. Відповідальність у приватному праві: монографія. За ред.: Безклубий І. А. Київ: Грамота, 2014. 416 с.
3. Спасибо-Фатєєва І. В., Баранова Л. М., Біляєв О. О., та ін. Вчення про цивільно-правову відповідальність: монографія. За ред.: Спасибо-Фатєєва І. В. Харків: ЕКУС, 2025. 816 с.

Красицька Л. В.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу
науково-правових експертиз
Інституту правотворчості
та науково-правових експертиз
Національної академії наук України*

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ СІМЕЙНИХ ПРАВ

У сучасних умовах рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України питання відповідальності за порушення сімейних прав набувають своєї актуальності та необхідності вирішення. Дотримуючись

погляду, що відповідальність за порушення сімейних прав має свої особливості, обумовлені специфікою сімейних правовідносин і, в першу чергу, значною часткою та важливістю сімейних особистих немайнових відносин, вбачається за доцільне розглянути напрями розвитку законодавства України щодо відповідальності за порушення сімейних прав у контексті саме рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства, в рамках якої передбачається врегулювання сімейних відносин окремою книгою Цивільного кодексу України.

По-перше, потребують уніфікації підходи законодавця щодо застосування таких заходів відповідальності, як відшкодування матеріальної та моральної шкоди.

Згідно п. 6 ч. 2 ст. 18 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року (далі – СК України) способами захисту сімейних прав та інтересів є відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено цим Кодексом або договором [1].

Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди (п. 8 ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року (далі – ЦК України)), відшкодування моральної (немайнової) шкоди (п. 9 ч. 2 ст. 16 ЦК України) [2].

Відповідно до ст. 30 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року №2229-VIII особі, яка має право на відшкодування матеріальних збитків і моральної шкоди, завданих внаслідок домашнього насильства, моральна шкода відшкодовується незалежно від матеріальних збитків, які підлягають відшкодуванню, та не пов'язана з їх розміром. Порядок відшкодування матеріальних збитків і моральної шкоди, завданих унаслідок домашнього насильства, визначається Цивільним кодексом України та іншими законодавчими актами [3].

Аналіз наведених законодавчих положень свідчить, що за сімейним законодавством України відшкодування матеріальної та моральної шкоди допускається в чітко визначених СК України або договором випадках, що значно обмежує можливість стягнення такої шкоди при її завданні в сфері порушення сімейних прав учасників сімейних правовідносин.

Натомість за цивільним законодавством України відшкодування матеріальної або моральної шкоди допускається в усіх випадках вчинен-

ня делікту (завдання матеріальної чи моральної шкоди). Якщо мова йде про відшкодування збитків та моральної шкоди в договірних зобов'язаннях, то згідно з п. 4 ч. 1 ст. 611 ЦК України у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема, відшкодування збитків та моральної шкоди [2].

З метою уніфікації підходу щодо застосування такого заходу відповідальності як відшкодування матеріальної та моральної шкоди за порушення сімейних прав доцільно викласти п. 6 ч. 2 ст. 18 СК України в такій редакції: «відшкодування матеріальної та моральної шкоди» [1].

По-друге, стаття 196 СК України, яка має назву «Відповідальність за прострочення сплати аліментів, оплати додаткових витрат на дитину», передбачає можливість стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, при цьому за сімейним і цивільним законодавством існують різні підходи щодо права суду зменшити розмір неустойки.

Згідно з ч. 2 ст. 196 СК України розмір неустойки може бути зменшений судом з урахуванням матеріального та сімейного стану платника аліментів [1].

Розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків, та за наявності інших обставин, які мають істотне значення (ч. 3 ст. 551 ЦК України) [2].

Вбачається, що доцільно надати суду право зменшувати розмір неустойки за прострочення сплати аліментів з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення, враховуючи, що в СК України закладено підхід, що за загальним правилом розмір неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів не може бути більше 100 відсотків заборгованості.

У разі застосування до особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, заходів, передбачених частиною чотирнадцятою статті 71 Закону України «Про виконавче провадження», максимальний розмір пені повинен дорівнювати різниці між сумою заборгованості та розміром застосованих заходів примусового виконання, передбачених частиною чотирнадцятою статті 71 Закону України «Про виконавче провадження» (абз. 2 ч. 1 ст. 196 СК України) [1].

По-третє, потребують правової визначеності норми, викладені в ч. 5 ст. 194 СК України: «Положення частин першої – третьої цієї статті, а також статей 195–197 цього Кодексу застосовуються і до стягнення аліментів іншим особам, які визначені цим Кодексом», зважаючи на те,

що в правозастосовній практиці склалися різні підходи щодо їх тлумачення і можливості стягнення неустойки за прострочення сплати аліментів на утримання інших учасників сімейних правовідносин, ніж діти, зокрема на утримання одного з подружжя тощо.

Вбачається, що в СК України доцільно передбачити положення про стягнення неустойки за прострочення сплати аліментів, стягнутих на утримання будь-якого учасника сімейних правовідносин.

По-четверте, потребують удосконалення підходи законодавця щодо стягнення трьох процентів річних із простроченої суми та інфляційних втрат у разі порушення сімейних прав.

За сімейним законодавством України передбачено можливість стягнення трьох процентів річних із простроченої суми та інфляційних втрат у разі прострочення оплати додаткових витрат на дитину. Так, згідно з абз. 1 ч. 4 ст. 196 СК України у разі прострочення оплати додаткових витрат на дитину з вини платника такий платник зобов'язаний на вимогу одержувача додаткових витрат сплатити суму заборгованості за додатковими витратами з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних із простроченої суми [1].

У той же час СК України передбачає можливість стягнення з повнолітніх дочки, сина додаткових витрат на батьків, при цьому не передбачає можливості стягнення трьох процентів річних із простроченої суми та інфляційних втрат у разі прострочення оплати додаткових витрат на батьків.

Згідно зі ст. 203 СК України дочка, син крім сплати аліментів зобов'язані брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю [1].

Вбачається, що ст. 203 СК України доцільно доповнити частиною другою в такій редакції:

«2. У разі прострочення оплати додаткових витрат на батьків з вини платника такий платник зобов'язаний на вимогу одержувача додаткових витрат сплатити суму заборгованості за додатковими витратами з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних із простроченої суми.

Платник додаткових витрат вважається таким, що прострочив оплату, якщо він не виконав свій обов'язок щодо оплати додаткових витрат

у строк, встановлений рішенням суду, а в разі невстановлення такого строку – після спливу семи днів після пред’явлення відповідної вимоги одержувачем додаткових витрат, який фактично їх оплатив».

По-п’яте, потребують удосконалення й підходи щодо відповідальності за порушення сімейних прав у частині застосування таких заходів відповідальності, які мають немайновий характер. Зокрема мають бути визначені заходи відповідальності, які можуть бути застосовані до інших членів сім’ї та родичів у разі порушення ними права на спілкування з внуками, правнуками, братами, сестрами, наприклад, позбавлення баби та діда, прабаби та прадіда, братів та сестер права на спілкування або обмеження у праві спілкування з внуками, правнуками, братами та сестрами.

Таким чином, на сьогодні відносини відповідальності за порушення сімейних прав потребують свого подальшого системного наукового аналізу, а правові норми, що їх регулюють, свого удосконалення з урахуванням новітніх напрямів розвитку законодавства України в контексті рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року №2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 27.01.2025).
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року №435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.01.2025).
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року №2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 30.01.2025).

Крат В. І.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
суддя Верховного Суду*

ФРАУДАТОРНІ ПРАВОЧИНИ ЯК ЗАСІБ НЕДОПУЩЕННЯ УНИКНЕННЯ ВІД ВИКОНАННЯ ОБОВ’ЯЗКІВ

Автономія волі та приватний інтерес є «підвалинами» сучасного приватного права. Завдання приватного права полягає у «напрацюван-

ні» таких правил, які максимальною мірою забезпечують автономію волі та реалізацію приватного інтересу кожної особи, без порушення прав і інтересів інших осіб. Тому приватноправовий інструментарій не має спрямовуватися на недопущення чи унеможливлення звернення стягнення на майно боржника, оскільки це зумовлюватиме порушення прав та інтересів кредитора. І правопорядок не може залишати поза реакцією такі дії, які хоч і не порушують конкретних імперативних норм, але є вочевидь недобросовісними та зводяться до зловживання правом.

Фраудаторним є правочин, що вчиняється на шкоду кредиторам, тобто задля уникнення чи унеможливлення сплати боргів та/або створення переваг для інших кредиторів [1].

Залежно від впливу правових наслідків недійсності правочину на цивільно-правову відповідальність та виконання цивільних обов'язків можливо виокремити недійсність з «позитивним» та «негативним» [2] ефектом (тобто «добрю» та «погану» недійсність).

Недійсність правочину з «позитивним» ефектом спрямована на захист прав та інтересів. «Добра» недійсність правочину охоплює собою конструкції, які стабілізують цивільний оборот (зокрема, фраудаторний правочин) та забезпечують виконання цивільних обов'язків. Недійсність з «негативним» ефектом направлена на те, щоб «знищити» правочин, аби навпаки не виконувати права і обов'язки, які він породив. «Погана» недійсність правочину виступає свого роду дестабілізуючим фактором в цивільному обороті.

В позаконкурсному оспоруванні фраудаторні правочини лише фрагментарно регулюються у виконавчому провадженні (частина четверта статті 9 Закону України «Про виконавче провадження»). Певні «натяки» про позаконкурсне оспорування правочинів є й в ЦК України. Відповідно до ст. 605 ЦК України прощення боргу можливе лише за умови, коли звільнення кредитором боржника від його обов'язків не порушує прав третіх осіб щодо майна кредитора. Іншими словами, при прощенні боргу мають враховуватися права та інтереси третіх осіб (які є кредиторами кредитора, який здійснює прощення боргу). Це важлива умова, що може

позначитися на дійсності прощення боргу. Законодавець, по суті, врегулював певні фраздаторні прояви, тобто недопустимість вчиняти прощення боргу на шкоду кредиторам.

Недійсність фраздаторного правочину в позаконкурсному оспорюванні має гарантувати інтереси кредитора (кредиторів) «через можливість доступу до майна боржника», навіть і того, що знаходиться в інших осіб. Метою позаконкурсного оспорювання є повернення майна боржнику задля звернення на нього стягнення, тобто, щоб кредитор опинився в тому положенні, яке він мав до вчинення фраздаторного правочину [3, 4]. Як наслідок недійсність фраздаторного правочину по своїй суті є засобом забезпечення виконання цивільних обов'язків майнового характеру, коли боржник унеможлиблює звернення стягнення на його майно або зменшує його кількість та/або якість.

Зазвичай як фраздаторні кваліфікуються якраз договори, оскільки саме за їх допомогою боржники «переміщують актив» із своєї сфери, до сфери інших суб'єктів.

Договором, який вчиняється на шкоду кредиторам (фраздаторним договором), може бути як оплатний, так і безоплатний договір.

До обставин, які дозволяють кваліфікувати безоплатний договір як такий, що вчинений на шкоду кредитору зокрема, належить: безоплатність договору; момент укладення договору; контрагент з яким боржник вчиняє оспорюваний договір (наприклад, родич боржника (зокрема, син, онук, мати), дружина чи колишня дружина боржника, чоловік чи колишній чоловік боржника, пасинок боржника, пов'язана чи афілійована юридична особа). Контрагентом з яким боржник вчиняє оспорюваний договір може бути не тільки родич боржника, але й інша особа (зокрема, співвласник в спільній власності).

Застосування конструкції «фраздаторності» при оплатному цивільно-правовому договорі має певну специфіку, яка проявляється в обставинах, що дозволяють кваліфікувати оплатний договір як такий, що вчинений на шкоду кредитору. До таких обставин, зокрема, відноситься: момент укладення договору; контрагент з яким боржник вчиняє оспорюваний договір (наприклад, родич боржника, пасинок боржника, пов'язана чи афілійована юридична особа); ціна (ринкова/неринкова), наявність/відсутність оплати ціни контрагентом боржника).

Кредитор, право вимоги якого виникло пізніше, навіть у разі, якщо його право вимоги «підкорене» умові чи строку, може оспорювати фраздаторні оплатні договори. У фраздаторному оплатному договорі контрагентом боржника може бути інший його кредитор, право вимоги якого виникло раніше. Відповідно в такому разі фраздаторний договір вчиняється боржником для уникнення чи унеможливлення сплати боргу (коштів, збитків, шкоди), а його контрагентом (іншим кредитором) – для створення переваг одного кредитора перед іншим, що очевидно нерозумно та відбувається всупереч принципу добросовісності.

Можлива кваліфікація одностороннього правочину як вчиненого на шкоду кредитору, якщо внаслідок його вчинення відбувається, зокрема, унеможливлення звернення стягнення на майно боржника чи зменшується обсяг його майна. Тому до обставин, які дозволяють кваліфікувати односторонній правочин, як фраздаторний, зокрема, відноситься: момент вчинення правочину; особа, яка сприймає вчинений односторонній правочин боржника (наприклад, родич боржника, пасинок боржника, пов'язана чи афілійована юридична особа); унеможливлення звернення стягнення на майно боржника чи зменшення обсягу його майна.

Список використаних джерел:

1. Крат В. І. § 4 глави 5 Недійсність правочинів // Цивільне право України : підруч. Частина загальна / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2024. – С. 256.
2. Крат В. Недійсність правочину як приватна конструкція має бути спрямована на захист прав та інтересів. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1210401/>
3. Крат В. Недійсність фраздаторного правочину має гарантувати інтереси кредитора «через можливість доступу до майна боржника» // Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в телеграм-каналі «Трохи про приватне право» за 2022 рік) / Автор та редактор В. І. Крат. – Київ, 2022. – С. 414–416;
4. Постанова КЦС ВС від 05.04.2023 у справі № 523/17429/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110083824>

Кулик М. М.,
*кандидат юридичних наук
(PhD з юридичних наук)
завідувачка сектору наукової
бібліографії
інформаційно-бібліографічного
відділу
Наукової бібліотеки
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ВИГЛЯДІ КОНФІСКАЦІЇ ЗАМОРОЖЕНИХ АКТИВІВ КРАЇНИ-АГРЕСОРА РФ, ЩО РОЗМІЩЕНІ У ЦІННИХ ПАПЕРАХ (НА ПРИКЛАДІ ЦЕНТРАЛЬНИХ ДЕПОЗИТАРІЇВ ЦІННИХ ПАПЕРІВ БЕЛЬГІЇ)

Бельгія створила спеціальний фонд для підтримки України у розмірі 1,7 млрд євро, який наповнюється за рахунок оподаткування заморожених у країні російських активів [1].

У Бельгії загальний об'єм заморожених активів РФ складає загалом 254.48 млрд \$, а саме державних – 193 млрд \$ та приватних – 61.48 млрд \$ [2], з яких 190 млрд у вигляді цінних паперів у Центральному депозитарії цінних паперів. На поки конфісковано активів рф – 0 тис. \$.

Вторгнення Росії в Україну призвело до застосування міжнародних санкцій на всьому ринку, які суттєво вплинули на Euroclear. Оскільки зберігається значна невизначеність, Правління вважає за необхідне відокремити приблизний прибуток, пов'язаний із санкціями, від базових фінансових результатів під час оцінки діяльності та ресурсів компанії.

Паралельно Європейська комісія розглядає різні варіанти використання прибутків, отриманих від санкційних сум, що зберігаються фінансовими установами, зокрема Euroclear, для фінансування реконструкції України.

Різні сторони оскаржують наслідки застосування санкцій і контрзаходів, судові процеси тривають як в Європейському Союзі, так і в

Росії. Визнаючи масштаб санкцій і швидкість виконання, Euroclear вважає, що ці судові процеси на даний момент не вважаються суттєвим ризиком і поки що вони не спричинили жодного суттєвого фінансового впливу.

Загалом у першій половині 2023 року Euroclear зазнала додаткових прямих витрат у розмірі 21 мільйона євро внаслідок застосування російських санкцій, причому вище керівництво та Правління зосередилися на цій темі. Крім того, міжнародні санкції та російські контрзаходи призвели до втрати діяльності клієнтів, які потрапили під санкції, і російських цінних паперів, що негативно вплинуло на доходи бізнесу на 11 мільйонів євро [3].

У Бельгії є два центральних депозитарії цінних паперів: 1) Euroclear Belgium; 2) Nationale Bank van België (NBB) / Banque Nationale de Belgique (BNB). Euroclear Belgium (formerly CIK SA/NV) виступає центральним депозитарієм для всіх вітчизняних та іноземних бельгійських сертифікатів (включаючи більшість міжнародних депозитарних розписок (IDR)), варантів та корпоративних облигацій, що котируються на Euronext Brussels. Euroclear Belgium є дочірньою компанією Euroclear SA/NV (Euroclear Belgium – Euroclear).

Національний банк Бельгії (NBB) є CSD для бельгійських дематеріалізованих цінних паперів (OLO, казначейські векселі, казначейські сертифікати, дематеріалізовані депозитні сертифікати та комерційні папери) та для класичних/традиційних державних облигацій, які були прийняті до системи X/N (звільнені/не звільнені). Усі розрахунки обробляються через систему розрахунків за цінними паперами NBB (раніше відома як NBB Clearing), яка функціонує на основі рахунків X та N [4].

Після російського вторгнення в Україну цивілізовані країни заморозили активи зовнішнього валютного резерву центрального банку Російської Федерації разом із приватними активами російських олігархів. Після заморожування активів наступним кроком на шляху до передачі Україні активів і коштів Російської Федерації (як суверенних, так і приватних осіб), які знаходяться в багатьох країнах світу, має стати їх конфіскація, оскільки замороження сам по собі не є ефективним заходом. Важливе завдання – допомогти державам зробити цей крок і розробити відповідні механізми конфіскації в національному законодавстві. Дослідженню цього питання, а також порівняльному аналізу того, що вже

було досягнуто в цій галузі, присвячена стаття «Механізми компенсації військових збитків: до справедливого рішення для України» [5].

Санкціям та міжнародним торговельним заходам, запровадженим проти Росії після її вторгнення в Україну у 2022 році, присвячена монографія «Санкції проти Росії: Економічна відповідь на вторгнення Росії в Україну» [6]. У тому ж році була застосована економічна війна в глобальному масштабі. Координація національних дій була визначною рисою санкцій 2022 року, продемонструвавши відданість значної частини міжнародної спільноти принципу територіальної цілісності.

Узагальнення судової практики національних судів (проаналізовано понад 200 рішень судів першої та апеляційної та касаційної інстанцій за період з 20 лютого 2014 року по 1 березня 2023 року, приклади яких наведено в статті «Відшкодування збитків, завданих війною: приклад України» [7] свідчить про наявність різноманітних підходів відшкодування шкоди, у розумінні способів відновлення порушених прав громадян.

До країни-агресора рф має бути застосована відповідальність, що передбачені визначенням поняття «репарація» – повне або часткове відшкодування (за мирним договором або іншими міжнародними актами) державою, що розпочала агресивну війну, збитків, заподіяних державі, що зазнала нападу [8].

Серед міжнародних актів можуть бути введені в дію законопроект «Про арешт активів для відновлення України» (Законопроект у США, який не набрав чинність) [9] та застосовані норми «§981. Цивільно-правова конфіскація» [10]. Крім того прийнята резолюція Генеральною Асамблеєю 14 листопада 2022 р. [без звернення до головного комітету (A/ES-11/L.6)] ES-11/5 «Сприяння відшкодуванню шкоди за агресію проти України» [11]. Також Канада закликала створити трастовий фонд для передачі Україні конфіскованих російських активів [12].

Список використаних джерел:

1. Belgium to Send 1.7 Billion Euros from Frozen Russian Assets to Ukraine's Support. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/eng/news/2023/10/11/7171170/>.
2. Мапа конфіскації активів рф у світі. Рейтинг країн: <https://confiscation.com.ua/#secondframe>

3. Euroclear Finland, Euroclear France, Euroclear Nederland, Euroclear Sweden, Euroclear UK & International i MFEXbyEuroclear. Euroclear continues to deliver profitable growth (20/07/2023). URL: <https://www.euroclear.com/newsandinsights/en/press/2023/2023-mr-09-euroclear-continues-to-deliver-profitable-growth.html> .
4. Market infrastructure – Belgium. URL: <https://www.clearstream.com/clearstream-en/securities-services/market-coverage/europe-t2s/belgium/market-infrastructure-belgium-1281682#:~:text=Belgium%20has%20two%20Central%20Securities%20Depositories%3A%20Euroclear%20Belgium, warrants%20and%20corporate%20bonds%20listed%20on%20Euronext%20Brussels>.
5. Izarova, I., Hartman, Y., Nate, S. Mechanisms for the compensation of war damages: toward a fair solution for Ukraine. (2024) *International Comparative Jurisprudence*, 10 (1), pp. 29–49. DOI: 10.13165/ijc.2024.06.003
6. Abely, C. (2023). *The Russia Sanctions: The Economic Response to Russia’s Invasion of Ukraine*. Cambridge: Cambridge University Press. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/russia-sanctions/1B195E28AFFCC6D505152144ABC2F46F>
7. Izarova, I., Hartman, Y., Nate, S. War damages compensation: a case study on Ukraine. (2023) *F1000Research*, 12, art. no. 1250. DOI: 10.12688/f1000research.136162.1
8. Репарація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97>
9. H. R. 6930 (117th): Asset Seizure for Ukraine Reconstruction Act. URL: <https://www.govtrack.us/congress/bills/117/hr6930/text> .
10. 18 USC 981: Civil forfeiture. URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=granuleid:USC-prelim-title18-section981&num=0&edition=prelim> .
11. Resolution adopted by the General Assembly on 14 November 2022 [without reference to a Main Committee (A/ES-11/L.6)] ES-11/5. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine. URL: https://rd4u.coe.int/documents/358068/372244/A_RES_ES-11_5.pdf/079afc90-b392-a0ab-43ad-41409c7e8aa4?t=1708702069853 .
12. Canada urged to set up trust fund to distribute seized Russian assets to Ukraine. URL: <https://www.theglobeandmail.com/politics/article-canada-urged-to-set-up-trust-fund-to-distribute-seized-russian-assets/>

Кухарєв О. Є.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
та процесу Харківського
національного університету
внутрішніх справ*

ЗАХОДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ СПАДКОВОГО ПРАВА

Сьогодні в науковій літературі та судовій практиці широко застосовується термін «захід цивільно-правової відповідальності» для вираження негативних наслідків, що покладаються на порушника. Спадкові правовідносини характеризуються наявністю цілої низки спеціальних заходів цивільно-правової відповідальності, властиві виключно відповідній сфері.

1. Найбільш дослідженим у правовій доктрині та поширеним на практиці заходом є усунення від права на спадкування (ст. 1224 ЦК). Зважаючи на зміст та структурне розміщення ст. 1224 ЦК у гл. 84 «Загальні положення про спадкування», вона має універсальний характер, а її дія поширюється як при спадкуванні за заповітом, так і при спадкуванні за законом, на всіх спадкоємців, у тому числі й тих, хто має право на обов'язкову частку у спадщині, а також на осіб, на користь яких зроблено заповідальний відказ. Причому усунення від права на спадкування як захід цивільно-правової відповідальності застосовується щодо спадкування після конкретного спадкодавця, тобто не йдеться про позбавлення права бути спадкоємцем взагалі як частини цивільної правоздатності фізичної особи. Інакше кажучи, усунення особи від права на спадкування стосується лише чітко визначеного випадку спадкового правонаступництва і не позбавляє її права претендувати на спадщину після смерті інших спадкодавців. В юридичній літературі з цього приводу вірно наголошується, що особистий характер усунення від права на спадкування є формою вираження індивідуального характеру відповідальності особи як конституційного принципу (ч. 2 ст. 61 Конституції України).

Положення ст. 1224 ЦК має яскраво виражений виховний характер, оскільки спрямоване на запобігання неправомірній поведінці і перед-

бачає негативні наслідки для порушників не лише правових, а й моральних норм.

2. Зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині. Згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 1241 ЦК розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення. Втім, зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині матиме правову природу заходу цивільно-правової відповідальності не у всіх випадках застосування правила абз. 2 ч. 1 ст. 1241 ЦК, а лише у разі протиправної поведінки обов'язкового спадкоємця стосовно спадкодавця. Зокрема, не є заходом цивільно-правової відповідальності зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині через: майновий стан спадкоємця; не підтримання останнім зв'язків із спадкодавцем; виокремлення особі, наділеної правом на обов'язкову частку у спадщині, певної частини майна ще за життя спадкодавця.

Проте часто з позовами про зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині звертаються у зв'язки з ненаданням особою, наділеною відповідним правом, допомоги спадкодавцеві, аморальною поведінкою відповідача щодо спадкодавця. І застосування абз. 2 ч. 1 ст. 1241 ЦК за наведеними підставами можна вважати заходом цивільно-правової відповідальності.

Слід врахувати певну схожість таких заходів цивільно-правової відповідальності у сфері спадкового права, як усунення від права на спадкування та зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині, адже вони можуть охоплювати протиправну поведінку щодо спадкодавця. Проте різним є характер цієї поведінки. Крім того, ст. 1224 ЦК сформульована імперативно, і певні ознаки диспозитивності можна віднайти лише у наданій заповідачеві можливості пробачити особу, яка вчинила замах на нього або будь-кого з можливих спадкоємців, шляхом призначення її спадкоємцем за заповітом. Навпаки, абз. 2 ч. 1 ст. 1241 ЦК викладений більшою мірою диспозитивно, оскільки лише окреслює правову можливість зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині, не наводячи навіть орієнтованого переліку підстав для цього.

3. Зміна черговості одержання права на спадкування за законом. За загальним правилом ст. 1258 ЦК спадкоємці набувають право на спадкування почергово. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одер-

жує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття.

Розширення диспозитивних засад регулювання спадкових право-відносин зумовило надання за певних умов спадкоємцям наступних черг права спадкувати разом із спадкоємцями попередніх черг. Тобто закон містить виняток із правила ст. 1258 ЦК. Зміна черговості одержання права на спадкування можлива передусім за згодою спадкоємців на підставі укладеного між ними договору. У такому разі механізм зміни черговості не набуває властивостей заходу цивільно-правової відповідальності та має договірну природу.

Водночас фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може за рішенням суду одержати право на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у беспорядному стані (ч. 2 ст. 1259 ЦК). І зміна черговості в окресленому випадку наближена до заходу цивільно-правової відповідальності, адже встановлює певні негативні правові наслідки для спадкоємця, який за загальним правилом черговості набуває право на спадкування, але не турбувався про спадкодавця. Тобто протиправність змодельована у формі бездіяльності особи. Внаслідок застосування ч. 2 ст. 1259 ЦК спадкоємець наступної черги отримує право на спадкування. Зважаючи на правило рівності часток у спадщині кожного із спадкоємця за законом (ч. 1 ст. 1267 ЦК), частка відповідача буде зменшена, в чому і виражатимуться негативні правові наслідки. При цьому закон не містить застереження про те, до якого розміру може бути зменшена спадкова частка, а тому вирішення цього питання залежить від обставин конкретної справи.

3. Відшкодування виконавцем заповіту збитків, завданих спадкоємцям. За змістом ст. 1295 ЦК виконавець заповіту зобов'язаний негайно повідомити спадкоємців, а також інших осіб, щодо яких він повинен був вчинити певні дії, про відмову від здійснення своїх повноважень. Виконавець заповіту не може відмовитися від здійснення своїх повноважень у разі необхідності вчинення невідкладних дій, зволікання з якими загрожує завданням збитків спадкоємцям.

Виконавець заповіту відповідає перед спадкоємцями за збитки, що були їм завдані у зв'язку з невиконанням викладених вище вимог.

Важливо врахувати, що відшкодуванню підлягають не будь-які збитки, завдані спадкоємцям діями або бездіяльністю виконавця заповіту, а лише ті, що мали місце саме невиконанням вимог ч. 2, 3 ст. 1295 ЦК. Йдеться, зокрема, про пошкодження, втрату спадкового майна через неповідомлення виконавця заповіту про відмову від здійснення своїх повноважень, або внаслідок відмови виконавця заповіту від здійснення своїх повноважень у разі необхідності вчинення невідкладних дій, зволікання з якими загрожує завданням збитків спадкоємцям.

Крім того, виконавець заповіту несе цивільно-правову відповідальність лише перед спадкоємцями, що позбавляє відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця вимагати від виконавця заповіту відшкодувати завдані ним збитки. Це може мати місце, наприклад, у разі знищення всього спадкового майна, оскільки спадкоємці зобов'язані задовольним вимоги кредитора спадкодавця повністю, але в межах вартості успадкованого майна.

Наведене дозволяє стверджувати про обмежену відповідальність виконавця заповіту.

Причому відшкодування збитків виконавцем заповіту є різновидом класичного заходу цивільно-правової відповідальності – відшкодування збитків. Проте відмінним є суб'єктний склад (кредитори – спадкоємців, боржник – виконавець заповіту) та умови притягнення виконавця заповіту до цивільно-правової відповідальності (слід додатково встановити, що збитки завдані саме внаслідок невиконання ч. 2, 3 ст. 1295 ЦК).

Слід зважати, що до складу спадщини входять й обов'язки спадкодавця, в тому числі обов'язок відшкодувати майнову шкоду (збитки) та моральну шкоду, яка була завдана спадкодавцем. Водночас спадкоємець набуває ці обов'язки не внаслідок протиправної поведінки, що є необхідною умовою цивільно-правової відповідальності, а в порядку універсального спадкового правонаступництва. Тому задоволення спадкоємцем вимоги кредитора спадкодавця, а також відшкодування завданої спадкодавцем за життя шкоди за своєю сутністю не є заходом цивільно-правової відповідальності. Хоча часто як в юридичній літературі, так і в судовій практиці застосовується поняття «відповідальність спадкоємця за боргами спадкодавця», що методологічно видається невірним.

При застудванні таких заходів цивільно-правової відповідальності, як усунення від права на спадкування, зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині, зміна черговості одержання права на спадкування протиправні дії (бездіяльність) спадкоємців мають місце за життя спадкодавця, а відповідні негативні наслідки у вигляді втрати права на спадкування або зменшення спадкової частки настають вже після відкриття спадщини. Тому протиправна поведінка боржників виходить за межі спадкових правовідносин, які виникають внаслідок смерті особи (оголошення її померлою).

Лаленков С. М.,
аспірант
кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту №5
Харківського національного
університету внутрішніх справ

ЩОДО МАЙНОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БАТЬКІВ ЗА ПОРУШЕННЯ СТРОКІВ ВИПЛАТИ АЛІМЕНТІВ

З появою в сім'ї дитини у батьків виникають обов'язки щодо виховання та утримання дітей. Батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття, – цей обов'язок закріплений як в ст. 51 Конституції України так і в статті 180 Сімейного кодексу України [2].

Виховання дитини має спрямовуватися на розвиток її особистості, поваги до прав, свобод людини і громадянина, мови, національних історичних і культурних цінностей українського та інших народів, підготовку дитини до свідомого життя у суспільстві в дусі взаєморозуміння, миру, милосердя, забезпечення рівноправності всіх членів суспільства, злагоди та дружби між народами, етнічними, національними, релігійними групами.

Сімейний кодекс України в главі 15 – «Обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання» регулює правовідносини, щодо виконання обов'язку батьків по утриманню дітей, визначає способи та відповідальність за ухилення від його виконання [2].

Також батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону [8].

Сімейне законодавство України та більшості європейських країн дозволяє застосовувати майнові санкції до осіб, які не виконують свій обов'язок щодо фінансового забезпечення дитини, незалежно від тривалості заборгованості та навіть до початку виконавчого провадження. Більше того, відповідальність майнового характеру настає не лише за несплату аліментів, а й у випадках несвоєчасного покриття додаткових витрат, пов'язаних із потребами дитини.

Майнова відповідальність за несвоєчасну виплату аліментів є важливим інструментом захисту прав дитини, оскільки вона стимулює боржників до виконання своїх обов'язків та компенсує негативні наслідки затримок у виплатах.

Згідно з частиною чотирнадцятою статті 71 Закону України «Про виконавче провадження» за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за один рік, виконавець виносить постанову про накладення на боржника штрафу у розмірі 20% суми заборгованості зі сплати аліментів; за два роки – у розмірі 30% суми заборгованості зі сплати аліментів; за три роки – у розмірі 50% суми заборгованості зі сплати аліментів [3].

На моє переконання, ця норма декілька недоцільна та нераціональна, оскільки рішення про стягнення зазначеного стягнення в доход держави приймає державний виконавець, боржник в деякому сенсі позбавлений права навести докази неможливості сплачувати аліменти з причин скрутного матеріального становища, а стягнення штрафу може поставити його ще у більш скрутне, що може в подальшому позначитися на виплатах на утримання дитини.

Також, статтею 196 Сімейного кодексу України передбачена відповідальність за прострочення сплати аліментів, оплати додаткових витрат на дитину. У разі виникнення заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду або за домовленістю між батьками, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка суми несплачених аліментів за кожен день прострочення від дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення.

ня або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості [2]. Це також цивільно-правовий важіль впливу на боржника, який ухиляється від обов'язку щодо сплати аліментів на дитину. Попередня редакція даної статті передбачала виникнення такої відповідальності за прострочку сплати аліментів тільки за рішенням суду, але в подальшому Законом України від 17 травня 2017 року норму було розширено і обов'язок сплачувати неустойку за прострочення сплати аліментів був закріплений і у випадку стягнення аліментів на підставі договору між батьками (аліментний договір).

За висновками, викладеними у постанові Верховного Суду 28 жовтня 2020 року в справі № 610/1213/17, статтею 196 СК України передбачена відповідальність платника аліментів за прострочення їх сплати у виді неустойки (пені), яка настає лише за наявності вини цієї особи. На платника аліментів не можна покласти таку відповідальність, якщо заборгованість утворилася з незалежних від нього причин, зокрема, у зв'язку з несвоєчасною виплатою заробітної плати, затримкою або неправильним перерахуванням аліментів банками. В інших випадках стягується неустойка за весь час прострочення сплати аліментів [6].

Згідно з пунктами 1,2 статті 3 Конвенції про права дитини, яка в силу положень статті 9 Конституції України є частиною національного законодавства, у всіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Дитині забезпечується такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом [5].

В умовах гармонізації національного законодавства, відповідно до вдосконалення цивільно-правового механізму захисту цивільних прав, можна окреслити деякі проблеми, щодо вдосконалення механізму відповідальності:

- складнощі з виконанням рішень у міжнародних справах – боржники часто змінюють країну проживання, що ускладнює їхню ідентифікацію та примусове стягнення боргу;
- необхідність цифровізації процесу – запровадження автоматизованих систем моніторингу платежів та електронного обміну інформації

єю між державами може значно покращити ситуацію. Електронні платформи та реєстри дозволять батькам подавати заяви онлайн, мінімізуючи бюрократичні затримки та необхідність особистої присутності в судових або адміністративних установах.

Висновки: На сьогодні дієвим засобом захисту прав дитини та дисциплінування боржників є майнова відповідальність за несвоєчасну виплату аліментів і вона є вкрай важливою. Для підвищення ефективності системи необхідно удосконалювати міжнародне співробітництво, запроваджувати цифрові технології контролю за виплатою аліментів та посилювати санкції для злісних неплатників.

Посилення майнової відповідальності батьків за порушення строків виплати аліментів сприяє фінансовому захисту дітей. Водночас подальший розвиток міжнародних правових норм і цифрових механізмів контролю зробить цей процес більш ефективним і доступним.

Список використаної літератури:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР).2005.№2. ст.44.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
2. Сім'яний Кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002. №21–22. ст.135) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 28.11.2022).
3. Закон України «Про виконавче провадження». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 30. ст.542) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#n727> (дата звернення: 31.01.2023).
4. Цивільний кодекс України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. №№40–44, ст.356). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
5. Конвенції про права дитини 1989 року. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1991. N 13. ст.145 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
6. Постанова Верховного Суду 28 жовтня 2020 року в справі №610/1213/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92692096>
7. Сім'яний кодекс України: Науково-практичний коментар. За заг. ред. С. Я. Фурси. К.2008. 1248 с.
8. Про охорону дитинства. Закон України від 26 квітня 2001 року. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

9. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. За ред. І. В. Жилінкової. Х.: Ксилон, 2008. 855 с.

Науковий керівник: Кириченко Т. С. к.ю.н., доцент, професор кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту №5 Харківського національного університету внутрішніх справ

Lassen T.,
Doctor iuris,
Association of German Pfandbrief
Banks,
Lawyer. Berlin, Germany

EARLY REPAYMENT OF MORTGAGE-SECURED LOANS IN GERMANY AND OTHER EU COUNTRIES

Economic aspects. Compensation for early repayment (prepayment compensation, PPC) is not regulated uniformly in the EU. There are jurisdictions in which

- the PPC can be claimed without restriction (responsible pays principle),
- the PPC is permissible, but limited to certain groups of cases and/or the amount, and
- the PPC cannot be claimed (socialization principle).

Responsible pays principle: The customer willing to repay bears the costs arising from his repayment request.

Socialization principle: Costs incurred are fully or partially socialized by the credit institution passing on the costs to

all borrowers. The costs are usually not passed on via the interest rate. Costs not included in the debit interest rate are passed on to all customers, e.g. through cross-selling (e.g. insurance), account management fees, processing fees

and similar. In some countries, there are also high external costs when changing banks (notary, land register).

There are special features in each legal system, closely linked to the respective credit security, banking supervision and covered bond law (covered

bonds within the meaning of Art. 3 No. 1 EU Directive 2019/2162). Comparisons between legal systems based on individual or only a few parameters, such as the interest rate, usually lead to incorrect conclusions.

The bottom line is this: The less a PPC can be claimed, the less the costs associated with the loan are covered by the interest. The costs incurred by the credit institution due to early repayment must be borne by other income.

The responsible-pays principle, as in Germany, ensures low borrowing costs for those who service their loans according to the agreed maturity date. There are no apparent reasons for restricting this principle.

Planning security for consumers

- offers borrowers long-term loans secured by real estate liens at low fixed interest rates
- protects borrowers from volatility in borrowing rates
- does not limit the variety of products
- satisfies consumer demand for long-term fixed debit interest rates (protection against rising debit interest rates)

Supports financial market stability.

Lower enforcement risk in an environment of rising interest rates for consumers. Lower default risk in the loan books in an environment of rising interest rates. Financing e.g. through covered bonds. No interest rate risk for the bank and customer during the term of the loan (calculation security)

- reflects customer preferences
- favored by international investors

Leads to favorable credit offers and a liquid and stable real estate market.

Legal aspects in Germany.

Variable vs. fixed-interest real estate loans.

Variable-rate mortgage loans:

- Repayable at any time with 3 months' notice without compensation, § 489 para. 2, 4 sentence 1 BGB.

Fixed-interest mortgage loans:

- Repayable at the end of each fixed-interest period without compensation; borrower can freely choose the duration of the fixed-interest period on the market (usually between 1 and 15 years, sometimes longer).

In any case, repayable after 10 years (in the case of longer fixed interest periods) without compensation, §489 Para. 1 No. 2 BGB. Repayable during

the fixed-interest period in the event of a justified interest against prepayment compensation §§ 490 Para. 2 S. 2, § 500 Para. 2 S. 2 BGB, Art. 25 V MCD (prepayment compensation § 490 Para. 2 S. 3 BGB).

Art. 25 para. 5 MCD:

Where the early repayment falls within a period for which the borrowing rate is fixed Member States may provide that the exercise of the right referred to in paragraph 1 is subject to the existence of a legitimate interest on the part of the consumer. Statutorily excluded right of termination, Section 489 (1) BGB *Pacta sunt servanda* – principle of contractual fidelity. Legitimate interest – weighing up the interests of the consumer worthy of protection against those of the lender. A further deviation from the principle of contractual fidelity does not appear justified (Governmental explanatory statement, BR-Drucks. 359/15). The German legislator wanted to avoid the undesirable effect of making loans more expensive for all borrowers and restricted the right of termination, §§ 489 para. 1, 490 BGB. Interest rates for fixed-rate property loans in Germany have been among the lowest in Europe for years (European Mortgage Federation, Quarterly Reviews). Statutorily excluded right of termination, Section 489 (1) BGB.

Calculation of the bank's loss.

Active-active method:

- The lender reinstates the early repaid loan in the short term in order to grant a new mortgage loan.
- The difference between the interest rate of the prematurely repaid loan and the lower interest rate of the new loan represents the bank's loss.
- In addition to this so-called interest deterioration loss, the bank is entitled to compensation for the loss of profit incurred up to the end of the fixed-interest period, the so-called interest margin loss.

Active-passive method:

- The lender uses the prematurely repaid loan for an investment in secure capital market securities (covered bond) with the same term as the remaining fixed-interest period of the prepaid loan.
- The lender's loss results from the difference between the interest rate of the prematurely repaid loan and the yield of the investment in covered bonds (according to the yield statistics of the German Bundesbank).

Calculation of financing costs:

- The calculation methods are stipulated by the Federal Court of Justice (BGH ruling of November 30, 2004 – XI ZR 285/03).
- The capital market statistics of the Deutsche Bundesbank are used for this purpose.
- In 2024, the European Court of Justice (ECJ) declared the German statutory regulation and calculation method (Active-Passive) to be compatible with the Mortgage Credit Directive 2014/17/EU (MCD), provided that the compensation is fair and objective, no penalties are imposed on the consumer and the compensation does not exceed the financial loss of the creditor (ECJ judgment of 14.03.2024 C 536/22).

Regulations in other EU countries.

Belgium

Over 90% fixed-rate mortgage loans. A consumer can repay at any time.

The lender can demand that losses from early repayment be compensated up to a legally defined limit: The maximum compensation is a sum equivalent to three months' interest.

The lender cannot demand compensation if the repayment is made within the framework of the existing loan (new legal regulation since 10.06.2024). It is therefore no longer possible to [unilaterally] adjust the terms of existing loans by means of «internal refinancing» = it is no longer possible for the bank to repay the existing loan early (and demand a PPC in the amount of three months' interest) and offer the customer a new loan with a different interest rate. If the consumer asks for a change in the interest rate, the bank can accept or reject this. However, if the bank is prepared to accept a new interest rate, this must be done by amending the existing loan agreement without a PPC.

It is common practice for other services (e.g. insurance, account management) to be agreed for a fee. Since 01.06.2024, consumers have a legal right to retain the interest rate for a mortgage loan, even if they purchase the other services from other banks or other providers.

There are high notary, registration and administration fees for the creation of a new mortgage (e.g. loan EUR 200,000 – notary fees EUR 5,500 + land register EUR 2,200 + administration fees EUR 600, resulting in 4.2%).

Interest rate hedging for the entire portfolio to hedge the bank's interest rate risk. Costs are passed on to all customers (e.g. higher account management fees).

Denmark

Repayment at any time against payment of all costs by the borrower. Each loan corresponds to a covered bond (= a covered bond within the meaning of Art. 3 No. 1 Directive (EU 2019/2162)). Traditional covered bond system = full matching principle. Conditions for a mortgage loan = conditions for a mortgage covered bond.

The borrower of the mortgage loan can repay at any time as follows:

- Repurchase of a covered bond on the capital market at the market price and delivery of this covered bond to the bank as repayment, or
- Repayment in cash for the repurchase of the covered bond by the bank at the market price on the capital market.
- The loan can be repaid early in full or in part in these two ways.
- In addition, the borrower can repay the loan at par on the payment dates (typically quarterly in the case of fixed-rate loans) on which the bank can call the covered bond on the capital market at par.

As a result, the consumer bears the interest rate risk in the event of early repayment, not the bank. There is no fee for early repayment and no compensation for damages on repayment of the loan.

France

Strong consumer protection and the difficulty of enforcing mortgages have led to a guarantee system in France alongside the mortgage. This guarantee system is largely equivalent to the mortgage loan in Art. 129 (1) subpara. 1 lit. e CRR (= Regulation (EU) 575/2013). A mortgage loan can be repaid at any time. At least 10% of the outstanding loan amount must be repaid. Possible compensation for early repayment may not exceed the sum of 6 months' average interest on the repaid loan amount up to a maximum of 3% of the outstanding loan amount.

Repayments with falling interest rates are common. Mortgage loans are a customer acquisition tool for banks.

Cross-selling: Mortgage loans are offered to new customers with other financial products (other loans, investment products, life and other insurance policies). In many cases, the borrower must purchase credit insurance.

The income from cross-selling fees is increased to cover the banks' losses from early repayments (socialization of losses). A common instrument

is personal collateral (guarantees or insurance) as loan collateral instead of mortgages. The guarantors are other financial institutions or insurance companies. Such personal collateral can be used as security for various properties or other loans. Hungary

Over 99% of new mortgage loans are fixed-rate loans, with an average term of 5 to 10 years or a long-term fixed rate for 10 years. In most cases, fixed-rate loans have a term of 10 years. The Hungarian National Bank is pushing for fixed-rate loans and covered bond refinancing: at least 25% of mortgage loans must be refinanced via mortgage covered bonds. 80–85% of covered bonds have fixed interest rates, 15–20% have variable interest rates. Borrowers can repay at any time. The lending bank can claim losses from early repayment within the statutory limits:

- 1% of the capital still outstanding at the time of repayment.
- 0.5% if the outstanding fixed-rate term is less than one year.
- 2% if the loan is refinanced via covered bonds.

Details of the calculation are unclear or legally uncertain.

Netherlands

The regulations in the Netherlands are similar to those in Germany. More than 90% of the mortgage loans used as cover assets for Dutch covered bonds (see also Art. 3 No. 1 Directive 2019/2162 of November 27, 2019) have fixed interest rates. The average fixed borrowing rate is 9 or 10 years. Agreements covering a corridor of 10–20% of the loan amount, in which the borrower has a special repayment right without a prepayment compensation, are common. The bank may refuse prepayments of less than 10% (per year) of the original loan amount. Special repayments of 10–20% are usually agreed. The lender may charge a compensation for higher repayments. The fee is usually calculated as the present value of the difference between the interest to be paid by the consumer and the current interest rate. Agreements on deviating calculation methods for the fee are possible. There are exceptions to the fee in cases of voluntary sale for a change of private residence and in certain cases such as the death of the consumer.

Austria

In Austria, only around 20–30% of loans have a fixed interest rate. The reason: banks are afraid of the risk of early repayment. A consumer has the right to repay a mortgage loan at any time. To do so, they must make a payment

of 1% of the loan capital for both fixed-rate and variable-rate loans. Special rules for Covered bond-funded loans no longer exist. Term-dependent fees (e.g. account fees) are partially refundable in the event of a prepayment. Costs for the valuation of the property can be allocated separately. Cross-selling is mainly due to low deposit interest rates: deposits are used to refinance loans. The sale of insurance and financing of other properties (e.g. cars) is carried out independently of mortgage financing, often outside the banking system. Expensive mortgage registration: 1.1% of the loan capital. Notarial certification costs: EUR 130. In the case of debt rescheduling, mortgage transfer through redemption of the claim (§ 1422 ABGB). This is also eligible as cover without entry in the land register, § 14 para. 3 Austrian Covered Bond Act.

Poland

For many years, banks only offered variable-rate loans, as – customers wanted to benefit from falling interest rates,

– the banks did not want to bear the risk of interest rate changes. Since mid-2021, the «Rekomendacja S» of the Polish Banking Supervisory Authority KNF has obliged banks to offer consumers a fixed-rate loan for private residential mortgages. The Mortgage Credit Directive 2014/17/EU was implemented in the Mortgage Loan Act. This law allows the early repayment of all mortgage loans. Compensation is possible for fixed-rate loans if the loan agreement provides for a precise calculation method. It is unclear which wording would be accepted by the courts. Banks therefore often refrain from including a corresponding clause in the loan agreement. Nevertheless, a certain amount of compensation for early repayment is possible and common in practice. A growing number of consumers are opting for fixed-rate loans due to uncertainty about future interest rate trends. This is leading to growing concern among banks about increasing interest rate risks. The Polish Financial Supervisory Authority KNF is planning to introduce a so-called WFD requirement for long-term fixed-rate refinancing. At least 25% of mortgage loans must be refinanced through «mortgage covered bonds». The exact structure of the WFD is still being coordinated. The effects of this measure can only be expected in the medium term.

Slovakia

Fixed-rate consumer mortgage loans with a term of 1, 3, or 5, sometimes 10 years are common. Consumers can repay at any time. If the repayment amount

within one year is less than 30% of the original loan amount or if a consumer requests early repayment at the end of the fixed-interest period, no fee or compensation is payable. If the repayment amount in a calendar year is higher than 30%, the lender can demand reimbursement of the costs associated with the repayment up to a legally stipulated maximum limit of 1% of the amount repaid. In practice, this 1% is regularly required.

Spain

Banks offer mortgage loans with fixed interest rates for terms of 10 or 20 years. All natural persons (not just consumers) can repay mortgage loans at any time. Fees for variable-rate loans: The borrower can choose between two variants:

- Repayment in the first
  - 5 years: Fee of 0.15% of the loan capital
  - 2 years: 0.25% of the loan capital.
- Fees for fixed-interest loans: The borrower can choose between two

variants:

- Repayment in the first 10 years: Fee no more than 2% of the loan capital
- after more than 10 years: 1.5% of the loan capital...

In 2023/2024, the government banned repayment compensations and fees altogether. Service fees, e.g. for loan disbursement, have been very strictly limited by case law. Mortgage loans are a customer acquisition tool for cross-selling. Various financial products, e.g. pension contracts, are only offered to customers with a mortgage loan. All mortgage registration fees must be borne by the banks.

Summary – Regulation in other EU countries

EU countries are affected differently by early repayment, depending on:

Early repayment of mortgage-secured loans in Germany and other EU-countries, 07 February 2025. Share of fixed-interest loans secured by mortgages. Term of fixed-interest loans secured by mortgages. Funding systems (short-term deposits or long-term covered bonds, for terminology see also Art. 3 No. 1 Directive 2019/2162 of 27 November 2019 on the issue of covered bonds and covered bond public supervision and amending Directives 2009/65/EC and 2014/59/EU). National regulations for early repayments. Lack of case law on the calculation of early repayment compensation. Special national regulations on covered bonds and fixed-interest loans.

Лукаsevич-Крутник І. С.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права
і процесу
Західноукраїнського національного
університету*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, ЩО ВИПЛИВАЮТЬ З ДОГОВОРУ ПЕРЕВЕЗЕННЯ В УМОВАХ ООНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

В умовах оновлення цивільного законодавства України актуального значення набуває дослідження відповідальності сторін за порушення договірних зобов'язань, в тому числі тих, що впливають із договору перевезення. Підсилює актуальність дослідження імплементація впродовж останніх років норм європейських регламентів та директив щодо відповідальності в сфері перевезення в національне законодавство України шляхом прийняття нових або внесення змін до існуючих нормативно-правових актів. Тому зазначена проблематика є цікавою як з точки зору доктринального дослідження, так і з практичної точки зору, про що свідчить значна кількість правових позицій Верховного Суду у вказаній сфері.

Загальні положення про відповідальність за порушення зобов'язань, що впливають з договору перевезення, закріплені у нормі статті 920 кодифікованого акту цивільного законодавства України. Так, сторони договору перевезення несуть відповідальність, визначену у змісті договору, якщо інше не встановлено ЦК України, іншими законами, транспортними кодексами (статутами).

Можливість договірного регулювання відповідальності відрізняє договір перевезення від інших договорів про надання транспортних послуг, зокрема від договору транспортного експедирування. Це є першою особливістю відповідальності за порушення зобов'язань, що впливають з договору перевезення.

Втім відповідальність сторін договору перевезення за порушення зобов'язань є обмеженою нормами законодавства, яке регулює договір-

ні відносини з надання транспортних послуг. Це впливає безпосередньо із формулювання статті 920 ЦК України, відповідно до якої «сторони несуть відповідальність, встановлену за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено цим Кодексом, іншими законами, транспортними кодексами (статутами)». Зазначене є другою особливістю відповідальності за порушення зобов'язань, що випливають з договору перевезення.

ЦК України закріплює відповідальність за найбільш поширені випадки невиконання чи неналежне виконання зобов'язань, що випливають із договорів перевезення: а) за ненадання транспортного засобу і за невикористання наданого транспортного засобу (стаття 921); б) за затримку відправлення пасажирів і порушення строку доставки пасажирів до пункту призначення (стаття 922); в) за прострочення доставки вантажу (стаття 923); г) за втрату, нестачу, псування або пошкодження вантажу, багажу, пошти (стаття 924).

Норми про відповідальність сторін договору перевезення містяться також у законах України «Про транспорт» (ст. 13), «Про автомобільний транспорт» (розділ V), «Про залізничний транспорт» (розділ VI), «Про внутрішній водний транспорт» (розділ XI), «Про перевезення небезпечних вантажів» (ст. 25), у транспортних кодексах – КТМ України (статті 176–183, 277–295), ПК України (розділ XVIII), у транспортних статутах – СЗ України (розділ VII), САТ УРСР (розділ IX) та ін.

Хоч у ЦК України не закріплено, що відповідальність сторін договору перевезення може регулюватися підзаконними нормативно-правовими актами, втім на сьогодні можна стверджувати про це. Так, Авіаційні правила України «Правила повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу» від 26 листопада 2018 р. № 1239 регулюють відповідальність авіаперевізника у разі відмови у повітряному перевезенні пасажирів, скасування рейсу, зміни класу обслуговування, затримки в перевезенні та інше (розділи XV, XXVI). До речі, зазначені Авіаційні правила розроблено з урахуванням положень Регламенту (ЄС) Європейського Парламенту та Ради від 11 лютого 2004 р. № 261/2004 про запровадження загальних правил компенсації та допомоги пасажирам у разі відмови у перевезенні та скасування чи тривалої затримки рейсів, Регламенту Ради (ЄС) від 09 жовтня 1997 р. № 2027/97 про відповідальність авіаперевізника у випадку інциденту, із змінами, внесеними Регламентом

(ЄС) Європейського Парламенту та Ради від 13 травня 2002 р. № 889/2002. Авіаційні правила України

«Правила повітряних перевезень вантажів» від 19 листопада 2021 р. № 1795 встановлюють межі відповідальності авіаперевізника за заподіяну шкоду (розділ XXVI).

Керуючись загальними положеннями про відповідальність за порушення зобов'язань, що закріплені у главі 51 ЦК України, сторони можуть визначити форми та обсяг відповідальності за порушення зобов'язань у змісті індивідуального договору перевезення, якщо інше не встановлено законодавством України.

Так, зважаючи на норми ст. 611 ЦК України, сторони можуть передбачити у змісті договору перевезення такі правові наслідки за порушення зобов'язань, які одночасно є формами цивільно-правової відповідальності: 1) сплата неустойки; 2) відшкодування збитків; 3) відшкодування моральної шкоди.

Важливо наголосити, що сторони можуть встановити відповідальність у змісті договору перевезення, якщо вони погоджують умови договору в індивідуальному порядку. Проте значна кількість договорів перевезення є договорами перевезення транспортом загального користування. При укладенні таких договорів сторони, як правило, не погоджують умови перевезення, в тому числі відповідальність сторін. Замовник транспортної послуги (пасажир, відправник вантажу) лише приєднується до запропонованих йому умов договору перевезення в цілому, оскільки договір перевезення транспортом загального користування є водночас договором приєднання та публічним договором.

Тому при укладенні договору перевезення транспортом загального користування фактично нівелюється можливість визначення умов про відповідальність сторін за порушення зобов'язань у договірному порядку. При вирішенні спорів у суді в таких випадках застосовуються виключно норми законодавства. А якщо законодавством не закріплена певна форма відповідальності за порушення зобов'язань, що впливають з договору перевезення, то сторони, як правило, позбавляються можливості її застосувати.

Найбільш яскраві приклади зазначеного можна навести із практики Верховного Суду про застосування такої форми відповідальності за порушення зобов'язань за договорами перевезення як відшкодування моральної шкоди.

Так, відповідно до Постанови Першої судової палати КЦС ВС від 06.02.2019 р. у справі №607/2354/15 ц позивачі звернулися до суду з позовом про стягнення з ПАТ «Українська залізниця» відшкодування майнової шкоди, пені та відшкодування моральної шкоди, посилаючись на порушення відповідачем зобов'язань за договором пасажирського перевезення у зв'язку із прибуттям потяга до пункту призначення із запізненням. ВС зазначив, що до правовідносин між сторонами підлягає застосуванню правило ч. 1 ст. 922 ЦК, яке обмежує відповідальність перевізника сплатою штрафу у розмірі, встановленому за домовленістю сторін, транспортними кодексами (статутами). Відповідно, загальні правила про правові наслідки порушення зобов'язання, передбачені в пп. 1–4 ч. 1 ст. 611 ЦК, не застосовуються до перевізника у наведеній правовій ситуації, оскільки правило ч. 1 ст. 922 цього Кодексу є спеціальним. ВС погоджується із висновками судів про відсутність підстав для задоволення позовних вимог про відшкодування моральної шкоди, оскільки у справі, що переглядається, між сторонами виникли зобов'язальні правовідносини за договором перевезення, за порушення якого настають правові наслідки, встановлені договором або законом.

Втім в матеріалах судової практики можна знайти окремі випадки, в яких ВС не погодився з висновками попередніх судових інстанцій про відмову в задоволенні відшкодування моральної шкоди та дійшов висновку про наявність підстав для відшкодування позивачу (пасажирові) моральної шкоди за неякісні послуги з перевезення залізничним транспортом – порушення строку доставлення пасажирів до пункту призначення (Постанова Другої судової палати КЦС ВС від 26.09.2018 р. у справі №490/8831/15 ц).

Третьою особливістю відповідальності за порушення зобов'язань, що випливають з договору перевезення, є встановлення верхньої межі грошової відповідальності перевізника. Так, відповідно до Авіаційних правил України «Правила повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу» відповідальність авіаперевізника за шкоду, заподіяну внаслідок затримки під час повітряного перевезення пасажирів будь-якими рейсами, обмежується сумою 5346 СПЗ щодо кожного пасажирів. Натомість відповідно до Авіаційних правил України «Правила повітряних перевезень вантажів» стосовно шкоди, яка заподіяна в разі затримки усього або частини вантажу, розмір відшкодування авіаперевізника обмежується сумою 22 СПЗ за один кілограм брутто.

Транспортне законодавство, яке регулює міжнародні перевезення, теж встановлює обмежену відповідальність перевізника за прострочення доставки вантажу. Верхня межа грошової відповідальності перевізника визначається міжнародними нормативно-правовими актами, які діють у сфері перевезень відповідним видом транспорту, і для кожного виду транспорту вона різна. Так, відповідальність перевізника у випадку затримки в перевезенні вантажу повітряним транспортом обмежується сумою 17 СПЗ за кілограм вантажу (ст. 22 Монреальської конвенції про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень), залізничним транспортом – чотирикратним розміром вартості перевезення вантажу (ст. 33 Конвенції про міжнародні залізничні перевезення), автомобільним транспортом – збитками, які не можуть перевищувати плату за перевезення (ст. 23 Конвенції про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів), морським транспортом – 875 СПЗ за місце або іншу одиницю відвантаження або трьома розрахунковими одиницями за один кілограм ваги бруто вантажу, що є предметом позову або суперечки, залежно від того, яка сума є вищою (ч. 1 ст. 59 Конвенції про договори повністю або частково морського перевезення вантажів (Роттердамські правила)).

Зазначені особливості відповідальності за порушення зобов'язань, що випливають з договору перевезення, в умовах оновлення цивільного законодавства можуть стати ґрунтом для подальших наукових досліджень.

Майданик Р. А.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного процесу
Навчально-наукового інституту права
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У РЕЧОВОМУ ПРАВІ

Виклики європеїзації національного права зумовлюють тенденцію до переосмислення відповідальності у речовому праві з метою усунення перешкод для його усталеного розвитку.

Чинне цивільне законодавство не передбачає системних положень про відповідальність у речовому праві, що зумовлює необхідність формування і впровадження в ЦК України науково обґрунтованих загальних положень про відповідальність у речовому праві як визначальної складової оновленого речового права.

Мета цього дослідження полягає у висвітленні поняття, підстави та умов відповідальності в речовому праві.

З цією метою проводиться загальна характеристика поняття та видів (1), підстави та умов відповідальності в речовому праві (2).

1. Загальна характеристика відповідальності в речовому праві

1.1 Поняття відповідальності в речовому праві

Відповідальність у речовому праві полягає в покладенні на порушника речового права державного примусу у вигляді додаткових або нових майнових обов'язків, передбачених речовими позовами, іншими способами захисту порушеного права з метою поновлення та/або компенсації речового права потерпілого відповідно до положень ЦК України (надалі – ЦК України) про захист речових прав.

Відповідальність у речовому праві за своєю правовою сутністю є покладенням невиконаних майнових наслідків на порушника речового права, яке пов'язане із застосуванням санкцій, які є тим конкретним заходом, що застосовується до цього правопорушника.

Термін «відповідальність» не є синонімом «санкції» за порушення речового права, оскільки метою цієї відповідальності є виключно відновлення права потерпілої особи, а не покарання порушника речових прав.

Передбачене відповідальністю в речовому праві покладення на правопорушника додаткового або нового цивільно-правового обов'язку майнового характеру з метою поновлення та компенсації прав потерпілого, який є засобом (мірою) відповідальності в речовому праві, виключає можливість застосування цієї відповідальності для покладення правохоронних засобів державного примусу.

У зв'язку з цим відповідальністю в речовому праві не охоплюються засоби державного примусу, які не покладають на правопорушника додаткового або нового майнового обов'язку.

Передбачений відповідальністю в речовому праві новий або додатковий майновий обов'язок правопорушника є складовою способом за-

хисту речового права, який містить положення про підставу та умови цієї форми відповідальності.

У літературі цей майновий обов'язок (санкція) розглядається як антипод способу захисту і саме вона здійснює вплив на порушника, а також забезпечує реальний захист потерпілої особи [1, 69].

Особливість відповідальності у речовому праві полягає в тому, що в разі порушення речового права відповідальність не обмежується застосуванням лише речово-правових засобів відповідальності.

На відміну від суб'єкта права вимоги (суб'єктивного зобов'язального права), особа, що має речове право, може реалізовувати останні не лише в абсолютних речових правовідносинах, а й у відносних зобов'язальних відносинах [2, 370].

Залежно від того, у межах яких правовідносин здійснювалося суб'єктивне речове право і відбулося його порушення, до порушника права можуть застосовуватися речово-правові засоби відповідальності, зобов'язально-правові, кондикційні тощо.

Перші передбачають недоговірні (речово-правові) засоби відповідальності і захист речових прав як абсолютних майнових суб'єктивних прав, реалізація яких відбувається в абсолютних речових правовідносинах. Ця особливість, а також сама правова природа речових прав зумовлюють визначальні ознаки речово-правових засобів відповідальності, що відрізняє їх від інших видів цивільно-правової відповідальності (договірної, деліктної, кондикційної тощо).

По-перше, коло осіб, до яких потенційно можна застосувати відповідний речово-правовий засіб відповідальності, заздалегідь чітко не визначене, оскільки через абсолютний характер речових прав речово-правові засоби відповідальності можуть використовуватися для захисту речового права його носієм щодо будь-якої особи, яка імовірно може бути правопорушником такого права або вже ним стала.

У зв'язку з цим, із кола осіб, до яких можна застосувати речово-правовий засіб відповідальності, вилучаються ті особи, які порушили речове право позивача в існуючих між ними зобов'язальних відносинах, оскільки речово-правові засоби відповідальності використовуються в абсолютних правовідносинах, а зобов'язально-правові – у відносних (зобов'язальних).

По-друге, речово-правові засоби відповідальності передбачають, що вимоги правоволодільця до іншої особи мають бути пов'язані з індивідуально визначеним або індивідуалізованим майном (речамми тощо), оскільки об'єктом речового права не може бути майно (речі), визначене родовими ознаками.

По-третє, застосування речово-правових засобів відповідальності можливе лише за умови, якщо майно (речі тощо), речові права на яке порушені, все ще існує. В іншому випадку відновлення порушеного суб'єктивного речового права є неможливим через неможливість повернення майна (речей тощо) та припинення самого суб'єктивного речового права. За таких обставин може йтися вже лише про відшкодування завданої майнової та/або немайнової (моральної) шкоди (зобов'язально-правові засоби відповідальності). Наочним і показовим прикладом такої ситуації є справа, розглянута в ухвалі Верховного Суду України від 20.01.2010 р. [3]

По-четверте, речово-правові засоби відповідальності слідують за речовим правом і нерозривно з ним пов'язані (право слідування).

На відміну від відшкодування збитків за пошкодження речі, витребування майна із чужого незаконного володіння і визнання права власності слідує за правом власності, нерозривно з ним пов'язані. Відшкодування шкоди, раз виникнувши, наприклад, через порушення права власності, надалі існує самостійно, незалежно від права власності на річ. Саме тому закон розглядає її як самостійне правовідношення, як особливий вид зобов'язань.

По-п'яте, речово-правові засоби відповідальності мають суто спеціальний характер, що полягає в їх жорсткому прив'язуванні до захисту виключно речових прав.

1.2 Види відповідальності у речовому праві

Залежно від характеру порушеного права особи, яка має речове право, відповідальність у речовому праві може бути речовою, зобов'язальною, деліктною, кондикційною (внаслідок набуття майна без достатньої правової підстави) або в порядку реституції.

Речова відповідальність виникає внаслідок порушення речового права як абсолютного цивільного права. У цьому випадку до правопорушника застосовуються засоби відповідальності відповідно до положень

ЦК про речові способи захисту цивільних прав або інших способів захисту, передбачених ЦК України.

Речова відповідальність передбачає покладення на правопорушника передбаченого законом нового або додаткового майнового обов'язку, який є складовою речового способу захисту (витребування майна з чужого незаконного володіння, витребування майна від добросовісного набувача, визнання права власності). У разі коли між особами відсутні договірні відносини або відносини, пов'язані із застосуванням наслідків недійсності правочину, спір про повернення майна власнику підлягає вирішенню за правилами статей 387, 388 ЦК [4].

У разі порушення зобов'язальних прав особи, яка має речове право, правопорушник несе відповідальність відповідно до положень ЦК України про захист зобов'язальних прав. Наприклад, відповідно до положень ч. 2 ст. 1029 і ч. 1 ст. 1042 ЦК України, управитель на підставі договору управління майном, що засвідчує виникнення в управителя права довірчої власності на отримане в управління майно, який не виявив при управлінні майном належної дбайливості про інтереси установника управління або вигодонабувача, зобов'язаний відшкодувати установникові управління завані збитки, а вигодонабувачеві – упущену вигоду.

Зобов'язальна відповідальність також має місце у разі порушення договірного зобов'язання про участь у ФФБ (ФОН) щодо права довірчої власності на активи ФФБ (ФОН), правопорушник несе договірну відповідальність за правилами ЦК України, з урахуванням спеціальних положень про відповідальність за порушення договору управління майном, передбачених ЦК і спеціальними законами. У разі порушення права довірчої власності на активи ФФБ (ФОН), довірчий власник має право захищати належні йому на праві власності активи ФФБ (ФОН) відповідно до положень ЦК про захисту права власності.

У разі завдання шкоди особі чи майну особи, яка має речове право, правопорушник несе відповідальність відповідно до положень ЦК про відшкодування шкоди.

У разі недійсності правочину, набуті стороною речі підлягають поверненню другій стороні, збитки та моральна шкода, завдані стороною другій стороні або третій особі, підлягають відшкодуванню відповідно до положень ЦК про правові наслідки недійсності правочину. Чинний ЦК України не передбачає положення про витребування речі в порядку

віндикації після набуття, заснованого на нікчемному або недійсному правочині.

Якщо особа, яка набула майно, яке особа набула або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), підлягає поверненню потерпілому відповідно до положень ЦК про набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.

2. Підстава та умови відповідальності в речовому праві

2.1 Підстава відповідальності в речовому праві

Єдиною і загальною підставою відповідальності в речовому праві доцільно розглядати порушення суб'єктивного речового права, оскільки саме це викликає необхідність відновлення порушеного речового права, зокрема, шляхом застосування засобів відповідальності.

У випадку порушення речового права, як єдиної і загальної підстави відповідальності в речовому праві, остання може бути застосована за наявності необхідних умов відповідальності, що є загальними вимогами, дотримання яких необхідне для застосування такої відповідальності.

2.2 Загальні та особливі умови відповідальності в речовому праві

Необхідно виділяти загальні та особливі умови відповідальності в речовому праві.

Загальними умовами виникнення відповідальності в речовому праві визнаються: (1) протиправність поведінки порушника речового права; (2) наявність шкоди; (3) його вина; та (4) необхідний причинно-наслідковий зв'язок між протиправним порушенням та заподіяною шкодою.

Кожний окремий засіб відповідальності в речовому праві характеризують особливі умови (ознаки).

Відшкодування шкоди

Особливими умовами відшкодування визнаються: (1) сторони не перебувають у договірних відносинах; (2) позивачем є власник, інша особа, яка правомірно володіє майном (на підставі договору або законний володілець, зокрема й той, хто претендує набути річ у власність за набувальною давністю); (3) стягнення з правопорушника коштів на відшкодування збитків може заявлятися разом з іншими вимогами. Так, власник, який вимагає повернення йому речі з чужого незаконного володіння, може вимагати відшкодування завданих йому збитків. Власник, який заявляє про усунення перешкод у користуванні річчю, може одночасно

вимагати й відшкодування збитків, завданих йому неможливістю користування своєю річчю; відповідачем є заподіювач шкоди; (4) відшкодування матеріальної шкоди відбувається на підставах та в порядку, передбачених ст. 22 ЦК. Відшкодування моральної шкоди регулюється ст.23 ЦК; (5) предметом ; (6) до вимог за віндикацію застосовуються загальні строки позовної давності.

Витребування майна з чужого незаконного володіння

Особливими умовами витребування майна з чужого незаконного володіння визнаються: (1) сторони не перебувають у договірних відносинах; (2) позивачем є неволодіючий власник (титульний володілець); (3) відповідачем є незаконний фактичний володілець речі (як добросовісний, так і недобросовісний); (4) об'єктом віндикації є лише індивідуально визначена річ, яка існує в натурі на момент подання позову; (5) предметом віндикації є вимога про повернення майна законному власнику як фактично, так і юридично, тобто шляхом відновлення відповідних записів у державних реєстрах; Не є віндикацією вимоги про виселення, зокрема, із сасмовільно зайнятих житлових приміщень або з житлового будинку у випадку викупу земельної ділянки, на якій вони розміщені. Не може йтися про віндикацію й при виникненні спору за договором, оскільки при цьому заявлятиметься зобов'язально-правовий, а не речовий позов. Так, власник речі звертається до орендаря про повернення йому речі пред'явленням не віндикаційного позову, а зобов'язального, оскільки орендарем порушуються зобов'язання, що обумовлені договором – після припинення строку договору повернути річ [5]; (6) до вимог за віндикацію застосовуються загальні строки позовної давності; (7) Віндикація може бути самостійною позовною вимогою або поднуватися з вимогою про відшкодування збитків, сплату набувачем вартості плодів та доходів, визнання правочину, за яким річ потрапила до набувача, недійсним.

Обов'язково має бути з'ясований статус відповідача – є він добросовісним чи недобросовісним незаконним володільцем майна. Для визнання набувача добросовісним необхідно, щоб у діях набувача не повинно бути і необережної форми вини, оскільки він не лише не усвідомлював і не бажав, а й не допускав можливості настання будь-яких несприятливих наслідків для власника.

Витребування майна від добросовісного набувача

Особливими умовами вимог щодо витребування майна від добросовісного набувача визнаються: (1) сторони не перебувають у договірних

відносинах; (2) позивачем є власник; (3) відповідачем є добросовісний набувач, який набуває майно, не знаючи про відсутність повноважень на його відчуження в особи (неуповноважений відчужувач), від якої він його отримує, та за всіма обставинами такого відчуження не може знати про це. Добросовісним не може вважатися набувач, який знав або повинен був знати, що відчужувач не мав повноважень на відчуження відповідного майна. Витребування власником майна від недобросовісного набувача здійснюється відповідно до ст. 387 ЦК; (3) неуправомоченим відчужувачем (особа, яка відчужує чуже майно, але не має на це права) вважається особа, яка на момент відчуження володіє майном, що належить на праві власності іншому суб'єкту, але не наділена власником правом на його відчуження, або відповідно до закону позбавлена права на його відчуження без отримання дозволу чи згоди від інших осіб, державних органів тощо; (4) Особа, яка відчужує чуже майно, але не має на це права (неуправомочений відчужувач), може бути як добросовісним, так і недобросовісним. У першому випадку така особа вважає, що розпоряджається своїм майном або уповноважена на це власником. У другому випадку неуправомочений відчужувач усвідомлює, що відчужує не своє майно й при цьому знає, що власник його не уповноважував на вчинення таких дій; (5) Добросовісність та недобросовісність характеризують насамперед ступінь поінформованості набувача про правомірність набуття майна в особи, яка не має права на його відчуження. Добросовісність набувача визначається на момент отримання майна від неуправомоченого відчужувача; (6) Згідно з приписом ст. 330 ЦК до добросовісного набувача не переходить право власності на майно, набуто ним від особи, яка не мала права на його відчуження, якщо відповідно до ст. 388 ЦК таке майно може бути витребуване в нього законним власником. У цих випадках законним володільцем такого майна вважається власник. Добросовісний набувач є лише фактичним володільцем придбаного ним майна; (7) Право на витребування майна від добросовісного набувача зберігається за власником протягом строків набувальної давності (ст. 344 ЦК). Якщо протягом встановлених цією нормою строків законний власник не витребує своє майно, право власності на нього може переходити до добросовісного набувача. За загальним правилом ч. 1 ст. 344 ЦК право власності на рухоме майно переходить до добросовісного набувача, якщо він відкрито та безперервно володіє ним про-

тягом п'яти років, а на нерухоме майно – протягом десяти років; (8) якщо майно було набуто безвідплатно в особи, яка не мала права його відчувати, власник має право витребувати його від добросовісного набувача в усіх випадках (ч. 3 ст. 388 ЦК); добросовісний набувач набуває на його майно право власності на підставі ст. 330 ЦК відповідно до приписів ч. 1 ст. 388 ЦК. Майно не може бути витребувано від добросовісного набувача, якщо воно було продане у порядку, встановленому для виконання судових рішень (ч. 2 ст. 388 ЦК).

Усунення перешкод, не пов'язаних із позбавленням володіння

Особливими умовами усунення перешкод, не пов'язаних із позбавленням володіння визнаються: (1) сторони не перебувають у договірних відносинах; (2) позивачем негаторного позову може бути власник або титульний володілець, у якого знаходиться річ і щодо якої відповідач ускладнює здійснення повноважень користування або розпорядження, а відповідачем – лише та особа, яка перешкоджає позивачеві у здійсненні його законного права користування чи розпорядження річчю; (3) предметом негаторного позову є вимога про усунення наявних перешкод у здійсненні власником права користування та розпорядження своїм майном чи зобов'язати відповідача утриматися від учинення дій, що можуть призвести до виникнення таких перешкод (Постанова ВП ВС від 04.07.2018 року у справі № 755/18006/15-ц) [6]; (4) підставою для подання негаторного позову є вчинення третьою особою перешкод у реалізації особою її повноважень розпорядження або (та) користування належним їй майном; (5) позов про усунення порушень права, не пов'язаних із позбавленням володіння, підлягає задоволенню у разі, якщо позивач доведе, що він є власником або особою, яка володіє майном (має речове право) з підстави, передбаченої законом або договором, і що діями відповідача, не пов'язаними з позбавленням володіння, порушується його право власності чи законного володіння. Такий позов підлягає задоволенню і в тому разі, коли позивач доведе, що є реальна небезпека порушення його права власності чи законного володіння зі сторони відповідача. При цьому суди повинні брати до уваги будь-які фактичні дані (статті 57–59 ЦПК), на підставі яких за звичайних умов можна зробити висновок про наявність такої небезпеки [7]; (6) до вимог, які є предметом негаторного позову, не застосовується позовна давність. Порушення, від яких має захистити негаторний позов, мають тривалий характер, тому,

зазначає ВСУ, початковий момент перебігу позовної давності постійно відсувається з кожним новим порушенням права власника або іншого володільця [8].

Визнання права власності

Особливими умовами визнання права власності визнаються: (1) сторони не перебувають у договірних відносинах; (2) позивачем є власник, право якої оспорується або не визнається іншою особою чи особа втратила документ, який засвідчує її право власності; (3) позивач має довести такі факти: наявність спірного майна, тобто його фактичне (спірне) існування; обставини, що свідчать про набуття позивачем права власності на спірне майно, тобто створення майна позивачем або набуття ним майна на підставі договору тощо; володіння позивачем спірним майном. За відсутності в позивача правостановлювальних документів на майно, надаються інші докази, які переконливо підтверджують права позивача на майно. Це можуть бути акти приймання-передачі, накладні, за якими позивач одержав майно, показання свідків та ін.

Виключення майна з-під арешту

Особливими умовами виключення майна з-під арешту визнаються: (1) сторони не перебувають у договірних відносинах; (2) позивачем позову про виключення майна з-під арешту може бути власник майна, яке знаходить під арештом; (3) предметом позову про виключення майна з-під арешту є вимога про визнання права власності позивача на незаконно включене в опис і арештоване майно; (4) підставою для подання позову про незаконні дії щодо арешту майна позивача.

Висновки

1. Відповідальність у речовому праві полягає в покладенні на порушника речового права державного примусу у вигляді додаткових або нових майнових обов'язків, передбачених речовими позовами, іншими способами захисту порушеного права з метою поновлення та/або компенсації речового права потерпілого відповідно до положень ЦК України про захист речових прав.

2. Залежно від характеру порушеного права особи, яка має речове право, відповідальність у речовому праві може бути речовою, зобов'язальною, деліктною, кондикційною (внаслідок набуття майна без достатньої правової підстави) або в порядку реституції.

3. Єдиною і загальною підставою відповідальності в речовому праві доцільно розглядати порушення суб'єктивного речового права, оскільки

саме це викликає необхідність відновлення порушеного речового права, зокрема, шляхом застосування засобів відповідальності.

4. У випадку порушення речового права, як єдиної і загальної підстави відповідальності в речовому праві, остання може бути застосована за наявності необхідних умов відповідальності, що є загальними вимогами, дотримання яких необхідне для застосування такої відповідальності.

5. Необхідно виділяти загальні та особливі умови відповідальності в речовому праві.

Список використаної літератури:

1. Дзера І. О. Санкції у цивільному праві України: проблеми теорії та судової практики : монографія / І. О. Дзера. Київ : ВД «Дакор», 2022. 540 с.
2. Харченко Г. Г. Речові права у законодавстві, доктрині та судовій практиці України: дис. ... д-ра юрид. наук. К., 2017. 506 с.
3. Ухвала Верховного Суду України від 20.01.2010 р. у справі №6-27959св09. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/8039863>.
4. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014 №5 «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-14#Text>
5. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій., Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 5: Право власності та інші речові права / За ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Серія ”Коментарі та аналітика”. – Х.: ФО-П Лисяк Л. С., 2011. 624 с.
6. Постанова ВП ВС від 04.07.2018 року у справі № 755/18006/15-ц URL: https://protocol.ua/ua/postanova_vp_vs_vid_04_07_2018_roku_u_spravi_755_18006_15_ts/
7. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014 №5 «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-14#Text>
8. Ухвала Верховного Суду України від 05.08.2009 р. у справі №6-21875св07. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/4322685>.

Маліновська І. М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри цивільного права
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-5945-2042*

НЕДІЙСНІСТЬ РЕЄСТРАЦІЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ МАРКИ ТА СКАСУВАННЯ СВДОЦТВА: СПОСІБ ЗАХИСТУ ЧИ МІРА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ?

Відповідно до ЦКУ, Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» знаки для товарів і послуг є об'єктами права інтелектуальної власності. Зі збільшенням економічного розвитку, торгівлі, популярності та популярності торговельної марки зростає і ймовірність порушення прав суб'єктів інтелектуальної власності на неї.

Згідно з Цивільним кодексом України, суб'єктами права інтелектуальної власності є як фізичні, так і юридичні особи. Право на торговельну марку може належати одночасно декільком фізичним або юридичним особам. Обсяг правової охорони, що надається, визначається зображенням торговельної марки та переліком товарів і послуг, внесеними до Реєстру, і засвідчується свідоцтвом з наведеними у ньому копією внесеного до Реєстру зображення торговельної марки та переліком товарів і послуг (п. 4 ст. 5 ЗУ «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15.12.1993 № 3689-ХІІ – далі Законі України від 15.12.1993 № 3689-ХІІ). У науково-методичних рекомендаціях Всесвітньої організації інтелектуальної власності зазначено: «9.146. Зареєстрований власник має виключне право на використання товарного знака. Це визначення конкретизує два аспекти прав на товарні знаки: право на використання товарного знака та право забороняти іншим особам його використання». Набуття права на торговельну марку засвідчується свідоцтвом, тобто законодавство вимагає дотримання визначених законом формальностей, проведення експертиз і зумовлює залежність його виникнення від реєстрації відповідно до ч. 1 ст. 494 ЦК України, ст. 10

Закону України від 15.12.1993 № 3689-ХІІ. Права, що випливають із свідоцтва, діють від дати подання заявки. Саме свідоцтво надає його власнику право використовувати торговельну марку та інші права визначені у Законі України від 15.12.1993 № 3689-ХІІ. Цивільним кодексом України визначено цивільно-правову відповідальність за порушення права інтелектуальної власності, в тому числі у разі його невизнання чи посягання на нього. Відповідно до ст. 431 ЦКУ цивільно-правова відповідальність може бути встановлена законом чи договором (стаття 431 ЦК України).

Будь-яке посягання на права власника свідоцтва, в тому числі вчинення без згоди власника свідоцтва дій, що потребують його згоди, та готування до вчинення таких дій, вважається порушенням прав власника свідоцтва, що тягне за собою відповідальність згідно з чинним законодавством України (ст. 20 Закону України від 15.12.1993 № 3689-ХІІ).

Відповідно до положень ч. 1 ст. 19 Закону України від 15.12.1993 № 3689-ХІІ свідоцтво може бути визнано у судовому порядку недійсним повністю або частково, зокрема, у разі: а) невідповідності зареєстрованої торговельної марки умовам надання правової охорони; б) наявності у свідоцтві елементів зображення торговельної марки та переліку товарів і послуг, яких не було у поданій заявці; в) видачі свідоцтва внаслідок подання заявки з порушенням прав інших осіб. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності відповідно до статті 16 ЦК. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках (абзац 12 частини другої статті 16 ЦК України).

Відносини, що виникають у процесі захисту прав на торговельну марку, та відносини цивільно-правової відповідальності характеризуються спільним об'єктом і суб'єктним складом. Однак відносини захисту характеризуються значно більшим різноманіттям підстав для їх виникнення та ширшим спектром заходів, які застосовуються для досягнення мети правового впливу. Підставою здійснення права на захист є будь-яке об'єктивно протиправне діяння, підставою цивільно-правової відповідальності у сфері інтелектуальної власності – тільки така поведінка, яка характеризується наявністю чотирьох елементів складу цивільного правопорушення – протиправного діяння, заподіяної шкоди, причинно-на-

слідкового зв'язку та вини правопорушника. Доказування наявності перших трьох умов покладається на позивача. При цьому судом застосовується презумпція вини особи, яка завдала шкоду: така особа вважається винною, поки не буде доведено інше [1]. Отже, захист цивільних прав здійснюється через правові механізми, спрямовані на поведінку особи, яка порушує права на торговельну марку. Їх метою є припинення правопорушення та зменшення його негативних наслідків для особи права якої порушено. У свою чергу, заходи відповідальності зазвичай мають майновий характер і передбачають накладення додаткових обов'язків на порушника. Саме тому, визначені у ч. 2 ст. 432 ЦКУ рішення суду, можна віднести і до додаткових заходів цивільно-правової відповідальності. Наприклад: вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності, та знищення таких товарів за рахунок особи, яка вчинила порушення; вилучення з цивільного обороту матеріалів та знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності, або вилучення та знищення таких матеріалів та знарядь за рахунок особи, яка вчинила порушення; застосування компенсації замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності та інш.

Зважаючи на це, заходи цивільно-правової відповідальності можна розглядати як різноманітні механізми захисту прав на торговельну марку. Отже, якщо способи захисту можна класифікувати на загальні – ст. 15, ч. 2 ст. 16 ЦК України, тобто ті які застосовуються у разі порушення будь-яких цивільних прав та спеціальні – ст. 432 ЦК України, та ті які визначені у спеціальному Законі України від 15.12.1993 № 3689-ХІІ (зокрема і у Розділі VI). В свою чергу заходи цивільно – правової відповідальності теж можна класифікувати за такими ж критеріями. Кожен із таких заходів є негативним наслідком примусового характеру за здійснене цивільне правопорушення, а застосування будь-якого цивільно-правового негативного наслідку, в свою чергу, виступає як один із способів та інструментів реалізації захисту цивільних прав.

Згідно зі статтею 6 bis Паризької конвенції про охорону промислової власності від 20.03.1883 (яка набула чинності для України з 25.12.1991), країни Союзу зобов'язуються чи з ініціативи адміністрації, якщо це допускається законодавством даної країни, чи за клопотанням зацікавленої

особи відхиляти або визнавати недійсною реєстрацію і забороняти застосування товарного знака, що становить відтворення, імітацію чи переклад іншого знака, здатні викликати змішування зі знаком, що за визначенням компетентного органу країни реєстрації чи країни застосування вже є у цій країні загальновідомим як знак особи, що користується привілеями цієї Конвенції, і використовується для ідентичних або подібних продуктів. Це положення поширюється і на ті випадки, коли істотна складова частина знака становить відтворення такого загальновідомого знака чи імітацію, здатну викликати змішування з ним.

Проте недійсність реєстрації як приватно-правова категорія, покликана не допускати або прискати порушення цивільних прав та інтересів або ж їх відновлювати. Правовим наслідком недійсності реєстрації в сфері інтелектуальної власності по своїй суті є «нівелювання» правового результату породженого такою реєстрацією (тобто вважається, що не відбулося виникнення/переходу виключних прав взагалі) [2]. Причому, зрозуміло, що ця ж сама вимога, як оскарження прийнятого органом рішення за результатом розгляду поданої заявки, може також розглядатись як досить ефективний спосіб захисту з моменту державної реєстрації торговельної марки до моменту видачі свідоцтва на неї. Проте, це не виключає ефективність такого способу захисту з моменту видачі свідоцтва.

Отже, недійсність реєстрації торговельної марки та скасування свідоцтва можуть розглядатися як спосіб захисту прав інтелектуальної власності. При цьому визнання недійсною реєстрації торговельної марки може бути самостійним ефективним способом захисту. Проте, застосування такого способу захисту може поєднуватись з таким заходом цивільно-правової відповідальності, як відшкодування збитків. Якщо торговельна марка порушує права на раніше зареєстровану торговельну марку або інші інтелектуальні права, скасування її державної реєстрації та визнання свідоцтва недійсним можна віднести до способів захисту прав на неї. А вимогу про відшкодування шкоди особі, якщо її завдано діями внаслідок реєстрації торговельної марки з порушенням її прав до заходів цивільно-правової відповідальності (ч. 5 ст. 19 Законі України від 15.12.1993 № 3689-ХІІ). Проте, на особу, яка використовувала торговельну марку, свідоцтво якої визнано недійсним, можуть бути покладені додаткові заходи цивільно-правової відповідальності визначені

у ч. 2 ст. 432. Зокрема, вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності, та знищення таких товарів за рахунок особи свідомо якої скасовано.

Список використаної літератури:

1. Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17 жовтня 2012 р. № 12 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності». URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12>,
2. Постанова від 05.07.2022 по справі 757/49265/19-ц Касаційний Цивільний Суд Верховного Суду. URL: <https://opendatabot.ua/court/105139782-4878e61b0792730f513e7a6d1f694ca1>

Маслова-Юрченко К. О.,
*кандидат юридичних наук,
асистентка кафедри цивільно-
правової політики,
права інтелектуальної власності
та інновацій
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ГАРАНТА ПЕРЕД КРЕДИТОРОМ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ БОРЖНИКОМ

Серед способів забезпечення належного виконання зобов'язання гарантія займає особливе місце. Їй властива низка ознак, що відрізняють її від інших закріплених законом способів забезпечення виконання зобов'язання. Стаття 560 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) визначає гарантію через обов'язок гаранта: за гарантією банк, інша фінансова установа (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Після цього визначення законодавець додає, що гарант відповідає перед кредитором

за порушення зобов'язання боржником. Розглянемо відповідальність гаранта перед кредитором більш детально, спираючись на аналіз її специфічних ознак.

Стаття 561 ЦК України підкреслює, що гарантія видається банком або фінансовою установою на певний строк, протягом якого вона діє, а пункт 2 частини першої статті 568 ЦК України серед підстав припинення гарантії називає закінчення строку, на який вона видана. Отже, в першу чергу відповідальність гаранта перед кредитором за порушення зобов'язання боржником обумовлюється строком, на який видана гарантія, тож підкреслимо строковий характер цієї відповідальності.

Тісно пов'язаною зі строковістю відповідальності є її незалежність від основного зобов'язання. Стаття 562 ЦК України підкреслює, що зобов'язання гаранта перед кредитором не залежить від основного зобов'язання (його припинення або недійсності), зокрема і тоді, коли в гарантії міститься посилання на основне зобов'язання. Тобто вплив строку гарантії унеможливує відповідальність гаранта перед кредитором, а недійсність основного зобов'язання чи його припинення ніяк не відміняє відповідальність гаранта.

Стосовно можливості гаранта нести відповідальність перед кредитором у випадку припинення основного зобов'язання вже давно йдуть дискусії в науковій спільноті. Науковці піддають сумніву сенс цього законодавчого розпорядження. Зокрема, І. Й. Пучковська у своїй докторській дисертації зазначала: «порушити зобов'язання, яке вже припинилося, неможливо, і відповідно своїми правами на реалізацію забезпечення кредитор не скористається» [1, с. 156]. Слід відмітити, що абстрактні зобов'язання у принципі схильні до того, щоб форма домінувала над змістом, а зміст визначався формою. Однак тут виникає певний проблемний момент: якщо кредитор скористається можливою необізнаністю гаранта щодо того, що основне зобов'язання вже припинилося, він може подати вимогу до гаранта і гарант може понести відповідальність, просто на основі того, що строк гарантії ще не сплив. Можливо, згодом сплачені кошти будуть повернуті (бо слід погодитися з висловленою вище думкою, що неможливо порушити припинене зобов'язання), але ситуація все одно проблематична: діє принцип «спочатку плати, потім розберемося». До того ж, є частина третя статті 565 ЦК України, за якою, фактично, повторна вимога кредитора завжди підлягає задоволенню, навіть якщо всі сторони

знали про недійсність зобов'язання або його припинення. Зауважимо також, що на даний момент немає жодних ознак того, що законодавець збирається вносити якісь зміни до вказаних правових норм.

Третьою ознакою відповідальності гаранта перед кредитором є її подвійна правова природа: обов'язок гаранта відповідати за порушення зобов'язання принципалом становить також і зміст цивільно-правової послуги, яка надається гарантом принципалу за договором гарантії, причому ця послуга носить виключно оплатний характер. Тобто у відносинах між кредитором та гарантом це є відповідальність (що прямо зазначається в статті 560 ЦК України), а в відносинах гаранта та принципала ті ж самі дії становлять зміст послуги, яка надається гарантом і має бути оплачена боржником. Цей висновок випливає зі змісту статті 567 ЦК України, де встановлено, що гарант має право на оплату послуг, наданих ним боржникові.

Наступною ознакою відповідальності гаранта перед кредитором за невиконання обов'язку боржником є її зв'язок з сумою, на яку видана гарантія. Стаття 566 ЦК України встановлює загальне правило, відповідно до якого обов'язок гаранта перед кредитором обмежується сплатою суми, на яку видано гарантію. Але з цього правила встановлено одне виключення: у разі порушення гарантом свого обов'язку його відповідальність перед кредитором не обмежується сумою, на яку видано гарантію, якщо інше не встановлено у гарантії.

Ще однією ознакою відповідальності гаранта перед кредитором за порушення зобов'язання боржником є можливість регресної вимоги гаранта до принципала. Стаття 569 ЦК України встановлює право гаранта на зворотну вимогу до боржника, стверджуючи, що гарант має право на зворотну вимогу (регрес) до боржника в межах суми, сплаченої ним за гарантією кредиторів, якщо інше не встановлено договором між гарантом і боржником.

Підсумуємо, що ознаками відповідальності гаранта перед кредитором, таким чином, є: 1) строковий характер; 2) абстрактність, незалежність від основного зобов'язання; 3) оплатність послуг гаранта; 4) залежність від суми, на яку видана гарантія (хоча тут можуть бути винятки); 5) можливість регресу.

Тепер розглянемо зміст відповідальності гаранта перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Почнемо з правових наслідків

порушення боржником зобов'язання, з яких, у свою чергу, випливають права та обов'язки кредитора та гаранта.

Стаття 563 ЦК України визначає основний правовий наслідок порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, і встановлює правило, згідно з яким у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити кредиторів грошову суму відповідно до умов гарантії. Також відповідно до статті 563 ЦК України кредитор повинен пред'явити свою вимогу а) у письмовій формі; б) у межах строку, на якій видано гарантію; в) указавши необхідні відомості в цій вимозі до гаранта, а також у доданих до неї документах.

Стаття 564 ЦК України стосується обов'язку гаранта негайно повідомити боржника про одержання ним вимоги кредитора і передати боржнику копії вимоги разом з доданими до неї документами. Також у своїй частині другій ця стаття встановлює, що гарант повинен розглянути вимогу кредитора разом з доданими до неї документами в установлений у гарантії строк, а у разі його відсутності – в розумний строк і встановити відповідність вимоги та доданих до неї документів умовам гарантії.

Відмовитися від задоволення вимоги кредитора гарант має право лише в тому разі, якщо вимога або додані до неї документи не відповідають умовам гарантії або якщо вони подані гарантові після закінчення строку дії гарантії, і до того ж, прийнявши рішення про відмову, гарант зобов'язаний негайно повідомити кредитора про відмову від задоволення його вимоги (стаття 565 ЦК України).

Нещодавно перед об'єднаною палатою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду при вирішенні справи №910/17772/20 постало питання, чи вправі гарант робити власні висновки щодо наявності чи відсутності обов'язку принципала, чи гарант зобов'язаний платити, якщо вимога та додані документи (якщо вони передбачені умовами гарантії) за зовнішніми ознаками відповідають умовам гарантії. Подібне питання вже розглядалося у постанові об'єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 18 червня 2021 року у справі №910/16898/19, де було зазначено, що при вирішенні спору про існування обов'язку гаранта сплатити за гарантією до предмета доказування входить, у першу чергу, дослідження наявності чи відсутності виникнення відповідного обов'язку – гарантійного випадку (порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією),

а не формальне дослідження виключно наявності заяви про сплату за гарантією. У постанові об'єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 17 травня 2024 року у справі №910/17772/20 суд вирішив відступити від висновків, викладених у попередній постанові 2021 року: стаття 565 ЦК України визначає вичерпний перелік випадків, коли гарант має право відмовитися від задоволення вимоги кредитора і цей перелік, зокрема, не містить такої підстави для відмови гаранта від платежу, як відсутність чи недоведення бенефіціаром порушення основного зобов'язання боржником, тому гарант не вправі робити власних висновків щодо наявності чи відсутності обов'язку принципала, а зобов'язаний платити за гарантією, якщо вимога та додані документи (якщо вони передбачені умовами гарантії) за зовнішніми ознаками відповідають умовам гарантії. Відповідно при такому тлумаченні закону ми знов стикаємось з тим принципом «спочатку плати, потім розберемось», про який вже було зазначено вище.

Таким чином, як загальний висновок хотілося б зазначити, що останнім часом намітилася тенденція підкреслювати незалежний від основного зобов'язання характер відповідальності гаранта перед кредитором у разі порушення боржником свого зобов'язання. Навіть якщо між боржником та кредитором існує спір стосовно дійсності вимог кредитора, гарант має задовольнити вимоги кредитора, якщо той подав усі необхідні документи в передбачений гарантією строк, про що свідчать висновки, викладені в постанові об'єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 17 травня 2024 року у справі №910/17772/20. Це питання потребує подальшого належного опрацювання в наукових дослідженнях та апробації в практичних умовах: слід визначити, наскільки насправді подібне розуміння правової природи відповідальності гаранта є корисним для цивільного обороту.

Список використаної літератури:

1. Пучковська І. Й. Теоретичні проблеми забезпечення зобов'язань: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2018. 485 с.
2. Постанова об'єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 18.06.2021 у справі №910/16898/19. Офіційний сайт Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_obedn_palati_kgs_vs/2021_06_18_910_16898_19 (дата звернення: 01.02.2025).

3. Постанова об'єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 17.05.2024 у справі №910/17772/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119618126>

Маслюженко М. П.,
*аспірант кафедри права
інтелектуальної
власності та патентної юстиції
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ПОРУШЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЯК ПІДСТАВА АКАДЕМІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Закріплення на законодавчому рівні академічної відповідальності обумовлює актуальність визначення як сутності самого поняття «академічна відповідальність», її виду (цивільно-правова, дисциплінарна, адміністративна тощо), підстав застосування.

Встановлення переліку порушень академічної доброчесності та їх сутнісних ознак має важливе практичне значення для визначення академічної відповідальності, яка може бути застосована до порушників.

Відповідно до ст. 42 Закону України «Про освіту» визначено перелік порушень академічної доброчесності, а саме: плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація, списування, обман, хабарництво, необ'єктивне оцінювання, надання здобувачам освіти під час проходження ними оцінювання результатів навчання допомоги чи створення перешкод, не передбачених умовами та/або процедурами проходження такого оцінювання; вплив у будь-якій формі (прохання, умовляння, вказівка, погроза, примушування тощо) на педагогічного (науково-педагогічного) працівника з метою здійснення ним необ'єктивного оцінювання результатів навчання [1].

Аналіз наведеного переліку порушень академічної доброчесності дозволяє виділити певні особливості, які можуть впливати на визначення академічної відповідальності.

По-перше, при визначенні переліку порушень академічної доброчесності викликає питання щодо виокремлення обману як самостійного порушення, оскільки його формами є плагіат, самоплагіат, фабрикація та фабрикація. Цей перелік не є виключним, відповідно передбачається, що обман може бути допущено й в інших формах.

Відповідно до Закону України «Про повну загальну середню освіту» формами обману визначено такі: надання педагогічними працівниками та іншими особами допомоги учням під час проходження ними підсумкового оцінювання (семестрового та річного), державної підсумкової атестації, зовнішнього незалежного оцінювання, не передбаченої умовами та/або процедурами їх проходження; використання учнем під час контрольних заходів непередбачених допоміжних матеріалів та/або технічних засобів; проходження процедури оцінювання результатів навчання замість інших осіб; необ'єктивне оцінювання компетентностей педагогічних працівників під час атестації чи сертифікації [2].

По-друге, одним з найпоширеніших порушень академічної доброчесності є академічний плагіат, який передбачає оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результат власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства [1]. Слід відзначити, що в Законі України «Про авторське право і суміжні права» закріплено визначення поняття «плагіат», як порушення прав внаслідок привласнення авторства на твори. Відмінність академічного плагіату полягає в наступному: суб'єктом порушення є учасники освітнього процесу, об'єктом – наукові (творчі) результати або тексти (твори мистецтва); способом вчинення крім опублікування також визнається відтворення текстів чи творів мистецтва; сфера порушення – освітня чи наукова. Щодо відтворення варто відзначити що воно передбачає пряме чи опосередковане виготовлення однієї або більше копій об'єкта авторського права та/або суміжних прав (або його частини) будь-яким способом та у будь-якій формі. У зв'язку з чим вбачається, що для визнання відтворення тексту академічним плагіатом важливо, щоб воно відбулось не просто без зазначення імені автора, а під іменем особи, яка не є його автором. Також важливо підкреслити, що відповідно до нового визначення плагіату передбачено такі важливі аспекти щодо неправомірного використання творів, як: використання

у незмінному або видозміненому вигляді, а також визнання порушенням опублікування перекладу іншомовного твору, його частини під іменем особи, яка не є його автором [3].

По-третє, виходячи зі змісту порушень, вони можуть бути поділені на ті, які можуть бути допущені науково-педагогічними, педагогічними та науковими працівниками (наприклад необ'єктивне оцінювання); та такі, що можуть бути допущені всіма учасниками освітнього процесу, як науково-педагогічними працівниками, так і здобувачами (наприклад плагіат, самоплагіат, фальсифікація, фабрикація). З прийняттям Закону України «Про повну загальну середню освіту» ст.42 Закону України «Про освіту» доповнено таким порушенням академічної доброчесності, як «вплив у будь-якій формі (прохання, умовляння, вказівка, погроза, примушування тощо) на педагогічного (науково-педагогічного) працівника з метою здійснення ним необ'єктивного оцінювання результатів навчання» [1]. Враховуючи, що на законодавчому рівні не визначено суб'єкт вчинення такого порушення, постає питання, хто саме може нести відповідальність за такі дії? Вплив на педагогічного працівника може чинити як здобувач освіти, так і інші педагогічні працівники, відповідно як учасники освітнього процесу вони можуть виступати суб'єктами академічної відповідальності. Не виключними є ситуації, коли такий вплив на педагогічного працівника можуть чинити інші особи, які не є учасниками освітнього процесу, зокрема, батьки. Виходячи зі змісту академічної відповідальності до батьків чи інших сторонніх осіб не може бути застосована академічна відповідальність. Питання щодо можливості притягнення до інших видів відповідальності має в такому випадку вирішуватись виходячи з характеру впливу та способів його вчинення.

Таким чином перелік порушень академічної доброчесності потребує ґрунтовного наукового дослідження з метою визначення сутнісних ознак таких порушень для ефективного застосування академічної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року №2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 року №463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

3. Про авторське право і суміжні права: 1 грудня 2022 року №2811-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855>

Науковий керівник: Ульянова Г. О. доктор юридичних наук, професор, проректор з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія».

Мица Ю. В.,
*кандидат юридичних наук,
проректор ПВНЗ «Харківський
інститут
кадрів управління»*

ПОЗОВ ПРО ВИПРАВЛЕННЯ РЕЄСТРУ В КОНТЕКСТІ ВЧЕННЯ ПРО ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Практика Верховного Суду останніх років демонструє низку новаторських підходів щодо захисту прав і законних інтересів учасників цивільного обороту, що не останньою чергою завдячує регулярному зверненню суду касаційної інстанції до напрацювань цивілістичної доктрини, у тому числі іноземної. Нажаль, не усі такі доробки є вдалими. Останнє твердження, зокрема, можна повною мірою віднести до такого «продукту» сучасної судової практики як «книжкове володіння».

Вперше ця конструкція «виринає» на сцену в постанові Великої Палати Верховного Суду від 28.11.2018 у справі № 14-452цс182 за позовом про повернення державі земельних ділянок прибережних захисних смуг із категорії цільового призначення «землі водного фонду»:

«67. Велика Палата Верховного Суду звертає увагу на те, що метою віндикаційного позову є забезпечення введення власника у володіння майном, якого він був незаконно позбавлений. У випадку позбавлення власника володіння нерухомим майном означене введення полягає у внесенні запису про державну реєстрацію за власником права власності на нерухоме майно (принцип реєстраційного підтвердження володіння нерухомістю)».

Згодом практика Верховного Суду цей підхід закріпила, причому (унікальне явище для вітчизняної практики!) навіть було додано пряме посилення на іноземний доктринальний досвід (постанова Великої Палати Верховного Суду від 21.06.2021 у справі № 522/1528/15 ц):

«70. Отже, наявність у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно відомостей про право іпотеки чи іншого речового права створює презумпцію належності права особі, яка ним володіє внаслідок державної реєстрації (Buchbesitz (нім.) – книжкове володіння)...».

Наслідки такого потрактування володіння нерухомістю є вельми численними. Найбільш рельєфно вони виступають в аспекті застосування способів захисту, адже за наведеного підходу віндикаційний позов може бути заявлено лише у разі втрати особою «власницької позиції в реєстрі». У випадку ж втрати лише фактичного контролю над майном йтиметься скоріше про позов негаторний.

Однак чи дійсно втілений в сучасній практиці Верховного Суду підхід до зазначеного питання є вірним, таким, що відповідає справжній конструкції книжкового володіння за німецьким правом?

Якщо звернутися до витоків концепції книжкового володіння, то виявиться, що вона «родом» навіть не з Німеччини, а з Австрії: саме в праві Австрійської імперії XIX ст. сформувалась ідея «Buchbesitz» або «Tabularbesitz». Однак навіть на своїй «батьківщині» вказана конструкція потрактовується зовсім не як замітник володіння як такого, а як цілком самостійне явище, що відображає юридичне значення реєстрового запису для презумпції права на нерухому річ (саме такий підхід втілено у працях відомих австрійських вчених – дослідника другої половини XIX ст. Антоніна Ранди та нашого сучасника Герта Іро).

В німецькій же доктрині приватного права вказана відмінність проведена іще чіткіше, причому з опорою на законодавчий припис: § 894 Німецького цивільного кодексу (BGB) встановлює для захисту «книжкового володіння» спеціальний спосіб захисту – позов про виправлення реєстру. Цей позов в німецькій літературі визнається особливим, відмінним як від позову негаторного, так і від позову віндикаційного [1, С.141–181; 2, С. 169–183].

Видається, що і вітчизняній практиці варто піти аналогічним шляхом, не перекручуючи змісту категорій, вироблених німецькою та австрійською доктринами, а навпаки – запозичуючи створені ними конструкції

з належним пристосуванням до вітчизняної системи приватного права. Зазначене є цілком можливим навіть без внесення кардинальних змін в ЦК України, адже позов про виправлення реєстру цілком вкладається у формулу такого способу захисту, як відновлення становища, що існувало до порушення (п. 4 ч. 2 ст. 16 ЦК України). Таким чином, запровадження такого спеціального способу захисту інтересу особи (а стан «зареєстрованості» права, так би мовити – «позиція в реєстрі» безумовно становить інтерес для особи навіть і тоді, коли насправді відповідного права у неї немає) наразі можливе навіть силами судової практики.

В контексті ж відповідальності варто зауважити, що сучасний вектор розуміння цього явища змушує замислитися над тим, чи не є і класичні, і відносно нові речові позови все ж таки мірама відповідальності порушника права. Адже ключовими характеристиками цивільно-правової відповідальності наразі визнаються негативні наслідки для порушника та державний примус, поєднані з компенсаторністю та додатковим характером наслідків для порушника [3, С. 19–21]. Однак якщо придивитися, наприклад, до того ж позову про виправлення реєстру, то ми побачимо і негативні наслідки для відповідача (втрата «позиції в реєстрі» є істотним утиском його інтересів, адже ліквідує презумпцію належності йому відповідного права), і додаткові таких наслідків (без порушення вони б не були на особу покладені, а саму «позицію в реєстрі» порушник лише зрідка отримує безоплатно), і компенсаторність (адже відновлюється у всій повноті інтерес дійсного носія речового права), і наявність державного примусу, адже виправлення реєстру відбувається без бажання зареєстрованого відповідача на підставі судового рішення про таке виправлення.

Таким чином, питання співвідношення цивільно-правової відповідальності у її конкретних формах прояву з речовими позовами як способами захисту права власності та інших речових прав потребує ретельного дослідження.

Список використаних джерел:

1. Кисіль В. Є. «Книжкове володіння»: роль у системі способів захисту прав на нерухомість // Право власності: способи захисту крізь призму судової практики: монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. – Х.: ЕКУС, 2023, 616 с.

2. Віакер Франц. Щодо структури вимоги про виправлення (перекл. з нім. та передм. Владислава Кисіля та Юрія Мици) // Цивілістична платформа: наук. юрид. журн. – 2024. – № 1, 364 с.
3. Вчення про цивільно-правову відповідальність: монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатеєвої. – Х.: ЕКУС, 2024, 816 с.

Міловська Н. В.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу дослідження
проблем правотворчості
та адаптації законодавства
України до права ЄС
Інституту правотворчості та
науково-правових експертиз
Національної академії наук України*

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТОРІН У ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ЗІ СТРАХУВАННЯ

Невиконання чи неналежне виконання страховиком або страхувальником укладеного між ними договору, тобто відхилення при вчиненні ними дій від умов виконання за будь-яким з елементів належного виконання зобов'язання, призводить до порушення договірної зобов'язання зі страхування та застосування до правопорушника цивільно-правової відповідальності.

Загалом розмежування фактичних проявів порушення зобов'язань за договорами страхування може здійснюватися за різними критеріями (характер поведінки боржника; суб'єкт, з поведінкою якого пов'язується порушення (страховик, страхувальник, вигодонабувач, застрахована особа тощо); особливості виконання умов договорів страхування щодо предмета, способу, місця, строку виконання тощо), одним із яких є істотність порушення зобов'язання [1, с. 22].

Аналізуючи норми чинного законодавства України, можна виділити такі види порушень у сфері договірних відносин зі страхування: а) не-

сплата страхової премії у порядку та строки, встановлені договором страхування (п. 1 ч. 1 ст. 91 Закону України «Про страхування» [2]); б) неповідомлення страховика протягом строку дії договору страхування про будь-яку зміну обставин, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, та/або інших обставин, що впливають на розмір страхової премії за договором страхування (п. 2 ч. 1 ст. 91 Закону України «Про страхування»); в) неповідомлення страховика про настання події, що має ознаки страхового випадку, у порядку та строки, визначені договором страхування (п. 3 ч. 1 ст. 91 Закону України «Про страхування»); г) нежиття страхувальником заходів для запобігання настанню страхового випадку та зменшення його наслідків (п. 4 ч. 1 ст. 91 Закону України «Про страхування»); г) нежиття страхувальником заходів для забезпечення страховику можливості скористатися правом вимоги до особи, винної у заподіянні збитків (п. 5 ч. 1 ст. 91 Закону України «Про страхування»); д) нездійснення страховиком страхової виплати або страхового відшкодування у разі настання страхового випадку у передбачений договором або законом строк (п. 1 ч. 1 ст. 92 Закону України «Про страхування»); е) невідшкодування страховиком у разі настання страхового випадку витрат, понесених страхувальником для запобігання настанню страхового випадку та зменшення наслідків страхового випадку, якщо це передбачено умовами договору страхування (п. 2 ч. 1 ст. 92 Закону України «Про страхування»); є) розголошення страховиком інформації, що становить таємницю страхування (п. 3 ч. 1 ст. 92 Закону України «Про страхування») тощо. Слід зазначити, що при укладенні договору страхування сторони можуть передбачити відповідальність за ті правопорушення, за які чинне законодавство не передбачає відповідальності.

Формою цивільно-правової відповідальності за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань зі страхування є відшкодування збитків, що застосовується, зокрема, у разі недотримання страховиком таємниці страхування, у разі невиконання останнім вимоги негайного повідомлення про зміни страхового ризику тощо. За загальним правилом, розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання, доводить кредитор (ст. 623 ЦК України). У будь-якому випадку розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, повинен визначатися з урахуванням конкретних обставин. Так, якщо страхувальник не погоджується з сумою страхового відшко-

дування та проводить за власний рахунок експертизу, то розмір збитків визначатиметься вартістю проведеної експертизи. Якщо страховик не здійснює у визначені строки страхову виплату, а страхувальник за власний рахунок здійснив ремонт пошкодженого майна, то збиток страхувальника, що підлягає відшкодуванню, буде визнаватися в розмірі зроблених витрат на ремонт.

Досить часто порушення зобов'язання має наслідком не тільки відшкодування збитків, а й сплату боржником неустойки, встановленої законом або договором. Так, за несвоєчасне здійснення страхової виплати страховик може нести майнову відповідальність у вигляді сплати неустойки, розмір якої визначається умовами договору або законом (ст. 992 ЦК України).

Крім цього, одним із способів захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів в договірних зобов'язаннях зі страхування є також відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Так, п. 73 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про страхування» передбачено, що розголошення таємниці страхування як сукупності інформації про клієнта та його фінансовий стан, яка стала відома страховику (перестраховику) або страховому посереднику у зв'язку з укладанням та/або виконанням договору страхування (перестраховання), може заподіяти матеріальну чи моральну шкоду такому клієнту, що підлягатиме відшкодуванню. У свою чергу, у договірних відносинах зі страхування цивільної відповідальності підставою для відшкодування моральної шкоди є ст. 261 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», відповідно до якої страховиком відшкодовується потерпілому (фізичній особі), який зазнав ушкодження здоров'я під час дорожньо-транспортної пригоди, моральна шкода у розмірі не більше, ніж 5% страхової виплати за шкоду, заподіяну здоров'ю.

У сфері надання страхових послуг непрофесійний статус споживачів послуг та асиметрія сторін договору страхування визначають потребу у додатковому механізмі захисту цієї категорії учасників страхових правовідносин. Зокрема, виходячи із принципу *contra proferentem*, який застосовується для тлумачення змісту договору на користь споживача, якщо умови договору формуються одним із контрагентів, то він повинен нести відповідальність за негативні наслідки, які викликані їх неясністю

[3, с. 52]. У зазначених випадках саме розробник договірної умови фактично одноосібно контролює її зміст і може спеціально використовувати незрозумілий текст договірних умов, щоб ускладнити для деяких категорій контрагентів (в першу чергу, споживачів) їх розуміння. Тому праву однієї зі сторін визначати умови договору про надання послуг має відповідати обов'язок забезпечувати зрозумілість таких умов. Так, нечітке визначення страховиком у змісті договору страхування порядку дій страховальника у разі настання події, що має ознаки страхового випадку, у зв'язку з чим мало місце прострочення виконання страховальником свого обов'язку, передбаченого п. 3 ч. 1 ст. 91 Закону України «Про страхування», щодо повідомлення страховика про настання події, що має ознаки страхового випадку, не може бути підставою для відмови у здійсненні страховиком страхової виплати. Ба більше, за несвоєчасне здійснення страхової виплати (страхового відшкодування), що стало наслідком саме недобросовісності страховика при визначенні умов договору страхування, страховик має нести майнову відповідальність, передбачену ст. 992 ЦК України, у вигляді сплати неустойки, розмір якої визначається умовами договору або законом. У будь-якому випадку, санкції за встановлення у договорі несправедливих умов, відповідно до ст. 8b Директиви №93/13 права Європейського Союзу від 05 квітня 1993 року [4], повинні бути дієвими, пропорційними і стримувальними.

У сфері договірних відносин зі страхування надзвичайно важливою є також проблематика якості послуг. Надання неякісної страхової послуги може мати місце передусім у випадку порушення страховиком строку здійснення страхової виплати або її здійснення у меншому розмірі, ніж передбачено договором страхування. У цьому разі, страховик зобов'язаний сплатити неустойку в розмірі, встановленому договором або законом (ст. 992 ЦК України). Якщо ж такий розмір не визначений сторонами в договорі страхування, то до спірних правовідносин застосовується ч. 5 ст. 10 Закону України «Про захист прав споживачів». Про невідповідність страхової послуги вимогам якості може йтися й у разі невідшкодування страховиком при настанні страхового випадку або відшкодування не в повному розмірі витрат, понесених страховальником для запобігання настанню страхового випадку та зменшення його наслідків, або ж розголошення страховиком інформації, що становить та-

емницю страхування. У цьому разі, якщо відповідні положення в договорі страхування відсутні, можуть бути застосовані положення ч. 2 ст. 10 Закону України «Про захист прав споживачів», відповідно до якої, споживач має право призначити виконавцю відповідний строк для усунення недоліків, а в разі невиконання цієї вимоги у визначений строк – розірвати договір і вимагати відшкодування збитків.

Отже, договірна відповідальність сторін у зобов'язаннях зі страхування є системою приватноправових заходів впливу на страховика та страхувальника (а у певних випадках – третьої особи, на яку страховиком покладено виконання зобов'язання при перестрахованні), що проявляється через додаткові майнові обтяження, які покладаються у зв'язку із невиконанням чи неналежним виконанням ними умов договору страхування. У той же час сьогодні існує об'єктивна потреба у нормативному закріпленні такого механізму цивільно-правової відповідальності сторін у договірних зобов'язаннях зі страхування, який, з одного боку, передбачав би засоби впливу на боржника, а з іншого – визначав би оптимальний порядок застосування вказаних правових засобів. До складових цього механізму можуть бути віднесені: а) встановлені законом форми примусового застосування мір цивільно-правової відповідальності до боржника у страховому зобов'язанні та можливість добровільного виконання відповідного обов'язку; б) визначення правовими актами або договором підстав та умов такої відповідальності; в) передбачення у законодавстві особливостей конкретних мір цивільно-правової відповідальності (відшкодування збитків, стягнення неустойки, компенсація моральної шкоди).

Список використаної літератури:

1. Міловська Н. В. Договірна відповідальність сторін у зобов'язаннях зі страхування. Юридична Україна. 2017. №2–3. С. 22.
2. Про страхування: Закон України від 18 листопада 2021 р. №1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#n2384>.
3. Процьків Н., Никифорак В. Використання принципу Contra Proferentem у правозастосовній практиці. Підприємництво, господарство і право. 2021. №3. С. 52.
4. Директива Ради 93/13/ЄЕС від 05 квітня 1993 р. «Щодо несправедливих умов споживчих договорів». URL: <http://old.minjust.gov.ua/45878>.

Мічурін Є. О.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри
цивільно-правових дисциплін
Харківського національного
університету
імені В. Н. Каразіна,*

СУБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ З ВИКОРИСТАННЯМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Штучний інтелект є технічним досягненням, що активно використовується у суспільних відносинах, зокрема, тих, що врегульовані правом. Відносна автономність штучного інтелекту, намагання винахідників інтегрувати його у транспортні засоби, літальні апарати, інші системи для керування, що покликані замінити людину роблять актуальною проблему відповідальності за завдану шкоду з використанням цієї технології.

Перший аспект, що необхідно дослідити полягає у тому, чим є штучний інтелект з точки зору шкоди, яка може бути завдана при його використанні. Наразі розповсюджені два підходи: перший, що до штучного інтелекту необхідно застосовувати норми щодо джерела підвищеної небезпеки. Другий підхід, що такі норми застосовувати неможна, оскільки особливістю штучного інтелекту є його здатність самостійно приймати рішення, непідконтрольність людині, непередбачуваність завдання шкоди. Оскільки така шкода є непередбачуваною, то і її заподіяння не охоплюється поняттям діяльності, що створює підвищену небезпеку для оточення [1, с. 19] – кажуть прибічники цієї теорії.

Частина 1 ст. 1187 ЦК України критерієм визначення джерела підвищеної небезпеки визначає діяльність... що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює та інших осіб. Штучний інтелект, що керує автомобілем чи літальним апаратом цілком охоплюється поняттям такої діяльності.

В усякому разі діяльність з використанням штучного інтелекту є такою, щодо якої нормативно-правовими актами, технічними регламента-

ми мають бути встановлені вимоги стосовно безпеки для навколишнього природного середовища, життя, здоров'я та майна [2, с. 72] осіб, зокрема – споживачів.

Обидва існуючі наразі підходи щодо шкоди, завданої з використанням штучного інтелекту: щодо норм про джерело підвищеної небезпеки, та той, що пов'язаний із спеціальним деліктом потенційно не знімають проблеми щодо визначення особи, яка має відшкодувати таку шкоду. Навіть якщо припустити, що діяльність, пов'язана із використанням штучного інтелекту не є джерелом підвищеної небезпеки і також якщо гіпотетично уявити, що штучний інтелект буде у майбутньому не об'єктом, а суб'єктом чи квазісуб'єктом цивільного права проблема залишається. Адже, як відомо, у цивілістиці за завдану шкоду може відповідати не лише особа, що її завдала а також і інша особа. Зокрема, інші особи у цивільному праві вивідають, якщо малолітня особа завдала шкоди – відповідають батьки (усиновлювачі) або інші особи, визначені у ст. 1178 ЦК України; юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків (ст. 1172 ЦК України) тощо.

Потенційно можливою є цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану з використанням штучного інтелекту наступними особами.

Відповідальність власника джерела підвищеної небезпеки обладнаного штучним інтелектом. Вона вже освітлювалася у літературі. Щодо правовідносин, які виникають внаслідок заподіяння шкоди такими роботами, то відповідальність може покладатися на володільців таких роботів, як на володільців джерела підвищеної небезпеки [3]. Власник штучного інтелекту буде відповідати за шкоду, спричинену джерелом підвищеної небезпеки за ст. 1187 ЦК України, якщо його дії порушують рекомендації виробника штучного інтелекту (порушення інструкції).

Відповідальність виробника штучного інтелекту або продукції, обладнаної штучним інтелектом (наприклад, автомобілів, літальних апаратів, керованих ним). В літературі відзначається, що внаслідок заподіяння шкоди роботами відповідальність, може покладатися на їх виробників як відповідальність за шкоду внаслідок дефекту в продукції [3].

Необхідно брати до уваги вимоги ст. 1210 ЦК України: шкода, завдана внаслідок недоліків товару, що є рухомим майном, у тому числі

таким, що є складовою частиною іншого рухомого чи нерухомого майна, включаючи електроенергію, підлягає відшкодуванню виготовлювачем товару або іншою особою, визначеною відповідно до закону; шкода, завдана внаслідок недоліків робіт (послуг), підлягає відшкодуванню їх виконавцем. Щодо штучного інтелекту це можуть бути особи, що програмували штучний інтелект або виробляли продукцію з вмонтованим штучним інтелектом. Враховуючи особливості штучного інтелекту вказані особи мають надавати інструкцію щодо використання відповідної продукції, причому докладну, що вміщуватиме принаймні розділи: призначення продукції, особливості її використання, ризику, пов'язані з використанням штучного інтелекту.

Якщо шкода була нанесена виробом із штучним інтелектом, який був придбаний споживачем мають застосовуватися норми законодавства про захист прав споживачів. Зокрема, якщо для безпечного використання продукції, її зберігання, транспортування та утилізації необхідно додержуватися спеціальних правил, виробник (виконавець) зобов'язаний розробити такі правила та довести їх до продавця або споживача, а продавець – до споживача, якщо відповідними нормативно-правовими актами, у тому числі технічними регламентами, не встановлено інші способи інформування споживачів про певні види ризику чи продукції. Ці правила цілком розповсюджуються щодо споживачів, які використовують штучний інтелект. Адже за законодавством споживач має право на те, щоб продукція за звичайних умов її використання, зберігання і транспортування була безпечною для його життя, здоров'я, навколишнього природного середовища, а також не завдавала шкоди його майну.

Діяльність з використанням штучного інтелекту необхідно віднести до такої, щодо якої нормативно-правовими актами, технічними регламентами мають бути встановлені вимоги стосовно безпеки для життя, здоров'я та майна споживачів і навколишнього природного середовища. Відповідна продукція повинна вводитися в обіг та реалізовуватися з додержанням зазначених вимог.

Якщо до спричинення шкоди призвів дефект (налаштування) штучного інтелекту з вини виробника, або він не попередив у інструкції з використання штучного інтелекту про потенційні його шкоданесучі влас-

тивості (що призвело до спричинення шкоди), відповідати має, зокрема, виробник за нормами про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту товару (дефекту у продукції).

Насамкінець у майбутньому можливо гіпотетично уявити відповідальність штучного інтелекту, якщо він буди визнаний суб'єктом чи квазісуб'єктом цивільного права. Утім, у доктрині треба буде розробляти нові механізми такої відповідальності. Необхідно буде серед іншого теоретично обґрунтувати та законодавчо закріпити за рахунок якого майна має відбуватися відшкодування спричиненої шкоди. Скажімо, чи це буде наділення майном штучного інтелекту з якого відбуватиметься відшкодування або ж це відбуватиметься через обов'язкове страхування відповідальності.

Діяльність з використанням штучного інтелекту у сферах, що пов'язані з підвищеним ризиком (автотранспорт, безпілотні літальні апарати, інші, що належать до джерел підвищеної небезпеки) має здійснюватися із обов'язковим страхуванням відповідальності за спричинену шкоду. Такий механізм сприяє відшкодуванню збитків, спричинених через настання шкоди, завданої через використання штучного інтелекту за рахунок страховика.

Список використаної літератури:

1. Великанова М. М. Відшкодування шкоди, завданої використанням технологій штучного інтелекту, як спеціальний делікт. Нове українське право. Вип. 3, 2021. С. 17–21. URL: www.newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/17/14
2. Мічурін Є. О. Правова природа штучного інтелекту. Форум права. 2020. № 5. С. 67–75. URL: https://forumprava.pp.ua/files/067-075-2020-5-FP-Michurin_9.pdf
3. Кулинич В. Цифрова особистість: чи можуть роботи бути наділені правами? Юридична газета online. 2017. № 49 (599). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/cifrova-osobistist-chi-mozhut-robotibutinatileni-pravami.html>

Мороз І. М.,
аспірант кафедри цивільного права
Національний юридичний
університет
імені Ярослава Мудрого

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕПОВЕРНЕННЯ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ СТРОКУ ЗА ДОГОВОРОМ НАЙМУ (ОРЕНДИ) ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ З ЕКІПАЖЕМ

Одним з основних обов'язків, що входять до змісту зобов'язання за договором найму (оренди), є обов'язок наймача повернути наймодавцю річ після спливу строку найму (оренди) (ч.1 ст. 785 Цивільного кодексу України (далі – ЦК)). За порушення цього обов'язку до наймача може бути застосований такий захід цивільно-правової відповідальності як стягнення неустойки, розмір якої імперативно визначається у ч.2 ст. 785 ЦК як подвійна плата за найм за час прострочення. Віднесення зазначеної норми до загальних положень про найм (оренду) піднімає питання про специфіку її застосування до окремих різновидів договорів найму (оренди), зокрема, щодо договору найму (оренди) транспортного засобу з екіпажем, який його обслуговує.

Передбачена ч. 2 ст. 785 ЦК неустойка за прострочення повернення транспортного засобу наймодавцю неодноразово була предметом дослідження науковців, що присвятили свої праці різним видам найму транспортних засобів. Так, з-поміж інших питань, вказана форма відповідальності аналізувалася в дисертаційних дослідженнях Л. Л. Тарасенко [2] та Е. В. Вакулович [1]. Втім, питання щодо відповідальності сторін за неповернення орендованої речі саме у договорі найму (оренди) транспортного засобу з екіпажем ще не було предметом дослідження. Отже, застосування до наймача у договорі найму (оренди) транспортного засобу з екіпажем передбаченої законом неустойка за неповернення транспортного засобу після завершення строку, на який він був орендований, є дискусійним.

У класичному договорі найму (оренди), не обтяженому іншими, аніж передання речі у тимчасове користування, обставинами, до якого можна

віднести і договір найму (оренди) транспортного засобу без екіпажу, наявність у наймача обов'язку повернути річ наймодавцю після завершення строку оренди не викликає сумнівів. В такому договорі корисні властивості орендованої речі вилучаються наймачем самостійно шляхом прикладення до неї його безпосереднього впливу. Таким чином, у зазначеному договорі здійснення права користування транспортним засобом є неможливим без володіння ним, для чого останнє тимчасово переходить до наймача. Обов'язок повернути річ у договорі найму (оренди) транспортного засобу без екіпажу є необхідною передумовою відновлення прав володіння і користування річчю у наймодавця. Передбачена ч. 2 ст. 785 ЦК неустойка за порушення наймачем такого обов'язку виконує подвійну функцію. По-перше, вона виступає стимулом для наймача повернути річ наймодавцю, і чим раніше – тим менш витратним це буде для наймача. По-друге, така неустойка має і компенсаторне призначення, на що вказує порядок визначення її розміру, що залежить від встановленої сторонами орендної плати. Таким чином, імперативно встановлена законодавством неустойка прямо і безпосередньо обумовлена обов'язком наймача повернути річ після закінчення строку оренди. Вона спрямована на забезпечення виконання такого обов'язку, служить захисним механізмом для наймодавця у випадку його порушення. Неустойка не може існувати окремо від зобов'язання, за порушення якого вона стягується.

Протилежною є ситуація в договорі найму (оренди) транспортного засобу з екіпажем, який його обслуговує. Конструкція цього договору є складною, адже опосередковує виникнення різних, хоч і пов'язаних рамками єдиного зобов'язання, відносин, а саме: передання речі в найм та надання послуг екіпажем. Наявність елементу послуг в цьому договорі виключає перехід до наймача права володіння транспортним засобом. Право володіння транспортним засобом зберігається за наймодавцем. Кажучи простіше, факт того, що орендованим транспортним засобом може управляти лише екіпаж, який перебуває у трудових відносинах з наймодавцем (ч. 1 ст. 805 ЦК), переконливо вказує на те, що наймач управляти ним самостійно не може. Таке твердження лежить у площині саме правової неможливості самостійного користування транспортним засобом, а фактична здатність наймача управляти ним значення не має. Навіть маючи необхідні для експлуатації навички та дозволи, наймач у договорі найму (оренди) транспортного засобу з екіпажем не наділя-

ється можливістю управляти ним шляхом прикладення власних зусиль. Отже, особливостями цього договору, що відрізняють його від більш класичного договору найму (оренди) транспортного засобу без екіпажу, є відсутність права володіння орендованою річчю у наймача та опосередковане користування нею, що здійснюється шляхом надання вказівок екіпажу наймодавця, але не шляхом прикладення власних безпосередніх зусиль.

В контексті визначення особи, відповідальної за повернення речі із тимчасового користування, зроблені вище висновки мають вирішальне значення. На відміну від іншого рухомого майна, повернення якого в більшості випадків не вимагає від наймача опанування певних знань, навичок чи державних дозволів, повернення транспортного засобу зводиться до його фізичного переміщення у просторі, що потребує певної кваліфікації. У цьому сенсі немає жодної відмінності між звичайним користуванням транспортним засобом за його призначенням і між його поверненням – все зводиться до управління ним. Наймач, який для того і найняв транспортний засіб разом з екіпажем, щоб останній їм управляв протягом строку оренди, не може епізодично перебрати у екіпажа цю функцію виключно для повернення транспортного засобу наймодавцю після його закінчення. Безвідносно того, чи здатний наймач фізично управляти орендованим транспортним засобом та чи дозволяють йому це приписи публічного законодавства, така можливість обмежується укладеним ним договором, а отже, він за будь-яких умов не може здійснювати управління самостійно – ні задля користування, ні задля повернення речі. Вказане свідчить про те, що у договорі найму (оренди) транспортного засобу з екіпажем обов'язок з повернення транспортного засобу наймодавцю після закінчення строку оренди не входить до складу обов'язків наймача, адже виконати його останній не зможе. Відсутність у наймача обов'язку повернути транспортний засіб означає, що неустойка за порушення такого обов'язку не може бути до нього застосована.

Втім, обов'язок повернути або, як коректніше сказати – забрати річ, все ж має входити до складу зобов'язань за договором найму (оренди) транспортного засобу з екіпажем, адже тільки так досягається тимчасовий характер користування орендованою річчю. Уявляється, що обов'язок з повернення транспортного засобу у договорі, за яким він орендується

з екіпажем, розумно було б покласти на наймодавця. Саме його екіпаж здійснює управління транспортним засобом власними безпосередніми зусиллями, має для цього відповідні навички та дозволи, а отже, може повернути (забрати) транспортний засіб у наймача. Після закінчення строку оренди наймодавцю достатньо лиш дати відповідні вказівки екіпажу – і транспортний засіб буде йому повернуто. Таке повернення не потребує активних дій з боку наймача, крім хіба що звичайної поведінки, що не перешкоджає наймодавцеві повернути транспортний засіб: відкриття гаражу, де розміщено транспортний засіб; розвантаження транспортного засобу від власного майна; владнання адміністративних формальностей з морським або аеро- портом тощо.

Уявляється, що разом з покладенням на наймодавця обов'язку забрати річ після завершення строку оренди доцільно було б встановити і відповідальність за його порушення. Подальше знаходження транспортного засобу у наймача без можливості, нехай і без правової підстави, користуватись ним без послуг екіпажу не приносить наймачу жодної користі, але в більшості випадків – призводить до вимушених витрат останнього. Наприклад, в ситуації, коли після закінчення договору оренди наймодавець не дає вказівки екіпажу повернути йому морське судно, що знаходиться в морському порті, адміністративну плату за розміщення в якому оплачує наймач, це призведе до вимушених витрат останнього у вигляді коштів, сплачених за продовження розміщення судна. В такій ситуації наймач фактично позбавлений можливості користуватись морським судном таким чином, щоб подібні вимушені витрати були хоча б якимось виправдані економічною вигодою. Разом з тим, шкода, завдана наймачу таким порушенням наймодавця, є цілком конкретною та неминуною. Така шкода може бути виражена і в іншій формі, наприклад, коли подальше розміщення транспортного засобу на території наймача заважає йому в будівництві. Незаперечним тут є те, що подібне порушення наймодавця є вторгненням до прав та інтересів наймача.

Заходом цивільно-правової відповідальності, що застосовується до наймодавця за порушення ним обов'язку забрати транспортний засіб від наймача після завершення строку оренди, могла б стати неустойка, аналогічна тій, що в класичному договорі оренди застосовується до наймача за порушення ним обов'язку повернути наймодавцю річ за аналогічних обставин. Доцільність впровадження саме неустойки замість відшкодування збитків, що відноситься до загальних наслідків порушен-

ня зобов'язання, обґрунтовується насамперед необхідністю в досягненні того ж балансу відповідальності сторін, що передбачений по відношенню до класичного договору оренди. Якщо у договорі найму (оренди) транспортного засобу без екіпажу на наймача очікує неустойка за порушення обов'язку повернути транспортний засіб наймодавцю, то за порушення аналогічного по суті обов'язку забрати його у наймача у договорі найму (оренди) транспортного засобу з екіпажем наймодавець має бути підданий такій самій неустойці.

Підсумовуючи, зазначимо, що у договорі найму (оренди) транспортного засобу з екіпажем до наймача не може бути застосовано неустойку за порушення обов'язку повернути його наймодавцю після закінчення строку оренди. Натомість, подібну неустойку доцільно було б запровадити по відношенню до наймодавця, що порушує аналогічний обов'язок.

Список використаних джерел:

1. Вакулович Е. В. Договір оренди транспортного засобу: дис. ... канд. юрид. наук:12.00.03. Харків, 2002. 163с.
2. Тарасенко Л. Л. Договори у сфері оренди транспортних засобів: дис. ... канд. юрид. наук:12.00.03. Львів, 2014. 252с.

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Баранова Л. М.

Мороз О. В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
та процесу Харківського
національного університету
внутрішніх справ*

ЩОДО ВІДШКОДУВАННЯ ЗИТКІВ, ЗАВДАНИХ ПРИПИНЕННЯМ АБО ОБМЕЖЕННЯМ У ПОСТАЧАННІ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ

Під час військової агресії енергетична система України зазнає значних пошкоджень внаслідок масованих обстрілів. Через перебої в елек-

тропостачанні, багато осіб зазнали певних матеріальних збитків у вигляді виведення з ладу та пошкодження побутової техніки.

За порушення умов договору про постачання електричної енергії споживачу та договору споживача про надання послуг з розподілу (передачі) електричної енергії застосовуються як загальні заходи цивільно-правової відповідальності, передбачені у Цивільному кодексі України, так і спеціальні. Спеціальна відповідальність за порушення сторонами умов даних договорів передбачена у спеціальних нормативно-правових актах, зокрема, у Законі України «Про ринок електричної енергії» [1], Кодексі системи передачі [2], Кодексі систем розподілу [3], Правилах роздрібного ринку електричної енергії [4] та інших нормативно-правових актах.

Відповідно до п. 10.5.15 Кодексу систем розподілу [3] оператор системи розподілу (ОСР) несе відповідальність згідно з ліцензійними умовами та укладеними договорами за обґрунтованість своїх рішень про застосування заходів аварійного розвантаження, обґрунтованість обсягів розвантаження та їх недискримінаційний розподіл між споживачами, своєчасне попередження та введення графіків.

У випадку, коли електроприлад вийшов з ладу через стрибки або перепади напруги в мережі, ОСР розглядає звернення, скарги та претензії Користувачів відповідно до вимог Кодексу систем розподілу та Правил роздрібного ринку електричної енергії (далі – Правил). Учасник роздрібного ринку, щодо якого було вчинено порушення, складає у довільній формі претензію та подає її учаснику роздрібного ринку, яким було вчинено порушення. Так, якщо особі було заподіяно збитки, то у претензії зазначаються підстави й розмір нарахованих збитків. До поданої претензії можуть додаватися документи, що підтверджують вину оператора системи та розмір нарахованих збитків. Учасник роздрібного ринку протягом 30 календарних днів з дати отримання претензії повинен усунути порушення та/або відшкодувати збитки, завдані учаснику роздрібного ринку, яким було подано претензію, та повідомити це іншу сторону, або надати йому обґрунтовану відмову щодо задоволення його претензій повністю або частково. До відмови щодо задоволення претензії учасник роздрібного ринку може додати документи, що підтверджують вину іншої сторони чи відсутність своєї вини. Спірні питання щодо відшкодування збитків та/або визначення їх розміру вирішуються під час розгляду пре-

тензії шляхом переговорів між учасниками роздрібного ринку чи в судовому порядку (п. 8.2.1 Правил [4]). Розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання, доказується кредитором. Збитки визначаються з урахуванням ринкових цін, що існували на день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора у місці, де зобов'язання має бути виконане, а якщо вимога не була задоволена добровільно, – у день пред'явлення позову, якщо інше не встановлено договором або законом. Суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові ціни, що існували на день ухвалення рішення (ч. 3 ст. 623 ЦК України [5]).

Оператор системи несе відповідальність у порядку, передбаченому законодавством України, за завдані споживачу та/або електропостачальнику, іншому учаснику роздрібного ринку збитки внаслідок порушення ним умов договору та Правил роздрібного ринку електричної енергії.

У разі розподілу (передачі) електричної енергії, параметри якості якої перебувають поза межами показників, зазначених у відповідному договорі про надання послуг з розподілу (передачі) електричної енергії, оператор системи несе перед споживачем відповідальність, передбачену умовами договору. Оператор системи не несе відповідальності перед споживачем за розподіл (передачу) електричної енергії, яка не відповідає показникам якості електричної енергії, за той час, протягом якого споживач не дотримувався встановленого договором режиму електроспоживання, допускав перевищення дозволеної (договірної) величини електричної потужності та не виконував інші умови договору, що підтверджено відповідними документами (п. 5.1.6 Правил [4]).

Однак необхідно врахувати, що в п. 5.1.9 Правил [4] передбачені підстави звільнення оператора системи від цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну споживачу чи третім особам. Так, оператор системи не несе відповідальності за майнову шкоду, заподіяну споживачу або третім особам внаслідок припинення або обмеження у постачанні електричної енергії, та матеріальні збитки, які викликані: 1) неправними діями третіх осіб; 2) форс-мажорними обставинами (наявність форс-мажорних обставин підтверджується відповідним актом); 3) некваліфікованими діями споживача та/або персоналу споживача; 4) припиненням або обмеженням електропостачання, здійсненим у порядку, встановленому Правилами роздрібного ринку електричної енергії, та/або

застосованим відповідно до законодавства України; 5) пошкодженням устаткування споживача, що спричинило відключення, у тому числі автоматичне, лінії живлення; 6) недотриманням споживачем установленого договором режиму електроспоживання та перевищення договірної величини електричної потужності; 7) перервами в електропостачанні споживача при спрацюванні пристроїв протиаварійної автоматики автоматичного частотного розвантаження, а також системи автоматичного відключення навантаження, яка має автоматичний і ручний запуск, на час, передбачений нормативними документами, для забезпечення сталої роботи енергосистеми та на час, що необхідний для стабілізації режиму роботи енергосистеми.

Під непереборною силою розуміється обставина, відмінними ознаками якої є надзвичайність і невідворотність за конкретних умов. Непереборна сила не залежить від волі учасників правовідносин і, як правило, виключає можливість її передбачення. Невідворотність обставини полягає в тому, що в конкретних умовах відсутні технічні й інші засоби, за допомогою яких можна запобігти самій обставині й пов'язаним з нею наслідкам [6, с. 842].

Так, відповідно до ч. 2 ст. 141 Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні» [7] форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору, обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами, а саме: загроза війни, збройний конфлікт або серйозна погроза такого конфлікту, включаючи але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога, збурення, акти тероризму, диверсії, піратства, безладу, вторгнення, блокада, революція, заколот, повстання, масові заворушення, введення комендантської години, карантину, експропріація, примусове вилучення, захоплення підприємств, реквізиція, громадська демонстрація, блокада, страйк, аварія, протиправні дії третіх осіб, пожежа, вибух, тривалі перерви в роботі транспорту, регламентовані умовами відповідних рішень та актами державних органів влади, закриття морських проток, ембарго, заборона (обмеження) експорту/імпорту тощо, а також викликані винятковими погодними умовами і стихійним лихом,

а саме: епідемія, сильний шторм, циклон, ураган, торнадо, буревій, повінь, ожеледь, град, заморозки, замерзання моря, портів, землетрус, пожежа, посуха тощо.

Торгово-промислова палата України 28.02.2024 року розмістила на сайті лист №2024/02.0–7.1 [8], яким засвідчила форс-мажорними обставинами військову агресію Російської Федерації проти України. Однак зараз існує практика, що відображена в постановках Верховного Суду, де вказано, що визнання обставини як форс-мажорної встановлюється для кожного конкретного випадку. І кожен такий випадок потребує доведення. Обов'язок доведення існування форс-мажорних обставин та їх впливу на конкретне виконання встановленого обов'язку покладається на особу, яка допустила порушення. Так, відповідно до ч. 1 ст. 141 Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні» [7] торгово-промислова палата України та уповноважені нею регіональні торгово-промислові палати засвідчують форс-мажорні обставини та видають сертифікат про такі обставини протягом семи днів з дня звернення.

Отже, під час дії воєнного стану в країні, враховуючи все вищевикладене, споживачам на практиці практично не можливо отримати компенсацію за пошкоджену техніку через вимкнення світла та перебоїв в електропостачанні, саме від оператора системи розподілу та постачальника електричної енергії.

Список використаних джерел:

1. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 року №2019/VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. №27–28. Ст. 312. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019–19#n1784>.
2. Кодекс системи передачі : затв. Постановою НКРЕКП від 14.03.2018 року №309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309874-18#n23>.
3. Кодекс систем розподілу : затв. Постановою НКРЕКП від 14.03.2018 року №310. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0310874-18#Text>.
4. Правила роздрібного ринку електричної енергії : затв. Постановою НКРЕКП від 14.03.2018 року №312. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0312874-18#Text>.
5. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 р. №435 – IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №40. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15#Text>.

6. Цивільне право України: Підручник у 2-х кн. (книга перша) / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 864 с.
7. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 2 грудня 1997 року №671/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 13. Ст. 52. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
8. Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2024 № 2024/02.0-7.1. URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>.

Мудрий О. А.,
аспірант
кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного
університету
імені Івана Франка

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ДОГОВОРАМИ НАЙМУ (ОРЕНДИ): ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Порушення грошових зобов'язань, що виникають на підставі договорів найму (оренди), має своїм наслідком застосування щодо боржника невідгідних майнових наслідків, передбачених договором та (або) актом цивільного законодавства. Загальні приписи щодо правових наслідків порушення зобов'язань містяться у главі 51 ЦК України.

Порушення грошових зобов'язань в договорах найму (оренди) може полягати як у їх невиконанні (наприклад, коли орендар не вносить орендну плату взагалі), так і в неналежному виконанні, тобто коли таке зобов'язання виконується, проте із порушенням принципу належного виконання (наприклад, прострочення внесення орендної плати, її сплата у неповному розмірі тощо).

Відповідно до ч. 1 ст. 611 ЦК України, у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема:

1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору;

- 2) зміна умов зобов'язання;
- 3) сплата неустойки;
- 4) відшкодування збитків та моральної шкоди.

Для вирішення питання про те, які із зазначених правових наслідків порушення зобов'язання можна відносити до заходів цивільно-правової відповідальності за порушення грошових зобов'язань у договорах найму (оренди), потрібно звернутися до питання про суть відповідальності в цивільному праві.

Враховуючи характер цивільних відносин, як відносин між юридично рівними і самостійними у майновому сенсі учасниками, основна функція договірної відповідальності полягає у відновленні майнової сфери кредитора за рахунок боржника. Отже, така відповідальність завжди передбачає настання правових наслідків майнового характеру. Цивільно-правова відповідальність, на відміну від інших правових наслідків порушення зобов'язання, передбачає покладення на боржника, який порушив зобов'язання, додаткових обтяжень майнового характеру, що виражаються у виникненні у нього, крім невиконаного чи неналежно виконаного, нового додаткового обов'язку.

В цілому, в літературі немає єдності думок щодо форм договірної відповідальності в цивільному праві. Відносна однастайність існує щодо віднесення до таких відшкодування збитків, відшкодування моральної шкоди та сплати неустойки (штрафу, пені). Дискусійним залишається питання про визнання самостійними формами відповідальності за порушення грошових зобов'язань сплати процентів річних та інфляційних втрат, що передбачені ст. 625 ЦК України. Судова практика, яка сформувалася на даний час із цього питання, виходить з того, що сплата процентів річних та інфляційних втрат є самостійними, поряд із відшкодуванням збитків та сплатою неустойки, формами відповідальності за порушення грошових зобов'язань.

Також існують різні погляди на питання щодо можливості визнання формами договірної відповідальності односторонньої відмови від договору та розірвання договору внаслідок порушення однією зі сторін зобов'язань. Щодо договорів найму (оренди), то для них законом передбачено право наймодавця відмовитися від договору найму і вимагати повернення речі, якщо наймач не вносить плату за найм речі протягом трьох місяців підряд. Крім того, в судовій практиці сформована позиція, що несплата орендарем орендної плати може розглядатися, як істотне порушення зобов'язання з боку орендаря, що, у свою чергу, дає підстави

орендодавцю вимагати розірвання договору оренди в судовому порядку на підставі загальної норми ст. 651 ЦК України. Проте саме по собі розірвання договору найму оренди, так само як і відмова від нього, має своїм наслідком припинення зобов'язання між сторонами (ч. 2 ст. 653 ЦК України), що не становить покладення на наймача (орендаря) додаткового майнового обтяження. Тому немає підстав в даному випадку вести мову про відповідальність. Інша річ, коли разом із вимогою про розірвання договору найму (оренди) наймодавець (орендодавець) заявить вимогу про відшкодування йому завданих збитків (ч. 5 ст. 653 ЦК України). В такому випадку саме відшкодування збитків виступатиме формою договірної відповідальності наймача (орендаря).

Отже, до форм договірної відповідальності за порушення грошових зобов'язань в договорах найму (оренди) можна віднести сплату неустойки, сплату процентів річних на інфляційних втрат, відшкодування збитків та відшкодування моральної шкоди.

Класифікація форм договірної відповідальності за порушення грошових зобов'язань за договорами найму (оренди) може здійснюватися за різними критеріями.

Насамперед, таку класифікацію можна проводити залежно від джерела встановлення санкції. Беручи до уваги положення ст. 611 ЦК України, правові наслідки порушення зобов'язання, у тому числі і заходи відповідальності, встановлюються договором або законом. Це дозволяє зробити попередній висновок, що заходи договірної відповідальності в договорах найму (оренди), залежно від джерела їх встановлення, можна поділяти на ті, як встановлені договором, і які встановлені законом.

Проте ч. 2 ст. 551 ЦК України передбачає, що якщо предметом неустойки є грошова сума, її розмір встановлюється договором або актом цивільного законодавства.

Отже, наведена норма допускає встановлення розміру неустойки не тільки законом в розумінні ст. 4 ЦК України, але також й іншим актом цивільного законодавства – підзаконним нормативно-правовим актом. У цьому відношенні норма ч. 2 ст. 551 ЦК України входить у колізію із нормами ч. 1 ст. 548, ст. 611 ЦК України.

Як відомо, у цивільному законодавстві України практика встановлення неустойки підзаконними нормативно-правовими актами є непоодинокю. Якщо розглядати у цьому аспекті спеціальне законодавство про найм (оренду), то і тут можна віднайти окремі приклади цьому. Наприклад,

Типовий договір оренди землі, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03 березня 2004 року № 220 передбачає, що у разі невнесення орендної плати у строки, визначені цим договором у 10-денний строк сплачується штраф у розмірі 100 відсотків річної орендної плати, встановленої цим договором. Постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2020 р. № 820 затверджено Примірний договір оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу та Примірний договір оренди нерухомого або іншого окремого індивідуально визначеного майна, що належить до державної власності. Обидва документи, незважаючи на їх назви («примірний договір»), передбачають у тому числі незмінювані умови, серед яких умова про те, що на суму заборгованості Орендаря із сплати орендної плати нараховується пеня в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку на дату нарахування пені від суми заборгованості за кожний день прострочення перерахування орендної плати.

Отже, «законна» неустойка в договорах найму (оренди) може бути встановлена не тільки законом, а й підзаконним нормативно-правовим актом. На підставі цього, за джерелами встановлення заходи договірної відповідальності за порушення грошових зобов'язань в договорах найму (оренди) доцільно поділяти на дві групи: 1) встановлені договором; 2) встановлені актом цивільного законодавства.

Правове значення цього поділу полягає у тому, що умовою застосування договірних санкцій є їх закріплення умовами відповідного договору (наприклад, стягнення пені за несвоєчасне внесення орендної плати у звичайному договорі найму (оренди) можливе лише за умови, що така пеня передбачена сторонами в договорі оренди), тоді як застосування законодавчо закріплених заходів відповідальності не залежить від того, чи передбачені вони умовами договору (наприклад, орендодавець матиме право на відшкодування збитків за порушення грошових зобов'язань за договором найму (оренди) незалежно від того, чи передбачено це у договорі).

Від випадків, коли законодавець встановлює «законну» неустойку, потрібно відрізняти ті випадки, коли на законодавчому рівні передбачено максимально допустимий розмір неустойки. Так, п. 3.3. Порядку надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового призначення та господарського вжитку передбачено, що за

прострочення платежу наймач оплачує вартість прокату згідно з тарифами, які діють на момент сплати платежу, а також пеню для юридичних осіб та суб'єктів підприємницької діяльності в розмірі, установленому договором прокату (замовленням-зобов'язанням), але не більше подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла в період, за який сплачується пеня, для фізичних осіб – у розмірі, установленому договором прокату (замовленням-зобов'язанням), але не більше облікової ставки Національного банку України.

Наведені вище положення п. 3.3. Порядку надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового призначення та господарського вжитку не передбачають так званої «законної» неустойки, а визначають максимальні розміри неустойки за порушення строків внесення плати за прокат, які є диференційовані залежно від суб'єктного складу договору прокату. Тобто зазначена неустойка є договірною, а тому наймодавець матиме право на її стягнення лише за умови, що конкретний розмір неустойки визначено договором прокату (замовленням-зобов'язанням).

Науковий керівник: Якубівський І. Є., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу Львівського національного університету імені Івана Франка.

Науменко М. В.,
*аспірантка, викладач кафедри
цивільного права та процесу,
Навчально-наукового інституту № 5
Харківського національного
університету
внутрішніх справ*

ДО ПИТАННЯ: «ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА»

Проблеми захисту суб'єктивних цивільних прав завжди є актуальними. Дана тема ретельно досліджувалася науці цивільного права та була

завжди актуальною, підтвердженням цьому є такі монографії «Охорона і захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб в цивільних правовідносинах», «Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав». Також дана тема знайшла своє відображення у роботах видатних вчених: О. Крупчана, Н. Кузнецової, А. Яреми, С. Погрібного, І. Дзери та багатьох інших [1], [2], [3], [4].

Не можна не погодитися з тезою, висловленою Н. Кузнецовою про те, що «правове регулювання будь-яких суспільних відносин, пов'язане із процесом трансформації правових приписів в площину фактичних суспільних відносин, передбачає, що кожне суб'єктивне право в разі його порушення гарантовано забезпечується можливістю його примусового відновлення або захисту» [1].

Відповідно до ч.1 ст. 15 ЦК України, кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Є підстави вважати, що право на захист у контексті зазначеної статті розглядається як суб'єктивне право особи – учасника цивільних правовідносин [3]. Тому, безумовно необхідно звернути увагу на відповідальність – як спосіб захисту прав осіб, постраждалих від домашнього насильства

Проблема цивільно-правової відповідальності за вчинення домашнього насильства не є локальною, характерною виключно для України. Уся світова спільнота та владні структури держав приділяють пріоритетну увагу даній проблемі. Домашнє насильство, на думку громадськості, це «прихована світового масштабу епідемія». Усвідомлюючи всю гостроту та важливість проблеми цивільно-правової відповідальності за вчинення домашнього насильства і зумовлює її актуальність.

Цивільно-правова відповідальність за вчинення домашнього насильства є самостійним видом юридичної відповідальності як виду державно-правового примусу, що настає в разі невиконання або порушення нормативно-правових приписів чи договірних умов. Цивільно-правова відповідальність за вчинення домашнього насильства настає за вчинення делікту. Делікт розуміється як «правопорушення, що завдає шкоди постраждалій особі» [1]. Отже, цивільно-правова відповідальність за вчинення домашнього насильства полягає в накладенні цивільно-правових стягнень на дієздатну особу (фізичну/ юридичну) за вчинення правопорушення, що шкодить державному й громадському порядку.

Причини вчинення домашнього насильства можна поділи на два види: «відкриті» та «приховані». До причин які називаємо «відкритими» відносимо пияцтво, вживання наркотичних речовин, стрес на роботі, запальний характер, прихована агресія чи образа. Психологічних характер носять «приховані» причини домашнього насильства і в більшість випадків пов'язані із засвоєною в батьківській сім'ї моделлю поведінки, патологічними (нездоровими) ревнощами, власним самоствердженням, нереалізованими дитячими мріями та сподіваннями, психічними порушеннями та захворюваннями, хронічним алкоголізмом та (або) наркоманією, різними релігійними чи політичними поглядами тощо.

Насильство, як прояв порушення прав особи, має наслідки не лише для жертви, але й для кривдника та для суспільства в цілому.

Для жертви домашнього насильства наслідки проявляються почуттям провини, замкнутості, низькою самооцінкою, відчасм, небажанням жити, ушкодження частин тіла (переломи, каліцтво тощо).

Для кривдника настають наслідки правового характеру. Зазначимо, що вчинення домашнього насильства або загроза його вчинення тягне за собою, за відсутності складу делікту, здійснення заходів тільки попередження домашнього насильства [7, с. 6–14].

Під цивільно-правовою відповідальністю в цьому випадку слід розуміти негативні для порушника наслідки вчиненого ним правопорушення (домашнього насильства), які виявляються в необхідності відшкодування потерпілому завданої моральної та матеріальної шкоди.

Цивільно-правова відповідальність за скоєння домашнього насильства відповідно до ст. 1166 ЦК України настає за наявності таких складових: а) наявності завданої шкоди; б) протиправної поведінки кривдника; в) причинного зв'язку між шкодою і протиправною поведінкою кривдника [5].

Судова практика ЄСПЛ Судова практика Європейського суду з прав людини – це джерело права, що складається на основі рішень цього органу, які спрямовані на захист прав і свобод людини і громадянина, тому розгляд судової практики має велике значення для застосування заходів відповідальності, прикладом є справа «Левчук проти України» від 03.09.2020 р.) [6]. Рішення «Левчук проти України» від 30.09.2020 р.

щодо домашнього насильства що було прийнято у справ, стало першим рішенням ЄСПЛ. Заявниця, п. Левчук, народила трійню та отримала соціальне житло. Через деякий час чоловік п. Левчук почав зловживати спиртними напоями та застосовувати до неї фізичне насильство. Пані Левчук розлучилася з чоловіком, але навіть після розірвання шлюбу чоловік продовжував проживати разом із Заявницею та дітьми в одній квартирі.

Оскільки насильство не припинилось, п. Левчук зверталася до поліції неодноразово, однак жодного результату звернення не мали – до кримінальної відповідальності чоловік п. Левчук не притягувався.

Заявниця намагалася виселити колишнього чоловіка із соціального житла за порушення ним правил співжиття, після отримання опіки над дітьми, оскільки проживання в одній квартирі було неможливим. Суд першої інстанції задовольнив позовні вимоги, проте таке рішення скасувала апеляційна інстанція та відмовила у задоволенні позову. Суд, мотивуючи своє рішення, зазначив, що не було доведено обставин систематичного порушення правил співжиття колишнім чоловіком. Касаційна інстанція залишила рішення суду апеляційної інстанції в силі.

Не отримавши на національному рівні захисту своїх прав, п. Левчук звернулася до ЄСПЛ зі скаргою на те, що українські суди занадто формально підійшли до її справи, оскільки склалося враження, що взагалі такі особи, як її колишній чоловік, можуть безкарно чинити насильство.

ЄСПЛ встановив, після розгляду справи, факт порушення Україною права Заявниці на повагу до приватного життя та зазначив, що національні органи, з метою належного її врегулювання, мали дослідити ступінь тяжкості ситуації. Також на те, що дійсно У даній справі було отримано соціальне житло у зв'язку з народженням трійні, проте після розлучення лише матір отримала опіку над дітьми на що ЄСПЛ звернув увагу. Водночас, як батько не сплачував аліменти та був емоційно відсторонений від дітей.

В результаті ЄСПЛ присудив п. Левчук моральне відшкодування у розмірі 4500 ЄВРО та 1150 ЄВРО судових витрат.

У справі п. Левчук прийняте рішення ЄСПЛ послужило підставою для перегляду її справи на національному рівні Великою Палатою Верхов-

вного Суду, яка 27 квітня 2021 року прийняла постанову про часткове задоволення заяви (з урахуванням висновків ЄСПЛ) та направила справу до апеляційної інстанції для виправлення недоліків оцінки фактичних обставин даної справи.

На сьогоднішній день справа п. Левчук судом апеляційної інстанції, ще не розглянута.

Висновки: по-перше: цивільно-правова відповідальність за вчинення насильства передбачене законом, яке забезпечене примусом держави, яке настає і має наслідки; по-друге: при розгляді судових справ пов'язаних з вчиненням домашнього насильства судам необхідно враховувати всі фактичні обставини справи, щоб не допускати порушення прав, та формалізму.

Список використаної літератури:

1. Кузнецова Н. С. Цивільно-правова відповідальність і захист цивільних прав // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Юридичні науки. 2009. Вип. 81. С. 100–106.
2. Крупчан О. Д. Методологічні засади приватноправової сфери громадянського суспільства. Право України. 2009. № 8. С. 47–52.
3. Ярема А. Г. Система способів захисту цивільних прав судом // Вісник Верховного Суду України. 2009. № 12 (112). С. 34–39.
4. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: монографія. К. Правова єдність. 2009.
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <http://surl.li/kixz>
6. Довідкова інформація. Ліга: Закон. «Левчук проти України» від 03.09.2020 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SOO01317?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01
7. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. Форум права. 2019. No 55 (2). С. 11. С. 6–14.

Науковий керівник: к.ю.н, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу, Навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ Кириченко Тетяна Сергіївна

Нестерова О. В.,
*кандидат юридичних наук,
асоційований професор
Вищої школи права «Еділет»
Каспійського університету,
головний науковий співробітник
РДП «Інститут законодавства
та правової інформації
Республіки Казахстан»*

ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО СТЯГНЕННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ НЕПРАВОМІРНОЮ ПОВЕДІНКОЮ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН

Судова практика розгляду економічних спорів про стягнення упущеної вигоди, що склалася в Республіці Казахстан, видається неефективною, оскільки суди часто відмовляють у її стягненні лише на тій підставі, що одержання очікуваного позивачами прибутку має ймовірнісний (ймовірнісний) характер, у зв'язку з чим упущену вигоду невірно кваліфікують як недоведену. Такий підхід не узгоджується з основоположними принципами цивільно-правової майнової відповідальності та її головною компенсаційною функцією, покликаною забезпечити повне відновлення порушених прав та інтересів кредитора. Такого роду хибна судова практика особливо поширена у сфері економічних відносин, що складаються між приватними підприємцями і суб'єктами державного (квазідержавного) сектора економіки. Тут спостерігається явна диспропорція між великим арсеналом засобів правового захисту, що дають змогу ефективно й оперативно відновити майновий інтерес держави та покарати приватного контрагента в разі допущених ним порушень, і вельми скрутним, а часто недосяжним забезпеченням судового захисту та відновлення майнових прав приватних підприємців, що зазнали збитків унаслідок неправомірної поведінки державних органів.

У зв'язку з цим у цій статті будуть розглянуті встановлені казахстанським правом умови стягнення збитків, заподіяних внаслідок неправомірних дій державних органів, зокрема порушення конкурсних зобов'язань

і заподіяння шкоди, а також особливості судового тлумачення і застосування відповідних правових підстав відповідальності на практиці.

Як вступні зауваження необхідно відзначити такі принципи положення казахстанського права, що мають безпосередній стосунок до предмета цього дослідження. По-перше, цивільне право засноване на визнанні рівності прав держави, адміністративно-територіальних одиниць та інших учасників цивільних відносин. Це означає, що держава (адміністративно-територіальні одиниці) і державні органи беруть участь у цивільних відносинах на рівних засадах із приватними юридичними особами і не користуються жодними перевагами та привілеями, зумовленими їхнім публічно-правовим статусом. Участь державних органів у зобов'язаннях з односторонніх дій (у тому числі конкурсних і деліктних) здійснюється за тими самими правилами, що встановлені для недержавних суб'єктів, крім випадків, прямо встановлених законодавчими актами.

По-друге, забезпечення відновлення та судового захисту порушених цивільних прав належить до основних засад цивільного законодавства, які припускають, що збитки, заподіяні господарюючому суб'єкту внаслідок неправомірних дій державних органів, мають бути компенсовані в повному обсязі.

По-третє, правила цивільно-правової відповідальності побудовані на встановленому п. 4 ст. 9 Цивільного кодексу РК принципі повного відшкодування збитків, відповідно до якого особа, право якої порушено, може вимагати повного відшкодування завданих їй збитків. При цьому до складу збитків, що компенсуються, на рівних засадах входять як реальні збитки (витрати, що їх здійснено або має бути здійснено особою, право якої порушено, втрата або пошкодження її майна), так і упущена вигода (неотримані доходи, які особа одержала б за звичайних умов обігу, якби її право не було порушене).

Аналіз судової практики стягнення збитків, завданих неправомірними діями (бездіяльністю) державних органів, що склалася в Казахстані, дає підстави стверджувати, що найчастіше суди ігнорують викладені вище правові принципи, унаслідок чого ухвалюють неправосудні судові акти, судовий захист порушеного права не забезпечується, а саме порушене право залишається невідновленим.

Правові підстави стягнення збитків, завданих унаслідок неправомірних дій державних органів. Загальне правило, що стосується збитків,

полягає в тому, що понесені збитки мають бути стягнуті. На підставі законодавства Казахстану збитки складаються з реальної шкоди та упущеної вигоди (п. 4 ст. 9 ЦК РК). Через свою універсальність ця норма охоплює як договірні, так і позадоговірні випадки порушення суб'єктивних цивільних прав. При цьому якщо підставою виникнення збитків став делікт (правопорушення, що спричинило шкоду), то загальне правило п. 4 ст. 9 конкретизується спеціальними нормами, що визначають умови виникнення деліктних зобов'язань і порядок їх виконання (гл. 47 ЦК РК).

Загальна норма, встановлена в п. 5 ст. 9 ЦК РК, передбачає, що збитки, заподіяні громадянину або юридичній особі внаслідок видання акта органу державної влади, іншого державного органу, що не відповідає законодавству, а також діями (бездіяльністю) посадових осіб цих органів, підлягають відшкодуванню Республікою Казахстан або відповідно адміністративно-територіальною одиницею.

У коментарі до цієї норми зазначається, що вона підтверджує законність такого засобу захисту права, як відшкодування збитків, завданих діями посадових осіб державних органів. Підставою пред'явлення позову слугує факт вчинення протиправної дії та причинний зв'язок між цими діями та збитками [2, 134].

Очевидно, що термін «збитки» в цій нормі використовується в тому буквальному значенні, яке передбачено в п. 4 ст. 9 ЦК РК, що охоплює як реальну шкоду, так і упущену вигоду. Це підтверджується, зокрема, ілюстрацією судового застосування норми п. 5 ст. 9 ЦК РК, яку наводять автори коментаря: «Рішенням СМЕС Північно-Казахстанської області від 5 березня 2004 р. №2–305/04 було задоволено з посиланням на п. 5 ст. 9 ЦК позов ТОВ «ТОО» від 5 березня 2004 р. №2–305/04 з посиланням на п. 5 ст. 9 ЦК. 5 ст. 9 ЦК позов ТОВ «А» до Акіма Північно-Казахстанської області про стягнення збитків у вигляді вартості недоотриманої пшениці від господарств Північно-Казахстанської області, заподіяних незаконними діями адміністрації, яка видала гарантійні зобов'язання з порушенням бюджетного законодавства».[2, 134]

Далі автори коментаря наводять приклади збитків, що підлягають компенсації у зв'язку з неправомірними діями (бездіяльністю) державних органів, серед яких зазначено як на суми реальної шкоди, так і, звісно ж, на суми упущеної вигоди: «Як приклади збитків від делікту держави можна навести: вартість майна, втраченого з вини державного органу,

суму ремонту пошкодженої речі, що була вилучена державним органом, неотриманий прибуток від використання незаконно заарештованого та вилученого майна, сума ремонту пошкодженої речі, що була вилучена державним органом, суму не отриманого прибутку від використання незаконно арештованого та вилученого майна.

Спеціальними підставами позадоговірної майнової відповідальності державних органів, встановленої в п. 5 ст. 9 ЦК РК, можуть, зокрема, виступати:

- делікти, тобто зобов'язання із заподіяння шкоди державними органами, порядок виконання яких регламентовано ст.ст. 922–923 ЦК РК;
- порушення конкурсних зобов'язань (ст.ст. 910–916 ЦК РК).

Далі будуть детально проаналізовані підстави настання відповідальності державного органу за порушення конкурсного зобов'язання і підстави відповідальності державного органу за заподіяння шкоди (умови виникнення деліктних зобов'язань за шкоду, заподіяну неправомірною поведінкою державних органів).

Порушення конкурсного зобов'язання. Конкурсне зобов'язання є цивільно-правовим зобов'язанням, що виникає з односторонньої дії, за якою ініціатор конкурсу на основі визначених ним предмета і вихідних умов конкурсу робить пропозицію взяти в ньому участь невизначеному або визначеному колу осіб та зобов'язується виплатити встановлену винагороду переможцю конкурсу та (або) укласти з ним договір, що відповідає змісту конкурсного зобов'язання. Так, відповідно до п. 5 ст. 915 ЦК РК встановлено, що з переможцем тендера його ініціатор укладає відповідний договір. У разі відмови ініціатора тендера укласти з переможцем відповідний договір, переможець тендера має право стягнути завдані йому збитки.

Як впливає з буквального змісту процитованої норми, організатор конкурсу, який порушив своє зобов'язання з укладення з переможцем відповідного договору, повинен компенсувати останньому всі заподіяні цим збитки, включно з упущеною вигодою.

Викладений висновок підтверджується казахстанською правовою доктриною. Так, за справедливим твердженням Б. В. Покровського, «Законодавство Казахстану про конкурсні зобов'язання передбачає і можливість стягнення збитків при порушенні зобов'язань. Так, наприклад, за п. 5 ст. 915 ЦК у разі відмови ініціатора тендеру укласти з переможцем

відповідний договір переможець тендеру вправі стягнути заподіяні йому збитки... У випадках, коли стягнення збитків не передбачено спеціальним законодавством про конкурсні зобов'язання, не виключено стягнення збитків за загальними нормами глави 20 ЦК щодо відповідальності за порушення зобов'язань». [3, 538]

Судова практика також свідчить про право переможця конкурсу стягувати з організатора упущену вигоду за правилами п. 5 ст. 915 ЦК РК. Наприклад, Постановою наглядової судової колегії в цивільних і адміністративних справах Верховного Суду РК від 12 квітня 2012 року № 3г-2383–12 встановлено, що судові інстанції нижчих інстанцій обґрунтовано стягнули з АТ «Центр транспортного сервісу» на користь ТОВ «RAML-Центр» упущену вигоду у вигляді втрати доходу внаслідок неможливості надавати третім особам послуги з надання під'їзних шляхів. Так, ТОВ «RAML-Центр» звернулося до суду, мотивувавши свої вимоги тим, що воно є переможцем відкритого тендеру з придбання 7 залізничних під'їзних колій. Однак відповідач несвоєчасно уклав з ним договори купівлі-продажу 4 колій. Так, згадані договори укладено 7 липня 2011 року, а фактично колії передано позивачу за актами приймання-передачі лише 1 серпня 2011 року. Таким чином, Товариство з дня проведення тендеру і до фактичного приймання колій, не могло надавати третім особам послуги з надання під'їзних колій і, відповідно, не отримало очікуваний дохід.

Таким чином, підставою для стягнення збитків (у т.ч. і упущеної вигоди), заподіяних переможцю конкурсу, є:

- протиправна відмова ініціатора тендеру укласти з переможцем відповідний договір. Тягар доведення протиправності поведінки відповідача, який ухилився від укладення договору, покладається на позивача;
- вина організатора тендера, яка відповідно до п. 6 ст. 9 ЦК РК передбачається, тобто не потребує доведення її позивачем;
- наявність у переможця конкурсу відповідних збитків як у формі витрат, які зроблені або мають бути зроблені особою, право якої порушено (реальної шкоди), так і у формі неотриманих доходів, які ця особа отримала б за звичайних умов обороту, якби її право не було порушене (упущеної вигоди). Тягар доведення факту заподіяння збитків та їх розміру покладається на позивача;
- причинно-наслідковий зв'язок між відмовою ініціатора конкурсу укласти з переможцем відповідний договір і понесеними переможцем

конкурсу збитками. Причинно-наслідковий зв'язок підлягає доведенню позивачем.

Заподіяння шкоди. Відповідно до п. 1 ст. 922 ЦК РК, шкода, заподіяна внаслідок видання державними органами актів, що не відповідають законодавчим актам, підлягає відшкодуванню на підставі рішення суду, незалежно від вини органів і посадових осіб, які видали акт. Шкоду відшкодовують за рахунок державної скарбниці. Представником скарбниці виступають фінансові органи або інші органи і громадяни за спеціальним дорученням.

М. К. Сулейменов справедливо зазначає, що саме по собі визнання недійсним незаконного акта державного органу, як і його скасування, не є мірою відповідальності. Таким заходом відповідальності буде саме компенсація особам, які постраждали від незаконного акта держоргану, заподіяних їм збитків: «Заходом відповідальності в цьому разі буде виступати відповідальність за шкоду, заподіяну державними органами внаслідок видання актів, що не відповідають законодавчим актам (п. 1 ст. 922 ЦК)... Коли державний орган виконує покладені на нього функції, він завжди виступає від імені держави. А держава не несе і не може нести відповідальність за помилково прийняті правові акти. Єдине, що вона поклала на себе законодавчо, – це нести відповідальність за несприятливі наслідки, що були заподіяні громадянам або юридичним особам прийняттям і визнанням незаконним правовим актом (ст. 922 ЦК)»[5].

Якщо підставою відповідальності держави (державного органу) є делікт, заподіяний виданням незаконного акта або незаконними діями (бездіяльністю) посадових осіб, то підставами відповідальності за заподіяння шкоди, за загальним правилом, мають бути:

- протиправність (оскільки акти і дії державних органів від самого початку передбачаються законними, то їхня протиправність доводиться тільки шляхом визнання їх незаконними за правилами тієї галузі права, нормами якої встановлюється їхнє правове регулювання);

- вина (відповідно до п. 2 ст. 917 ЦК той, хто заподіяв шкоду, звільняється від її відшкодування, якщо доведе, що шкоди завдано не з його вини, за винятком випадків, передбачених ЦК. Тобто закон встановлює як загальне правило винну відповідальність за заподіяння шкоди. Однак ст.ст. 922 і 923 ЦК встановлюють випадки безвинної відповідальності державних органів, а саме, за заподіяння шкоди внаслідок видання

державними органами незаконних актів (п. 1 ст. 922 ЦК) і заподіяння шкоди громадянину внаслідок незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу взяття під варту, домашнього арешту, підписки про невиїзд, незаконного накладення адміністративного стягнення у виді арешту чи виправних робіт, незаконного поміщення до психіатричного закладу (п. 1 ст. 922 ЦК), а також за заподіяння шкоди громадянину внаслідок незаконного утримання під вартою. У решті випадків заподіяння шкоди державними органами та їх посадовими особами відповідальність настає за загальними підставами, тобто за наявності вини. При цьому вину презюмують, і тягар доведення відсутності вини покладають на делінквента (державний орган, який заподіяв шкоду);

– причинний зв'язок (для покладення відповідальності за заподіяння шкоди державними органами та їх посадовими особами потерпілий має довести наявність причинного зв'язку між поведінкою заподіювача та шкодою).

– наявність збитків (без доведеного факту заподіяння шкоди, тобто применшення будь-яких майнових прав і благ, відповідальність не виникає. Поняття шкоди, що використовується в главі 47 Цивільного кодексу РК, у контексті норми п. 4 ст. 9 ЦК РК є тотожним поняттю збитків і охоплює як реальну шкоду, так і упушену вигоду. Тягар доведення факту заподіяння шкоди та її розміру покладається на позивача).

Правила доведення упушеної вигоди. Згідно з п. 4 ст. 9 ЦК РК, під упушеною вигодою розуміють неотримані доходи, які особа одержала б за звичайних умов обороту, якби її право не було порушено. У зв'язку з цим проф. Ю. Г. Басін зазначає, що під неотриманим доходом у контексті п. 4 ст. 9 ЦК розуміється чистий дохід, тобто підсумковий результат очікуваних грошових надходжень, і що під час визначення розміру збитків, що підлягають відшкодуванню, потерпілу сторону має бути поставлено в таке становище, в якому вона перебувала б, якби її право не було порушене.[1, 403–404]

Відповідно до п. 4 ст. 350 ЦК ПРК, під час визначення розміру упушеної вигоди враховуються заходи, яких вжив кредитор для її одержання, і зроблені з цією метою приготування. У науковій літературі з цивільного права зазначається: «Розмір упушеної вигоди повинен визначатися

на підставі об'єктивних критеріїв і з урахуванням усіх обставин конкретного правопорушення».[4, 420]

Слід враховувати, що упущена вигода, за своєю правовою природою, завжди має ймовірнісний характер, оскільки має на увазі потенційні, а не дійсні доходи, які особа очікувала, але не отримала у зв'язку з порушенням її права. У зв'язку з чим суди не повинні відмовляти у стягненні упущеної вигоди лише на тій підставі, що поданий стягувачем розрахунок ґрунтується на ймовірності очікуваного прибутку і (або) ймовірному його розмірі. Аж ніяк, суд має оцінити, чи дійсно можливим було отримання тієї вигоди, на яку претендує позивач з урахуванням усіх обставин, що заслуговують на увагу. Найбільш стандартним і поширеним доказом упущеної вигоди та її розміру, а також належних приготувань до її отримання є так звані «зірвані контракти» та неотриманий за ними чистий прибуток, які господарюючий суб'єкт не зміг виконати внаслідок порушення його прав.

Наприклад, «зірвані контракти» про державні закупівлі із заздалегідь визначеною сумою очікуваного кошторисного прибутку, яка не потребує додаткового доведення, виступатимуть належним доказом упущеної вигоди, якщо втрату прибутку учасником державних закупівель зумовлено неправомірними діями організатора тендеру, який безпідставно відмовив переможцю в укладенні відповідних договорів про державні закупівлі.

Так, в одному з типових і вельми поширених судових спорів, пов'язаних зі стягненням збитків з державних органів, суд, відмовляючи позивачу у стягненні упущеної вигоди, мотивував відмову тим, що «втрата можливості укладення договору про державні закупівлі не гарантує результату у вигляді повного виконання зобов'язань та отримання чистого доходу, оскільки не свідчить про настання наслідків у вигляді збитків позивача та має припущений характер». Подібна аргументація зводить нанівець саму правову норму про можливість стягнення упущеної вигоди, оскільки правова природа «упущеної вигоди» завжди полягає в тому, що в реальності вигоду не було отримано, але її можна було б одержати, а значить імовірнісний характер одержання упущеної вигоди закладений у саме її законодавче визначення, і не може слугувати підставою відмови у стягненні упущеної вигоди. Закон, що регулює це питання, відсилає тільки до «звичайних умов обороту». Ретельний конкурсний відбір переможця конкурсу передбачає наявність у пере-

можця всіх можливостей для виконання контракту саме за звичайних умов обороту. За цих умов у переможця відсутня опція не виконати контракт.

Висновки. Під час розгляду вимог про стягнення збитків, завданих неправомірними діями (бездіяльністю) державних органів, суди мають ґрунтуватися на визнанні рівності прав держави, адміністративно-територіальних одиниць та інших учасників цивільних відносин.

Збитки, завдані господарюючому суб'єкту внаслідок неправомірних дій державних органів, мають бути компенсовані в повному обсязі, що включає як реальну шкоду, так і упущену вигоду.

Визнання недійсним незаконного акта державного органу, як і його скасування, не є заходом майнової відповідальності. Таким заходом відповідальності буде саме компенсація особам, які постраждали від незаконного акта держоргану, завданих їм збитків у повному обсязі.

Якщо розмір пред'явленої до стягнення упущеної вигоди відповідає встановленим казахстанським правом критеріям її доведеності та є реальною, дійсною втратою позивачем свого прибутку, на який він обґрунтовано розраховував за звичайних умов обігу, але не одержав унаслідок неправомірної поведінки державних органів, то така упущена вигода підлягає безумовному стягненню.

Суди не повинні відмовляти у стягненні упущеної вигоди лише на тій підставі, що пред'явлені стягувачем вимоги упущеної вигоди базуються на ймовірності очікуваного прибутку. Правова природа упущеної вигоди завжди полягає в тому, що в реальності вигоду не було отримано, але її могло бути отримано, якби право позивача не було порушено. Це означає, що ймовірнісний характер одержання упущеної вигоди закладений у саме її законодавче визначення і не може бути підставою відмови в її стягненні.

Список використаних джерел:

1. Басин Ю. Г. Избранные труды по гражданскому праву. – Алматы. 2003 – С. 403, 404.
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть): Комментарий (постатейный). В трех книгах. Книга 1. Статьи 1–114. – Алматы, 2020.
3. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть). Комментарий. Отв. ред. М. К. Сулейменов, Ю. Г. Басин. – Алматы, 2000.

4. Гражданское право. Том 2. Вещное право. Обязательственное право: Учебник для вузов (академический курс) / Отв. ред. М. К. Сулейменов. – Алматы.
5. Сулейменов М. К. Норма гражданского права: от принятия до прекращения действия. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38583100&pos=6; - 106#pos=6; - 106

Никифорак В. М.,

*кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри приватного права
Чернівецького національного
університету
ім. Ю. Федьковича*

СТРАХУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АДВОКАТА

Страховання професійної відповідальності є досить молодим видом страховання в Україні. Поява цього виду страховання була обумовлена конкретними чинниками, серед яких найвагомішим є відсутність дієвого, законодавчо закріпленого механізму відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам суб'єктами професійної діяльності при наданні ними послуг. Зокрема, мова йде про юристів (адвокатів, нотаріусів), арбітражних керуючих, лікарів, аудиторів, ріелтерів, брокерів, експертів та оцінювачів, державних реєстраторів охоронців, архітекторів тощо, недостатня кваліфікація, помилки та упущення яких внаслідок необачності чи недбалості можуть спричинити шкоду клієнтові. На жаль, станом на сьогодні Закон України «Про страховання» від 18 листопада 2021 року серед класів страховання взагалі не передбачає страховання професійної відповідальності [1, Ст.4]. Єдиним нормативно врегульованим в Україні є страховання цивільно-правової (в нашому розумінні професійної) відповідальності приватного нотаріуса. Натомість страховання професійної відповідальності адвоката законодавцем повністю залишено без уваги. Така ситуація, на нашу думку, суперечить цілям та завданням євроінтеграційних процесів, до яких активно залучена Україна, оскільки у Європі страховання цивільно-правової (професійної)

відповідальності адвоката не те що є нормативно врегульованим, а взагалі здійснюється в обов'язковій формі (при цьому, ще в 2004 році мінімальна сума страхового покриття складала сто тисяч євро) [8]. Так, відповідно до результатів проведеного Радою адвокатів та юридичних товариств Європи опитування, ще станом на 2014 рік більшість європейських країни мали обов'язкове страхування професійної відповідальності адвоката, за винятком Греції, Латвії, Іспанії та Мальти [7]. Враховуючи вище викладені обставини та факти, актуальність теми дослідження не викликає сумнівів.

Аналізуючи ступінь наукової дослідженості теми відзначимо, що проблемі страхування професійної відповідальності загалом та страхуванню професійної відповідальності адвоката зокрема, на нашу думку, не було приділено достатньої уваги зі сторони вчених-юристів. Зокрема, окремим аспектам досліджуваної теми свої праці присвятили Ю. Заїкіна, С. Осадець, Л. Чекмарьова, В. Заборовський, В. Манзюк, К. Кармазіна, М. Фурсова та інші.

Перш ніж розпочати аналіз сутності досліджуваного нами виду страхування, вважаємо за доцільне зупинитися на такому дискусійному питанні як необхідність запровадження в Україні добровільного чи обов'язкового страхування професійної відповідальності адвоката. Значна частина науковців є прихильниками обов'язковості даного виду страхування, зазначаючи, що воно спрямоване на захист майнових інтересів не лише адвоката, але й його клієнта (клієнтів). Так, до прикладу, В. В. Заборовський переконаний, що введення обов'язкового страхування професійної відповідальності адвоката «створить необхідні гарантії платоспроможності для адвокатів в разі притягнення їх до цивільно-правової відповідальності за ненавмисне порушення угоди про надання юридичної допомоги, а також гарантії їх довірцелям, адже забезпечить можливість отримання страхового відшкодування при настанні страхового випадку, пов'язаного з порушенням з боку адвоката» [2, с.195].

Не слід забувати й про те, що навіть при обов'язковій формі досліджуваного виду страхування майнові інтереси адвокатів також виявляються належним чином захищені з боку страхової компанії, адже страхуючи потенційний ризик цивільно-правової відповідальності перед клієнтами, адвокат отримує від страховика гарантію повного чи часткового (в будь-якому разі в межах страхової суми, визначеної договором

страхування) відшкодування тих збитків, яких адвокат ненавмисно завдасть своїм клієнтам. Таким чином, завдяки наявності договору страхування, разі настання страхового випадку адвокат збереже своє фінансове становище.

Наразі в Україні адвокати на власний розсуд визначають потребу (а частіше – не знаходять такої потреби) в страхуванні своєї професійної відповідальності. Таким чином, «адвокат, що практикує в Україні, на тепер має право, але не зобов'язаний страхувати свою професійну відповідальність за заподіяну шкоду. Зазначена ситуація призводить до того, що страхові договори професійної відповідальності адвокатів укладаються в Україні на підставі загальних правил страхування, розроблених власне страховими компаніями без урахування особливостей адвокатської діяльності» [3, с.66]. Оскільки відповідальність адвокатів є значною, виникає загальна проблема страхування адвокатського ризику [4, с.27].

У своєму дисертаційному дослідженні на тему «Страхування професійної відповідальності адвоката» Л. Ю. Чекмарьова вказала, що «на теперішній час в Україні вже розпочалися нормотворчі процеси щодо розвитку страхування професійної відповідальності адвоката. Було розроблено Проект «Моделі страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні», в якому зазначається, що страхування професійної відповідальності покриває будь-яку діяльність у межах юридичної професії, враховуючи завдані клієнтові чи третій стороні грошові збитки адвокатом через помилку або недбалість при виконанні професійних обов'язків» [6, с.61].

Щоправда наведений автором Проект був розроблений ще у травні 2015 року і на жаль в подальшому не отримав свого розвитку, однак визнаємо, що його положення дійсно потребують нормативного закріплення, хоча із відповідними змінами із врахуванням реалій сьогодення. Так, до прикладу, у Проекті «Моделі страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні» зазначено, що «страхування професійної відповідальності покриває будь-яку діяльність у межах правничої професії, включаючи завдані клієнту чи третій стороні грошові збитки адвокатом через помилку або недбалість при виконанні професійних обов'язків. Страхування професійної відповідальності не покриває кримінальні дії, включаючи шахрайство, крадіжку та привласнення коштів» [5]. Разом з тим, вказаний проект містить пропо-

зиції щодо запровадження надзвичайно мізерних, як на нашу думку, лімітів страхового покриття, адже пропонується «мінімальне покриття страхування, яке спочатку має бути зовсім незначним (напр., 10 000 грн. за одну скаргу, 20 000 грн. загалом на рік) та збільшуватися кожного наступного року» [5].

Як наслідок наведеного в Україні маємо ситуацію, за якої кожен адвокат самостійно для себе вирішує питання про укладення договору страхування своєї цивільно-правової (професійної) відповідальності, що на практиці відбувається на жаль вкрай рідко. Тому, «незадоволений діями адвоката (а частіше – просто результатом у справі) вітчизняний клієнт, як правило, вимагає у адвоката повернення йому всієї чи частини суми вже сплаченого гонорару в позасудовому порядку. Якщо адвокат таку вимогу клієнта не виконує, у останнього є можливість ініціювати притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності» [3, с.68]. Однак така процедура жодним чином не вирішить майнових проблем клієнта, які в свою чергу могли б бути повноцінно вирішені при наявності поліса страхування професійної відповідальності адвоката.

Як висновок відзначимо, що Україна як правова та демократична держава очевидно потребує запровадження інституту страхування цивільно-правової (професійної) відповідальності адвокатів. Зрозуміло, що спочатку де повинно бути добровільне, але нормативно врегульоване страхування, проте з часом, до прикладу протягом п'яти років, повинно бути запроваджене обов'язкове страхування. Останнє в свою чергу безумовно сприятиме якісному розвитку адвокатської професії, а від цього напряму залежатиме й стан дотримання прав, свобод та законних інтересів їх клієнтів – фізичних та юридичних осіб.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про страхування» від 18.11.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>
2. Заборовський В. В. Страхування цивільно-правової відповідальності адвокатів в Україні: обов'язкове чи добровільне? Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2017. Серія Право. Випуск 43. Том 2. С.194–198.
3. Кармазіна К. Ю., Фурсова М. Ю. Страхування адвокатської діяльності в Україні: бути чи не бути? Правова держава. 2018. №3. С.65–72.

4. Обловацька Н. О. Страхування професійної відповідальності адвокатів України. Адвокат. 2010. № 9 (120). С.26–30.
5. Проект «Моделі страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні». 2015. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/news/post-relis/2015.05.18-roundtable-strahuvannya-project-resume.pdf>
6. Чекмарьова Л. Ю. Страхування професійної відповідальності адвоката. Дис. на здобуття наукового ступеня к.ю.н. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. 210 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/38e22562-cbde-49ab-9451-5fb89ab9ad1e/content>
7. IBA International Principles on Professional Indemnity Insurance for the Legal Profession Adopted on 3 November 2022 by the International Bar Association. URL: <https://www.ibanet.org/document?id=IBA-International-Principles-on-Professional-Indemnity-Insurance-for-the-Legal-Profession>
8. Minimum standards for European Lawyers' Professional Indemnity Insurance. Council of Bars and Law Societies of Europe. 2004. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/INSURANCE/INS_Conferences/INS_20040130_Paris_Facilitating_PII_for_European_Lawyers/EN_INS_20040130_minimum-standards.pdf

Отцевич Є. Ю.,
здобувач вищої освіти
ступеня доктора філософії
Інституту правотворчості та
науково-правових експертиз
Національної академії наук України

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРОЦЕНТІВ ТА ЗБИТКІВ ЯК ЗАХОДІВ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Порушення грошових зобов'язань тягне для боржника низку негативних правових наслідків у вигляді застосування різних заходів цивільно-правової відповідальності. Одним із таких правових наслідків є сплата процентів річних від простроченої суми, можливість стягнення яких передбачена положеннями ч. 2 ст. 625 ЦК України.

Питання правової природи процентів, що підлягають сплаті за порушення грошових зобов'язань за правилами ч. 2 ст. 625 ЦК України, у цивілістичній доктрині є досить дискусійним. Узагальнюючи різні погляди на правову природу таких процентів, Ю. В. Мица виділяє наступні чотири концепції, які сформувались у науці з цього питання:

- концепція неустойки, за якою проценти річних визнаються різновидом неустойки (пені);

- концепція збитків, згідно з якою проценти річних є формою відшкодування збитків як ціни кредиту коштів, які б кредитор міг отримати від продуктивного використання суми боргу у разі своєчасної її сплати боржником;

- концепція особливої міри відповідальності, за якою проценти річних не є ані збитками, ані неустойкою, а постають як специфічна форма цивільно-правової відповідальності, яка рівною мірою має на меті компенсацію втрат кредитора та покарання боржника;

- концепція плати за користування, згідно якої проценти за прострочення виконання грошового зобов'язання є платою за користування капіталом, через що не можуть кваліфікуватися ані як збитки, ані як неустойка (пеня), ані як міра відповідальності взагалі (проценти виконують компенсаційну функцію та є способом захисту суб'єктивного цивільного права кредитора безвідносно до відповідальності боржника) [1].

Аналіз актуальної судової практики дозволяє зробити висновок, що наразі в ній домінує саме третя концепція. У постановках Великої Палати Верховного Суду сформувалась стала позиція, за якою проценти річних визнаються особливою мірою відповідальності боржника (спеціальним заходом цивільно-правової відповідальності) за прострочення грошового зобов'язання, становлять спосіб захисту майнового права та інтересу, який полягає у відшкодуванні матеріальних втрат (збитків) кредитора від знецінення грошових коштів та отримання компенсації (плати) від боржника за користування утримуваними ним грошовими коштами, належними до сплати кредитором (постанови ВП ВС від 19.06.2019 у справі № 703/2718/16-ц, від 23.10.2019 у справі № 723/304/16-ц, від 04.05.2022 у справі № 761/28949/17 тощо).

Розуміння процентів річних за порушення грошових зобов'язань як спеціального заходу цивільно-правової відповідальності актуалізує питання їх співвідношення з такою більш традиційною формою цивіль-

но-правової відповідальності як відшкодування збитків. Вказане питання має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки на відміну від збитків і неустойки, співвідношення яких врегульоване чинним цивільним законодавством України (ст. 624 ЦК України), співвідношення збитків і процентів позбавлене будь-якої правової регламентації.

На думку О. П. Подцерковного, проценти, встановлені в ст. 625 ЦК України, аналогічні за природою упущеній вигоді (доходам, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено) (ч. 2 ст. 22 ЦК України), а тому їх слід розглядати як встановлений законом розмір збитків, що не підлягає доказуванню та має відшкодовуватися кредитором у випадку прострочення боржником грошового зобов'язання [2, с. 272].

Розуміючи проценти річних як складову іншої категорії більш об'ємного змісту (збитків), згаданий автор не виключає можливості відшкодування поряд з процентами додаткових збитків за прострочення виконання грошового зобов'язання у разі наявності доказів про їх більш значний розмір порівняно з тим, що визначений на підставі ч. 2 ст. 625 ЦК України, тобто за його логікою збитки мають стягуватися в частині, не покритій процентами [2, с. 274–275].

Подібний підхід до співвідношення процентів та збитків відстоює А. О. Згама, за твердженням якої законні проценти є специфічною формою збитків, яких зазнає кредитор через прострочення боржником виконання грошового зобов'язання будь-якого виду, незалежно від підстав виникнення, що сплачуються у розмірі 3% річних від простроченої суми (в т.ч. в іноземній валюті), якщо інший розмір не встановлений договором або законом [3, с. 151].

Протилежну позицію висловлює О. І. Шаповалова, за висновком якої проценти, що встановлені законом або договором на випадок порушення грошового зобов'язання, не можна вважати формою відшкодування збитків, оскільки, по-перше, збитками є втрати, яких особа зазнала у зв'язку з порушенням її цивільного права, тобто на момент укладення договору розмір цих збитків не відомий (ст. 22 ЦК); по-друге, кредитор повинен доказати розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання (ч. 2 ст. 623 ЦК) [4, с. 193].

О. І. Шаповалова схиляється до думки, що стягнення процентів має самостійне місце серед інших мір цивільно-правової відповідальності

(є специфічною мірою цивільно-правової відповідальності, що обумовлюється специфікою грошових коштів), однак виключає при цьому можливість одночасного стягнення процентів і відшкодування збитків за одне й те саме порушення грошового зобов'язання, оскільки вони відносяться до одного виду відповідальності (цивільно-правової) [4, 192–193].

Вбачається, що проценти за прострочення виконання грошових зобов'язань та збитки є окремими заходами цивільно-правової відповідальності, які не можна ототожнювати, виходячи з наступного:

- для стягнення процентів не мають значення причина невиконання боржником грошового зобов'язання (вина боржника) та реальність існування у кредитора майнових втрат (неотриманих доходів) через таке невиконання, тоді як для стягнення збитків обов'язковому встановленню підлягає причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою боржника та виникненням конкретних втрат у кредитора;

- розмір процентів є завжди заздалегідь визначеним або законом, або договором та не підлягає доведенню кредитором, тоді як розмір збитків є величиною невизначеною, невідомою на момент правопорушення ні боржнику, ні кредитору та має бути належним чином доведений та розрахований кредитором після правопорушення (ч. 2 ст. 623 ЦК України);

- проценти покликані компенсувати кредитору лише мінімальні втрати, викликані неможливістю використання капіталу, тоді як збитки за загальним правилом відшкодовуються у повному обсязі (ч. 3 ст. 22 ЦК України);

- у нормах ЦК України «проценти» і «збитки» застосовуються одночасно як самостійні поняття (наприклад, у ч. 2 ст. 554 та ч. 2 ст. 589 ЦК України).

На розмежування процентів та збитків як різних форм відповідальності за прострочення грошових зобов'язань, які можуть застосовуватись одночасно, вказують також положення актів міжнародно-правового характеру: п. 3 ст. 7.4.9. «Проценти на несплачену суму грошей», ст. 7.4.10. «Проценти на збитки» Принципів міжнародних комерційних договорів (Принципи УНІДРУА) [5], п. 2 ст. III.-3:708 «Прострочення сплати грошової суми» Принципів, визначень та модельних правил Європейського приватного права (Draft Common Frame of Reference) [6], п. 2 ст. 9:508

«Прострочення сплати грошової суми» Принципів Європейського договірного права (Principles of European Contract Law) [7].

Отже, сукупність властивостей, які відрізняють зміст такого правового явища як проценти від змісту іншого подібного явища такого як збитки, дозволяють виснувати, що проценти за порушення грошового зобов'язання є самостійною мірою цивільно-правової відповідальності, яка застосовується до боржника незалежно від інших заходів цивільно-правової відповідальності, у тому числі відшкодування збитків. Самостійність цієї міри відповідальності обумовлюється специфікою предмета грошового зобов'язання та особливостями застосування умов цієї відповідальності, визначених цивільним законодавством.

Список використаних джерел:

1. Науковий висновок Ю. В. Мици в аспекті обставин справи №910/383/22, що перебуває на розгляді Великої Палати Верховного Суду. URL: https://www.supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/nauk_visn/Nauk_visn_1_910_4518_16_2.pdf (дата звернення: 30.01.2025).
2. Подцерковний О. П. Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії і практики. Видання перше. Київ : «Юстініан», 2006. 424 с.
3. Згама А. О. Законні проценти та інфляційні втрати у сфері господарювання: практика застосування ст. 625 Цивільного кодексу України. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. №2. С. 148–151. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2020/40.pdf (дата звернення: 30.01.2025).
4. Шаповалова О. І. Проценти у грошових зобов'язаннях (цивілістичні аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2005. 212 с.
5. Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА 2010. URL: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2010-Ukrainian-bl.pdf> (дата звернення: 30.01.2025).
6. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR): Articles and Comments. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/EUROPEAN_PRIVATE_LAW/EN_EPL_20100107_Principles_definitions_and_model_rules_of_European_private_law_-_Draft_Common_Frame_of_Reference_DCFR_.pdf (Accessed 30 January 2025).

7. Principles of European Contract Law – PECL. URL: https://www.trans-lex.org/400200/_/pecl/#head_244 (Accessed 30 January 2025).

Науковий керівник: Красицька Л. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу науково-правових експертиз Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України.

Pazos R.

*Senior Lecturer (Profesor Propio Adjunto)
Comillas Pontifical University,
Madrid^{1*}*

THE EVOLUTION OF THE NOTION OF “PRODUCT” IN EU PRODUCT LIABILITY LAW

Directive 85/374/EEC was a landmark text for product liability law in the European Union. Among other things, it affirmed the liability of producers for damage caused by a defect in their products (Art. 1), a definition of «product» was supplied (Art. 2), and the criterion to trigger liability was the fact that a damage could be causally linked with a product that did not provide the safety which a person is entitled to expect (Art. 6). However, the socio-economic environment, legislation on safety, or technology itself, have all of them evolved since 1985. Thus, there was a general consensus that EU product liability law should be adapted to address the trend from (tangible) goods to digital assets. In October 2024, Directive 2024/2853 was approved, repealing the ancient one with effect from 9 December 2026 – although the latter will apply to products placed on the market or put into service before that date (Art. 21 of Directive 2024/2853). How exactly the notion of «product» has evolved and been defined in Directive 2024/2853? An exhaustive analysis

---

¹ ORCID ID: 0000-0003-0547-5788. Email: rpazos@comillas.edu. This article is written within the research project «La protección del consumidor en la era digital» [Consumer protection in the digital age] (PID2021-122985NB-I00), funded by MICIU/AEI/10.13039/501100011033 and European Regional Development Fund (ERDF). The principal investigators are Nieves Fenoy Picón and Máximo Juan Pérez García (Universidad Autónoma de Madrid).

cannot be made in just a few pages. Consequently, this contribution must remain humble in its purpose and will try to outline only basic insights on the matter.

Article 2 of Directive 85/374/EEC defined product as «all movables...». This posed no big problems while most products were tangible and the economy was predominantly industrial [8, p. 15]. Then, the emergence of digital assets made lawyers wonder whether intangible goods and software were contained. The problem had different degrees of difficulty. The solution seemed easy when software was integrated into a tangible item that could not work without it – or could only in part, because in this case the software could be regarded as a component of the product, the Directive being applicable for sure. It was however trickier when software was merely «materialized» in a tangible medium. Lastly, the application of Directive 85/374/EEC was excluded when software was supplied without any physical form [2, p. 47].

Whereas Directive 85/374/EEC made no reference to materiality as a characteristic of products in the legal sense, most of the European scholars agreed the text was conceived for such interpretation [4, pp. 445–446; 2, pp. 32, 41]. The Belgian legislature even transposed the Directive into national law expressly defining products as «tangible» goods, and nowadays Article 6.42 of the Belgian Civil code states the same. On the contrary, in the case of Spain the Consumer Act refers simply to «movables», and the prevailing view among Spanish scholars maintained the application of the rules to intangible assets – including computer software and defective information when they were contained in a material medium [6, pp. 417–418]. Still, that was not a unanimous position. Although the reading of the relevant provision could support a broad understanding, the regime hardly fits with non-tangible assets [7, pp. 1933–1934].

Information is not a product in the sense of the Directive. In 2021, the CJEU held in *KRONE – Verlag* that «inaccurate health advice which is published in a printed newspaper and concerns the use of another physical item falls outside the scope of Directive 85/374» [5, para. 39]. Such an interpretation was not shared by everyone, and before the judgment there had already been voices advocating for a different solution for consumer protection reasons, at least when information materialized in a tangible medium [e.g., 2, pp. 48–49].

Directive 85/374/EEC does not require products to be industrially produced. Recital 3 seemed to establish that condition, but the case-law of the Court of Justice tacitly denied it. In *Veedefald*, the Advocate General supported the inapplicability of EU law in a case related to a perfusion fluid used in a hospital on a kidney. His opinion was based on, *inter alia*, the fact that the base fluid prepared was a «single preparation which is specially made up each time it is required for use in a transplant operation», and therefore not industrially produced. However, the Court did not follow his opinion and answered the questions for a preliminary ruling [9].

With the latest developments going beyond mere digitalization to the proliferation of AI-systems, EU product liability rules had to broaden the scope of the notion of product. For instance, the European Law Institute (ELI) «Draft of a Revised Product Liability Directive» divided their proposed definition to encompass 1) any tangible movable item, with or without a digital element, whether incorporated into or coupled with another movable or immovable item or not; and 2) any digital product (Art. 3(1)). Furthermore, digital product was defined by reference to Directive 2019/770 (Art. 3(2) of the Draft), thus covering digital content and digital services – yet, excluding those which are not subjected to Directive 2019/770 pursuant to its Article 3(5) [1, p. 12].

Directive 2024/2853 adapts the notion of product to a digital economy through an updated definition contained in Article 4(1). It now means «all movables, even if integrated into, or inter-connected with, another movable or an immovable; it includes electricity, digital manufacturing files, raw materials and software.» Recital 13 affirms that software is included «irrespective of the mode of its supply or usage», formulation that will probably be used to solve doubts such as whether other digital content, distinct from, but functionally equivalent to software falls within as well [8, p. 16].

Discussions on the Proposal for a new EU product liability directive expressed some concerns about its interplay with the AI Act (Regulation 2024/1689). Basically, because in the initial Proposal for an AI Act, artificial intelligence system was defined as a «software» developed by way of certain techniques and approaches (Art. 3(1)), whereas the approved text defined it making no use of the term software – it is a «machine-based system...» (Art. 3(1)). When Directive 2024/2853 explicitly refers to software, does it encompass AI? Analysing this problem with regard to the Proposal for a new EU product liability Directive, it was suggested that the change in the

AI Act should be deemed formal and not substantive. It would have been made to capture that an AI-system is not «exhausted» in a software, in the sense that it needs to interact with its environment. AI-systems would therefore be subjected to EU product liability rules [3, pp. 57, 69–70]. This conclusion seems implicitly confirmed by Recital 13 of Directive 2024/2853: «Products in the digital age can be tangible or intangible. Software, such as operating systems, firmware, computer programs, applications or AI systems...».

Still, the expansion of the studied notion is not without limits.

Free and open-source software developed or supplied outside the course of a commercial activity will not trigger EU law product liability. The legal argument is that, in such a case, the software would not be placed or made available on the market. From a policy perspective, the intention is not to hamper research and innovation (Recital 14 of Directive 2024/2853). The legislature clarifies that the preconditions not to apply the new Directive are not fulfilled when software is supplied in exchange of a counter-performance, be it a price or personal data. Yet, a counter-performance cannot be said to exist if personal data are used exclusively for improving the security, compatibility or interoperability (Recital 14). The Directive «re-applies» when a manufacturer integrates free and open-source software into a product in the course of a commercial activity. However, in this situation liability would be triggered only with respect to that manufacturer, and not the one of the software itself (Recital 15).

Information remains not a product. Directive 2024/2853 affirms its exclusion, illustrating it with the content of digital files or the source code of software (Recital 13). Digital files should not be confused with «digital manufacturing files» because product liability rules do apply to the latter, provided that they are developed or supplied in the course of a commercial activity (Recital 16). They are defined as «a digital version of, or digital template for, a movable which contains the functional information necessary to produce a tangible item by enabling the automated control of machinery or tools» (Art. 4(2)).

The applicability of Directive 2024/2853 does not require products to be industrially produced, the *Veedfald* case-law is valid under the new rules. The relevant parameter is whether the product has been placed on the market or put into service «in the course of a commercial activity.» Furthermore, EU rules apply even if the product is supplied free of charge insofar as the supply has an economic or business character (Recital 16).

Lastly, services are usually not products in the sense of Directive 2024/2853. Nevertheless, Recital 17 warns that some digital services play a crucial role in certain products which cannot fully perform their functions without them. Considering that safety is determined by such digital services, they must be treated as components of the product insofar as they are within the control of the manufacturer of the latter. Unsurprisingly, the importance of the notion of control made it convenient to define it in the text, something done in Article 4(5). Control exists when manufacturers authorise or consent a third party to integrate, inter-connect, or supply a component, or modify the product. It is also exercised when manufacturers have the ability to supply software updates or upgrades, irrespective of whether they do it themselves or via a third party.

Length constraints prevent us from making a complete analysis of the evolution of the notion of «product», but the previous pages have provided a panorama view of the fundamental issues that frame it. The concept has been substantially broadened in Directive 2024/2853, thus re-shaping the doubts that existed about the scope of the ancient text. Litigation will move from the inclusion of software materialized in a tangible medium – now covered by EU rules – to other aspects. For instance, whether a digital content is included in the notion of «software», a given software «free», or the activity of supplying a product of «commercial» nature.

References:

1. ELI (European Law Institute) (2022). ELI Draft of a Revised Product Liability Directive. Available at https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/ELI_Draft_of_a_Revised_Product_Liability_Directive.pdf.
2. Fairgrieve, D., et al. (2016). Product Liability Directive. In P. Machnikowski (ed.), *European Product Liability: An Analysis of the State of the Art in the Era of New Technologies* (pp. 17–108) Intersentia.
3. Herbosa Martínez, I. (2024). Encaje de los sistemas de IA en la definición de producto en la legislación de productos defectuosos. Análisis de la legislación vigente con la vista puesta en la Propuesta de Directiva del Parlamento europeo y del Consejo de 28 de septiembre de 2022 (COM/2022/495). In *Dret: Revista para el Análisis del Derecho*, 3, pp. 52–98. DOI: 10.31009/InDret.2024.i3.02.

4. Howells, G., Borghetti, J.-S. (2010). Product Liability. In H.-W. Micklitz, et al. (eds.), Cases, Materials and Text on Consumer Law (pp. 439–498) Hart Publishing.
5. KRONE – Verlag, CJEU, 10 June 2021, C 65/20, ECLI:EU:C:2021:471.
6. Martín-Casals, M., Solé-Feliu, J. (2016). Product Liability in Spain. In P. Machnikowski (ed.), European Product Liability: An Analysis of the State of the Art in the Era of New Technologies (pp. 407–457) Intersentia.
7. Parra Lucán, M.ª Á. (2015). Comentario al artículo 136. In R. Bercovitz Rodríguez-Cano (coord.), Comentario del Texto Refundido de la Ley General para la Defensa de los Consumidores y Usuarios y otras leyes complementarias (Real Decreto Legislativo 1/2007) (pp. 1932–1965) 2nd ed., Thomson-Reuters Aranzadi.
8. Rodríguez de las Heras Ballell, T. (2025). Mapping Generative AI rules and liability scenarios in the AI Act, and in the proposed EU liability rules for AI liability. Cambridge Forum on AI: Law and Governance, 1, (e5) 1–23. DOI: 10.1017/cfl.2024.8.
9. Veedfald, CJEC, 10 May 2001, C-203/99, ECLI:EU:C:2001:258.

Пак О. В.,
аспірант
кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту № 5
Харківського національного
університету
внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ПРО «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОН-ЛАЙН ТРЕНУВАНЬ»

Застосування інформаційно-комунікаційних технологій, базовою складовою яких є інтернет-технології, може створити умови для задоволення потреб громадян у сфері проведення онлайн тренувань, шляхом забезпечення високих стандартів обслуговування, високого ступеня доступності, а також високої якості обслуговування.

Договір про надання послуг щодо он-лайн тренувань, спрямований на задоволення потреби замовника, є непойменованим договором у ци-

вільному праві та належить до групи договорів про надання послуг. Відповідно, загальні положення Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. про відповідальність за договором про надання послуг можуть бути застосовані й до договору про надання при проведенні он-лайн тренувань

При цьому необхідно зазначити, що стаття 906 ЦК України визначає лише відповідальність виконавця за порушення договору про надання послуг, про відповідальність замовника взагалі не йдеться. Натепер в Україні відбувається процес модернізації цивільного законодавства (рекодифікації), тому дослідження підстав, форм цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань, що впливають із договорів про надання при проведенні он-лайн тренувань.

Договір про надання он-лайн тренувань є непойменованим договором, за договором про надання послуг он-лайн тренувань одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника – користувача он-лайн тренувань), результати яких не охороняються як об'єкти права інтелектуальної власності, мають певний корисний ефект немайнового характеру для замовника [1].

Розглядаючи відповідальність за порушення договору про надання он-лайн послуг, насамперед постає питання про підстави такої відповідальності. Питання про підстави цивільно-правової відповідальності в доктрині приватного права є дискусійним, не визначено воно чітко й законодавцем. Н. Кузнєцова зазначає, що вчення про склад цивільного правопорушення як підстави цивільно-правової відповідальності набуло практично хрестоматійного характеру та увійшло у всі підручники з цивільного права [2].

Також у юридичній літературі наголошується, що в сучасних умовах склад правопорушення перестає бути не тільки єдиною, але й навіть загальною підставою відповідальності, перемішуючись на роль лише однієї з таких підстав. Тому в загальних положеннях ЦК доцільно закріпити диференційований підхід до підстав цивільно-правової відповідальності з тим, щоб відповідальність пов'язувалася не тільки і не стільки зі складом цивільного правопорушення, але й з іншими обставинами, передбаченими договором або законом [3].

Стаття 614 ЦК України має назву «Вина як підстава відповідальності за порушення зобов'язання». Відповідно до частин 1–2 ст. 614

ЦК України особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання.

Отже, за ЦК України презюмується вина особи, яка порушила зобов'язання з договору про надання он-лайн послуг. Особа, яка порушила зобов'язання з договору про надання послуг онлайн тренувань без вини, може бути притягнута до відповідальності тільки в тому разі, якщо це передбачено договором про надання інформаційних послуг. Загальною підставою відповідальності за порушення договору про надання послуг онлайн тренувань є невиконання або неналежне виконання зобов'язання, що впливає з договору про надання інформаційних послуг.

Будь-які інші підстави відповідальності за порушення договору про надання інформаційних послуг можуть бути встановлені цим договором. Відповідно до ст. 611 ЦК України в разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; 2) зміна умов зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків та моральної шкоди.

Інститут цивільно-правової відповідальності спрямований на реалізацію компенсаційної функції цивільного права, при цьому й сама цивільно-правова відповідальність виконує компенсаційну функцію. Форма цивільно-правової відповідальності розглядається правниками як засіб вираження додаткових майнових обтяжень, що покладаються на правопорушника [4]. При цьому зауважується, що за домовленістю сторін у договорі може встановлюватися відповідальність за дії або бездіяльність, які у чинному законодавстві правопорушеннями не вважаються, або передбачатися інша форма відповідальності, ніж та, що закріплена у законі за певне правопорушення [5].

Я. Шевченко зазначала, що універсальною мірою майнової відповідальності в цивільному праві є стягнення збитків, хоча, безсумнівно, є й інші санкції, які також слугують виразу відповідальності як правового інституту. Серед них можна назвати відшкодування шкоди в натурі (на-

дання речі того ж роду і якості, виправлення пошкодженої речі), неустойку, пеню, штраф, стягнення майна у дохід держави та інші [5].

Стаття 624 ЦК України передбачає: якщо за порушення зобов'язання встановлено неустойку, то вона підлягає стягненню у повному розмірі, незалежно від відшкодування збитків. Договором може бути встановлено обов'язок відшкодувати збитки лише в тій частині, в якій вони не покриті неустойкою. Договором може бути встановлено стягнення неустойки без права на відшкодування збитків або можливість за вибором кредитора стягнення неустойки чи відшкодування збитків. За порушення договору про надання інформаційних послуг може бути стягнуто неустойку, якщо це безпосередньо передбачено договором.

Таким чином, праввідношення, в якому замовник зобов'язаний оплатити надану послугу в грошах, а виконавець має право вимагати від замовника відповідної оплати, тобто в якому передбачається передача грошей як предмета договору або сплата їх як ціни договору, є грошовим зобов'язанням. Саме до таких грошових зобов'язань належить укладений договір про надання послуг, оскільки він установлює ціну договору.

Отже, до замовника – користувача послугами онлайн тренувань, який не виконав чи неналежно виконав свої обов'язки за договором про надання послуг, можуть бути застосовані положення ст. 625 ЦК України, що встановлюють відповідальність за порушення грошового зобов'язання.

Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 611 ЦК України, в разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема відшкодування збитків та моральної шкоди. Відповідно, можна зробити висновок, що відшкодування моральної шкоди однією зі сторін у разі порушення договору про надання інформаційних послуг можливе лише у випадку, якщо це передбачено безпосередньо договором про надання інформаційних послуг [6].

Висновок: підставою відповідальності за порушення договору про надання інформаційних послуг є невиконання або неналежне виконання зобов'язання з договору про надання інформаційних послуг.

Список використаної літератури:

1. Карнаух Б. П. Вина як умова цивільно-правової відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 21 с., с. 73.

2. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 3: Доктрина приватного права України / Н. С. Кузнецова, Є. О. Харитонов, Р. А. Майданик та ін. ; за заг. ред. Н. С. Кузнецової. Харків : Право, 2013. 760 с, с. 345.
3. Цивільний і Господарський кодекси: 2004–2014 рр. : монографія / І. В. Спасибо-Фатєєва, В. І. Крат, Ю. В. Мица та ін. ; за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Право., 2014. 204 с, с. 169.
4. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 2. 816 с, с. 370.
5. Цивільне право: підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 2. 816 с, с. 367–368.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. №435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/>

Науковий керівник: – к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту №5 Харківського національного університету внутрішніх справ Горбенко Аріна Сергіївна

Печений О. П.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

ПРОБЛЕМАТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СПАДКОВОМУ ПРАВІ

Погляд на відповідальність у сфері спадкових правовідносин можливий в різних аспектах, на різних рівнях: як відповідальність у формі усунення від права на спадкування, у форматі виконання зобов'язань спадкодавця перед кредиторами, відповідальність за невиконання заповіту та заповідальних розпоряджень. Безумовно, цими випадками відповідальність у спадковому праві не вичерпується.

Слід зазначити, що на відповідальності у спадковому праві відображаються проблеми, стан регулювання, практичне застосування відповідальності в цивільному праві, але з урахуванням специфічних рис спадкових правовідносин.

Першим рівнем відповідальності слід визнати протиправні посягання на свободу заповіту, життя та здоров'я заповідача, особисті немайнові права спадкодавця або ж інших осіб, що спричиняє усунення від права на спадкування.

Конструкція усунення від права на спадкування законодавчо закріплена у ст. 1224 ЦК України, яка містить підстави та окремі наслідки такого усунення. При цьому ця стаття розміщена серед загальних норм про спадкування, що свідчить про її універсальний характер і поширення на всі види спадкування. Про це йдеться і в самому тексті статті, яка визначає правила про недостойних спадкоємців, тобто осіб, які за певних умов позбавляються права на спадкування, втрачають статус спадкоємців. Інакше кажучи, за положеннями аналізованої статті негідні спадкоємці – взагалі не спадкоємці. В теорії спадкового права питання про законодавче закріплення цієї конструкції і введення правил про недостойних спадкоємців постало у період кодифікації цивільного законодавства у 20-ті р. р. минулого століття. Очевидно, це пов'язувалося з тим, що в умовах нової економічної політики, допущення підприємницької діяльності і у певних мірах приватної власності, ступінь правової охорони спадщини і свобода волі спадкодавця повинні бути підвищені. Відповідно, основа інституту усунення від права на спадкування сформувалася саме у період першої кодифікації цивільного законодавства.

Слід звернути увагу, що конструкція ст. 1224 ЦК передбачає усунення від права на спадкування, тобто позбавлення юридичної можливості бути спадкоємцем. Хоча особа може бути усунена від права на спадкування незалежно від етапу динаміки спадкового правовідношення, навіть після видачі особі свідоцтва про право на спадщину, але у будь-якому разі не раніше настання відкриття спадщини, оскільки виникнення права на спадкування пов'язується перш за все із моментом відкриття спадщини. Порівняно із попередніми кодифікаціями цивільного законодавства, чинний ЦК зберіг поділ негідних спадкоємців як на таких, що усуваються від спадкування і за законом, і за заповітом, так і на таких,

що позбавляються права на спадкування лише за законом, істотно розширивши при цьому суб'єктивний склад негідних спадкоємців.

Ст. 1224 ЦК визначає шість випадків усунення від права спадкування, перелік цих випадків є вичерпним і не може бути розширений в результаті тлумачення. Аналіз цих випадків свідчить, що відповідальність може наступати як за протиправні, так і за аморальні вчинки, як у формі дій, так і бездіяльності спадкоємців. Суб'єктивні підстави відповідальності у формі умислу визначені лише стосовно посягання на життя спадкодавця (ч. 1 ст. 1224 ЦК), щодо інших підстав законодавець суб'єктивних підстав відповідальності прямо не зазначає, що дозволяє виходити із широко розуміння таких підстав.

З усуненням від спадкування межують випадки позбавлення права на спадкування у заповіті (ч. 2 ст. 1235 ЦК), зменшення частки у спадщині (наприклад, ст. 1241 ЦК), закликання інших осіб до спадкування (ч. 2 ст. 1259 ЦК), але за підставами та наслідками до них не прирівнюються. Звертаємо увагу, що останні випадки повного чи часткового вбуття із спадкових правовідносин не завжди є відповідальністю.

Позбавлення права розглядається як цивільно-правова санкція, із віднесенням її до цивільно-правової відповідальності відповідного виду. При цьому до позбавлення права на спадкування як виду і форми цивільно-правової відповідальності застосовуються відповідні правила про відповідальність у цивільному праві.

У такій площині усунення від права на спадкування виглядає реалізацією таких загальних засад цивільного законодавства, як справедливість, добросовісність та розумність. Втім до них слід додати і пропорційність, встановлення балансу між характером, формою порушення і застосуванням такої санкції як усунення від права на спадкування.

Підхід розглядати застосування ст. 1224 ЦК крізь призму відповідальності у цивільному праві в цілому проглядається у практиці Верховного Суду. Так, Огляд судової практики КЦС ВС за січень – квітень 2022 року містить посилання на постанову КЦС ВС від 01.02.2022, у якій зроблено висновок, що відповідно до ч. 5 ст. 1224 ЦК України суд має встановити сукупність таких обставин: ухилення особи від надання спадкодавцеві допомоги при можливості її надання; перебування спадкодавця в безпорадному стані; потреба спадкодавця в допомозі саме цієї особи. Лише при одночасному настанні наведених обставин та їх доведеності в сукупності спадкоємець може бути усунений від спадкування.

Такий висновок ВС схожий на висновки про застосування цивільно-правової відповідальності, зокрема про відшкодування шкоди.

Іншим аспектом відповідальності у спадковому праві слід визнати залучення спадкоємців до виконання боргових зобов'язань спадкодавця перед кредиторами. Борг розглядається як невиконаний за життя обов'язок майнового характеру, що виник у спадкодавця як із зобов'язальних, так і інших правовідносин (аліментних, речових, корпоративних або ж податкових). Стосовно останніх слід відмітити, що аналіз ст. 99 Податкового кодексу України свідчить про можливість переходу до спадкоємців грошових зобов'язань (грошових коштів, які спадкодавець мав сплатити як податкове зобов'язання, штрафну (фінансову) санкцію). У цій площині відповідальність спадкоємців є широким поняттям, який охоплює як виконання спадкоємцями майнових обов'язків спадкодавця за рахунок спадкового майна, так і відповідальність за невиконання.

Взагалі, більш погляд на конструкцію усунення від права на спадкування, інші фрагменти відповідальності у спадковому праві дозволяє ставити питання про спадково-правову відповідальність як вид цивільно-правової відповідальності, з огляду на її особливості, істотну питому вагу соціальних, моральних та взагалі немайнових чинників.

Піддубна В. Ф.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правової
політики,
права інтелектуальної власності
та інновацій
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Учасниками цивільних відносин можуть бути фізичні і юридичні особи. В Цивільному кодексі України закріплена класифікація юридич-

них осіб на види: юридичні особи приватного права і юридичні особи публічного права. Питання правової природи, видів, правового режиму майна, цивільно-правової відповідальності юридичної особи публічного права в доктрині є дискусійними. Правові проблеми цивільно-правової відповідальності юридичних осіб досліджувалися в доктрині права в наукових працях: Спасибо-Фатєєвої І. В., Борисової В. І., Майданика Р. А., Сабодаша Б. Р., Первомайського О. О., Блашук Т. В., Кравчук О., Гнат Н., Примака В. і інших. Разом з тим, правові проблеми цивільно-правової відповідальності юридичних осіб публічного права є недостатньо дослідженими.

В доктрині цивільного права вказують на таку ознаку юридичної особи публічного права, як покладення відповідальності на суб'єктів публічного права за діяльність створених ним юридичних осіб публічного права. На думку Кучеренко І. М. це стосується як деліктної відповідальності за здійснення юридичними особами публічного права публічних функцій. В такій же мірі це стосується і субсидіарної відповідальності суб'єктів публічного права, зокрема, за борги юридичних осіб публічного права. Вказана ситуація унеможлиблює визнання цих юридичних осіб банкрутами, враховуючи необхідність реалізації ними публічних функцій [1, с. 13–14]. На нашу думку, навряд чи можна ознаку відповідальності юридичних осіб публічного права вважати однією з основних, оскільки юридична особа публічного права повинна самостійно нести відповідальність за своїми зобов'язаннями як юридична особа. В ст. 96 ЦК України закріплено загальне правило про те, що юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями. Юридична особа відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном. Держава відповідає за своїми зобов'язаннями своїм майном, крім майна, на яке відповідно до закону не може бути звернено стягнення (ст. 174 ЦК України). Юридичні особи, створені державою, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами, не відповідають за зобов'язаннями відповідно держави, Автономної Республіки Крим, територіальних громад (ч. 2 ст. 176 ЦК України). Ознака відповідальності юридичних осіб публічного права тісно пов'язана з майнової відокремленістю вказаних суб'єктів. Відповідно до ст. 329 ЦК України: юридична особа публічного права набуває право власності на майно, передане їй у власність, та на майно, набуте нею у власність на підставах, не заборонених законом. Як вказується в літера-

турі щодо тлумачення норми вказаної статті, то в законодавстві України існує колізія. На рівні ЦК України за юридичними особами публічного права закріплюється право мати майно на праві власності. Разом з тим, в інших нормативних актах, які регулюють питання правового режиму не визнають за останніми такого речового права. Так, речовими правами вказаних суб'єктів є право господарського відання та право оперативного управління (п. 5 ст. 22 та п. 1 ст. 24 Господарського Кодексу України). Згідно з листом Вишого Арбітражного суду України від 27.06.2001 р. №01–2.2/165 «Щодо відповідальності юридичних осіб, за якими майно закріплено на праві оперативного управління» вказується про те, що законодавчого визначення потребують правові форми участі держави і адміністративно-територіальних утворень у відносинах щодо відповідальності за зобов'язаннями створених ними установ і казенних підприємств та по відшкодуванню відповідно до закону шкоди, завданої юридичними та фізичними особам незаконними діями державних органів [2]. Встановивши обмежену відповідальність державних установ та казенних підприємств за своїми зобов'язаннями і поклавши додаткову відповідальність на публічних власників майна, закріпленого за такими юридичними особами, законодавець так і не визначив правовий механізм реалізації такої відповідальності. Так, на сьогодні відповідальність юридичних осіб публічного права обмежується закріпленням на рівні окремих законодавчих актів, наприклад в Законі України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», Господарському Кодексі України. Так, згідно зі ст. 5 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» військова частина як суб'єкт господарської діяльності за своїми зобов'язаннями відповідає коштами, що надходять на її рахунок по відповідних статтях кошторису, а в разі їх недостатності відповідальності за зобов'язаннями військової частини несе Міністерство оборони України [3]. Так, Верховний суд України розглянув касаційну скаргу дочірнього підприємства «Луганський облавтодор» ВАТ «ДАК Автомобільні дороги України» до Міністерства оборони України, військової частини щодо відшкодування шкоди. З матеріалів справи відомо про те, що в 2015 році на польових складах озброєння ЗСУ сталася пожежа з подальшою детонацією та вибухом боеприпасів було пошкоджено майно підприємства, яке звернулося з позовом до Міністерства оборони України і військової частини щодо відшкодування шкоди, завданої вибухом боеприпасів. Суд

першої інстанції в своєму рішенні визнав володільцем боєприпасів Міністерство Оборони України і стягнув з останнього на користь позивача заподіяну шкоду і відмовив у задоволенні позову до військової частини враховуючи відсутність доказів перебування боєприпасів в володінні військової частини. Пізніше апеляційний господарський суд не погодившись з висновком суду першої інстанції відмовив в частині заявлених вимог до Міноборони, оскільки Міністерство оборони не є суб'єктом відповідальності за шкоду завдану його майну. Розглядаючи матеріали судової справи Верховний Суд України задовольнив касаційну скаргу частково, вказавши про те що в разі заподіяння шкоди об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку, в який був закріплений Міністерством Оборони України на праві оперативного управління за військовою частиною, що має статус юридичної особи, її відшкодування здійснюється цією військовою частиною [4].

На сьогодні, в правозастосовній практиці виникають питання щодо відповідальності органу місцевого самоврядування по боргам комунального підприємства, яке є казенним підприємством, або по боргам підприємства, яке є комерційним підприємством. Так, згідно зі ст. 169 ЦК України територіальні громади діють у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин. Територіальні громади можуть створювати юридичні особи публічного права (комунальні підприємства, спільні комунальні підприємства, навчальні заклади тощо) у випадках та в порядку, встановлених Конституцією України та законом. Так, комунальне унітарне підприємство утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності і входить до сфери його управління. Орган, до сфери управління якого входить комунальне унітарне підприємство, є представником власника – відповідної територіальної громади і виконує його функції у межах, визначених цим Кодексом та іншими законодавчими актами. Майно комунального унітарного підприємства перебуває у комунальній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання (комунальне комерційне підприємство). Правовий статус комунального комерційного підприємства схожий із статусом державного унітарного комерційного підприємства. Згідно з ч. 1 ст. 176 ЦК України держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади не відповідають за зобов'язаннями створе-

них ними юридичних осіб, крім випадків, встановлених законом. В Господарському Кодексі України передбачена повна субсидіарна відповідальність держави за діяльність казенних підприємств (ч. 5 ст. 77) [5]. Щодо відповідальності комунальних підприємств, в діючому законодавстві норма прямої дії не передбачена. Аналізуючи судову практику, Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що орган місцевого самоврядування несе повну субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями створеного ним комунального підприємства (Постанова по справі № 5023/4388/12 від 04.10.2018 р.) [6]. Обґрунтовуючи свою позицію, ВСУ вказав про те, що незалежно від статусу підприємства як самостійної юридичної особи, муніципальна влада і відповідно держава мають бути в межах Конвенції визнані відповідальними за діяльність і бездіяльність підприємства. Вважаємо, що можна погодитися з думкою, висловленою в юридичній літературі, про те, що з урахуванням відсутності в Господарському Кодексі України прямої норми, яка б передбачала повну субсидіарну відповідальність власника за зобов'язаннями комунального підприємства, такий випадок субсидіарної відповідальності можливий лише з підстав, встановлених іншими законами. Норми закону як підстава субсидіарної відповідальності мають бути нормами прямої дії і не можуть застосовуватися за аналогією закону чи аналогією права. Проаналізувавши все вищевикладене, можна зробити висновок про те, що орган місцевого самоврядування не несе відповідальність по боргам підприємства, яке є комерційним підприємством.

Список використаних джерел:

1. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. К. ІДіП, ДП «Юридичне видавництво «Аста». 2004. 328 с.
2. Лист вищого арбітражного суду України від 27.06.2001 № 01–2.2/165. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_165800-01#Text
3. Про господарську діяльність у Збройних Силах України. Закон України від 21.09.1999 № 1076–14 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1076-14#Text>
4. Постанова ВС України від 17.11.2022 № 910/9721/18. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107585885&red=100003ac025d37a30f4c1783d639b73340317c&d=5>

5. Господарський Кодекс України від 16.01.2003 №436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
6. Постанова ВСУ від 04.10.2018 № 5023/4388/12 URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/76381567>

Піхурець О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільного,
трудового та господарського права
Харківського національного
університету внутрішніх справ

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КІБЕРБУЛІНГ

Соціальні мережі стали невід’ємною частиною життя українців, змінивши способи комунікації та поширення інформації. Забезпечення надійного та безпечного цифрового простору є завданням кожної держави, оскільки мережа не тільки надає доступ до різноманітної інформації й розвитку цифрових можливостей кожного, але й має гарантувати право на безпечне користування Інтернетом, вільне вираження своїх поглядів і поширення інформації. Що включає можливість вільно висловлювати свої думки, ідеї та переконання в цифровому середовищі, а також мати доступ до висловлювань і поглядів інших осіб – незалежно від того, чи стосуються вони політичних заяв, релігійних переконань або інших ідей, які можуть бути сприйняті прихильно чи викликати образу, шок або порушувати емоційну рівновагу інших.

Разом з тим, користувачі соціальних мереж дедалі більше стикаються з численними ризиками, зокрема з таким негативним явищем, як кібербулінг. Коли особа, здійснюючи своє право на вільне вираження поглядів у цифровому просторі, натрапляє на агресивну реакцію інших користувачів. Іноді критика виходить за межі конструктивного обговорення, перетворюючись на особисті образи, погрози фізичного насильства, мову ворожнечі, переслідування, публічне розголошення особистої

інформації. Кібербулінг спричиняє не лише серйозні психологічні наслідки, викликаючи тривогу, страх і соціальну ізоляцію, а й може негативно впливати на фізичне здоров'я людини, що створює підстави для цивільно-правової відповідальності «агресора».

Тому важливо усвідомлювати будь-якому користувачу соціальної мережі, що здійснення права на свободу слова має і зворотний бік – можливість притягнення до цивільно-правової відповідальності за агресивні (негативні) висловлювання. Звісно, що кожен може вільно висловлювати свої думки, але це не дає права ображати інших чи принижувати їхню гідність. Водночас будь-який користувач має право висловлювати свою позицію в соціальній мережі без страху перед агресією, цькуванням з боку інших користувачів.

Серед численних проблем цивільно-правової відповідальності за кібербулінг ми зосереджуємо увагу на двох: доведенні факту неправомірних дій (цькування та агресії) та встановленні особи, яка має нести відповідальність за такі дії. На нашу думку, ефективний захист прав потерпілих від кібербулінгу та притягнення винних до цивільної відповідальності неможливі без вирішення проблем, пов'язаних з доведенням факту порушення прав та ідентифікації правопорушника.

Доведення факту неправомірних дій у випадку кібербулінгу є складним завданням з кількох причин. Перша – це віртуальний характер взаємодії, що значно ускладнює фіксацію доказів. Образливі повідомлення або коментарі можуть бути миттєво видалені, змінені чи фальсифіковані, а контекст спілкування втрачений, що ускладнює їхню перевірку. Скриншоти чи копії повідомлень, які надає потерпілий, не завжди можуть бути визнані належним доказом у суді, оскільки їх достовірність може бути легко поставлена під сумнів. Звідси, є питання зі збереженням доказів. Звісно, що можна залучити спеціалістів з цифрової експертизи, які можуть підтвердити автентичність цифрових доказів, у тому числі метаданих, контенту, інформації про походження скриншотів тощо.

І тут виникає друга проблема – це проведення експертизи. Проведення «цифрової експертизи» (хоча такої і нема в переліку судових експертиз) чи дослідження потребує залучення висококваліфікованих спеціалістів, використання спеціалізованого програмного забезпечення та про-

ведення складних технічних аналізів, що істотно вплине на загальну вартість судового процесу. Для потерпілих це є серйозною фінансовою перешкодою, особливо якщо справа стосується великої кількості негативних коментарів та дописів. Тому через високу вартість експертизи багато потерпілих відмовляються від судового захисту, обмежуючись лише зверненням до адміністраторів соціальної платформи з вимогою про блокування агресора або видалення образливого контенту. Проте такі заходи не завжди є ефективними, після чого порушник може створити новий акаунт і продовжити свої неправомірні дії. Власне, звернення до адміністратора соціальної мережі за наданням архіву повідомлень також є проблематичним. Оскільки архів повідомлень в соціальних мережах може автоматично видалятися після певного періоду часу. Все це ускладнює збір доказової бази та доведення неправомірних дій в результаті яких заподіяно моральну чи майнову шкоду користувачеві соціальної мережі.

Проблемою є також визначення межі між допустимою критикою та цькуванням, особливо коли агресор маскує свої дії під питання, жарти чи конструктивні зауваження. Кібербулінг стає більш складним для розпізнавання і доведення, коли агресор обирає тонкий і маніпулятивний підхід. Суб'єктивна інтерпретація критичних висловлювань може суттєво відрізнятись: що для однієї особи є нешкідливим жартом, для іншої може бути образою та цькуванням. Важливу роль відіграє контекст, у якому висловлюється критика. Навіть якщо агресор стверджує про допустимість своїх дій, фактичний вплив на жертву може бути травматичним. Додаткові складнощі створюють використання агресивних формулювань – саркастичних коментарів, інсинуацій та інших пасивно-агресивних стратегій, що також ускладнює процес доведення неправомірних дій.

Більш того, в соціальних мережах часто формується особлива культура спілкування, в якій грубі жарти та провокаційні висловлювання можуть сприйматися як норма. Це ускладнює відмежування звичайної мережевої комунікації від цілеспрямованого спілкування. Тому важливо враховувати як загальноприйняті норми спілкування, так і конкретні обставини кожної ситуації.

Варто також зважати і на дотримання балансу між свободою слова та правами інших осіб [1]. Де свобода слова (вираження поглядів) згідно

з п. 2 ст. 10 ЄКПЛ [2] стосується не лише «інформації» або «ідей», які сприймаються прихильно або вважаються нейтральними, а й тих, що можуть ображати, шокувати або викликати занепокоєння [п.76, 3]. Тому, щоб оцінити, чи є інформація негативною (образливою, що викликає ворожнечу або підбурює до насильства), важливо розрізняти фактичні твердження й оціночні судження [4].

Оціночні судження за ст. 30 Закону України «Про інформацію» [5], є висловлюваннями, що не містять фактичних даних, а також критикою, оцінкою дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер використання мовностилістичних засобів (наприклад, вживання гіпербол, алегорії, сатири). або використанням мовностилістичних засобів (гіпербол, алегорій, сатири). Оціночні судження (думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які є вираженням суб'єктивної думки і поглядів відповідача) не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості [4]. Фактичні твердження (факти) є явищем об'єктивної дійсності, конкретні життєві обставини, які склалися у певному місці та часі за певних умов. Факт, є об'єктивною категорією його відповідність дійсності може бути перевірена та встановлена судом [6].

Водночас оціночне судження іноді можуть викликати образу чи обурення, якщо є надмірними і не мають фактичних підстав [7]. Тобто, висловлення оціночних суджень у образливій формі може порушити особисті немайнові права особи, якщо вони є надмірними і не мають достатнього фактичного підґрунтя та є критичними з огляду на конкретні обставини їх поширення. На обмеженні свободи вираження поглядів наголошувалось і в рішеннях ЄСПЛ, особливо щодо висловлювань, які ображають, викликають ненависть або підбурюють до насильства. У цьому контексті ЄСПЛ спочатку називав образливий, шокуючий контент і контент, що викликає занепокоєння, захищеним законом про свободу слова [8], скептичним або саркастичним емоційним несхваленням [9], перебільшеннями [10] та стилістичним інструментом [11]. Згодом почав вважати такі вираження думок та поглядів вульгарними висловлюваннями [12], що мають виразно протиправний характер [3], різкими ворожими висловлюваннями [13].

Встановлення особи, що поширила негативну (образливу) інформацію є також ключовим аспектом у притягненні її до цивільної відпо-

відальності. Проте через анонімність у мережі, використання фейкових акаунтів, проксі-серверів, анонімних браузерів (напр., Tor), VPN та інших засобів маскування, значно ускладнюється ідентифікація такої особи. Звісно, що особа може звернутися до адміністраторів соціальних мереж або власників сайтів для видалення негативної інформації, але це не завжди приносить результат. Внутрішні правила модерування та адміністрування є непрозорими та неефективними. Навіть подання скарги адміністратору соціальних мереж, власнику веб-сайту зовсім не гарантує того, що негативну, образливу, агресивну інформацію буде видалено. Водночас це є найшвидшим способом реагування на кібербулінг у цифровому просторі. Загальний підхід ЄСПЛ свідчить, що суб'єкти у сфері цифрових послуг (соціальні мережі, онлайн платформи тощо) зобов'язані контролювати інформацію, яку користувачі поширюють у якості контенту, коментарів, дописів. Відповідно ці особи є суб'єктом відповідальності за нездійснення належного реагування на контент, коментарі, дописи та створення технічних можливостей систематичного цькування.

Так, в рішенні ЄСПЛ у справі *Sanchez v. France* [3] підтримано позицію національного суду, та визнано відповідальним власника контенту за не видалення оперативно незаконних висловлювань, дописів, коментарів третіх осіб. У такий спосіб продемонстровано тенденцію до розширення підстав для цивільної відповідальності за поширений ними контент. Тобто, додатковою підставою є вчинення дій (поширення контенту), які призвели до порушення прав (цькування, образи, негатив у дописах до контенту). Автор контенту, чи володілець сторінки мають усвідомлювати свої обов'язки та бути готовими нести відповідальність за поширення контенту, що може спровокувати незаконні висловлювання, цькування, образи в публікаціях третіх осіб. Однак таке рішення викликало критику через два аспекти: покладення на користувачів обов'язку самостійно оцінювати законність контенту без належної підготовки та ризик надмірного видалення коментарів через страх відповідальності, що може призвести до зловживань. Водночас позиція суду виправдана, оскільки володілець сторінки, контенту, облікового запису має технічну можливість модерації дописів чи коментарів. Незважаючи на критику щодо обов'язку оцінки законності контенту без належної

підготовки та його видалення, це рішення вплине на створення більш безпечного онлайн-середовища.

Однак, встановлювати особу, що вчинила кібербулінг все таки потрібно. Оскільки законодавець та судова практика виходять з того, що відповідачем є особа, яка поширила таку інформацію, зокрема автор контенту або власник веб-сайту (ст.277 ЦК України та п.9, 12 Постанова Пленуму ВСУ [4] або такі особи мають вказати про неможливість її встановлення та надати відомості про власника веб-сайту, на якому розміщено зазначений інформаційний матеріал [14]. Якщо власника сайту встановити неможливо, суд може підтвердити недостовірність інформації за окремим провадженням, але заявник повинен довести, що він вжив усіх можливих заходів для ідентифікації особи. Навіть у разі прийняття судом рішення про встановлення факту недостовірної інформації, це не змінює ситуацію. Оскільки прийняття такого рішення не впливає на вилучення негативної інформації з мережі. Тому є логічним застосування такого способу захисту права, як вимога про видалення негативної інформації чи особистих даних із загального доступу через пошукові системи чи соціальні мережі (право «на забуття»). Отже, постраждала особа може вимагати не тільки спростування недостовірної або негативної інформації з мережі, а і її видалення.

Звісно, що національне законодавство потребує значного доопрацювання. Хоча б тому, що відсутні прямі механізми відшкодування шкоди заподіяну кібербулінгом. Однак це не означає, що українське законодавство не має взагалі норм, які можна було б використати для захисту від кібербулінгу. Так існує Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування)», але його недостатньо. Імплементация положень Акту про цифрові послуги (DSA) в національне законодавство є критично важливою та значно поліпшило б ситуацію у цій сфері. Оскільки DSA встановлює заходи щодо протидії розміщенню та поширенню незаконного (негативного) контенту та зобов'язання для онлайн платформ здійснювати аналіз системних ризиків, таких як ризики, пов'язані з поширенням незаконного контенту, негативним впливом на основні права, виборчі процеси та гендерне насильство чи психічне здоров'я а також швидко реагувати на них тощо. В умовах широкомасштабної війни в Україні, що супроводжується чи-

сельними неправдивими відомостями, контентом, особливим впливом та маніпулювання онлайн-інформацією, DSA саме містить механізм реагування на ці виклики.

Крім зазначеного, також необхідно на законодавчому рівні вирішити низку проблем, пов'язаних з доведенням факту неправомірних дій та встановленням особи, що має нести відповідальність за ці дії. По-перше, важливо врегулювати питання допустимості цифрових доказів, таких як скріншоти та метадані тощо. Наприклад, за допомогою використання кваліфікованої електронної фіксації доказів з застосуванням технологій блокчейну для збереження інформації. По-друге, необхідно розширити процесуальні можливості для цифрової експертизи. Тобто не тільки запровадити але і встановити стандарти (розробити методику) для цифрової експертизи. По-третє, потрібно підвищити ефективність модерації контенту адміністрацією соціальних мереж на національному рівні через державний вплив, для забезпечення прозорості правил користування та можливості оскарження прийнятих рішень.

З метою посилення ефективності цивільно-правової відповідальності за кібербулінг варто розширити коло суб'єктів відповідальності, включивши до нього авторів цифрового контенту. Оскільки ці особи мають нести відповідальність не лише за власні дописи, але й за коментарі третіх осіб під їхніми публікаціями, якщо вони не вжили оперативних заходів для видання негативних чи образливих висловлювань. Враховуючи практику ЄСПЛ та положення Акту про цифрові послуги (DSA), доцільно закріпити в цивільному законодавстві України обов'язки цифрових платформ впроваджувати ефективні механізми модерації контенту, оперативного реагування на скарги користувачів та збереження цифрових доказів цюкування. Також необхідно запровадити спеціальний спосіб захисту прав, а саме вимогу про повне видалення негативної інформації або контенту з мережі. Реалізація цих пропозицій сприятиме не лише створенню безпечного цифрового простору, а й забезпечить ефективний механізм притягнення до цивільно-правової відповідальності осіб, які вчиняють кібербулінг або які мають нести відповідальність за опублікований контент.

Список використаної літератури:

1. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Української прес-групи» проти України» від 29.03.2005. URL: <https://surl.li/fmwelf> (дата звернення 01.02.2025).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : ратифікована Законом України №475/97-ВР від 17.07.97. URL: <https://surl.li/mklnDr> (дата звернення 01.02.2025).
3. Sanchez v. France: Рішення Європейського суду з прав людини від 02.09.2021. URL: <https://surl.li/hbnjBk> (дата звернення 01.02.2025)
4. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму ВС України від 27 лютого 2009 р. №1. URL: <https://surl.li/uqfsw> (дата звернення 01.02.2025).
5. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 р. №2657-ХІІ. URL: <https://surl.li/ndyveg> (дата звернення 01.02.2025).
6. Постанова Верховного Суду України від 01 лютого 2018 р., справа №757/33799/15-ц. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C018390> (дата звернення 01.02.2025).
7. Lingens v. Austria: Рішення Європейського суду з прав людини, 08.07.1986. URL: <https://surl.li/dbeacd> (дата звернення 01.02.2025).
8. Handyside v the United Kingdom: Рішення Європейського суду з прав людини, 07.12.1977р. URL: <https://surl.li/scssiH> (дата звернення 01.02.2025).
9. Magyar Tartalomsgazdálkodók Egyesülete and Index.hu Zrt v Hungary: Рішення Європейського суду з прав людини від 02.02.2016. URL: <https://surl.li/oskrju> (дата звернення 01.02.2025).
10. Perna v Italy: Рішення Європейського суду з прав людини від 06.05.2003 р. URL: <https://surl.li/dhqnc> (дата звернення 01.02.2025).
11. Savva Terentyev v Russia: Рішення Європейського суду з прав людини від 28.08.2018. URL: <https://surl.li/wqoerw> (дата звернення 01.02.2025).
12. Grebneva and Alisimchik v. Russia : Рішення Європейського суду з прав людини від 22.11.2016. URL: <https://surl.li/jkomww> (дата звернення 01.02.2025).
13. Dicle and Sadak v. Turkey: Рішення Європейського суду з прав людини, 16.06.2015. URL: <https://surl.li/fsnerV> (дата звернення 01.02.2025).
14. Постанова ВС України від 14.12.2022 р., справа №454/2743/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107938372> (дата звернення 01.02.2025).

Пленюк М. Д.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри інтелектуальної
власності
та приватного права
Національного технічного
університету України
«Київського політехнічного
інституту
імені Ігоря Сікорського»*

ПЕРЕДОВІ ТЕХНОЛОГІЇ І ЦИВІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ВИКЛИКИ ЧАСУ

Світ в якому ми зараз живемо принципово відрізняється від усіх минулих епох і таким його робить Інтернет та інші передові технології. Відчутною також є конкуренція щодо розробки, використання передових технологій, вдосконалення правового регулювання, в тому числі й у сфері цивільної відповідальності.

Відомо, що з появою віртуальної конструкції зв'язку та приватної IP-підмережі (віртуальної приватної хмари) появились віртуальне зберігання інформації та можливість вчинення певних віртуальних дій. Так, наприклад, сама програма може вирішувати та вчиняти певні дії, які стосуються доставки продуктів, якщо в холодильнику залишилося менше сиру чи молока, які зазвичай споживаються щоденно, а також включення чи навпаки виключення освітлення, опалення у будинку тощо. Однак, на нашу думку, за усіма цими діями, здебільшого спостерігається підміна «особистостей», адже якщо з точки зору розвитку технологій такі процеси вважаються прогресом і зазвичай викликають захоплення, то в юридичній площині є багато питань, які слід досліджувати для належного правового регулювання.

За сучасного розвитку подій для суспільства шляху повернення назад немає. Сьогодні зникають розуміння «стабільних відносин», стабільних речей в матеріальному світі, а тому, на нашу думку, порушуються базові принципи співіснування суспільства зі світом. Вважаємо, що конкуренція за передові технології, їх розробки, удосконалення, з подальшим

впровадженням у суспільство, повинні здійснюватися з особливою обережністю та надзвичайною повагою до основних прав і захисту користувачів.

Наведений принцип є основоположним у всіх європейських політичних заявах та рішеннях, які стосуються передових технологій та їх регулювання, однак чи є він для всіх учасників застосовний, чи немає розбіжностей серед законодавства держав-членів ЄС, а також те, чи призведе застосовуваний принцип до бажаного ступеня однаковості результату та його ефективності?

Враховуючи такий напрям дослідження Європейська комісія в одній із останніх своїх заяв звернула увагу, що «...характеристики нових цифрових технологій, таких як штучний інтелект (ШІ), Інтернет речей і робототехніка, ставлять під сумнів аспекти рамок відповідальності Союзу і національних рамок відповідальності та можуть знизити їхню ефективність. Деякі з цих характеристик можуть ускладнити відстеження шкоди назад до людської поведінки, що може дати підстави для претензії на основі провини відповідно до національних правил»[1].

Недостатня гармонізація на європейському рівні фактично призводить до (1)недостатнього захисту користувачів; (2)фрагментації ринку технологій та правового законодавства. Саме тому, вважаємо слушною думку розробників законодавства Європейського Союзу щодо того, що запроваджувати вплив регулювання цивільної відповідальності на технологічний розвиток слід ще «на старті» усіх ідей або при проектуванні, як мінімум хоча б для забезпечення дотримання прав користувачів. Адже правила відповідальності інколи не лише можуть визначати, хто саме повинен нести економічні наслідки нещасного випадку, зокрема потерпілий, що не може отримати компенсацію, власник програми, що використовується, її розробник, виробник чи розповсюдjuвач, постачальник послуг чи можливі треті сторони, на яких поширюється цивільна відповідальність тощо. Такий підхід, на нашу думку, дозволяє прийняти більш раціональніше рішення для потерпілого. Вважаємо, що сьогодні насамперед слід прагнути до найвищого рівня захисту для користувача та потенційної жертви, шляхом вдосконалення умов цивільної відповідальності та загальних підходів їх розуміння.

Зважаючи на невизначеність програмного забезпечення чи невбудованих додатків ШІ, враховуючи загальну кваліфікацію машин як про-

дуктів вважаємо, що ідея більш вужчого підходу ухвалення спеціального законодавства у сфері цивільної відповідальності є кращою, ніж реформування усього загального підходу до розуміння відповідальності. Адже набагато кращим є рішення, яке вимагає більш обмежених адаптацій. Для втілення таких перспектив видається допустимо використовувати новітні технології, які здатні точно прогнозувати та моделювати поведінку будь-якої людини в будь-якому сегменті з будь-якої сфери. Такі моделі поведінки, згенеровані передовими технологіями стають невідрізними від людської поведінки в будь-якій ситуації та обставинах, пов'язаних з дослідженням, навчанням, плануванням та адаптації законодавства тощо.

Не вдаючись до детального аналізу передання моделей людської поведінки штучним інтелектом зазначимо, що сьогодні існує три фундаментальних дослідження, які можуть мати величезний вплив на розвиток суспільства та права. Зокрема, це технології створення алгоритмічних копій будь-яких соціальних груп, розроблені з використанням технологій ШІ, які дають підстави стверджувати про реальну можливість реалізації моделі цивілізаційно-правового моделювання позитивного розвитку цивілізації в цілому та України зокрема. Мовні моделі LLM GPT, які використовуються як проксі для людського пізнання на сукупному рівні та як універсальні вікна в людське мислення, створюючи алгоритмічні копії будь-якої соціальної групи. Завдяки такому підходу сьогодні відсутня потреба в опитуванні фізичних респондентів, опрацювання їх результатів тощо. Вважаємо, що використання саме такого підходу технологій ШІ може суттєво вплинути на різні аспекти вдосконалення системи цивільної відповідальності, зокрема компенсації шкоди, ефективність прийняття рішення та точність аналізу правових документів. Високий рівень автоматизації допоможе досягнути справедливого результату не лише на початкових етапах процесу компенсації, а й протягом усього «правового шляху» виключаючи неухважність тощо як «людський фактор».

Однак, враховуючи те, що штучний інтелект працює виключно з алгоритмами дій, слід розуміти й загальний алгоритмічний підхід до вирішення проблеми, адже ШІ видає результати виключно за алгоритмами, які враховують формальні правові норми, відомі юридичні факти тощо, при цьому залишаючи поза увагою індивідуальне сприйняття ситуації

крізь призму людського розуміння та сприйняття загрози чи настання цивільної відповідальності. Звідси можемо дійти висновку, що автоматизацію для аналізу тієї чи іншої ситуації слід використовувати з обережністю, враховуючи відсутність реальних психофізичних ознак та дотримання принципів права.

На думку Н. Оніщенко, О. Костенко, Д. Журавльова, штучний інтелект має потенціал для значного підвищення ефективності та доступності закону за умови, що він реалізується ретельно та зважено. Цифрова трансформація права є досить позитивною та прагматичною, особливо з огляду на невідворотність інтеграційних та транскордонних процесів входження України у світовий правовий простір як суб'єкта, який після війни може стати «типовою моделлю» перебудови держави. Методика моделювання соціально-правової еволюції цивілізації і права та динамічна ШІ-модель розвитку людства і права дозволить в Україні провести масштабний незалежний та об'єктивний аудит права, суттєво оптимізувати активну частину правового поля держави, розпочати процес створення правових і моральних норм сучасності, актуальних і реалістичних визначень, а головне – забезпечити надійний правовий щит Конституції України, демократії, основних прав і свобод людини [2].

Сприймаючи в цілому підхід авторів до нормотворення та аудиту українського законодавства за допомогою ШІ вважаємо, що розробка та вдосконалення законодавства у сфері цивільної відповідальності повинна забезпечуватися людськими ресурсами із допомогою ШІ, адже удосконалення нормативних актів не може відбуватися виключно на аналізі алгоритмічних дій та аналізі судової практики передовими технологіями.

Список використаних джерел:

1. Report on the safety and liability implications of Artificial Intelligence, the Internet of Things and robotics COM(2020) 64 final, European Commission., P. 13.
2. Nataliya Onishchenko, Oleksii Kostenko, Dmytro Zhuravlov. (2025) AI Technologies to The Question of The «Policy» of Legal Regulation at The Present Stage. Essential and Instrumental Factors. International Journal of Innovative Technologies in Social Science. 1(45). doi: 10.31435/ijitss.1(45).2025.3200/ URL: <https://rsglobal.pl/index.php/ijitss/article/view/3200>.

Покровська А. О.,
докторка філософії
асистентка кафедри цивільного,
господарського і фінансового права
Полтавського юридичного
інституту
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМАТИКА НАСТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ У СТАНІ КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ

Стан крайньої необхідності в правовій науці вивчається з різних точок зору, оскільки він є універсальним способом самозахисту. Цивільно-правовий аспект цього стану також викликає значну увагу, адже часто особа, завдаючи шкоди в умовах крайньої необхідності для захисту себе чи інших, водночас стає суб'єктом цивільно-правової відповідальності. Проте положення Цивільного кодексу України недостатньо чітко визначають межі такої відповідальності, що вказує на потребу його подальшого вдосконалення, особливо з урахуванням обговорення Концепції оновлення ЦК України.

Перед тим як розкривати проблематику настання цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану у стані крайньої необхідності варто зробити декілька важливих застережень. По-перше, вчинення дій в стані крайньої необхідності є способом самозахисту, який реалізується в недоговірних відносинах. Такий висновок можна зробити на основі аналізу поняття самозахисту, закріпленого у ст. 19 ЦК України. В договірних же відносинах застосовуються інші, переважно юридичні, способи самозахисту. По-друге, законодавець надає визначення «крайньої необхідності» як дій, спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, якщо цю небезпеку за даних умов не можна було усунути іншими засобами (абз. 2 ч. 1 ст. 1171 ЦК України). Відтак, при аналізі питання настання цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану в стані

крайньої необхідності варто враховувати не тільки положення спеціальної (ст. 1171 ЦК України) норми, а і загальні вимоги законодавця до способів самозахисту, закріплені ним у ч. 2 ст. 19 ЦК України.

При притягненні особи до цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану у стані крайньої необхідності діє загальне правило, що вона відшкодовується особою, яка її завдала [1]. Одночасно законодавець надає право особі, яка відшкодувала шкоду, пред'явити зворотню вимогу до особи, в інтересах якої вона діяла (абз. 2 ч. 1 ст. 1171 ЦК України). Водночас варто зазначити, що за своєю суттю цивільно-правова відповідальність завжди виступає негативним правовим наслідком неправомірної поведінки суб'єкта права, і відповідно притягнення до цивільно-правової відповідальності можливе лише за вчинення правопорушення (в межах досліджуваної теми йдеться про перевищення окреслених меж захисту, а саме самозахисту у вигляді дій в стані крайньої необхідності). Таким чином, видається логічним, що неможливо притягнути до цивільно-правової відповідальності за правомірну поведінку. Водночас законодавець закріпив інший підхід у відповідній статті ЦК України, присвяченій відшкодуванню шкоди, завданої в стані крайньої необхідності (ст. 1171 ЦК України), оскільки вказав, що особа, яка діє в стані крайньої необхідності (застосовує правомірний спосіб самозахисту і не виходить за його межі) несе цивільно-правову відповідальність. Своєю чергою це означає, що відбувається притягнення суб'єкта права до відповідальності за правомірну дію.

Інший погляд на відповідальність за шкоду, завдану в стані крайньої необхідності закріплює КК України (ч. 1 ст. 39 КК України), вказуючи, що не є кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності. А в ч. 3 цієї ж статті КК України навіть передбачений випадок звільнення від кримінальної відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрозувала, особа не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці [2].

З аналізу такого підходу можна зробити однозначний висновок, що кримінальна відповідальність не настає, якщо особа не перевищила меж крайньої необхідності, а також у випадках, якщо діяла з перевищенням таких меж, проте, серед іншого, в стані душевного хвилювання. Закріплений у КК України підхід щодо притягнення до відповідальності за дії, вчинені в стані крайньої необхідності є виправданим і логічним, на відміну від підходу, що на сьогодні закріплений у ЦК України.

Суди України у своїх рішеннях наводять ті критерії, за допомогою яких оцінюються дії, вчинені в стані крайньої необхідності [3], що безумовно є позитивним аспектом, проте не дієвим за існування чинної редакції ст. 1171 ЦК України. Це пов'язано з тим, що на сьогодні сама по собі наявність стану крайньої необхідності не звільняє особу, яка у зв'язку з цим завдала шкоди іншій особі, від цивільно-правової відповідальності (відшкодування шкоди), не дивлячись на те, що межі крайньої необхідності не були порушені.

Оскільки цивільно-правова відповідальність не повинна наставати за правомірні дії, вчинені в порядку самозахисту, то загальним правилом для відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності, має бути положення, що шкода, завдана особою при здійсненні нею права на самозахист від протиправних посягань у стані крайньої необхідності, якщо при цьому не були перевищені її межі, не відшкодовується. У цьому випадку шкода, завдана третій особі, має бути відшкодована особою, яка вчинила протиправну дію (наприклад, особа переходила дорогу в забороненому місці, і водій, для того щоб уникнути завданню шкоди її здоров'ю, вилетів через зустрічну смугу та пошкодив кіоск, що стояв через дорогу. В цьому випадку шкода, завдана йому та власнику кіоску, повинна бути відшкодована пішоходом, що переходив дорогу в неналежному місці) [4, с. 107].

Так, на сьогодні існують прогалини у правому регулюванні питання настання цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану у стані крайньої необхідності. Тому вбачається, що встановлення загальної презумпції для дій, вчинених у стані крайньої необхідності як форми самозахисту, відповідно до якої шкода, завдана особою в процесі самозахисту, не підлягає відшкодуванню, сприятиме вирішенню проблеми притягнення до відповідальності за правомірні дії.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16. 01. 2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05. 04. 2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25. Ст. 131.
3. Постанова Одеського апеляційного суду у справі № 522/9032/18 від 03.12.2019 р. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/86358868> (дата звернення: 07.01.2025).
4. Вчення про цивільно-правову відповідальність : монографія / І. В. Спасибо-Фатєєва, Л. М. Баранова, О. О. Біляєв та ін. ; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2025. 816 с.

Пономаренко О. М.,

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільно-правових дисциплін і
трудового права
ім. О. І. Процевського
ХНПУ ім. Г. С. Сковороди
доцент кафедри правового
регулювання економіки ХНЕУ
ім. С. Кузнеця*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ СІМЕЙНОГО ДОГОВОРУ

Договірне право у сфері сімейно-правового регулювання є досить новим інститутом, який досі перебуває на стадії формування. У сімейному законодавстві є норми, які можна віднести до загальних положень сімейного договірної права, та є спеціальні норми, які спрямовані на регулювання окремих видів сімейних договорів. Серед цих норм є лише одна норма, яка передбачає відповідальність за порушення сімейного договору (ч. 1. ст. 196 СК).

Проте, як і у випадку з будь-якими іншими цивільно-правовими договорами, сімейні договори також схильні до ризиків невиконання або

неналежного виконання. У цьому контексті досить актуальними є питання мір відповідальності, які можуть бути застосовані до порушника сімейного договору. Через обмежений обсяг цієї роботи буде охоплено лише деякі з них у відповідях на найактуальніші запитання.

Чи можуть бути застосовані загальні положення цивільного законодавства про цивільно-правову відповідальність до договірних відносин у галузі сімейного права? До сімейних відносин, не врегульованих сімейним законодавством, застосовуються загальні положення цивільного законодавства, і оскільки сімейні договори є окремим видом цивільно-правових договорів, то до них застосовуються загальні положення договірного права про відповідальність. Окремі види правових наслідків за невиконання зобов'язань передбачені ст. 611 ЦК, водночас лише три з них належать до заходів цивільно-правової відповідальності – виплата неустойки, відшкодування збитків і моральної шкоди. Усі ці види цивільно-правової відповідальності можуть бути застосовані і до порушника сімейних договорів.

Чи є особливості застосування мір цивільно-правової відповідальності при порушенні сімейного договору? Звертає на себе увагу той факт, що не всі домовленості у сфері сімейного права породжують зобов'язання. Тут потрібно мати на увазі два моменти.

По-перше, серед сімейних договорів є такі, які не є підставами виникнення зобов'язань. До них, наприклад, відносяться договір про поділ спільного майна або договір про визначення місця проживання дитини. Так, договір про поділ спільного майна, в якому лише визначено розмір частки кожного з подружжя (колишнього з подружжя) у праві спільної власності, та розподілене це майно пропорційне часткам, спрямований винятково на зміну правового режиму майна і не породжує обов'язку однієї його сторони вчиняти якісь дії на користь іншої сторони. Саме тому до сторін такого договору не застосовується ст. 611 ЦК та інші загальні положення про зобов'язання.

Водночас слід звернути увагу на те, що з перелічених у ст. 611 ЦК мір лише виплата неустойки є винятково заходом відповідальності в зобов'язальному праві. Відшкодування моральної шкоди та збитків є заходами загалом цивільно-правової відповідальності, оскільки норми щодо них містяться і в загальних положеннях (ст. 22 та ст. 23) ЦК. Отже, ці міри можуть бути застосовані до порушника будь-якого сімейного до-

говору, не залежно від того, породжує він зобов'язання чи ні. Неустойка ж може бути застосована тільки за порушення того сімейного договору, який породжує зобов'язання, наприклад, аліментного договору.

По-друге, у сімейному праві укладаються також і такі угоди, які за своєю правовою природою не є договорами, хоча зовні дуже на них схожі. Так, наприклад, домовленість між нареченим і нареченою про укладення шлюбу за своїми характеристиками має схожість із договором. Кожна сторона такої домовленості висловлює власну волю на укладення шлюбу, факт чого документально підтверджується взаємним поданням заяви про укладення шлюбу до органів ДРАЦСу. Подання такої заяви здійснюється після взаємної, як правило, усної домовленості про укладення шлюбу. Така угода за своєю правовою природою не є договором, оскільки не породжує правових наслідків у приватно-правовій сфері, зокрема, й зобов'язання укласти шлюб. Саме тому відмова від подальшої реєстрації шлюбу однією зі сторін такої угоди не є протиправною поведінкою, а є відмовою від здійснення права на шлюб. Інакше кажучи, відмова від укладення шлюбу не свідчить про невиконання зобов'язання, і не може бути підставою для притягнення сторони, яка відмовилася від укладення шлюбу, до відповідальності, зокрема у вигляді відшкодування моральної шкоди. Слід зазначити, що в судовій практиці останніх років, трапляється кілька випадків, коли подібні вимоги скривдженою стороною пред'являлися, однак, суди в задоволенні таких вимог обґрунтовано відмовляли. Варто звернути увагу на ті аргументи, на підставі яких суди відмовляють у задоволенні подібних вимог. Так, в Постанові Харківського апеляційного суду за справою № 640/7687/16-ц відмова від задоволення позовних вимог щодо відшкодування моральної шкоди за ухилення від реєстрації шлюбу обґрунтована тим, що в матеріалах справи відсутні докази причинного зв'язку між порушеннями допущеними відповідачем, на які посилається позивач, та завданою моральною шкодою, а у рішенні Хмельницького міськрайонного суду за справою № 2218/20517/2012 причиною відмови стало те, що такий спосіб захисту прав, як відшкодування моральної шкоди не передбачене сімейним законодавством. З аргументами судів в обох випадках складно погодитися. Видається, що єдиним аргументом у відмові в задоволенні подібних вимог, є відсутність у діях відповідача складу правопорушення, а саме такого його елемента як протиправність.

Чи можна у сімейному договорі визначити аморальну дію (зраду одного із подружжя) протиправною поведінкою та визначити міри відповідальності за її вчинення? Підставою для притягнення до цивільно-правової відповідальності є правопорушення, елементами якого у сфері договірних прав є протиправна поведінка, шкода (матеріальна або моральна), причинний зв'язок між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою і вина, яка у сфері приватного права є презюмованою.

В договірному праві протиправність виражається в невиконанні або неналежному виконанні договірних обов'язків однією зі сторін договору. При цьому, такі обов'язки, за невиконання яких особа може бути притягнута до договірної відповідальності, можуть бути передбачені як договором, так і законом.

Досить часто в нотаріальній практиці виникає питання про те, чи можна передбачити в шлюбному договорі відповідальність за якийсь аморальний вчинок сторони такого договору. Наприклад, передбачити обов'язок у виплаті штрафу в розмірі 100000 грн. тією стороною, яка допустила зраду. Вбачається, що таку умову до змісту шлюбного договору включати не можна, оскільки в законі подружжя зрада не визначається як протиправна поведінка, не може її робити протиправною і шлюбний договір, оскільки він, згідно з чинним сімейним законодавством, не може регулювати особисті немайнові відносини. А до юридичної відповідальності за правомірну поведінку особу притягнути не можна.

Однак, сторони можуть передбачити в договорі інші наслідки такого аморального вчинку. Наприклад, сторони можуть визначити порядок поділу спільного майна залежно від того, якої поведінки припускався один з подружжя (обоє з подружжя) у шлюбі. Наприклад, передбачити, що в разі зради одного з подружжя, під час поділу спільного майна частки розподілятимуться в іншій пропорції, аніж у випадку, гідної поведінки. Такі наслідки, хоч і є несприятливими для невірної з подружжя, однак, до заходів відповідальності їх відвести не можна. У такому разі таку умову договору необхідно розглядати як умовний правочин.

У яких випадках можливе притягнення до цивільно-правової відповідальності у вигляді відшкодування моральної шкоди за порушення умов сімейного договору? До будь-якого сімейного договору може бути включено умову про притягнення до відповідальності у вигляді відшкодування моральної шкоди за невиконання обов'язку за договором. Така мож-

лівість визначається принципом свободи договору. Крім того, навіть якщо таку умову до договору не включено, притягнення до такого виду відповідальності можливе на підставі загальних положень цивільного законодавства. Однак, сам факт невиконання обов'язку, який передбачений сімейним договором, не є підставою для відшкодування моральної шкоди. У такому разі необхідно довести факт заподіяної моральної шкоди, яка може виражатися лише в тих наслідках, що імперативно перераховані в ч. 2 ст. 23 ЦК. Необхідно також звернути увагу на те, та сторона договору, права якої були порушені, буде мати право на відшкодування моральної шкоди у тому розмірі, який визначений у договорі, лише у разі добровільного задоволення її вимог. У разі ж виникнення спору, розмір грошового відшкодування моральної шкоди буде визначатися судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення.

Попова С. О.,
*доктор філософії у галузі «Право»,
старший викладач кафедри
цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту № 5
Харківського національного
університету внутрішніх справ*

ВИКОНАННЯ ЗАКОННОГО НАКАЗУ АБО РОЗПОРЯДЖЕННЯ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ВІД ЦИВІЛЬНО- ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Динаміка суспільних відносин та робота над помилками дозволяє виявити певні прогалини у законодавстві, виокреслити нові вектори проведення досліджень правовідносин та допомогти врегулювати раніше ще не врегульовані сфери життєдіяльності. Питання цивільно-правової

відповідальності, її сутності, функцій, значення, проблематика відповідальності без вини, завдання правомірної шкоди, тощо є завжди актуальними у сучасних реаліях.

У часи збройної агресії невиконання зобов'язань є, на жаль, нормою, зважаючи на різноманітні обставини, з якими зустрічаються особи на своєму шляху. Це стосується не лише приватних осіб, а також і представників держави, зокрема правоохоронців – поліцейських. У цивільних правовідносинах органи чи особи, які виконують представницькі функції держави є рівними учасникам з іншими особами. Вони можуть укладати різноманітні договори на надання певних послуг або ж нести цивільно-правову відповідальність за завдання шкоди іншим суб'єктам.

Основною визначальною ознакою цивільно-правової відповідальності поліцейських є спеціальний суб'єкт такої відповідальності. Поліцейські будуть нести відповідальність як представник держави лише у випадку, якщо вони вчинили певне правопорушення під час здійснення ними правоохоронної діяльності, тобто – перебували на службі.

Водночас, виконання службових обов'язків виправдовує завдання ними правомірної шкоди. Поліцейський як спеціальний суб'єкт цивільно-правової відповідальності у багатьох випадках посягає на права та свободи осіб при здійсненні правоохоронної діяльності для відвернення більшої шкоди. Таким чином, він завдає правомірну шкоду, яку б не завдав, якби не довелося виконувати завдання, які ставить перед ним держава та суспільство.

О. І. Панченко, проаналізувавши судову практику зазначила, що поліцейські, а також працівники інших правоохоронних органів звільняються від кримінальної відповідальності за шкоду, завдану при виконанні службових обов'язків із затримання правопорушників, якщо вони не допустили перевищення заходів, необхідних для правомірного затримання злочинця. Без сумніву, те ж саме має стосуватися і звільнення вищезазначених службових осіб від цивільно-правової відповідальності[1, с. 134].

У ст. 617 ЦК України визначено загальні підстави звільнення особи, яка порушила зобов'язання, від відповідальності. Такими обставинами є випадок та непереборна сила, а виникнення цих обставин потрібно довести порушнику[2]. Разом з тим, у випадку із службовими особами не варто обмежуватися лише загальними підставами, адже йде мова про

спеціального суб'єкта, що здійснює правоохоронну діяльність – виступає від імені держави.

Наприклад, якщо йдеться про крайню необхідність. Під час виконання службових обов'язків у стані крайньої необхідності поліцейський завдає шкоди іншим особам, такі дії можна визнавати правомірними і покладати відшкодування не на державу (через те, що поліцейський діяв у її інтересах), а на порушника, через якого поліцейському довелося відвертати більшу шкоду і перебувати у стані крайньої необхідності [3, с.214].

Разом з тим, у вітчизняній цивілістичній літературі нечасто можна зустріти згадку про інші підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності представників держави – поліцейських, зокрема, стосовно виконання наказу або розпорядження.

Якщо звернутися до Кримінального кодексу України, то згідно ч. 4 ст. 41 особа, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах[4]. Тобто, йдеться конкретно про злочинний наказ. Необхідно зауважити, що у певних випадках за виконання злочинного наказу відповідальність несе не його виконавець, а особа, яка віддала такий наказ. Зазначене можливо за умови, коли особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати злочинного характеру наказу. Відповідальність поліцейського за виконання незаконного наказу передбачена лише у разі очевидності невідповідності закону такого наказу[5, с.112].

Виконання незаконного наказу не тягне відповідальності поліцейського. При цьому необхідно розуміти, що «явна незаконність наказу» є швидше оціночною категорією та потребує оцінки конкретних обставин виконання такого наказу (посада, кваліфікація, поінформованість виконавця тощо)[5, с. 112].

Проте, під час ситуації, коли зіштовхуються приватно-правові та публічно-правові відносини, неможливо правильно розставити пріоритети і зрозуміти як діяти в тій чи іншій ситуації. Коли йдеться про горизонтальні правовідносини, то є дві сторони цивільних відносин, що засновані на юридичній рівності, майновій самостійності та вільному волевиявленню. Наприклад, згідно договору про надання охоронних послуг виконавець зобов'язується прийняти під охорону певний об'єкт, здій-

снювати контроль за цілісністю «об'єкта» та схоронністю майна, що на ньому зберігається, тощо.

У той же час, поліція охорони відноситься, до системи поліції, визначеної Законом України «Про Національну поліцію України» [6], тобто перебуває у вертикальних відносинах зі своїм керівництвом, відомством та державними органами в цілому. Тому у невідкладному випадку необхідності виконання законного наказу чи розпорядження, що спрямоване на виконання завдань поліції, а саме – забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, тощо, особа має звільнитися від цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду. Оскільки правоохоронні органи під час здійснення своєї професійної діяльності допомагають державі підтримувати ідею ст. 3 Конституції України про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю[7].

Під час вивчення питань, пов'язаних із законністю діяльності поліції В. О Іванцов дійшов висновку, що не дивлячись на те, що виконання наказу обумовлюються управлінськими відносинами субординації, дотримання обов'язків (правових меж) при його втіленні являє собою елемент змісту принципу законності діяльності поліції. В свою чергу останній виступає свого роду критерієм ефективності внутрішньоуправлінської системи органів поліції та, як наслідок, правомірності діяльності Національної поліції загалом[5, с. 113]. Тобто будь-які накази чи розпорядження повинні бути обґрунтованими, цільовими та ефективними, що стосується правоохоронної діяльності.

Отже, на підставі вищезазначеного, можна стверджувати, що поліцейські як спеціальні суб'єкти цивільно-правової відповідальності в силу виконання своїх службових обов'язків можуть звільнитися від цивільно-правової відповідальності у не лише із загальних підстав, визначених законодавством. Зокрема, йдеться про виконання законного наказу чи розпорядження, адже поліція повинна діяти в межах закону. Тому у невідкладному випадку необхідності виконання законного наказу чи розпорядження, що спрямоване на виконання визначених Законом завдань, поліцейський може бути звільним від цивільно-правової відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Панченко О. І. Цивільно-правова відповідальність поліцейських в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.03-цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К. : МВСУ НАВС, 2019. 228 с.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Попова С. О. Особливості цивільно-правової відповідальності поліцейського за шкоду, завдану у стані крайньої необхідності. Науковий вісник Ужгородського національного університету. № 78. 2023. С. 210–215.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Іванцов В. О. Правові межі виконання наказу як складова змісту принципу законності діяльності поліції. Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 квіт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 112–113.
6. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-вр URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

Порада С. В.,
аспірант юридичного факультету
Ужгородського національного
університету,
помічник адвоката Адвокатського
об'єднання «Греца і Партнери»

ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ СОЛІДАРНОЇ ТА СУБСИДІАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СПРАВАХ ПРО БАНКРУТСТВО

Інститути субсидіарної та солідарної відповідальності у справах про банкрутство покликані захистити права кредитора від недобросовісних дій керівника та засновників боржника.

Разом з тим, проблемним є питання співвідношення таких категорій із визначеними Цивільним кодексом України засадами таких видів цивільної відповідальності. Ця проблемність випливає із практики Верховного Суду.

Зокрема, у постанові від 04.09.2024 у справі №908/3236/21 Верховний Суд змінив свої попередні підходи до порядку покладення солідарної відповідальності на членів органу управління боржника. Суть нового підходу зводиться до такої тези, що «уявлення щодо застосування положень частини шостої статті 34 КУЗПБ, відповідно до якого стягнення з винних осіб відбувається на користь кредиторів, а не боржника, не відповідає природі правовідносин, які, як зазначено вище (пункти 10.15, 10.19), полягають у заподіянні збитків саме боржнику».

При цьому, Верховний Суд наголосив, що у Кодексі України з процедур банкрутства терміни «субсидіарна» й «солідарна» відповідальність використані в іншому значенні, ніж вони використовуються у ЦК України, а відповідальність насправді не є відповідальністю перед кредиторами, а є відповідальністю за збитки, завдані боржнику.

Ще в одній постанові Верховного Суду від 19.06.2024 у справі №906/1155/20 (906/1113/21) вказано, що у справі про банкрутство субсидіарна відповідальність має деліктну природу та узгоджується із частиною першою статті 1166 ЦК України, якою встановлено, що майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Автор вважає за належне опонувати таким підходам Верховного Суду наступними тезами:

1) правова природа субсидіарного та солідарного обов'язку очевидно не може полягати у задоволенні і захисті інтересу основного боржника за рахунок субсидіарного та солідарного боржника; це суперечить звичайним правилам логіки, оскільки опонуючою стороною до солідарного та субсидіарного обов'язку (відповідного правовідношення) є кредитор, а не основний боржник; саме вказана ідея закладена у нормах Цивільного кодексу України, яку Верховний Суд проігнорував;

2) метою як субсидіарної, так й солідарної відповідальності, є задоволення вимог кредиторів (виключно кредитори є потерпілою стороною

внаслідок неплатоспроможності боржника); в умовах неплатоспроможності боржник вже не є самостійним суб'єктом економічних відносин;

3) застосована судом логіка принципу конкурсного імунітету щодо стягнення коштів до ліквідаційної маси може мати місце у випадку звернення арбітражного керуючого із заявами про покладення солідарної або субсидіарної відповідальності, оскільки саме арбітражний керуючий є уповноваженою особою на захист сукупного інтересу всіх кредиторів боржника;

4) однак, така логіка не має змісту у випадку, якщо із заявами про застосування солідарної та субсидіарної відповідальності звертаються безпосередньо конкурсні кредитори; зокрема, поза увагою Верховного Суду залишилися питання яким чином конкурсний кредитор має визначити суму субсидіарного/солідарного стягнення (у межах своїх вимог (що нелогічно, оскільки така сума розділиться на всіх кредиторів) чи у межах загального розміру вимог з реєстру вимог кредиторів (що теж нелогічно, оскільки не враховує інші механізми поповнення ліквідаційної маси)), а також питання чи уповноважений конкурсний кредитор звертатися з вимогою для захисту всіх інших кредиторів, які пасивно підходять до провадження у справі про банкрутство;

5) також залишається актуальним питання ефективності солідарного та субсидіарного стягнення через ліквідаційну масу боржника; підхід Верховного Суду ніби не враховує об'єктивну реальність використання процедур банкрутства з метою уникнення виконання зобов'язань перед своїми кредиторами (наприклад, коли основу ліквідаційної маси становлять вимоги пов'язаних з боржником кредиторів, зокрема які обґрунтовані договорами поворотної фінансової допомоги від засновників такого боржника);

6) автор вважає, що можливість кредитора захистити свої права за рахунок безпосереднього стягнення із субсидіарного та солідарного боржника є саме тим запобіжником, який нівелює недобросовісне використання процедур банкрутства для уникнення виконання зобов'язань перед кредиторами; питання справедливого розподілу обов'язку між солідарним/субсидіарним боржником та основним боржником повинно залишатися у межах їхніх правовідносин та очевидно не може обмежувати кредитора в ефективному захисті своїх прав;

7) в аспекті солідарної відповідальності підхід Верховного Суду навіть не відповідає змісту норми статті 34 Кодексу України з процедур

банкрутства, оскільки текстуальне тлумачення такої норми вказує про безпосереднє стягнення коштів на користь кредитора; застосований Верховним Судом теологічний підхід до тлумачення такої норми скоріше стосується власного бачення балансу інтересів кредиторів та боржника у справі про банкрутство; якби Верховний Суд дійсно враховував «дух» закону, то йому слід було би звернути увагу на преамбулу такого закону – «цей Кодекс встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності боржника – юридичної особи або визнання його банкрутом з метою задоволення вимог кредиторів, а також відновлення платоспроможності фізичної особи»;

8) автор вважає, що підходи в судовій практиці у першу чергу мають захищати потерпілу сторону відповідного правовідношення; саме захист потерпілої сторони є метою будь-якого виду цивільної відповідальності, у тому числі солідарної та субсидіарної;

9) ігнорування Верховним Судом сутнісного змісту інститутів солідарної та субсидіарної відповідальності (який, зокрема визначений у ЦК України) на користь захисту інтересів сторони, яка вже порушила зобов'язання, не можна вважати розумним та справедливим;

10) своїми підходами Верховний Суд нівелював хоча б якісь механізми ефективного (=швидкого) захисту інтересів кредиторів у справах про банкрутство, зробивши неспіврозмірними затрати ресурсів кредитора на відновлення свого права у межах справи про банкрутство із фактично отриманим результатом;

11) такі підходи тільки сприяють використанню процедур банкрутства для уникнення цивільної відповідальності у разі невиконання зобов'язань перед кредиторами, а також легітимізують недобросовісне та нерозумне ведення бізнесу.

Виходячи з цього автор резюмує, що підходи Верховного Суду щодо відмежування солідарної та субсидіарної відповідальності у справах про банкрутство від визначених видів відповідальності у Цивільному кодексі України нівелює правову природу таких видів відповідальності, а також мету їх застосування. Так само такі підходи нівелюють ефективність таких інститутів цивільної відповідальності, обмежуючи кредиторів ефективністю дій арбітражного керуючого (який (занадто) часто може бути підконтрольний особам, які прямо або опосередковано пов'язані із боржником).

Список використаних джерел:

1. Верховний Суд. Постанова від 04 вересня 2024 року у справі №908/3236/21. URL: [<https://reyestr.court.gov.ua/Review/122021182>]
2. Верховний Суд. Постанова від 19 червня 2024 року у справі №906/1155/20 (906/1113/21). URL: [<https://reyestr.court.gov.ua/Review/120341855>]

Науковий керівник: кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри господарського права юридичного факультету УжНУ Вікторія Вашкович.

Примак В. Д.,
*доктор юридичних наук,
провідний науковий співробітник
НДІ приватного права
і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України*

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА: НОВИЙ ПОШТОВХ ДЛЯ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ

Прийняття 09.01.2025 Верховною Радою України Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» (далі – Закон від 09.01.2025; blob:<https://itd.rada.gov.ua/bda22482-1f1e-4100-922c-0720825e1671>) у разі набрання ним чинності ознаменує початок кардинальної реформи всього вітчизняного законодавства про юридичних осіб – насамперед у частині визначення системи, організаційно-правових форм і правового статусу юридичних осіб публічного права. При цьому Прикінцеві та перехідні положення тексту згаданого Закону від 09.01.2025 містять надзвичайно суперечливий з точки зору його доцільності пункт про належність подання на розгляд парламенту спеціального закону про юридичних осіб публічного права.

Поки що існуюча система юридичних осіб цього виду об'єднує організаційно-правові форми державних і комунальних: установ (зазвичай бюджетних, кардинально відмінних за своїм правовим статусом від

їх приватноправових «тезків»); заздалегідь не визначених організацій (як непідприємницького, так і підприємницького спрямування); унітарних підприємств (комерційних, некомерційних, казенних). Спільними знаменниками для всіх зазначених організаційно-правових форм зазвичай постають: а) у корпоративних правовідносинах організаційно-управлінського характеру – передбачений абзацом 2 ч. 2 ст. 81 Цивільного кодексу України розпорядчий спосіб їх створення за волевиявленням уповноваженого носія публічних владних повноважень, а також вже згадана унітарність суб'єкта засновницьких повноважень та його формально-юридична тотожність вищому органу управління відповідної юридичної особи (за винятком спільних комунальних юридичних осіб, які можуть створюватися і управлятися від імені кількох територіальних громад водночас); б) у майнових правовідносинах – відмінний від права власності правовий режим майна, закріпленого за такого роду державними та комунальними юридичними особами (йдеться про право оперативного управління для непідприємницьких юридичних осіб і право господарського відання для підприємницьких).

Саме окреслені особливості загального регулятивного змісту в силу природного взаємозв'язку регулятивних і охоронних правовідносин визначають найістотніші складові правового статусу юридичних осіб публічного права тих або інших організаційно-правових форм як імовірних суб'єктів цивільно-правової відповідальності – надто на кінцевому етапі функціонування відповідного правового механізму, під час реалізації обов'язку щодо сплати належної потерпілій стороні (кредиторові) компенсації у виконавчому провадженні або при застосуванні процедур банкрутства неплатоспроможного боржника. Адже одним з елементів правового режиму майна юридичних осіб публічного права може бути законодавча заборона щодо звернення стягнення на певні види закріпленого за ними майна.

У контексті Закону від 09.01.2025 йдеться про збереження на перехідний період існування організаційно-правових форм державних та комунальних унітарних підприємств чинних правил про відповідальність казенного підприємства за своїми зобов'язаннями лише коштами, наявними у його розпорядженні, та субсидіарну відповідальність за такими зобов'язаннями держави в особі органу, до сфери управління якого належить таке підприємство, у разі недостатності наявних у нього коштів для виконання відповідного обов'язку. Крім того, Закони України

від 21.09.2006 № 185-V «Про управління об'єктами державної власності» та від 21.05.1997 № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачається доповнити нормами про те, що: орган державної влади, до сфери управління якого належить державне некомерційне товариство, не несе відповідальності за його зобов'язаннями, крім випадків, потенційно передбачених саме зазначеним спеціальним Законом України від 21.09.2006; територіальна громада як учасник комунального некомерційного товариства не несе відповідальності за його зобов'язаннями, крім випадків, передбачених законом (назагал невизначеним, тобто сформульовано бланкетну норму). Нарешті, слід згадати і про фактичне несення нині державою субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями державних підприємств, установ і організацій згідно з нормами Закону України від 05.06.2012 № 4901-VI «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» (далі – Закон України від 05.06.2012).

Натомість субсидіарна відповідальність єдиного учасника наразі юридичної особи публічного права, згодом формально «трансформованої» в юридичну особу приватного права (проте державного сектору економіки), новостворену внаслідок перетворення унітарного державного підприємства або первісного заснування, по суті зникає зі сфери цивільно-правової відповідальності юридичних осіб тих організаційно-правових форм, які шляхом гіпотетичної реалізації норм Закону від 09.01.2025 вибуватимуть з кола юридичних осіб публічного права. Йдеться про майже повне усунення не тільки державних, а й комунальних юридичних осіб публічного права зі сфери господарювання, оскільки унітарні державні та комунальні підприємства, правовий статус яких конкретизовано в Господарському кодексі України, разом з цим правовим актом заплановано відправити у юридичне небуття (на явну незавершеність дискусії щодо соціально-економічної доцільності та правової ефективності такого кроку парламентарі, напевно, вирішили не зважати).

Принаймні на відносини за участі державних акціонерних товариств (АТ) і товариств з обмеженою відповідальністю (ТОВ), створених замість державних унітарних підприємств згідно з Законом від 09.01.2025, дія Закону України від 05.06.2012 не поширюватиметься – звісно, якщо він не зазнає змін і доповнень, спрямованих на забезпечення окремих державних АТ і ТОВ від небезпеки звернення стягнення на стратегічно важливе для виконання їх цілей майно та наступної ліквідації такого роду неплатоспроможного боржника у справі про його банкрутство.

Так само не проглядається узгодження Закону від 09.01.2025 і чинного Закону України від 05.06.2012 щодо окреслених елементів правового статусу суб'єктів цивільно-правової відповідальності – державних некомерційних товариств, які становитимуть формально невизначений господарюючий «залишок» від колишніх унітарних підприємств – у тому розумінні, що на тлі скасування правових режимів господарського відання і оперативного управління саме некомерційні товариства напевно будуть переважними володільцями і користувачами державного або комунального майна на праві узуфрукта. Більше того, Закон від 09.01.2025 встановлює своєрідне правило за умовчанням, відповідно до якого передбачається передача майна, закріпленого на праві господарського відання, що не підлягає приватизації, та майна, закріпленого на праві оперативного управління, юридичній особі – правонаступнику державного або комунального унітарного підприємства на праві узуфрукта державного або комунального майна. Однак про жодні перепони в частині звернення стягнення на зазначене майно законодавець чомусь не згадує.

Так само можна припустити, що некомерційне товариство (аналогічно за умовчанням) слід буде класифікувати як юридичну особу приватного права – причому не за критерієм суб'єкта засновницького волевиявлення, а за критерієм загальної для приватного права організаційно-правової форми товариства як дійсного або потенційно можливого об'єднання осіб. Зазначене, втім, не виключає інтеграцію конструкції товариства в майбутню систему юридичних осіб публічного права. Водночас вже натеper доводиться констатувати можливість створення Законом від 09.01.2025 суцільної правової невизначеності у таких ключових для правового статусу згаданих в ньому юридичних осіб питаннях, як правовий режим закріпленого за ними майна (чи є обмеження у зверненні стягнення на предмет узуфрукта) та субсидіарна відповідальність держави як одноосібного засновника державних юридичних осіб – узуфруктаріїв.

Необхідність встановлення зазначених нами спеціальних заборон звертати стягнення на майно постає тим більш виразно, що вони мали б бути логічною передумовою для запровадженого Законом від 09.01.2025 правила про те, що провадження у справах про банкрутство боржників – казенних підприємств, державних некомерційних підприємств, державних некомерційних товариств і бюджетних установ, а також санація таких боржників до відкриття провадження у справі про банкрутство не допускаються (такий підхід принаймні у визначенні суб'єктного складу віддзеркалює чинний

припис ч. 4 ст. 2 Кодексу України з процедур банкрутства з додаванням згадки про державні некомерційні підприємства). Подібною передумовою для бюджетних установ відповідно до п. 12 ст. 2 Бюджетного кодексу України є їх визначення як органів державної влади або місцевого самоврядування, а також організацій, що створені ними у встановленому порядку та повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету. Тож можна стверджувати про системний взаємозв'язок згаданих норм Бюджетного кодексу і Кодексу України з процедур банкрутства (як в нинішньому, так і в пропонованому Законом від 09.01.2025 вигляді) з одного боку, та їх узгодженість з порядком покладання Законом України від 05.06.2012 безпосередньо на державу обов'язку з виконання судових рішень про стягнення грошових коштів з такого різновиду непідприємницьких юридичних осіб, як державні органи.

Вищевикладене дозволяє зробити такий висновок.

Законодавець має виходити з того, що правовий статус юридичних осіб публічного права як потенційних суб'єктів цивільно-правової відповідальності в частині її реалізації через звернення стягнення на певне майно з метою надання належної кредиторіві (потерпілій стороні) компенсації має визначатися логічним взаємозв'язком між правовим режимом закріпленого за ними майна, ймовірною субсидіарною відповідальністю їх публічно-правових засновників та заборонаю застосування до зазначених юридичних осіб процедур банкрутства.

Пучковська І. Й.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ

Вести мову про цивільно-правову відповідальність у забезпечувальних відносинах можна у декількох аспектах. Певні особливості мають

місце при настанні відповідальності в зв'язку з порушенням забезпечувального зобов'язання забезпечувальним боржником – третьою особою (поручителем чи гарантом), а також при порушенні обов'язків забезпеченим кредитором (при поруці, гарантії), заставодержателем, довірчим власником, кредитором, що застосовує притримання майна боржника, тощо. Але на найбільшу увагу заслуговує розгляд мір цивільно-правової відповідальності під кутом зору можливості їх реалізації за рахунок видів забезпечення виконання зобов'язань. Цей аспект представляє особливий інтерес з огляду на те, що у науці цивільного права питання розмежування мір цивільно-правової відповідальності та видів забезпечення виконання зобов'язань не має однозначного вирішення. Одні науковці вважають міри відповідальності більш широким поняттям, яке охоплює і види забезпечення, інші – навпаки – розглядають міри відповідальності серед забезпечень, а часто міри відповідальності і види забезпечення розглядаються дослідниками як тотожні міри серед санкцій, правових наслідків порушення зобов'язання, способів захисту. З огляду на останнє важливо показати різницю при реалізації кредитором видів забезпечення виконання зобов'язань та мір цивільно-правової відповідальності. Показати, що застосування кредитором видів забезпечення виконання зобов'язань не лише надійно захищає останнього, а й надає можливість за їх рахунок реалізувати міри цивільно-правової відповідальності, встановлені договором чи законом на випадок такого порушення. Мова йде про право кредитора, в інтересах якого встановлений певний вид забезпечення, отримати за його рахунок при порушенні забезпеченого зобов'язання боржником не лише виконання порушеного зобов'язання (а саме це і є метою застосування кредитором певного виду забезпечення виконання зобов'язання), а й реально притягнути винного у порушенні зобов'язання боржника до відповідальності.

Розглянемо право кредитора на застосування яких саме мір цивільно-правової відповідальності може бути реалізовано за рахунок видів забезпечення виконання зобов'язань. Завдяки існуванню забезпечень кредитором може бути задоволена вимога про: відшкодування збитків, сплату грошової компенсації моральної шкоди, стягнення неустойки, сплату процентів річних, інфляційних втрат. Названі міри цивільно-правової відповідальності застосовуються при порушенні договірних

зобов'язань. При цьому відшкодування збитків та компенсація моральної шкоди як загальні міри(форми) цивільно-правової відповідальності – в тому числі, як і сплата процентів річних та інфляційних втрат при порушенні грошового зобов'язання, а сплата неустойки, – виключно, оскільки це міра (форма) виключно договірної відповідальності. Останнє може бути пояснено природою видів забезпечення виконання зобов'язань як способів захисту прав кредитора, що застосовуються виключно у договірному зобов'язанні. Види забезпечення представляють собою особливі способи захисту завдяки наявності забезпечувального джерела у вигляді певного майна чи обов'язку третьої особи перед кредитором виконати порушене боржником зобов'язання. Вони встановлюються на вимогу кредитора боржником (за рахунок боржника) на випадок можливого порушення зобов'язання у розмірі, необхідному для задоволення вимоги кредитора. Отже кредитор, встановлюючи такий спосіб захисту наперед, дбає про достатній розмір забезпечувального джерела для задоволення своєї вимоги у повному обсязі (розмір вимоги кредитора відомий) при порушенні боржником забезпеченого зобов'язання, що включає можливість отримання кредитором виконання за порушеним зобов'язанням та, як правило, притягнення боржника до цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання, встановленої договором або законом.

Відповідно, встановлення видів забезпечення виконання зобов'язання на випадок порушення тільки договірних зобов'язань і обумовлює можливість кредитора реалізувати за їх рахунок тільки ті міри цивільно-правової відповідальності, які передбачені законом або встановлені сторонами в договорі на випадок його порушення, тобто міри договірної відповідальності.

Міри договірної відповідальності можуть реалізовуватися кредитором за рахунок майнових(певне майно) і особистих(певний обов'язок третьої особи) забезпечень. Так згідно положень ч.2 ст. 589 ЦК України за рахунок предмета застави заставодержатель має право задовольнити в повному обсязі свою вимогу, що визначена на момент фактичного задоволення, включаючи сплату процентів, неустойки, відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання, необхідних витрат на утримання заставленого майна, а також витрат, понесених у зв'язку

із пред'явленням вимоги, якщо інше не встановлено договором. Згідно положень ч.7 ст. 577–8 ЦК України за рахунок об'єкта довірчої власності довірчий власник має право задовольнити у повному обсязі свою вимогу, розмір якої визначається на момент фактичного задоволення, включаючи сплату процентів, неустойки, відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання, та необхідних витрат на утримання об'єкта довірчої власності, якщо інше не встановлено договором. На практиці вимоги кредитора реалізувати за рахунок предмета застави чи об'єкта довірчої власності міри цивільно-правової відповідальності не зустрічають заперечень. Суди за позовами кредиторів поряд із стягненням суми основного боргу та відсотків за користування чужими грошовими коштами стягують суми неустойки, процентів річних, інфляційних втрат, понесених кредитором витрат в зв'язку з порушенням.

При особистих видах забезпечення закон покладає обов'язок задовольнити вимогу кредитора про притягнення боржника-порушника до цивільно-правової відповідальності на третю особу. Стосовно по-руки суди, як правило, з посиланням на положення статей 554 та 625 ЦК України приймають рішення про стягнення з поручителя крім суми основного боргу ще й процентів, неустойки, відшкодування збитків, як негативних наслідків порушення зобов'язання (мір відповідальності). Так Ленінський районний суд м. Харкова рішенням від 17 вересня 2024 року задовольнив позовні вимоги Акціонерного товариства «Сенс Банк» до ОСОБА_1, ОСОБА_2, ОСОБА_3, стягнувши солідарно з відповідачів – двох поручителів та боржника, 3% річних в розмірі 54 875,37грн, та інфляційні втрати у розмірі 199 209,89 грн., а всього 254 209,89 грн., нарахованих за несвоєчасне виконання боржником зобов'язань за кредитним договором за період з 24.02.2021 р. по 23.02.2022 р. [1] При задоволенні ж вимоги кредитора завдяки реалізації ним прав за гарантією закон обмежує обов'язок гаранта зплатою виключно грошової суми, на яку видано гарантію (ст. 566 ЦК), що дорівнює, як правило, сумі основного боргу. Таке положення можна пояснити розрахунком законодавця на швидке задоволення вимоги кредитора гарантом за незалежною від недійсності чи припинення основного зобов'язання банківською гарантією. Кредитор має отримати від гаранта грошову суму протягом декількох днів з моменту пред'явлення

свої вимоги про сплату, що задовольняє його вимогу. Як бачиться такий розрахунок цілком виправданий, оскільки гарантами виступають виключно фінансові установи, перш за все банки. Такі юридичні особи гроші мають завжди, і дбаючи про свою репутацію, повинні б виконувати свої зобов'язання перед контрагентами належним чином, зокрема своєчасно сплачувати за виданими ними кредиторам гарантіями. Наприклад, пред'явлена кредитором (бенефіціаром) вимога про сплату 2 000 000 грн. була задоволена банком-гарантом – Публічним акціонерним товариством «Райффайзен Банк Аваль» на п'ятий робочий день з моменту її одержання останнім[2].

Міри цивільно-правової відповідальності представляють собою майновий обов'язок, який покладається на боржника в зв'язку з порушенням зобов'язання, зокрема обов'язок по відшкодуванню завданих порушенням збитків, сплаті грошової компенсації моральної шкоди, стягненню неустойки, сплаті процентів річних, інфляційних втрат тощо. Види ж забезпечення виконання зобов'язання представляють собою забезпечувальне джерело (певне майно при заставі, довірчій власності, притриманні) чи обов'язок третьої особи на користь кредитора (при поруці, гарантії), яке встановлюється в інтересах кредитора договором або законом і за рахунок якого останній задовольняє свою вимогу у разі порушення зобов'язання. І ті й інші виступають способами захисту прав кредитора. При цьому види забезпечення не тільки надають кредитору реальний захист у вигляді виконання за порушенням зобов'язанням, а й дозволяють кредитору реалізувати своє право на стягнення неустойки, процентів річних, відшкодування збитків тощо. Наведене дозволяє побачити різницю між захисним механізмом мір відповідальності та видів забезпечення, як дуже близьких, але не тотожних мір, і зробити висновок на користь надійності останніх.

Список використаних джерел:

1. Рішення Ленінського районного суду м. Харкова від 17 вересня 2024 року по справі № 642/3230/24. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121655653>
2. Рішення господарського суду Запорізької області від 23.10.12 року по справі № 28/5005/3270/2012–5009/1950/12. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/26533092>

Седа С. В.,
*аспірантка кафедри
приватного права
факультету правничих наук,
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»*

ПРОБЛЕМАТИКА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДОНОРСТВА АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ НАУКИ ТА ОСВІТИ: ДОСВІД США ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Практика донорства анатомічних матеріалів людини охоплює не лише питання трансплантації, можливе й їхнє використання для освіти та науки. Чинне законодавство не містить чіткого правового регулювання цього питання, зокрема, й в контексті настання цивільно-правової відповідальності у випадку порушення порядку використання таких донорських анатомічних матеріалів. Це тягне за собою можливості для зловживань, недбалості, порушення права на шанобливе ставлення до тіла померлого науковими або освітніми установами, які здійснюють збір та використання донорських анатомічних матеріалів людини.

Проаналізуємо досвід США, як країни з розвиненим законодавством у сфері обігу анатомічних матеріалів людини та розглянемо основні ризики, пов'язані з можливостями донорства з метою, іншою ніж трансплантаційна. Розділ 4 Єдиного закону про анатомічні подарунки США (UAGA) [1] визначає чотири цілі анатомічного дару: трансплантація, терапія, дослідження або освіта. В США поширеним є донорство анатомічних матеріалів для наукових досліджень та освіти, проте на практиці з цим виникає низка проблем.

Одним з прикладів є справа *Mactaggart, Nicole Et Al Vs. President And Fellows of Harvard College and other* (2024) [2]. Колишній керівник моргу Гарвардської медичної школи Лодж багато років крав і продавав частини тіл померлих осіб, пожертвовані для використання в освіті. Позивачі подали цивільний позов проти Гарварда за недбалість та вимагали відшкодування шкоди. Анатомічні матеріали передавались

за програмою анатомічних подарунків, а після завершення використання, повинні були шанобливо поховані або утилізовані. Суд відхилив позов, аргументуючи це тим, що медична школа діяла відповідно до положень UAGA та мала імунітет від судового позову. Суд вказав, що Гарвард міг би понести юридичну відповідальність за доктриною *respondeat superior* (роботодавець, несе відповідальність за делікти свого працівника, вчинені в межах трудових обов'язків), але неправомірні дії Лоджа не входили до сфери його трудових обов'язків і не можуть бути приписані Гарварду.

Зазначене рішення є доволі дискусійним, а в США випадки незаконного використання анатомічних матеріалів, переданих для наукових і освітніх цілей непоодинокими. Хоча Американська асоціація анатомії розробила Рекомендації щодо Пожертвування тіл для освіти та біомедичних досліджень [3], які містять вказівки для програм донорства, закладів, відповідальних за ці програми, встановлюють стандарти для збереження цілісності, ідентичності та безпеки переданих тіл, все ж вони є необов'язковими, а детальне правове регулювання донорства анатомічних матеріалів не для цілей трансплантації відсутнє.

Хоча у випадку по справі Гарварду, медичний заклад ймовірно не мав злочинних намірів, спрямованих на використання донорських анатомічних матеріалів людини для незаконного продажу, проте, погодимось з тим, що мала місце багаторічна недбалість університету, який не забезпечив умов зберігання, перевірки належного використання переданих анатомічних матеріалів.

Позивачі подали апеляцію на рішення суду, а їх адвокат Кетрін Барнетт, вважає, що воно є небезпечним, бо дозволяє закладам уникати відповідальності, поки вони не знають, що відбувається за програмою донорства [4].

Брюховецька М. С. визначила, що серед основних причин, які, на думку респондентів, гальмують розвиток посмертного донорства в Україні, найбільший відсоток (40%) становить проблема відсутності правового регулювання, другою є можливість вчинення злочинів (28%). Вчена вважає, що існує недовіра до правомірності процедури посмертного донорства [5, с. 54]. Пристосовуючи до українських реалій цю ситуацію, зазначимо, що у випадку наявності схожих справ, за відсутності

належного правового регулювання може підриватися довіра потенційних донорів, які і так ставляться до питання донорства з пересторогою, оскільки заклади не гарантуватимуть належного використання, зберігання та утилізації анатомічного матеріалу, наданого для науки та освіти, судові способи захисту виявляться марними і сім'ї потерпілих не отримують відшкодування шкоди через неналежне ставлення до тіл їхніх померлих близьких-донорів.

Своєрідним аналогом доктрини «*respondeat superior*» в Україні є відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівником чи іншою особою, закріплене ст. 1172 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 № 435-IV [6] (далі – ЦК України). Карнаух Б. П. звертає увагу, що до чотирьох звичайних умов (протиправність, шкода, причинний зв'язок і вина) деліктного зобов'язання, додається ще одна – наявність зв'язку між заподіяною шкодою і особою, яка мусить за неї відповідати. Потерпілий має довести, що шкода була завдана працівником саме під час виконання трудових обов'язків, а вирішальне значення має не час заподіяння шкоди (робочий, неробочий), а те, що шкода завдається у зв'язку з виконанням трудової функції [7, с. 31]. Верховний Суд у постанові від 09 січня 2019 року у справі № 654/4218/15-ц [8] звернув увагу на тлумачення ч. 1 ст. 1172 ЦК України, за яким відповідальність роботодавця за шкоду, завдану його працівником, настає лише у випадках, коли заподіювач шкоди не лише перебуває з роботодавцем у трудових відносинах, а й заподіяв шкоду саме у зв'язку та під час виконання своїх трудових обов'язків. Виконанням працівником своїх трудових обов'язків є виконання ним роботи, зумовленої, трудовим договором, а також роботи, яка хоча і виходить за межі трудового договору, але доручається роботодавцем або спричинена необхідністю.

Тому за аналогічних обставин зі справою проти Гарварда в українських реаліях не можна було би застосувати положення ст. 1172 ЦК України. Можливим могло бути застосування ст. 1167 ЦК України щодо особистої відповідальності особи, яка завдала шкоду, але такий стан речей був би неефективним.

Хоча наразі питання донорства анатомічних матеріалів для науки та освіти не врегульоване законодавством належним чином, така мож-

ливість існує. Норми ч. 4 ст. 289 ЦК України передбачають, що фізична особа має право розпорядитися щодо передачі після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним або навчальним закладам. Майже аналогічні положення знаходять своє відображення у ст. 6 Закону України «Про поховання та похоронну справу» від 10 липня 2003 р. № 1102-IV [9].

Зважаючи на науково-технічний прогрес у медичній галузі, необхідність дослідження функцій людського організму, пошуку нових методів лікування, у сукупності з можливістю виникнення складних юридичних ситуацій на ґрунті незаконного використання анатомічних матеріалів людини, необхідно передбачити правове регулювання донорства для наукових досліджень та освіти на законодавчому рівні. Особливу увагу необхідно приділити питанням: 1) суб'єктів-донорів, якими враховуючи сучасний вітчизняний підхід до вилучення анатомічних матеріалів після смерті особи та чинну концепцію «незгоди», мають визнаватися померлі повнолітні, дієздатні особи, які прижиттєво висловили свою згоду на посмертну передачу анатомічних матеріалів науковим закладам або за згодою їхні родичів; 2) чіткій регламентації повноважень наукових та навчальних закладів у цій сфері, мети їхньої діяльності; 3) регламентації способів використання анатомічного матеріалу закладами на основі створених ними програм донорства, з обов'язковим врахування принципу поваги до тіла померлої особи; цілей використання, які не повинні бути надто розмитими; 4) впровадження контролю, звітності за використанням анатомічного матеріалу; 5) регулюванню питання утилізації анатомічних матеріалів; 6) встановленню відповідальності закладів у випадку недбалості або порушення порядку використання анатомічних матеріалів людини.

Отже, спираючись на досвід США, можна виявити, що наразі існує необхідність закріплення правового регулювання такого напрямку донорства як донорство для науки та освіти на законодавчому рівні, врегулювання питання цивільно-правової відповідальності у цій сфері, зокрема, відповідальності закладів, які здійснюють використання анатомічних матеріалів для відповідних цілей. Відсутність правового регулювання цього напрямку використання анатомічного матеріалу може призвести до неможливості належного захисту порушених прав, що сут-

тєво вплине на бажання потенційних донорів пожертвувати анатомічний матеріал в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. The United States Revised Uniform Anatomical Gift Act (2006). URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home/librarydocuments?communitykey=015e18ad-4806-4dff-b011-8e1ebc0d1d0f> (дата звернення: 29.01.2025).
2. Mactaggart, Nicole Et Al Vs. President And Fellows of Harvard College and other (2024). URL: <https://masslawyersweekly.com/wp-content/blogs.dir/1/files/2024/02/09-014-24.pdf> (дата звернення: 29.01.2025).
3. Human Body Donation Program Best Practices: Adopted by the Board of Directors American Association for Anatomy on 13 November 2009. URL: <https://www.anatomy.org/ANATOMY/ANATOMY/About-Us/What-Is-Anatomy/Body-Donation-Policy.aspx> (дата звернення: 31.01.2025).
4. Emily C. Morgan & Morgan Files Appeal Over Allegedly Mishandled Harvard Cadavers. 2024. URL: <https://www.law.com/ctlawtribune/2024/03/04/morgan-morgan-files-appeal-over-allegedly-mishandled-harvard-cadavers/> (дата звернення: 31.01.2025).
5. Брюховецька М. С. Перспективи розвитку посмертного донорства в Україні. Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 10 груд. 2019 р.). Полтава : Полтавський інститут економіки і права Університету «Україна», 2019. С. 53–55.
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. №435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №40–44. Ст. 356.
7. Карнаух Б. П. Відшкодування шкоди, завданої іншою особою (стаття 1172 Цивільного кодексу України). Цивільне право і процес. №11. 2020. С. 29–33.
8. Постанова Верховного Суду від 09 січня 2019 року у справі №654/4218/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79231905> (дата звернення: 31.05.2025).
9. Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10 липня 2003 р. №1102-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. №7. Ст. 47

Науковий керівник: Музика Л. А. – професор, д. ю. н., професор кафедри приватного права Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Спасибо-Фатєєва І. В.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідуюча кафедри цивільного права
Національного юридичного
університету України
імені Ярослава Мудрого,
член-кореспондент Національної
академії
правових наук України*

ЩОДО РІВНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Для цивільних правовідносин визначальним підходом є рівність сторін. Це стосується всіх аспектів цих правовідносин – від регулювання до відповідальності за невиконання цивільно-правових обов'язків.

Засада рівності всіх учасників цивільних правовідносин не піддається сумніву і є їх основою. Між тим в певних випадках спостерігаються прогалини в механізмі цивільно-правового регулювання певних відносин і, як наслідок відповідальності. Це стосується випадків, коли учасником цих правовідносин є держава, територіальні громади та юридичні особи публічного права. Зазначені утворення і особи є суб'єктами публічного права, але їх участь в цивільних правовідносинах допускається. В цих випадках вони втрачають можливість діяти як владні суб'єкти і стають рівними з особами приватного права. Відповідно, це так і в разі порушення ними прав приватних осіб (фізичних чи юридичних), з якими вони вступають у цивільно-правові відносини або навпаки – порушеннями приватними особами прав держави, територіальної громади, їх органів, юридичних осіб публічного права. Захист прав усіх учасників цивільних правовідносин має бути однаковим, що слідує із засад їх рівності. При чому це не лише цивільно-правові, а й конституційні засади рівності всіх власників і рівність захисту їх прав. Відповідно, рівною мірою має бути забезпечено й притягнення всіх учасників цивільних правовідносин до відповідальності.

Проте в українському законодавстві ми спостерігаємо й приклади відступлення від засад рівності цивільно-правової відповідальності

учасників. У переважній більшості це стосується суб'єктів публічного права. Зокрема це доводить встановлення державою мораторію, який, по суті, звільняє порушника від несення негативних наслідків.

Так, Законом України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» було встановлено мораторій на застосування примусової реалізації майна державних підприємств і господарських товариств, у статутних капіталах яких частка держави становить не менше 25% та господарських товариств в оборонно-промисловому комплексі. Прийняття цього Закону було обумовлено необхідністю підвищення рівня економічної безпеки держави, недопущення руйнування цілісних майнових комплексів державних підприємств, захисту інтересів держави під час реалізації майна господарських товариств, у статутних фондах яких частка держави становить не менше 25%. При цьому Конституційний Суд України визнав цей Закон конституційним [1], обґрунтовуючи це тим, що правовий статус суб'єктів права різних форм власності хоча й ґрунтується на єдиних конституційних принципах, але правовий статус кожного з них має особливості, що й характеризують того чи іншого суб'єкта права власності як такого.

І хоча рішення КСУ є остаточним і ані оскарженню, ані скасуванню не підлягає, це не означає те, що його недопустимо критикувати і висловлювати різне ставлення до зазначеної в ньому аргументації. Пояснення нерівності різним правовим статусом учасників правовідносин, у тому числі цивільних, видається непереконливим. Якраз має бути навпаки – враховуючи різний статус учасників правовідносин законодавець має забезпечити їх рівність і відшукати такі правові механізми, якими це було б можливо здійснити. Цілком очевидно, що хоча правовий статус різних власників може бути різним, але якщо вони набувають суб'єктивних цивільних прав та обов'язків (зокрема, стають власниками) і вступають до цивільних правовідносин, які припускають притягнення до відповідальності зі зверненням стягнення на майно власника, то це мають бути рівні для всіх учасників цивільних правовідносин підходи. Тим більш, якщо закон було прийнято, і його дія поширюється на відносини, що вже склалися. Відтак один з учасників цих правовідносин наперед ставиться у пріоритетне становище.

Інакше всі норми про рівність учасників цивільних правовідносин, навіть тих, хто «родом» з площини публічного права, будуть декларативними, а їх застосування стає неможливим.

Якщо до цього додати, що саме держава як владний суб'єкт має забезпечити те, що вона наголошує в законі, а не встановлювати для себе виключення, користуючись тими можливостями, які вона має в сфері регулювання, то можна дійти до висновку про відсутність відповідальності держави перед людиною. Звісно, що подібні випадки аргументуються діями в публічному інтересі. Однак це також не сприймається переконливим, оскільки є непорушні засади, які не піддаються ні змінам в чістому інтересі, ні коливанню. Необхідність же врахувати особливості дій держави в публічних інтересах може продукувати інші форми, а не шляхом порушення правових засад цивільних правовідносин.

Якби держава встановлювала правовий механізм, спрямований на забезпечення економічної безпеки держави, недопущення руйнування цілісних майнових комплексів державних підприємств, захисту інтересів держави під час реалізації майна господарських товариств, у статутних фондах яких частка держави становить не менш як 25%, то це можливо було б здійснити в інший спосіб – через заборони, дозволи, контроль тощо. І це має відбуватися до, а не після виникнення цивільних правовідносин, на яких негативно відбивається порушення засад рівності учасників цих правовідносин.

Оскільки держава виступає в різних ролях, діючи у суспільстві і як законодавець, і забезпечуючи захист прав усіх суб'єктів права власності, і як учасник цивільних правовідносин – все це тим більше покладає на неї відповідальність у виробленні справедливих правових механізмів. Ці правові механізми мають містити як загальне унормування, так і особливості, але не порушувати загальні засади, які є непохитними.

Другим прикладом того, як просочується нерівність у цивільно-правові відносини є ситуації, коли державне майно, яке не може належати приватним власникам, тим не менш різними шляхами потрапляє у приватну власність. Йдеться передусім про земельні ділянки водного фонду, набуті приватними особами, право власності яких зареєстровано в державному реєстрі речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

У цих випадках ми залишимо без коментування такі питання, як: чи вправі прокурор контролювати дії з відчуження таких земель, які

вимоги містяться у зверненнях прокурора до суду, а також те, коли він дізнався про це. Навпаки, підкреслимо, що для відповідача – особи, яка значиться власником земельної ділянки, її вилучення буде становити для неї негативні наслідки. Тим більш, що перспектива отримати відшкодування сум, сплачених за її придбання виглядає примарною.

Складність вирішення цієї проблеми полягає у тому, що: (а) дійсно такі землі не можуть перебувати у приватній власності (якщо це справді ті земельні ділянки, бо з цього приводу також немало спорів); (б) позовна давність спливла; (в) особа є добросовісним набувачем і відомості про неї як про власника є в державному реєстрі.

У цих випадках Верховний Суд висловив правову позицію, згідно з якою: (а) не всі ті, хто в реєстрі значаться як власники такими є насправді; (б) слід застосовувати конструкцію «книжкового володіння»; (в) ефективним способом захисту прав держави має бути негативний позов, через який вдається подолати подання позову до суду зі спливом позовної давності [2].

Серед вагомих аргументів проти такої правової позиції [3], слід позначити й те, що нею так чи інакше зачіпаються засади рівності захисту права власності через штучне подолання (як це вважає Верховний Суд) пропуску позовної давності й уведення по суті безстрокового захисту права державної власності на взірць з тим, як це мало місце за радянських часів (ст. 83 ЦК УРСР 1963 р.). Крім того, держава, яка не лише є власником земель, а й має забезпечити контроль над їх використанням і недопустимістю вибуття з державної власності, а також належного ведення реєстрів, що є її прямою функцією, набуває безмежного захисту, але не відповідає перед добросовісним набувачем, хоча саме через неналежне здійснення державними органами своїх функцій стала можливою ця ситуація.

Аспекти порушення засад рівності учасників цивільних правовідносин є вельми важливими для їх аналізу, оскільки це стосується не одиничних випадків, а стратегічного підходу до розв'язання тих чи інших проблем у суспільстві. Причини, які вимушують державу відходити від засад рівності сторін цивільних правовідносин можуть бути різними – як внутрішніми, так і глобальними (криза, воєнні дії

тощо). Так, у 2014 р. після зміни в Україні державної влади підвищився курс іноземної валюти, що відбилося на кредитоспроможності позичальників. Реакцією на цю ситуацію було прийнято Закону «Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті», яким заборонялося примусове звернення стягнення (відчуження без згоди власника) на нерухоме житлове майно, об'єкт незавершеного житлового будівництва, майнові права на нього, що були предметом іпотеки. Це не могло не вплинути на відповідальність позичальників, а саме: якщо вони не виконали умов кредитних договорів, то це привело б до звернення стягнення на предмет іпотеки. Однак із уведенням мораторію банки могли лише вимагати притягнення клієнтів до відповідальності за невиконання умов кредитного договору, але розраховувати на погашення боргу таким шляхом було нереально. Тому в стані загострення економічної ситуації у країні через такий порушення рівності сторін цивільних правовідносин із наданням переваг у захисті споживачам, в негативному становищі опинилися банки. Натомість простий підхід до осмислення цієї ситуації з позицій економічного аналізу права доводить, що подібна ситуація врешті решт шкодить всім, а не лише банкам. Адже закладає підвалини до руйнівності банківської системи, що негативно відбивається на економіці в цілому, на тому ж становищі всіх споживачів, у тому числі потенційних, на погіршенні інвестиційного клімату.

Це доводить, що порушення засад рівності учасників цивільних правовідносин не тільки видається недопустимим з позиції права, а й не вирішує жодних проблем, які, здавалося б, держава мала вирішити.

Список використаних джерел:

1. Рішення КСУ у справі № 1–11/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-03#Text>.
2. Постанова ВП ВС від 28.11.2018 р. у справі № 14-452цс18 (п. 70). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81842010>.
3. Кисіль В. Позовна давність: судова практика у спорах щодо нерухомості. Строки. Позовна давність : зб. ст. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. С. 52–53.

Стеценко М. В.,
*Президент Асоціації правників
України,
Керуючий партнер ЮФ «Авеллум»,
аспірант Національного
університету
«Києво-Могилянська академія»
ORCID: 0009-0006-9513-1477*

РОЛЬ КОРПОРАТИВНИХ ДОГОВОРІВ У РЕГУЛЮВАННІ ВИХОДУ УЧАСНИКА ІЗ ТОВАРИСТВА

Для розвитку підприємництва та залучення інвестицій важлива стабільність відносин у компанії. Нині серед ключових проблем цивільно-правової відповідальності у корпоративних відносинах є забезпечення балансу інтересів учасників товариства. Зокрема, це стосується права виходу учасника із товариства, адже недосконале регулювання цього питання спричиняє судові спори, дестабілізує відносини у товаристві і, зрештою, руйнує довіру інвесторів.

У теорії корпоративного права інвестор не повинен мати право одноосібно вийти із компанії, адже інвестори розраховують на сталість внесків інших інвесторів у капітал товариства [1, с. 700]. Але має бути механізм, що дозволяє учасникам товариства вийти із товариства у разі незгоди із діями керівництва або мажоритарних учасників. Тому у законодавстві багатьох країн передбачено право виходу учасника із товариства у різних формах [1, с. 701].

Відносини між учасниками товариств з обмеженою відповідальністю в Україні регулюються Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 6 лютого 2018 року [2] (надалі «Закон про ТОВ»). Стаття 24.1 Закону про ТОВ містить норму про те, що «учасник товариства, частка якого у статутному капіталі товариства становить менше 50 відсотків, може вийти з товариства у будь-який час без згоди інших учасників» [2]. Щодо учасника товариства, частка якого у статутному капіталі товариства становить 50 або більше відсотків, він «може вийти з товариства за згодою інших учасників» [2].

Однак, на практиці виникають процедурні складнощі із визначенням вартості частки, яка підлягає виплаті учаснику. Очевидно, що застосування механізму ринкової вартості частки є вірним (на відміну від номінальної або балансової вартості майна), але визначення самої ринкової вартості частки викликає багато спорів та тлумачень [3]. Судова практика останніх років свідчить, що питання оцінки вартості учасника при його виході створює головне підґрунтя для спорів між учасниками товариства [4; 5].

Зауважимо, що останні рішення Верховного Суду стосуються відносин між учасниками, які виникали на підставі Закону України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року, який у ст. 54 зазначав, що учаснику, який виходить з товариства, «виплачується вартість частини майна товариства, пропорційна його частці у статутному капіталі» [6]. Для порівняння чинна ст. 24 Закону про ТОВ оперує поняттям «ринкової вартості сукупності всіх часток учасників товариства» [2]. Судова практика щодо застосування норм Закону про ТОВ формуватиметься у майбутньому і, очевидно, буде відрізнятися. Можемо прогнозувати, що спорів щодо ринкової оцінки частки учасника буде доволі багато.

Отже, попри регулювання цього механізму на рівні закону на практиці є необхідність у договірному регулюванні корпоративних відносин, зокрема шляхом укладання корпоративного договору. Ст. 7 Закону про ТОВ передбачає, що за «корпоративним договором учасники товариства зобов'язуються реалізувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації» [2].

Корпоративні договори зменшують розбіжності між учасниками у процесі управління товариством шляхом деталізації підстав для виходу із товариства, способів викупу учасника, методології оцінки часток, способів призначення незалежного оцінщика тощо [7, с. 210]. Тобто сторони заздалегідь можуть порахувати вартість часток до їх викупу товариством чи іншими учасниками.

Очевидно, що корпоративний договір не потрібен у кожному товаристві. Наприклад, у сімейній компанії із незначними оборотами такий договір буде зайвим, принаймні на початку її розвитку. Припускаємо, що у більшості новостворених компаній («стартапів») не має корпоративних договорів на початку їх існування, адже підприємці не замислюються над детальним регулюванням корпоративних відносин у час, коли всі зусилля направлені на створення нового продукту.

Однак, корпоративний договір стає необхідністю як тільки компанія потребує залучення зовнішнього інвестування для розширення виробництва. Професійні інвестори на кшталт інвестиційних фондів та фондів прямих інвестицій мають обмежений горизонт інвестування, тобто зобов'язані перед своїми акціонерами інвестувати залучені ними кошти лише на визначений період, як правило 5–7 років. Отже, з моменту здійснення інвестиції професійний інвестор має обмежений час для активного розвитку компанії й реалізації прибутку від інвестиції шляхом виходу з компанії. Відповідно, такий інвестор має суттєво іншу мотивацію ніж засновники, які нерідко розглядають компанію як бізнес всього свого життя. Норм закону щодо виходу із товариства для професійних інвесторів недостатньо, адже вони зобов'язані забезпечити передбачуваність для успішного виходу із інвестиції.

Ще одним показовим прикладом корисності корпоративного договору є обмеження на вихід учасника та на відчуження часток упродовж певного строку, як правило, 3–5 років. Таке обмеження нерідко є умовою отримання компанією інвестицій від професійного інвестора. Останній зацікавлений, щоби засновники, у чій таланти він інвестує, залишалися у компанії упродовж достатнього строку, аби компанія вийшла на новий рівень доходу, прибутку або ринкової частки. Тому нерідко інвестор наполягає на тимчасовій забороні відчуження часток засновниками, за винятком відчуження часток на користь пов'язаних осіб.

Отже, корпоративні договори доповнюють механізми захисту прав міноритарних учасників за законом, додаючи ясності, ефективності та мультиваріативності дій для інвесторів та, зрештою, для компанії загалом. Вони також сприяють укріпленню довіри між інвесторами та посиленню стабільності у корпоративній структурі компанії.

Запровадження корпоративного договору в Україні втілює у собі адаптивність сучасного корпоративного права України та створює підґрунтя для подальшого розвитку судової практики. Такий адаптивний підхід у корпоративному праві створює комфортне середовище для вітчизняних та іноземних інвесторів в Україні та сприяє вирішенню нагальних проблем цивільно-правової відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Fleischer H. Comparative Corporate Governance in Closely Held Corporations. In *The Oxford Handbook of Corporate Law and Governance*, edited by Gordon J. N. and Ringe W. Oxford: Oxford University Press, 2018; online

edn, Oxford Academic, 9.06.2015. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198743682.013.5> (дата звернення 31.01.2025).

2. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 6 лютого 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19/conv#Text> (дата звернення 31.01.2025).
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25 січня 2024 року справа №914/1693/18, п. 60 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116639067> (дата звернення 31.01.2025).
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 18 серпня 2022 року справа №912/2438/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105837249> (дата звернення 31.01.2025).
5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16 січня 2024 року справа №914/2402/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117402196> (дата звернення 31.01.2025).
6. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text> (дата звернення 31.01.2025).
7. Дорошенко Л. М. Договори в корпоративному праві: проблеми теорії та практики : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 542 с.

Наукова керівниця: Музика Л. А., докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри приватного права Національного університету «Кієво-Могилянська академія»

Сурженко О. А.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ РОЗРОБКИ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Класичним підходом до характеристики цивільно-правової відповідальності є розкриття її ознак як різновиду юридичної відповідальності та умов, а також видів цивільно-правової відповідальності.

Для практичної площини застосування норм про цивільно-правову відповідальність найбільш актуальними є відповідальність за невиконання або неналежне виконання грошових зобов'язань, порухування обсягу збитків, обмеження відповідальності та звільнення від відповідальності.

В аспекті суб'єктного складу відносин з цивільно-правової відповідальності, то найбільшої гостроти набувають спори з участю банків та інших фінансових установ, споживачів, володільців джерел підвищеної небезпеки.

Між тим лідером серед спорів про цивільно-правову відповідальність є безперечно ті, відповідачем за якими є держава в особі тих чи інших органів. Особливо це відчутно з практики Європейського суду з прав людини. Втім і навпаки – коли держава намагається притягнути до відповідальності приватних осіб, які перебували у правовідносинах з нею чи спричинили шкоду.

Взагалі участь держави в цивільно-правових правовідносинах майже завжди викликає багато питань, серед яких: хто буде позначений як відповідач з боку держави, який саме її орган і чи може це бути однозначно ясно для учасника цивільних правовідносин – приватних осіб; наскільки в реаліях, а не декларативно спостерігається рівність держави як суб'єкта цивільно-правової відповідальності в порівнянні з рівністю приватних юридичних та фізичних осіб; які публічно-правові механізми втручаються до регулювання цивільно-правової відповідальності держави і що треба враховувати.

Держава як суб'єкт публічного права в площині приватних правовідносин має діяти на таких само засадах, як і суб'єкти приватного права. Однак оскільки держава формує свою волю і виражає її через свої органи, кожен з яких виконує свою функцію і має свою компетенцію, це не може не враховуватися при визначенні механізму цивільно-правової відповідальності держави. Так, в одних правовідносинах від імені держави діє Фонд державного майна України (наприклад, при укладенні договору оренди або приватизації державного майна), в інших – при виконанні договорів, укладених з відповідним органом держави, за якими приватній особі як контрагенту належить право вимагати виплати певної суми до виконання договору «підключається» державне казначейство. Саме від казначейства залежить те, коли будуть перераховані суми на виконання цивільно-правових зобов'язань держави. Відповідно, постають

питання про те, чи нараховується пеня та проценти річних в разі несвоєчасної сплати сум за договором, що відбулося через ті дії, які виконувала не сторона договору з органом, який діяв від імені держави, а через дії казначейства.

Також держава може обіцяти виконати певні дії, що стосуються додаткових джерел фінансування за зобов'язаннями органу місцевого самоврядування, який був стороною цивільно-правового договору. При чому така обіцянка втілюється в акт, який видається відповідним державним органом – постановою чи розпорядженням Кабінету Міністрів України чи міністерства або відомства. В цих випадках орган держави не є стороною цивільно-правового договору, але цей акт, який ним було видано, безпосередньо впливає на права та обов'язки однієї з його сторін – органу місцевого самоврядування, який покладався на цей акт і здійснював відповідно до нього розрахунки за договором. Так, наприклад, якщо держава взяла на себе обов'язок часткового фінансування важливого для регіону будівництва, то орган місцевого самоврядування як сторона договору здійснює оплату за договором лише в решті частині боргу. Однак якщо держава попри своє зобов'язання, яке по суті слідує не з цивільно-правового обов'язку, не виплачує суми на фінансування будівництва, то постає питання про те, чи має ці суми сплачувати орган місцевого самоврядування? Тобто чи весь борг лежить на ньому, а він вже звертатиметься до органу держави за виконанням нею свого публічного обов'язку?

Ситуація ускладнюється тоді, коли в договорі зазначається на обсяг виплат з боку органу місцевого самоврядування з посиланням на акт, виданий органом держави, з якого слідує обов'язок держави сплатити певні суми саме на виконання цього договору. Важливим є й послідовність сплати сум, наприклад, коли за умовами договору орган місцевого самоврядування сплачує свою частину боргу лише після сплати боргу державою. Тобто чи в цьому разі буде нарахування пені і процентів річних на орган місцевого самоврядування як сторони договору, якщо він додержувався умов договору.

Подібні питання постають завжди, коли до цивільно-правового договірної зобов'язання дотичні публічні правовідносини – бюджетні, фінансові тощо. Складність відповіді на них породжує відсутність належного регулювання подібного роду відносин і практично те, що ці питання не вирішені й доктриною.

Так, якщо в площині суто цивільно-правових відносин передбачено про значення заповіть щодо договору (ст. 650–1 ЦК України), то це стосується лише заповіть з боку сторони договору, а не стороннього до договірної зобов'язання суб'єкта, яким в наведеному прикладі є орган державної влади. Між тим якщо виходити зі змісту цієї статті, то сторони договору можуть погодити перелік заповіть, що надаються стороною або сторонами щодо обставин, які мають значення для укладення, виконання або припинення такого договору. І такими заповітьними цілком можуть бути обіцянка органу держави, тим більш у формі акту, виданого цим органом, про фінансування на виконання умов цивільно-правового договору.

Очевидно, що невиконання органом держави тих дій, які вона заповітьнула здійснити, негативно відіб'ється на обох, а скоріш на одній стороні договору – приватній особі. Неодмінно постане питання про те, чи взмозі вона буде отримати відшкодування їй шкоди, оскільки вона покладалася на такі заповітьнення. Прямої відповіді на це питання в нормах ЦК України відсутнє, але якщо додержуватися загальних засад цивільно-правового регулювання про добросовісність, розумність та справедливість, а до того ж про рівність учасників цивільних правовідносин, то відповідь на нього має бути позитивною.

Оскільки держава є особливим учасником цивільних правовідносин, то не дивно й те, що цивільно-правова відповідальність держави як учасника таких відносин є також своєрідною. Тим не менш це не означає те, що такі особливості слід замовчувати. Навпаки – їх слід чітко визначити, не обмежуючись загальними наголосами про рівну відповідальність або про те, що держава відповідатиме та подібні ним. Адже саме задля забезпечення рівності всіх учасників цивільних правовідносин і мають бути встановлені правові механізми, завдяки яким це стає можливим.

Однак ані в цивільному законодавстві, ані на конституційному рівні це не врегульовується. Так, в Конституції України лише йдеться про відшкодування за рахунок держави або органів місцевого самоврядування шкоди, спричиненої їхніми незаконними рішеннями, діяльністю або бездіяльністю, про відповідальність органів держави, посадових осіб та державних службовців при виконанні ними своїх обов'язків (ст. 56), про притягнення до відповідальності особи незалежно від того, чи знала вона закон (ст. 68).

Як видається, очевидно не вистачає конституційної норми про відповідальність держави перед громадянином. Це свідчить про те, що тривалий час не вдається розробити такі правові механізми, які б реально забезпечили несення державою цивільно-правової відповідальності, що треба якнайскоріш долати напередодні вступу України до Європейського Союзу.

Таш'ян Р. І.,
*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

ОСОБЛИВОСТІ КОМПЕНСАЦІЇ ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ У СФЕРІ ТРАНСПОРТНИЙ ВІДНОСИН

Особливістю відповідальності перевізника є обмежений її характер. Перш за все це впливає з положень статті 924 ЦК України, відповідно до якої, перевізник відповідає за збереження вантажу, багажу, пошти з моменту прийняття їх до перевезення та до видачі одержувачеві, якщо не доведе, що втрата, нестача, псування або пошкодження вантажу, багажу, пошти сталися внаслідок обставин, яким перевізник не міг запобігти та усунення яких від нього не залежало. Перевізник відповідає за втрату, нестачу, псування або пошкодження прийнятих до перевезення вантажу, багажу, пошти у розмірі фактичної шкоди, якщо не доведе, що це сталося не з його вини.

Статтею 20 Закону України «Про мультимодальні перевезення» також передбачено, що перевізник відповідає за збереження вантажу, багажу, пошти з моменту прийняття їх до перевезення та до видачі одержувачеві, якщо не доведе, що втрата, нестача, псування або пошкодження вантажу, багажу, пошти сталися внаслідок обставин, яким перевізник не міг запобігти та усунення яких від нього не залежало. Перевізник відповідає за втрату, нестачу, псування або пошкодження прийнятих до перевезення вантажу, багажу, пошти у розмірі фактичної шкоди, якщо не доведе, що це сталося не з його вини.

Обмежений розмір відповідальності перевізника продиктований перш за все історичними особливостями коли відповідальність у сфері більшості видів перевезення (перш за все, морського та повітряного) була підвищена небезпечною у порівнянні з іншими видами підприємницької діяльності. відповідно запровадження повного розміру відповідальності перевізника фактично призвело б до того що ця діяльність стала економічно не вигідною та колапсу у транспортній сфері.

Відповідні обмеження відповідальності перевізника мають місце і в міжнародно-правових актах.

Наприклад, у сфері повітряних перевезень Протоколом про поправки до Варшавської конвенції, для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень (Гаазький протокол) 1955 р., було встановлено ліміт відповідальності до 20 000 \$ США та дозволено судам присуджувати на користь позивачів усі або частину їхніх витрат на ведення судового процесу проти перевізника. У 1975 р. в Монреалі було складено чотири додаткові до Варшавської конвенції протоколи, що надали можливості країнам-учасникам опції у виборі розміру відповідальності перевізника перед пасажиром за смерть, тілесні ушкодження та втрату чи пошкодження багажу або вантажу.

У сфері морських перевезень одним з найсучасніших нормативних актів є Конвенції ООН про договори повністю або частково морського міжнародного перевезення вантажів 2008 р., більш відома як Роттердамські правила. Відповідно до ч. 1 ст. 59 Роттердамських правил, відповідальність перевізника за порушення його зобов'язань обмежується 875 розрахунковими одиницями. Період відповідальності перевізника за Конвенцією починається з моменту, коли вантаж було отримано, і закінчується тоді, коли вантаж доставлено. Це означає, вперше у регулюванні міжнародних морських перевезень, що перевізник відповідальний за вантаж протягом часу, коли такий вантаж доставляється іншим видом транспорту до/від порту.

Конвенція намагається об'єднати підходи щодо тягаря доведення вини: презумпція вини лежить на перевізнику (як у Гамбурзьких правилах), однак є ряд винятків із цього загального правила (як у Гаазьких правилах). Таким чином Конвенція прагне встановити компроміс між інтересами вантажовідправників та перевізників.

Слід зазначити, що Україна не є учасником зазначеної Конвенції, і в науковій літературі цілком обґрунтовано висловлюються сумніви щодо спроможності нашої держави забезпечити виконання її положень. З іншого боку, регулювання проблематики компенсації здійснюється Кодексом торговельного мореплавства, значна положень якого є застарілими і фрагментарними. У зв'язку з цим удосконалення правового регулювання у зазначеній сфері є терміновим та необхідним.

Ульянова Г. О.,

*доктор юридичних наук, професор
Національний університет
«Одеська юридична академія»
проректор з навчальної роботи*

Ульянов О. І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри
адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

Академічна доброчесність – фундаментальний принцип формування сучасної науки та освіти. З прийняттям Закону України «Про освіту» [1] вперше в межах однієї статті 42 закріплено поняття та зміст академічної доброчесності, порушення та академічна відповідальність. При цьому викладені в статті 42 Закону положення умовно можуть бути розділені на три категорії: загальні (стосуються всіх учасників освітнього та наукового процесів); визначені для педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників; визначені для здобувачів вищої освіти. Такий поділ стосується і академічної відповідальності, яка може бути застосована за порушення академічної доброчесності до науково-педагогічних, педагогічних, наукових працівників або до здобувачів освіти.

Відповідно до ст. 42 академічна відповідальність передбачає:

для науково-педагогічних, педагогічних, наукових працівників – відмову у присудженні або позбавлення присудженого ступеня освітньо-

наукового чи освітньо-творчого рівня чи присвоєного вченого звання; відмову в присвоєнні або позбавлення присвоєного педагогічного звання, кваліфікаційної категорії; позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи займати визначені законом посади;

для здобувачів – повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо); повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми; відрахування із закладу освіти (крім осіб, які здобувають загальну середню освіту); позбавлення академічної стипендії; позбавлення наданих закладом освіти пільг з оплати навчання.

Отже академічна відповідальність передбачає застосування спеціальних санкцій, які застосовуються до учасників освітнього та наукового процесів, при цьому такі санкції можуть бути майнового характеру (щодо позбавлення стипендії чи пільг в оплаті за навчання), так і мати наслідки майнового характеру (наприклад, у випадку позбавлення присудженого наукового ступеня чи наукового звання і як наслідок позбавлення права на отримання відповідних доплат, передбачених законодавством). Академічна відповідальність при цьому не охоплює інші види відповідальності та негативні правові наслідки, які можуть наставати за порушення академічної добросовісності, зокрема щодо порушення майнових та немайнових авторських прав.

По-перше, у випадку неправомірного використання твору при академічному плагіаті автор, чиї права порушено, може обрати декілька способів захисту, визначених Цивільним кодексом України та Законом України «Про авторське право і суміжні права», зокрема відшкодування майнової та / або немайнової шкоди, опублікування за рахунок порушника в засобах масової інформації даних про допущені порушення авторського права та судові рішення щодо цих порушень.

По-друге, негативні наслідки у випадку порушення академічної добросовісності передбачені не лише для осіб, які безпосередньо допустили таке порушення, а й осіб, які брали участь в атестації такої особи. В даному випадку мова йде про позбавлення права брати участь в атестації здобувачів ступеня доктора філософії наукових керівників, офіційних опонентів, які надали позитивні висновки на дисертацію, та членів спеціалізованої вченої ради, в якій відбувся захист дисертації, строком на два роки. Слід відзначити, що негативні наслідки передбачені також для закладу вищої освіти чи наукової установи, які позбавляються права

утворювати разову спеціалізовану вчену раду за відповідною спеціальністю строком на один рік.

Крім позбавлення наукового ступеня чи вченого звання, а також відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення авторських прав, постає питання щодо можливості застосування дисциплінарної відповідальності до науково-педагогічних, педагогічних та наукових працівників. Особливо, якщо виконання певної наукової, дослідницької роботи прямо передбачено службовим завданням чи в межах трудової угоди (контракту).

В цьому аспекті слід відзначити, що Закон України «Про освіту» передбачає можливість визначення видів академічної відповідальності (у тому числі додаткові та/або деталізовані) учасників освітнього процесу за конкретні порушення академічної доброчесності спеціальними законами та/або внутрішніми положеннями закладу освіти. У зв'язку з чим постає питання щодо автономії закладу освіти чи наукової установи у визначенні додаткових видів академічної відповідальності – чи можуть бути це санкції, не передбачені законодавством, які правові наслідки такої відповідальності є допустимими, як буде визначатись співмірність порушень та визначених закладом наслідків? В чому має полягати деталізація видів відповідальності? Враховуючи, що ст. 42 Закону «Про освіту» встановлює лише види відповідальності залежно від категорії учасників освітнього процесу та не визначає яка відповідальність за яке порушення настає, в локальних актах закладів освіти та наукових установ цілком припустимим є визначення конкретних видів відповідальності за окремі види порушень академічної відповідальності, в тому числі з урахуванням сукупності інших обставин, зокрема, повторюваності порушень, обсягів неправомірного запозичення тексту при плагіаті, сукупності порушень тощо. Такий підхід дозволяє кожному закладу чи установі формувати власні політики дотримання академічної доброчесності. З іншої сторони відсутність чітких законодавчих вимог може призводити до встановлення додаткових санкцій, які не будуть співмірними з встановленими фактами недотримання академічної доброчесності.

Більш широкий підхід до визначення правових наслідків порушення академічної доброчесності викладено в проєкті Закону «Про академічну доброчесність» [2].

Відмінність проєкту закону у визначенні правових наслідків, які настають за порушення академічної доброчесності полягають в такому:

По-перше, вводиться узагальнююче поняття – «заходи реагування», під яким об'єднано негативні наслідки, які можуть бути застосовані до всіх учасників освітнього процесу та суб'єктів освітньої діяльності. Відповідно до ст. 19 проєкту до заходів реагування на порушення академічної доброчесності віднесено: 1) виховні заходи; 2) притягнення до академічної та/або дисциплінарної відповідальності; 3) реагування на порушення академічної доброчесності при проведенні конкурсів; 4) інституційні заходи реагування.

По-друге, суб'єктами, до яких можуть бути застосовані заходи реагування, крім наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників, визнано заклади освіти, наукові установи, наукові видавництва.

По-третє, передбачено поряд з академічною дисциплінарну відповідальність за порушення академічної доброчесності.

По-четверте, поряд з порушенням академічної доброчесності виділено схиляння до порушення академічної доброчесності – під яким розуміється протиправний вплив у формі прохання, умовляння, доручення (вказівки), погрози, примушування, тиску чи в іншій формі спонукання особи до порушення нею академічної доброчесності.

По-п'яте, передбачається розподіл засобів реагування на порушення академічної доброчесності здобувачами на санкції та заходи в межах академічної відповідальності.

По-шосте, розширено перелік порушень академічної доброчесності, за які можуть застосовуватись засоби реагування, визначені на законодавчому рівні чи локальних актах закладів освіти та наукових установ.

Разом з тим, попри більшу деталізацію застосування відповідальності за порушення академічної доброчесності, залишається чимало питань, які потребують подальшого дослідження, зокрема щодо критеріїв розмежування різних засобів реагування на порушення та змісту самих порушень.

Список використаних джерел:

1. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. №2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Про академічну доброчесність: проєкт Закону. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43481>

Федосенко Н. А.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного
університету
імені М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»*

ЦИВІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ: ВИКЛИКИ, ПРАКТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Цифрова епоха змінила усі сфери громадського життя, вторгнувшись і у цивільні відносини, зокрема договірне право. Сучасний етап розвитку законодавства у галузі цивільної відповідальності вимагає осмислення впливу цифрових технологій на правові зобов'язання та порушення договорів.

З поширенням електронних контрактів, розвитком цифрових платформ та застосуванням штучного інтелекту проблема порушення договірних зобов'язань набуває нових аспектів. Виникають питання щодо забезпечення довіри між сторонами, застосування цифрових доказів для вирішення спорів та впровадження сучасних технологій у судочинство. Надзвичайно актуальними стають питання регулювання відповідальності за порушення або розірвання договорів у рамках міжнародних спорів.

Головна мета дослідження, це окреслення особливостей виникнення цивільної відповідальності у цифрових договірних відносинах, вироблення науково-практичні рекомендації з урахуванням сучасних технологій, та виокремлення перспективи реформування законодавчих норм з метою забезпечення правої стабільності в умовах технологічних змін.

Інститут юридичної відповідальності (і цивільно-правова відповідальність не є винятком) завжди виступав не тільки потужним засобом захисту суб'єктивних прав, але й певним «індикатором» ефективності впливу права на суспільні відносини [1, с. 112]. Договірна відповідальність – це санкція за порушення договірного зобов'язання, а підставою

є порушення договору, тобто певної домовленості сторін. Підставою договірної відповідальності є порушення стороною не тільки договірних, але й прирівняних до них зобов'язань [2, с. 194].

Останні дослідження у сфері договірної відповідальності в цифровому середовищі акцентують увагу на специфіці та викликах, пов'язаних із цифровізацією договірних відносин. Цифровий оборот стає все більш поширеним, що веде до виникнення нових форм договірних відносин, які характеризуються суттєвими відмінностями. Метою досліджень є розкриття характеристик і особливостей договірних відносин, що виникають у межах цифрового цивільного обороту [3. С. 262].

Також, однією з ключових особливостей є трансформація традиційних договорів у цифрові форми, що вимагає адаптації правового регулювання. Зокрема, виникають питання щодо правового статусу смарт-контрактів, які автоматично виконують умови договору без втручання людини. Це потребує чіткого визначення їх правової природи та механізмів відповідальності сторін у випадку невиконання або неналежного виконання умов. Крім того, цифрове середовище створює нові виклики у сфері захисту авторських прав. Розвиток цифрових технологій призвів до появи новітніх об'єктів, зокрема, мультимедійних і цифрових творів, нових форм творчості та комунікаційних носіїв. Це вимагає адаптації законодавства для забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності та визначення відповідальності за їх порушення у цифровому середовищі [4, С. 106]. Дослідники також звертають увагу на необхідність нормативного врегулювання відносин, що виникають у цифровому просторі, з урахуванням їх специфіки. Це включає визначення правового статусу цифрових речей, механізмів їх обігу та відповідальності за порушення прав у цифровому середовищі [5]. Публічні договори в Інтернеті також потребують особливої уваги. Незважаючи на відсутність вичерпного переліку публічних договорів у Цивільному кодексі України, норми законодавства можуть застосовуватися до таких договорів у цифровому середовищі. Це підкреслює необхідність чіткого правового регулювання та визначення відповідальності сторін у випадку порушення умов таких договорів [6, С. 162].

Відомо, що електронні договори, що укладаються через інтернет-платформи, і смарт-контракти, що автоматично виконують умови договору за допомогою програмних алгоритмів, стають ключовими інстру-

ментами в цифровій економіці. Вони пропонують ефективне та автоматизоване укладання угод, однак створюють складнощі в правовому регулюванні, оскільки у багатьох випадках традиційні юридичні механізми не можуть забезпечити належний контроль і інтерпретацію умов контракту. Зокрема, проблема правової сили електронних підписів, а також труднощі в визначенні і коригуванні умов смарт-контрактів, які можуть зазнавати технічних помилок чи непередбачених змін, стають серйозними питаннями для цивільної відповідальності. Проблеми, що виникають у зв'язку з технічними збоями або неадекватним виконанням автоматизованих алгоритмів, ставлять перед правом необхідність розробки нових підходів до визначення винуватців і відшкодування збитків у таких випадках.

Іншим важливим викликом є питання доказування порушень умов електронних договорів, що укладаються через цифрові платформи. Традиційні методи доказування, такі як письмові свідчення або документи, можуть бути неефективними в цифровому середовищі, де використовуються електронні підписи та дані, які можуть бути змінені чи підроблені. Крім того, проблеми інформаційної безпеки, такі як кіберзлочинність і шахрайство, ускладнюють встановлення факту порушення умов договору і визначення відповідальності. У таких умовах виникає необхідність у створенні нових правових механізмів, які б забезпечували належний рівень доказової сили електронних доказів та відшкодування збитків, завданих через порушення умов електронних договорів.

Не менш важливою є проблема міжнародного регулювання цифрових договорів. В умовах глобалізації та розвитку інтернет-комерції, електронні угоди часто укладаються між сторонами, які перебувають у різних країнах з різними правовими системами. Це викликає складнощі у визначенні юрисдикції та застосуванні національних законів до таких угод. Міжнародні платформи, що забезпечують укладання договорів між користувачами з різних країн, можуть опинитися в ситуації, коли відсутність єдиного правового підходу у сфері цифрових договорів призводить до конфліктів між правовими системами різних держав. У таких випадках постає необхідність у прийнятті міжнародних стандартів та норм, що дозволяють забезпечити стабільність правової ситуації на глобальному рівні.

Крім того, в умовах цифрової економіки значно змінюється характер порушень договорів. Порушення умов електронних договорів може про-

являтися у вигляді невиконання зобов'язань через технічні збої, шахрайські дії або зловживання умовами договору. Проблеми з безпекою даних, викраденням особистої інформації та іншими видами зловживань, які можуть бути здійснені через використання цифрових технологій, вимагають створення спеціалізованих механізмів відповідальності. Важливими стають питання, як визначити відповідальність за технічні помилки в автоматизованих системах або за неправомірні дії з даними в рамках електронних угод.

Отже, виклики цивільної відповідальності в цифрову епоху включають не лише проблеми правового регулювання, пов'язаного з використанням новітніх технологій, але й необхідність адаптації національних і міжнародних правових систем до змін, що виникають у зв'язку з цифровими відносинами. Для забезпечення ефективної правової відповідальності необхідно розробити нові підходи до доказування порушень, удосконалити механізми захисту прав учасників електронних угод та забезпечити правову стабільність у міжнародних контекстах.

Список використаних джерел:

1. Кузнецова Н. С. Інститут цивільно-правової відповідальності у контексті рекодифікації цивільного права України. Модернізація цивільно-правової відповідальності. Матвєєвські цивілістичні читання : матеріали міжн. наук.практ.конф. Київ, 18 жовт. 2019 р. / Р. А. Майданик, В. В. Цюра та ін. ; відп. ред. Р. А. Майданик. Київ, 2019. С. 112–114.
2. Пандурська А. О. Умови та види цивільно-правової відповідальності при порушенні кредитного договору. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Вип. 22. Ч. 1. Т. 1. С. 194–197.
3. Гулейков І. Ю. Характеристика договірних відносини у цифровому обороті. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2024. Серія: Право. Вип. 84. Ч. 1. Т. 1. С. 260–265. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/40.pdf?utm_source=chatgpt.com
4. Еннан Р. Є. Здійснення і захист авторських прав у цифровому середовищі (в мережі Інтернет). Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2024. Серія: Право. Вип. 86. Т.2. С. 101–107. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/18-1.pdf?utm_source=chatgpt.com
5. Довгань В. Б., Міхайліна Т. В. Регулювання відносин у цифровому просторі: порівняльно-правовий аналіз міжнародного та національного

- досвіду. Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. 2020. Т. 2. № 12. С. 161–165.
6. Мічурін Є. Публічний договір у мережі «інтернет» та новели законодавства про цифровий контент. Університетські наукові записки, 2023, № 5 (95), С. 4–13.

Харитонов Є. О.,

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
зав. кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0001-5521-0839*

Харитонova О. І.,

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
зав. кафедри права інтелектуальної
власності
та патентної юстиції
Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-9681-9605*

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ – ВИКЛИК ТРАДИЦІЙНИМ КОНЦЕПЦІЯМ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Однією з юридичних категорій, що практично весь час існування права як суспільного феномену знаходиться у центрі уваги правознавців, є «юридична відповідальність». Цей концепт (вживання терміну/ позначення «концепт» нам здається більш точним, скільки характеристика будь-якої юридичної відповідальності неодмінно припускає емоційну складову, чому, на наш погляд, значною мірою завдячуємо виокремленню «проспективної відповідальності») розглядався і досліджувався під різними кутами зору, але дискусії тривають і досі.

У свою чергу, з погляду її практичного значення, для забезпечення повсякденного людського буття (цивільного обігу) найбільш важливою є відповідальність цивільно-правова.

Не зупиняючись тут на особливостях характеристики цивільно-правової відповідальності прихильниками різних акцентів її бачення (що не відповідало б жанру тез, а крім того, нещодавно було предметом спеціального дослідження В. В. Надьон), зазначимо, що усі вітчизняні концепції юридичної відповідальності можуть бути об'єднані у дві групи: 1) ті, що розглядають юридичну відповідальність у контексті теорії державного (державно-правового) примусу, і 2) ті, що розглядають юридичну відповідальність у контексті теорії правовідносин.

На нашу думку, зазначені концепції юридичної відповідальності не виключають одна одну, а відображають різні методологічні підходи до визначення складного правового явища, взятого у його сутнісних проявах.

Разом із тим, для того, щоб використання цих підходів було максимально ефективним, необхідно при зверненні до категорії юридичної відповідальності виходити з того, який її аспект нас цікавить у даному випадку. Якщо предметом дослідження є принципи або функції юридичної відповідальності, то відправним моментом має бути характеристика останньої як засобу державно-правового примусу. Якщо ж аналізуються суб'єкти юридичної відповідальності, їх права та обов'язки тощо, то методологічним підґрунтям дослідження мають бути положення теорії правовідносин, на підставі якої розглядаються відповідні аспекти юридичної відповідальності як виду охоронних правовідносин.

Але досить усталене, помірно-дискусійне розуміння сутності цивільно-правової відповідальності наразі потребує перегляду у зв'язку з необхідністю відповіді на виклики Часу, пов'язані з появою і динамічним розвитком «штучного інтелекту» (ШІ, AI).

До певного часу проблема полягала, головним чином, у визначенні засад деліктної відповідальності за шкоду, завдану при використанні інформаційних технологій у транспортних засобах тощо). З юридичного погляду вона вирішувалась досить просто, оскільки рішення про відшкодування логічно вписувалося у положення ЦК України про відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки. Слушність обрання такого шляху, здавалося, підтверджувалася і міжнародними

документами та їхніми інтерпретаціями у національних правових системах. Так, у Білій книзі Про штучний інтелект (White paper on artificial intelligence – A European approach to excellence and trust) – європейський підхід до досконалості та довіри від 19 лютого 2020 року, Європейська Комісія взяла на себе зобов'язання сприяти поширенню штучного інтелекту та усунути ризики, пов'язані з певними способами його використання, сприяючи досконалості та довірі [1]. 20 жовтня 2020 року Європейський парламент прийняв Резолюцію з рекомендаціями Комісії щодо режиму цивільної відповідальності за штучний інтелект. В п. 6 Резолюції йдеться про відсутність необхідності в повному перегляді добре функціонуючих режимів відповідальності, але складність, взаємозв'язок, непрозорість, вразливість, можливість модифікації за допомогою оновлень, здатність до самонавчання і потенційна автономність систем штучного інтелекту, а також безліч залучених суб'єктів представляють, тим не менш, значний виклик ефективності положень про відповідальність на рівні Союзу і на національному рівні. Тому необхідні конкретні і скоординовані коригування режимів відповідальності, з метою уникнення ситуації, в якій особи, які зазнали шкоди або чієму майну було завдано шкоди, в кінцевому підсумку, залишаться без відшкодування збитків [2]. 28 вересня 2022 року, Комісія виконала цілі Білої книги та враховуючи Резолюцію з рекомендаціями Комісії щодо режиму цивільної відповідальності за штучний інтелект від 20.10.2020, внесла Пропозицію щодо Директиви Європейського Парламенту та Ради щодо адаптації норм позадоговірної цивільної відповідальності до штучного інтелекту (Директива щодо відповідальності ШІ) [3]. Зокрема, йшлося про відповідальність операторів ШІ за шкоду, завдану системами, які вони створили або використовують, а також про розробку механізмів спрощення доказування причинно-наслідкового зв'язку між діями системи ШІ та завданою шкодою. Запропоновано також обов'язкове страхування для таких систем в майбутньому [4, с. 276].

У 2023 році Україна підписала декларацію Блетчлі, яка передбачає міжнародну співпрацю в дослідженнях безпеки ШІ. Восени 2024 року Мінцифри підписало декларацію щодо саморегулювання з дев'ятьма українськими ШІ-компаніями. На основі цієї Декларації був розроблений Добровільний кодекс поведінки, який став інструментом саморегулювання – добровільними зобов'язаннями, взятими на себе компаніями.

Розроблені також рекомендації від Лабораторії цифрової безпеки та Експертно-консультативного комітету з розвитку ШІ при Мінцифри [5].

Однак, попри визнання важливості цих питань і прагнення вирішити проблеми, які тут виникають, ситуація зблизька виглядає набагато складнішою. Про це, зокрема, свідчить і та обставина, що, коли законодавці ЄС почали намагатися напрацювати Директиву щодо відповідальності у сфері ШІ, то цей документ спричинив (викликав) хвилю критики. Як слушно зауважувалося, «акт пишуть повільніше, ніж ШІ підкидає нові виклики» [5].

На наш погляд, найбільшим викликом (надто у контексті проблематики, яку ми тут розглядаємо) є те, що поняття ШІ стає дедалі складнішим. Це знайшло відображення і у Рамковій конвенції Ради Європи про штучний інтелект і права людини, демократію та верховенство права від 5 вересня 2024 року, де штучний інтелект вже іменується як «система штучного інтелекту», що «означає машинну систему, яка для явних або неявних цілей на основі отриманих вхідних даних робить висновки про те, як генерувати вихідні дані, такі як прогнози, контент, рекомендації або рішення, які можуть впливати на фізичні або віртуальні середовища. Різні системи штучного інтелекту відрізняються рівнем автономності та адаптивності після впровадження» [6]. Зокрема, таким документом є Рамкова конвенція Ради Європи про штучний інтелект і права людини, демократію та верховенство права від 5 вересня 2024 року [6].

Як впливає з Рамкової конвенції Ради Європи, Штучний Інтелект має, зокрема, такі ознаки як: 1) уміння розрізняти «явні або неявні цілі»; 2) можливість (уміння, здатність тощо) робити висновки про те, як генерувати вихідні дані; 3) властивість відрізнятися рівнями автономності та адаптивності. На наш погляд, є підстави для припущення, що генеративний ШІ відрізняється не лише рівнями автономності та адаптивності, але й різними рівнями самостійності у стосунках з людиною, внаслідок чого людина може опинитися «поза циклом» [7, с. 17], а відтак не мати можливості повного (і негайного) контролю над штучним інтелектом.

Водночас визнання можливості ситуації, коли ШІ має високий рівень автономізації, а людина опиняється «поза циклом», на нашу думку, виводить проблему на новий рівень. Можливо, у недалекому майбутньому ми будемо змушені поставити під сумнів виправданість покладення

юридичної відповідальності на людину, яка тут не є суб'єктом правопорушення. Ігнорувати таку можливість було б нерозважливо, аби не пастити задніх, у наших взаєминах з ШІ.

Враховуючи існування згаданої проблеми, вважаємо виправданим залучення ШІ до правовідносин цивільно-правової відповідальності у якості суб'єкта (чи своєрідного «квазі-суб'єкта»). Зауважимо, що чогось особливо незвичайного тут не трапиться, оскільки свого часу римські правознавці зуміли довести, що учасниками цивільних відносин можуть бути не лише люди, а й симулякри, на кшталт муніципій, корпорацій тощо. А через багато років постали проблеми особистих немайнових прав юридичної особи, її адміністративної та карної відповідальності тощо.

У кожному разі принципово важливим є вирішити цю проблему до того, як це почне робити ШІ, «нелюдська справедливість» якого може людям бути не до смаку.

Власне, цим і зумовлюється актуальність перегляду існуючих концепцій цивільно-правової відповідальності, зокрема, у частині, яка стосується визначення її суб'єктів, складу порушення, осуду дій порушника, характеру наслідків порушення тощо.

Список використаної літератури:

1. White paper On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust : of 19.02.2020 no. COM/2020/65 final. URL: [commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf](#)
2. European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence : of 20.10.2020 no. (2020/2014(INL)). URL: [European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence \(2020/2014\(INL\)\) – Publications Office of the EU](#)
3. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the council on adapting non-contractual civil liability rules to artificial intelligence (AI Liability Directive) : of 28.09.2022 no. COM/2022/496 final. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2024/762861/EPRS_STU\(2024\)762861_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2024/762861/EPRS_STU(2024)762861_EN.pdf)
4. Шишка Наталія. Цивільно-правова відповідальність за шкоду завдану використанням технологій штучного інтелекту: досвід єс та перспекти-

ви для України. Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук. -практ. конф., присвяч. 98-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Вінниця, 19 трав. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України», Наук. парк «Наука та безпека». – Вінниця : ХНУВС, 2022. – 498 с. С. 272–279

5. Фабрика фейків чи нова реальність. Розмова про штучний інтелект у медіа. Інтерв'ю Наталія Лебідь. 8.1.25, 21:25 glavcom.ua. <https://glavcom.ua/interviews/fabrika-fejkiv-chi-nova-realist-shtuchnij-intelekt-u-media-jak-z-tsim-zhiti-dali-1037850.html>
6. Council of Europe Treaty Series – No. 225 Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law Vilnius, 5.IX.2024. <https://rm.coe.int/1680afae3c>
7. Словник термінів у сфері штучного інтелекту / упорядники: Чумаченко Д., Мішкін Д., Андрієнко О., Краковецький О., Турута О., Дубно О., Хрущова Д., Кобрін А., Авдєєва Т., Кравець І., Герасимяк В., Шабанов О., Бистрицька А. Київ: Міністерство цифрової трансформації України, 2024. С. 17.

Ходєєва Н. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільного права
та процесу*

*ННІ № 5 Харківського національного
університету внутрішніх справ*

*ORCID: [https://
orcid.org/0000-0002-6154-6854](https://orcid.org/0000-0002-6154-6854)*

ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ДИТИНОЮ, ЯК ПІДСТАВА ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ: СІМЕЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Конвенцією ООН про права дитини ратифікованою Україною, визнано пріоритетом в суспільстві саме інтереси дитини та надання дітям, які є соціально незахищеними верствами населення особливої турботи (дітям сиротам, дітям позбавлених батьківського піклування). Конвенцією також визначено, що саме дитина, позбавлена батьківського піклування як на

постійній основі так і тимчасово, наділена правом на особливий захист та допомогу від держави [1].

Сімейним кодексом України, а саме ст.5 затверджена охорона сім'ї державою, як пріоритет сімейного виховання дитини, а також охорона державою кожної дитини сироти та дитини позбавленої батьківського піклування [2].

Сама відповідальність у сімейному праві побудована на підставах, які є загальними для юридичної відповідальності таких як: (протиправна поведінка; її негативний наслідок; причинно-наслідковий зв'язок, який виникає між протиправною поведінкою та викликаним нею негативним наслідком; та сама вина у формі умислу або необережності).

Існують різні точки зору, щодо віднесення такої санкції, як позбавлення батьківських прав до сімейно-правової відповідальності, або ж до юридичної відповідальності, яка охоплює всі форми відповідальності незалежно від галузі права.

Так В. Мироненко, обстоює самостійність сімейно-правової відповідальності, як окремого виду юридичної відповідальності, а також підкреслює, що саме теоретичне існування і практичне застосування заходів сімейно-правової відповідальності по відношенню до батьків за неналежає виконання своїх обов'язків із виховання дитини, виявляється у вигляді позбавлення батьків батьківських прав та відібрання дитини без позбавлення батьківських прав [3].

Як зазначив О. В. Воронянський та Г. В. Борисов, позбавлення батьківських прав, саме за притаманними йому правовими наслідками – один із складних та досить важливих видів сімейно-правових спорів. Інакше кажучи, це міра юридичної відповідальності щодо батьків, які не виконують своїх обов'язків із виховання дітей [4]. Підтримуючи першу точку зору, неможливо повністю погодитись з другою, адже позбавлення батьківських прав, це сімейно-правова відповідальність, яка являє собою специфічний вид юридичної відповідальності, особливістю якої є те, що вона виникає саме в рамках сімейних правовідносин, та обумовлена специфічними обов'язками, які стосуються гарантії прав дітей.

Відповідно до Сімейного кодексу України (надалі СКУ), а саме ст.164, визначено підстави позбавлення батьківських прав як батьків так і одного із них, щодо усіх своїх дітей або одного із них (до досягнення дитиною повноліття) [2].

Однією з таких підстав позбавлення батьківських прав, це зловживання покладеними на батьків (одного з них) батьківськими правами, а саме коли вони або один із батьків жорстоко поводить з дітьми (або з дитиною) п.4 ч.1 ст.164 СКУ: вчиняють домашнє насильство щодо дитини (видами якого є: фізичне насильство (побої, тілесні ушкодження); сексуальне насильство (дії сексуального характеру по відношенню до дитини); психологічне насильство (словесні образи, погрози, залякування – завдається шкода саме психічному здоров'ю дитини); економічне насильство (позбавлення дитини житла, їжі, одягу чи інших коштів на які дитина має право і що може призвести до її смерті або чи призведе до порушення психічного чи фізичного здоров'я)), а також вчиняють щодо неї шкідливий вплив своєю аморальною або ж антигромадською поведінкою [5]. При цьому дії особи повинні бути навмисними – вона повинна розуміти наслідки протиправної поведінки щодо дитини.

У разі позбавлення батьків (одного з них) батьківських прав наступають правові наслідки щодо осіб позбавлених батьківських прав відповідно до ст.166 СКУ [2]: втрачає (втрачають) особисті немайнові права щодо дитини та звільняється (звільняється) від обов'язків щодо виховання дітей (дитини); перестають (перестає) бути законним представником дітей (дитини); втрачають (втрачає) права на пільги і державну допомогу, що надаються саме сім'ям з дітьми; не можуть (не може) бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником; не можуть (не може) одержати в майбутньому майнових прав, які пов'язані із батьківством, які вони (вона) могли (могла) б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання безпосередньо від дітей (дитини), у разі втрати годувальника право на пенсію та відшкодування шкоди та право на спадкування); втрачають (втрачає) інші права, засновані на спорідненості з дітьми (дитиною).

Але якщо батьки, або один із них позбавлені батьківських, прав це не звільняє їх від утримання дітей або дитини, а така міра сімейно-правової відповідальності, як позбавлення батьківських прав, носить безстроковий характер, хоча є можливість закріплена законодавчо поновлення батьківських прав за рішенням суду (до досягнення дитиною повноліття), з застосуванням судом перевірки щодо змін поведінки особи, яка була підставою для позбавлення батьківських прав (ст.169 СКУ).

Позбавлення батьківських прав це сімейно-правова відповідальність (ознакою якої є судовий порядок) батьків або одного з них у разі ухилен-

ня від своїх обов'язків щодо дитини та є наслідком саме протиправної поведінки та вини (у формі умислу-прямого або непрямого), а також виключною мірою при застосуванні якої виникають певні правові наслідки як для батьків так і для самої дитини.

Відповідно до Рішенні суду від 08.09.2020 року у справі №577/2163/20, позивачка звернулася до суду з позовом про позбавлення батьківських прав свого колишнього чоловіка, свої вимоги мотивуючи тим, що під час перебування у шлюбі її чоловік будучи агресивно налаштованим щодо свого сина, наніс останньому удари. По даному факту було порушено кримінальне провадження за ст. 125 ч. 1 КК України, крім того він ухиляється від сплати аліментів, не приймає участі в вихованні дитини, не цікавиться її життям, взагалі не виконує батьківських обов'язків, не має наміру бачитись з дитиною, не цікавиться її станом [9]. Суд мотивуючи своє рішення зазначив, що позбавлення батьківських прав відноситься до крайньої міри відповідальності, а це означає, що застосовується ця міра судом тоді, коли всі інші засоби впливу виявилися безрезультатними. А також не доведено, що поведінка відповідача відносно дитини є свідомим нехтуванням ним своїми батьківськими обов'язками та наявність в його діях вини (наявне кримінальне провадження та сплачено штраф). Суд прийшов до висновку, що позбавлення батьківських прав відносно малолітньої дитини не забезпечуватиме інтересів самої дитини та у задоволенні позову було відмовлено, та попереджено відповідача про можливе позбавлення батьківських прав у разі продовження такої поведінки [6]. Отже незважаючи на наявність підстав позбавлення батьківських прав та такої підстави, як умисні тілесні ушкодження дитини (діяння фізичного насильства – різновид домашнього насильства), та мотивуючи позбавлення батьківських прав крайньою мірою, судом застосовується ця міра тоді, коли всі інші засоби впливу виявилися безрезультатними, у задоволенні позивних вимог було відмовлено.

Згідно з ст.23 організації соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах «Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження» [7], визначено, що у разі якщо дитина перебуває в складних життєвих обставинах, органи опіки та піклування за ініціюванням міждисциплінарної команди, можуть приймати рішення щодо обов'язковості надання соціальних по-

слуг, а саме проходження батьками що не виконують своїх батьківських обов'язків та які вчинили домашнє насильство або жорстоко поводитися з дітьми індивідуальних корекційних програм. А у відповідності до п.10 ч.1 ст.4 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», визначено недопустимість обов'язкових альтернативних процесів з вирішення спорів, у тому числі посередництва, примирення, медіації, щодо всіх форм домашнього насильства [8]. Отже вважаємо за недоцільне застосування до осіб, які вчиняють або вчинили домашнє насильство в сім'ї, застосовувати будь які альтернативні процеси з вирішення спорів, та закріплені законодавчо обов'язкові соціальні послуги (індивідуальні корекційні програми), які застосовуються до батьків, які вчинили домашнє насильство або жорстоко поводитися з дітьми. Результати таких корекційних програм (соціальні послуги), не повинні бути враховані судами, як можливість застосування цих засобів впливу на особу, яка вчинила домашнє насильство, при вирішенні питання позбавлення батьківських прав, як таких, що ймовірно можуть змінити поведінку відповідача та уникнути крайньої міри відповідальності. Адже заподіяння дитині тілесних ушкоджень (різного ступеню), залишення її без засобів до життя, знущання над своєю дружиною та інші можливі прояви насильства, які можуть траплятися у сім'ї – це дії, які вчиняються усвідомлено, є протиправними, а особа яка їх вчинила, має бажання настання негативних наслідків, або ж ні, але допускає їх можливість.

Список використаних джерел:

1. Про права дитини : Конвенція ООН від 20 лис. 1989 р. № 995_021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 17.01.2025).
2. Сімейний кодекс України від : від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 17.01.2025).
3. Мироненко В. П. Відповідальність батьків за шкоду, заподіяну їхніми дітьми. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 1998. №4. С. 23.
4. Воронянський О. В., Борисов Г. В. Основи правознавства: навч. посіб. Харків, 2005. 368 с.
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 17.01.2025).

6. Рішення міськрайонного суду Сумської області від 08 вер. 2020 р. у справі № 577/2163/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91522235> (дата звернення: 17.01.2025).
7. Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження : затвердженого постановою К-ту Міністрів України від 1 чер. 2020 р. № 585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-п#n117> (дата звернення: 17.01.2025).
8. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 17.01.2025).

Цікало В. І.,
доктор юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільного права
та процесу
Львівського національного
університету
імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-6174-6928

ВОЄННИЙ СТАН: ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЧИ ЗМЕНШЕННЯ РОЗМІРУ СТЯГНЕННЯ

Відповідно до ч. 1 ст. 617 Цивільного кодексу України особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок непереборної сили.

Визначення поняття непереборної сили містить п.1) ч. 1 ст. 263 Цивільного кодексу України («Зупинення перебігу позовної давності»), за яким непереборна сила – це надзвичайна або невідворотна за даних умов подія.

У ч. 2 ст. 14–1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» до непереборної сили віднесли обставини, пов'язані із воєнним станом: збройний конфлікт, загальна військова мобілізація, військово-

ві дії, оголошена та неоголошена війна. Листом № 2024/02.0–7.1 від 28.02.2022 року Торгово-промислова палата України засвідчила форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили): військову агресію Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану. Враховуючи це, ТПП України підтверджує, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення, є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб за договором та/або іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких/-го настало згідно з умовами договору, контракту, угоди і виконання яких/-го стало неможливим у встановлений строк внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили).

Згідно із п. 18 Прикінцевих та перехідних положень Цивільного кодексу України воєнний стан окремо визнаний підставою для звільнення від цивільно-правової відповідальності у позикових правовідносинах: у період дії в Україні воєнного стану у разі прострочення позичальником виконання грошового зобов'язання за договором, відповідно до якого позичальнику було надано кредит (позику) банком або іншим кредитором (позикодавцем), позичальник звільняється від відповідальності, визначеної статтею 625 цього Кодексу, а також від обов'язку сплати на користь кредитодавця (позикодавця) неустойки (штрафу, пені) за таке прострочення. Тлумачення пункту 18 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України свідчить, що законодавець передбачив особливості у регулюванні наслідків прострочення виконання (невиконання, часткового виконання) певних грошових зобов'язань. Така особливість проявляється: в період дії в Україні воєнного стану та в тому, що позичальник звільняється від відповідальності, визначеної частиною 2 статті 625 ЦК, а також від обов'язку сплати на користь кредитодавця (позикодавця) неустойки (штрафу, пені) та інших платежів, сплата яких передбачена відповідними договорами, нараховані включно з 24 лютого 2022 року (постанова КЦС ВС від 31.01.2024 в справі № 183/7850/22).

За порушення інших (непозикових) грошових зобов'язань, суди відмовляли у звільненні від цивільно-правової відповідальності відповідачів у зв'язку із тим, що вони не змогли довести причинно-наслідкового зв'язку між воєнним станом та неможливістю виконати конкретне зобов'язання, оскільки сама собою військова агресія російської федерації не є підставою для звільнення від відповідальності за невиконання/неналежне виконання

договірних зобов'язань (постанова КГС ВС від 15.06.2023 в справі №910/8580/22; постанова КГС ВС від 29.06.2023 в справі №922/999/22). Відповідно до правового висновку, викладеного Верховним Судом у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у постанові №920/505/22 від 23.03.2022 року, форс-мажорні обставини не мають преюдиційного характеру і при їх виникненні сторона, яка посилається на них як на підставу неможливості виконання зобов'язання, повинна довести наявність таких обставин не тільки самих по собі, але й те, що ці обставини були форс-мажорними саме для цього конкретного випадку виконання господарського зобов'язання. В будь-якому разі сторона зобов'язання, яка його не виконує, повинна довести, що в кожному окремому випадку саме ці конкретні обставини мали непереборний характер саме для цієї конкретної особи при виконанні нею договірних зобов'язань.

У той же час, в останній практиці господарських судів обставини, пов'язані з воєнним станом, застосовують не для звільнення від відповідальності, а як підставу зменшення розміру штрафних санкцій (ст. 233 Господарського кодексу України). Так, у справі №915/534/22 господарські суди першої та апеляційної інстанцій, зменшуючи розмір штрафних санкцій, врахували кризову ситуацію, яка склалася в країні внаслідок військової агресії російської федерації проти України, що призводить до фінансових труднощів усіх підприємств без виключення (Ухвала ВП ВС від 28 лютого 2024 року). В іншій справі №922/444/24 господарський суд у якості підстави зменшення розміру штрафних санкцій взяв до уваги факт окупації територіальної громади внаслідок воєнних дій (Ухвала ВП ВС від 18 грудня 2024 року).

Відповідно до ч. 1 ст. 233 Господарського кодексу України у разі якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно із збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. При цьому повинно бути взято до уваги: ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, але й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу. Якщо порушення зобов'язання не завдало збитків іншим учасникам господарських відносин, суд може з урахуванням інтересів боржника зменшити розмір належних до сплати штрафних санкцій. Із наведеної законодавчої норми вбачається, що дії чи події, пов'язані із воєнним станом, не належать до підстав для зменшення розміру штрафних санкцій. Натомість, вони повинні звільняти від цивільно-правової відповідальності порушника

зобов'язання (ч. 1 ст. 617 Цивільного кодексу України, ч. 4 ст. 219 Господарського кодексу України), оскільки є обставинами непереборної сили для боржника.

09 січня 2025 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» (реєстр. № 6013), яким, серед іншого, скасовано дію Господарського кодексу України. З урахуванням таких законодавчих змін, перегляду також підлягає судова практика господарських судів щодо зменшення розміру штрафних санкцій через воєнний стан. Воєнний стан, як один із різновидів обставин непереборної сили, має бути підставою для звільнення від цивільно-правової відповідальності, а не зменшення розміру штрафних санкцій. Водночас, при застосуванні такої підстави суди повинні ураховувати правові висновки Верховного Суду, згідно з якими, особа, яка ставить питання про звільнення від цивільно-правової відповідальності внаслідок воєнного стану, має довести, що саме конкретні обставини воєнного стану зумовили невиконання нею зобов'язання, яке є предметом спору.

Цюра В. В.,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри цивільного права

Навчально-наукового інституту

права

Київського національного

університету

імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОВІРЕННОГО У ВІДНОСИНАХ ДОБРОВІЛЬНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

Враховуючи правову природу та зміст добровільного представництва, а також фідуціарний (довірчий) характер відповідних відносин між сторонами, й засновуючись на аналізі законодавчих приписів Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] і правозастосовної практики Верховного Суду, можемо стверджувати про існування низки важливих особливостей у контексті обсягу та підстав настання відповідальності

представника (повіреного) перед принципалом (довірителем). Останні лежать у трьох площинах, що пов'язані із активною роллю повіреного як сторони договору доручення (наділеної за ним більшою кількістю прав та обов'язків, що водночас детальніше регламентовані законом [2, с. 59]), залежно від того, чи пов'язана така відповідальність із:

1) невиконанням або неналежним виконанням змісту доручення чи недотримання порядку його виконання, відповідних зобов'язань повіреного діяти в інтересах довірителя, а також перевищення наданих повноважень;

2) здійсненням передоручення у контексті встановлених законом меж відповідальності повіреного за вибір та дії замісника (тобто у світлі відступу від загального принципу особистого виконання доручення повіреною та чи узгоджується спосіб і наслідки такого відступу із нормами закону та положеннями договору доручення);

3) обов'язками, які виникають після та у зв'язку з виконанням доручення або його припиненням до виконання, а також пов'язані із таким припиненням та його наслідками, зокрема й питання відшкодування шкоди, завданої таким чином довірителеві.

Розглянемо визначені три аспекти та специфіку випадків настання відповідальності повіреного крізь їх призму детальніше.

На стадії виконання доручення у межах добровільних представницьких відносин засадничим є обов'язок, закріплений ч. 1 ст. 1004 ЦК України, а саме те, що повірений зобов'язаний вчиняти дії відповідно до змісту даного йому доручення, який, у свою чергу, повинен виражатися у чітко визначених у договорі доручення (або виданій на його основі довіреності) юридичних діях, які належить вчинити повіреному, що водночас мають бути правомірними, конкретними та здійсненими (ст. 1003 ЦК України). Як відзначає Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 16 червня 2021 року у справі № 613/608/15-ц [3], оскільки здійснення повіреною прав довірителя, набуття, зміна і припинення для нього прав та обов'язків шляхом здійснення угод є метою договору доручення, то повірений має діяти в тих межах, які встановлені довірителем відповідно до змісту наданого йому доручення. Саме ці межі кореспондують втіленій у договорі доручення та довіреності волі довірителя, спрямованій на вчинення юридично значимих дій від його імені та за його рахунок. Виходячи з цього вчинення повіреною дій із перевищенням повноважень (регла-

ментоване ст. 241 ЦК України), якщо воно не було надалі схвалене довірителем, також конституює недотримання повіреним змісту доручення.

Таким чином, у зазначених випадках вчинення повіреним дій всупереч змісту даного йому доручення застосовується ст. 610 ЦК України, яка визначає порушенням зобов'язання його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (дефініція неналежного виконання). Відповідно, слід звертатися й до ст. 611 ЦК України, яка передбачає правові наслідки порушення зобов'язання, встановлені договором або законом, зокрема:

1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом (щодо односторонньої відмови від договору доручення це прямо передбачає як для довірителя, так і для повіреного, п. 1 ч. 1 ст. 1008 ЦК України, а ч. 2 цієї ж статті взагалі закріплює, що відмова від права на відмову від договору доручення є нікчемною) або розірвання договору;

2) зміна умов зобов'язання (довіритель може змінити зміст доручення, з урахуванням попереднього невиконання чи неналежного виконання, якщо таке виконання ним прийнято і довіра до повіреного не втрачена);

3) сплата неустойки;

4) відшкодування збитків та моральної шкоди.

З наведених лише два останніх є заходами юридичної відповідальності стосовно повіреного. Так, хоча закон не передбачає сплати неустойки повіреним довірителеві за неналежне виконання чи невиконання змісту доручення, це може встановлювати укладений між ними договір. Так само він може закріплювати, які види збитків та у яких межах повинні відшкодуватися повіреним у цьому зв'язку. Стягнення ж моральної шкоди може відбуватися відповідно до ustalених у судовій практиці підходів, виходячи з обставин конкретної справи і доказів, наданих на їх підтвердження. При цьому ч. 1 ст. 1004 ЦК України містить також виключення із загального правила, закріплюючи, що повірений може відступити від змісту доручення, якщо цього вимагають інтереси довірителя і повірений не міг попередньо запитати довірителя або не одержав у розумний строк відповіді на свій запит. У цьому разі повірений повинен повідомити довірителя про допущені відступи від змісту доручення як тільки це стане можливим.

Ця норма є важливою гарантією, яка звільняє повіреного від відповідальності за відступ від змісту доручення, та водночас втіленням

принципу примату дійсних інтересів довірителя над визначеними у договорі чи довіреності юридичними діями і способом їх здійснення повіреним. Те, що закон непрямо залишає за повіреним право визначати, які саме дії відповідають волі та інтересам довірителя, якщо він не зміг запитати або не отримав відповіді від останнього у розумний строк, є черговим проявом фідуціарного характеру відносин добровільного представництва. Відповідно притягнення повіреного до відповідальності перед довірителем у цьому випадку, як видається, буде залежати від доведення довірителем вчинення повіреним дій всупереч його інтересам, проте не всупереч змісту доручення, якщо повіреним буде доведено, що він здійснив належні спроби комунікації.

У свою чергу, межі відповідальності повіреного у випадку передоручення достатньо чітко окреслюються у загальній (для відносин представництва) нормі ст. 240 ЦК України та спеціальній (для договору доручення) ст. 1005 цього ж Кодексу. Їх синтез дозволяє констатувати, що повірений може бути відповідальним перед довірителем за неповідомлення або несвоєчасне повідомлення довірителя про передачу виконання доручення замісникові (закон передбачає, що він повинен зробити це негайно і в такому разі відповідатиме лише за вибір замісника), інакше повірений відповідатиме за дії замісника як за свої власні. Якщо ж замісник повіреного був вказаний у договорі доручення, повірений не відповідатиме як за вибір замісника, так і за вчинені ним дії. Важливо й те, що призначення замісника допускається лише у випадках передбачення такої можливості договором або законом, а також якщо представник був вимушений до цього з метою охорони інтересів довірителя.

Відповідальність повіреного перед довірителем у зв'язку з виконанням доручення або припиненням договору та його наслідками до такого виконання лежить у площині невиконання (неналежного виконання) повіреним обов'язків, пов'язаних із негайним поверненням довірителеві довіреності, строк якої не закінчився, і наданні звіту про виконання доручення та виправдних документів, якщо це вимагається за умовами договору та характером доручення, а також негайною передачею довірителеві всього одержаного у зв'язку з виконанням доручення (п.п. 2–3 ч. 1 ст. 1006 ЦК України). У світлі цього слід звернутися до правового висновку, зробленого у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 12 люто-

го 2024 року у справі №757/6016/22 [4], який відзначив, що обов'язок надання доказів виконання передбачених дорученням дій та передачі одержаного у зв'язку з виконанням доручення, покладається саме на повіреного, адже саме він в межах виконання доручення вчиняє активні дії. Додатково, згідно з ч. 3 ст. 1009 ЦК України повірений повинен відшкодувати довірителю збитки у разі відмови від договору доручення, якщо така відмова відбулася за умов, коли довіритель позбавлений можливості інакше забезпечити свої інтереси, а також відмови від договору, якщо повірений діяв як комерційний представник. Видається, що у цій ситуації факт завдання та обсяг збитків повинен довести вже довіритель.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №40. Ст. 356.
2. Юсип В. В. Строки здійснення прав та виконання обов'язків повіреним. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. №1. С. 59–62.
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 16.06.2021 року у справі №613/608/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98000101>.
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 12.02.2024 року у справі №757/6016/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117043830>

Саад Ш.,
*аспірант кафедри цивільного права
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЧЛЕНІВ РАДИ ДИРЕКТОРІВ: ТЕНДЕНЦІЇ МАЙБУТНЬОГО

Запровадження відповідальності посадових осіб товариств в Україні було пов'язано з намаганням імплементувати стандарти корпоративного

управління Європейського союзу. Розвиток бізнесу та можливість залучення інвестицій безпосередньо залежать від рівня розвитку системи корпоративного управління в будь-якій юрисдикції. Тому відповідальність посадових осіб за дії чи бездіяльність, за порушення фідучіарних обов'язків або за перевищення повноважень є визначальним у концепції розвитку підприємництва в цивілізованих країнах.

Першим «паростками» запровадження такої відповідальності можна вважати ст. 89 Господарського кодексу України, якою передбачалось, що посадові особи відповідають за шкоду, заподіяну ними господарському товариству в межах і порядку, передбачених законом та установчими документами товариства.

Навіть перші редакції Цивільного кодексу України не оперували таким поняттям як «відповідальність посадових осіб товариства».

Доволі розмите положення законодавства фактично унеможливило притягнення посадових осіб до відповідальності на перших етапах становлення системи корпоративного управління в Україні. Посадові особи нерідко приймали рішення у власних інтересах, систематично перевищували встановлені їм повноваження та зловживали наданою власниками товариств довірою. Все це призвело до підвищення рівня законодавчого врегулювання фідучіарної відповідальності та впровадження нових, більш високих стандартів корпоративного управління в українському законодавстві.

Подальший розвиток законодавства поступово наблизив українське законодавство до рівня розвитку у Європейському союзі чи США. Залишається проблемним лише практика застосування такого законодавства та сталості судової практики у питаннях притягнення посадових осіб до відповідальності за збитки, завдані протиправними діями чи бездіяльністю.

Станом на сьогодні українське законодавство та судова практика вже мають успішні випадки притягнення до відповідальності посадових осіб та стягнення з них збитків, навіть за позовом учасника (акціонера) [1]. Практика складна та не одноманітна, але вектор розвитку загалом правильний.

Розвиток сучасних цифрових технології та тенденція розширення диджиталізації різних сфер діяльності людини не пройшли осторонь питання корпоративного права та управління. Залучення можливостей

штучного інтелекту до роботи рад директорів або наглядових рад в товариствах стрімко розвивається. З таким розвитком постає питання юридичного врегулювання результатів використання штучного інтелекту та відповідальності за рішення, прийняті на основі штучного інтелекту (далі – ШІ).

Розвиток ШІ дозволяє [2] спрогнозувати три можливі горизонти розвитку технології та її застосування у корпоративному управлінні.

До першого етапу або горизонту можна віднести поточний стан інтеграції можливостей ШІ у прийнятті рішень радою директорів.

Наразі ШІ здебільше виконує функцію помічника для ради директорів. Технологію зазвичай використовують для підготовки до засідань ради директорів. Її використовують для аналізу значних обсягів даних або для моделювання можливих сценаріїв розвитку події, використовуючи результати моделювання як концепції можливих управлінських рішень. На цьому етапі питання врегулювання використання ШІ не має визначального значення, адже саме за членом ради директорів – людиною – залишається вся повнота відповідальності за прийняте рішення. Єдине, на що може вплинути факт використання ШІ – аргументація у питанні добросовісності поведінки такого члена ради директорів, наявності чи відсутності факту халатності у поведінці або нехтування принципом розумної, обачної поведінки члена ради директорів. Добросовісна мета може бути вирішальним у визначенні рівня підприємницького ризику, який застосовують члени ради директорів при прийнятті рішення, адже надмірне втручання у процес прийняття рішень може, в цілому, негативно вплинути на прийняття хоч і ризикованих, але виправданих інвестиційних чи виробничих рішень.

Європейська практика наразі виходить з того, що судова система не має без належної причини втручатись у діяльність товариства і таке втручання можливе лише у виключних випадках, коли рішення ради директорів прийняті з очевидним зловживання повноваженнями та всупереч інтересів товариства.

Другий горизонт можливого розвитку інтеграційних моделей застосування ШІ у діяльності ради директорів – часткове делегування повноважень на користь штучного інтелекту. За такої концепції ШІ надається обмежена свобода у прийнятті рішень, а людина має задати рамку, межі в якій ШІ має приймати рішення та обмежує сфери, в яких рішення

ШІ можуть бути застосовані. Така концепція вимагатиме юридичного врегулювання більшості етапів інтеграції можливостей ШІ у процес прийняття рішень.

Проблема відповідальності за прийняті рішення буде схожа з проблемами, з якими стикнулись розробники автопілотів для автомобілів. В темі автомобільних автопілотів наразі відбуваються дискусії щодо «відповідальної особи» у випадку, якщо автопілот помилиться у прийнятті рішення та причинить ДТП яке призведе до збитків. Така саме проблема постане перед юридичною спільною на етапі інтеграції ШІ у ради директорів – хто відповідатиме за збитки які настали у зв'язку з прийняттям хибного ШІ рішення? Чи можна вважати що ШІ може діяти з умислом спричинити такі збитки, чи особа, яка визначила «рамку» заклала такі можливості для ШІ? Відповіді на ці питання дозволять розробити юридичну модель інтеграції концепції другого рівня ШІ в діяльність рад директорів. Для забезпечення балансу інтересів між людським інтелектом та штучним, людський продовжить мати перевагу над штучним та прийматиме рішення на рівні з штучним, маючи один голос для кожного члена ради директорів, в т.ч. для «штучного члена ради».

Третій можливий горизонт інтеграції ШІ у діяльність рад директорів поки що виглядає майже нереалістичним, але ще на початку 2000-х ми не мали уявлення про те, що у 2025 році застосування ШІ буде настільки розповсюдженим та доступним для багатьох у світі. Тому третій рівень інтеграції ШІ у діяльність рад директорів передбачає, що така рада буде повністю діяти на базі штучного інтелекту. Людина не буде встановлювати обмежень у прийнятті рішень та не буде обмежувати у прийнятті рішень. Штучні ради директорів будуть приймати рішення, аналізуючи та моделюючи значні обсяги даних, та використовуючи величезну базу успіхів та невдач попередніх рішень – як своїх так інших компаній. Можливо, це будуть штучні ради директорів для повністю цифрових компаній, які не матимуть свого фізичного вираження у реальному світі, а діяльність таких рад директорів буде пов'язана з розвитком цифрових технологій наступного рівня.

Така форма діяльності ради директорів також породжує питання фідучіарності. Чи може ШІ діяти добросовісно, розумно, не перевищувати повноважень та діяти в інтересах всіх стейкхолдерів?

Якщо рада директорів прийматиме рішення лише за допомогою штучного інтелекту (ШІ), то концепція корпоративного управління зазнає кардинальних змін. Цей сценарій передбачає повну автономію ШІ у процесі прийняття рішень, що вимагає розгляду не тільки технологічних можливостей, але й етичних, правових і соціальних аспектів.

У такій ситуації ШІ повністю замінить традиційну раду директорів, аналізуючи великі обсяги даних, прогножуючи потенційні ризики та вигоди від різних рішень і оцінюючи всі доступні варіанти з максимальною точністю. ШІ може враховувати численні змінні, такі як фінансові показники, історію компанії, ринкові умови, нормативно-правові вимоги і навіть соціальні тенденції, використовуючи алгоритми машинного навчання та штучної нейронної мережі. Оскільки ШІ може працювати без перерв, він здатний аналізувати дані в режимі реального часу, даючи можливість компанії швидше реагувати на зміни у бізнес-середовищі.

Один з основних аспектів такої ради директорів полягає у тому, що штучний інтелект буде виконувати роль не тільки «аналітика», але й приймати «рішення» без участі людських емоцій або упереджень. Завдяки великій обчислювальній потужності ШІ він може виявляти навіть найменші закономірності, які можуть залишитися непоміченими для людей. У цьому випадку рішення можуть базуватися не лише на емпіричних даних, а й на глибоких математичних моделях, які враховують всі можливі сценарії, включаючи непередбачувані.

Список використаних джерел:

1. Постанова від 26.11.2029 у справі №910/20261/16, Велика Палата Верховного Суду. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86333859> (дата звернення 01.02.2025 року)
2. Michael Hilb. Toward artificial governance? The role of artificial intelligence in shaping the future of corporate governance (2020). URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10997-020-09519-9.pdf> (дата звернення 01.02.2025 року)

Науковий керівник: Інна Валентинівна Спасибо-Фатєєва, професор, доктор юридичних наук, завідувач кафедри цивільного права.

Шаповал Л. І.,
*кандидат юридичних наук доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін
Національної академії внутрішніх
справ*

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ НА ІНФОРМАЦІЮ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Термін «інформація» має широке застосування в сучасному суспільстві, інформація виступає об'єктом охорони цивільного права, може виступати результатом інтелектуальної діяльності та охороняється законодавством як об'єкт інтелектуальної власності [1].

Цифрова трансформація, що охоплює всі сфери сучасного суспільства, стала не лише рушійною силою технологічних інновацій, але й джерелом нових викликів для правового регулювання. Інформація, у свою чергу, набуває все більшого значення як цінний ресурс, і захист прав на неї стає одним із пріоритетних завдань правової системи. Проте з огляду на стрімкий розвиток інформаційних технологій, а також глобалізацію й інтеграцію цифрових платформ, постає низка складних питань, пов'язаних із порушенням прав на інформацію та цивільно-правовою відповідальністю за такі порушення.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» та ст. 200 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) «інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» [2; 3].

Сучасне суспільство переживає етап, коли інформація стала головним активом. Вона використовується не лише як інструмент комунікації, а й як засіб впливу, економічний ресурс, товар і навіть елемент політичної та соціальної боротьби. В умовах цифрової трансформації інформація стає все більш доступною, що створює як нові можливості, так і нові загрози. Інтернет, соціальні мережі, штучний інтелект та інші технології дозволяють миттєво отримувати, обробляти і поширювати інформацію у величезних масштабах. Водночас це відкриває нові простори для по-

рушень прав на інформацію, таких як розголошення особистих даних, фальсифікація інформації, наклеп, порушення авторських прав тощо. Наприклад, оскільки штучний інтелект (далі – ШІ) розвивається надзвичайно стрімко, то в сучасному світі виникають ситуації, з врегулюванням яких люди зіштовхуються вперше. Наразі у штучного інтелекту та способів роботи, які він використовує для генерування творів, є свого роду повна всездозволеність. Зараз ризики розвитку ШІ у тому, що способи його роботи поки такі інноваційні та швидкі, що законодавці не завжди встигають регулювати його дію у всіх сферах життя [4].

Таким чином, цивільно-правова відповідальність є основним механізмом, через який інститут права забезпечує захист прав на інформацію. Це відповідальність, яка застосовується у разі порушення цивільних прав, включаючи права на захист приватної інформації, авторські права, репутацію особи, а також права на доступ до інформації.

Одним із найбільш актуальних аспектів цивільно-правової відповідальності є відповідальність за порушення прав на персональні дані.

Законодавство більшості країн, включаючи Україну, чітко визначає, що особисті дані повинні оброблятися відповідно до певних стандартів. Захист персональних даних фізичних осіб є основоположним правом. Хартія Європейського Союзу про основоположні права (стаття 8(1)) та стаття 16(1) [5] Договору про функціонування ЄС гарантують кожному право на захист особистої інформації.

Загальний регламент захисту даних (далі – GDPR), який почав діяти в ЄС у травні 2018 року, значно підвищив стандарти обробки та захисту персональних даних. Для українських компаній, особливо з урахуванням статусу України як кандидата на вступ до ЄС, дотримання положень цього регламенту є не лише бажаним, а й стратегічно важливим. У контексті глобалізації бізнесу компанії, які не відповідають високим стандартам захисту даних, ризикують втратити довіру клієнтів та партнерів. GDPR встановлює чіткі вимоги до прозорості й підзвітності в роботі з персональними даними [6]. Порушення цих стандартів, наприклад, через несанкціоноване збирання чи розголошення особистої інформації, може призвести до серйозних цивільних санкцій, таких відшкодування матеріальної і моральної шкоди.

Ще одним важливим аспектом є відповідальність за порушення авторських прав в умовах цифрової трансформації. Завдяки розвитку

цифрових технологій контент, який раніше міг бути фізично обмеженим, зараз доступний онлайн та може бути легко скопійований і поширений без дозволу власника прав. Порушення авторських прав у такому контексті часто трапляється на платформах для обміну файлами, у соціальних мережах або через несанкціоновані трансляції медіа-контенту.

У більшості випадків порушення авторських прав у цифровому середовищі може відбуватися майже миттєво, буквально «одним кліком». Крім того, об'єкти авторських прав в цифровому просторі існують у нематеріальній формі, що унеможлиблює фізичний контакт з ними. Ці обставини частково створюють у користувачів відчуття, що їхні дії в Інтернеті є непомітними або не мають серйозних наслідків. У зв'язку з цим виникає цілий ряд проблем – від визначення факту та часу порушення прав інтелектуальної власності до складнощів із виявленням порушників та притягненням їх до відповідальності [7, с. 46].

Відповідно, важливим завданням є правова адаптація до нових викликів в цій сфері, зокрема через розширення поняття порушення авторських прав, введення більш жорстких механізмів захисту прав інтелектуальної власності в інтернет-середовищі.

Також, ще однією з найбільших загроз у сучасному цифровому середовищі є порушення репутації через інформацію, яка швидко поширюється через соціальні мережі, форуми та блоги. Наклеп, дифамація, поширення недостовірних або образливих відомостей – все це є порушеннями цивільних прав особи на її честь і гідність. І хоча в Україні діє відповідне законодавство, що передбачає можливість судового захисту від наклепу та образ, на практиці питання захисту репутації в інтернет-просторі залишається складним.

Це пов'язано з анонімністю в мережі та високою швидкістю поширення інформації, що дозволяє порушнику швидко уникнути відповідальності або приховати свою особу. Водночас у багатьох випадках навіть після скасування наклепницької інформації її негативний ефект на репутацію може залишатися. Тому важливим напрямком є зміцнення правового регулювання таких порушень, зокрема через введення більш чітких механізмів захисту та ефективних способів відновлення репутації через судові процедури.

Деякі аспекти цивільно-правової відповідальності за порушення прав на інформацію в умовах цифрової трансформації є надзвичайно склад-

ними для регулювання через швидкість розвитку технологій та постійне оновлення інформаційних ресурсів. Платформи, що дозволяють користувачам генерувати та поширювати інформацію (зокрема, соціальні мережі та блоги), постійно змінюються, і законодавчі норми часто не встигають за цими змінами.

Це створює значні труднощі в розслідуванні порушень та визначенні відповідальності. Наприклад, з огляду на глобальний характер інтернет-платформ, інколи складно визначити юрисдикцію, що має право приймати рішення щодо порушень. Окрім того, онлайн-платформи часто виявляються вразливими до маніпуляцій і фальсифікацій, що ускладнює процес збору доказів і встановлення істини.

Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану порушенням інформаційних прав особи, не обмежується лише обов'язком відшкодування матеріальних збитків та/або компенсацією моральної (немайнової) шкоди. Законодавство передбачає й інші способи захисту інформаційних прав, такі як спростування недостовірної інформації, поновлення порушеного права, публікація рішення суду тощо, які сприяють відновленню порушених особистих немайнових прав, включаючи право на інформацію. Тому хоча відповідальність за шкоду, завдану правопорушеннями в інформаційній сфері, має переважно майновий характер, це не виключає можливості покладення на правопорушника обов'язку поновити чесне ім'я та репутацію потерпілого шляхом публікації спростування недостовірної інформації [8, с. 106].

Підводячи підсумок, хочемо зазначити, що цивільно-правова відповідальність за порушення прав на інформацію в умовах цифрової трансформації є важливим елементом правового захисту в епоху технологічних змін. Вона забезпечує баланс між свободою інформації та захистом особистих прав, включаючи право на приватність, честь, гідність і авторські права. Однак цифрові технології та глобалізація інформаційного простору вимагають постійного удосконалення правового регулювання, щоб адекватно відповідати на нові виклики, пов'язані з порушеннями прав на інформацію.

Список використаних джерел:

1. Іванова М. В. Інформація як об'єкт права інтелектуальної власності в сучасних умовах розвитку держави. 2018. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_11_2018/pdf/157.pdf

2. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 №2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 №435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/435-15#Text>
4. Петрів О. Штучний інтелект та авторське право. 17.03.2023 р. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/shtuchnyi-intelekt-avtorske-pravo/>
5. Харгія Європейського Союзу про основоположні права від 7 грудня 2000 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU003038>.
6. Кінаш М. Нові правила захисту персональних даних: як відповідати стандартам ЄС? URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/novi-pravila-zahistu-personalnih-danih-yak-vidpovidati-standartam-es-.html>
7. Кметик-Подубінська Х. І. Авторське право в цифровому середовищі. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/223/5968/12487-1?inline=1>
8. Кодинець А. О. Цивільна відповідальність у сфері інформаційних відносин: поняття, правові засади, особливості. Порівняльно-аналітичне право. 2017. №6. С. 104–106.

Шпірка Р. О.,

*аспірант першого року навчання
Державний торговельно-економічний
університет*

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

В сучасних технологічних умовах в площині правового регулювання з'являється новий, умовно самостійний «учасник», який здатен приймати автономні рішення – це штучний інтелект (далі – ШІ). У зв'язку з цим серед науковців і практиків тривають дискусії про запровадження у скорому часі нового правового статусу «цифрової особи» та визначення її правосуб'єктності. Водночас з розвитком інструментів ШІ постає питання юридичної (насамперед цивільно-правової) відповідальності за рішення, прийняті або підтримані системами штучного інтелекту, а також за заподіяння шкоди діяльністю з його використання.

В питанні регулювання ШІ доречно згадати слова Ілона Маска [1], який підтримує державне регулювання ШІ, навіть зважаючи на те,

що «бути регульованим – це не весело». За словами Маска, коли штучний інтелект «може опинитися під контролем», може бути занадто пізно запроваджувати регулювання. «Регуляторний орган повинен почати з групи, яка спочатку шукає розуміння ШІ, потім запитує думку промисловості, а потім пропонує правила», – вважає Маск. Такі висловлювання одного з найбільших інвесторів у розвиток ШІ демонструють практичний запит економіки високих технологій на формально-юридичне регулювання відносин у цій сфері. Одним з елементів такого регулювання звісно ж є цивільно-правова відповідальність.

Нині законодавство України недостатньо регулює подібні ситуації. Кабінет Міністрів України видав лише два розпорядження [2; 3], які декларують підтримку розвитку ШІ в Україні. Про питання відповідальності за можливі негативні наслідки його використання чи помилки, здатні завдавати шкоди, у згаданих актах Уряду по суті не йдеться. Лише у Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні від 2 грудня 2020 р. [2] зазначається, що «принципами розвитку та використання технологій штучного інтелекту, дотримання яких повністю відповідає принципам Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту, є: ... покладення на організації та осіб, які розробляють, впроваджують або використовують системи штучного інтелекту, відповідальності за їх належне функціонування відповідно до зазначених принципів».

Брак правового регулювання питань цивільно-правової відповідальності за рішення, прийняті або підтримані системами ШІ, може створювати правову невизначеність та проблеми з відшкодуванням шкоди потерпілим. Ризики, пов'язані з автономними рішеннями ШІ, є особливо гострими в таких галузях, як транспорт (безпілотні автомобілі), медицина [4] (автоматизовані діагностичні системи), а також фінансові послуги (автономні системи трейдингу). Тому пропонувані законодавчі ініціативи ЄС, такі як AI Liability Directive, є критично важливими для забезпечення справедливості та юридичної визначеності в умовах стрімкого розвитку ШІ.

Варто звернути увагу також на Резолюцію Європейського Парламенту з рекомендаціями Комісії щодо режиму цивільної відповідальності для штучного інтелекту від 20 жовтня 2020 р. [5]. Цей документ передбачає два режими відповідальності: сувору (Strict liability for high-risk AI-systems) та за принципом вини (Fault-based liability for other AI-systems). Сувору відповідальність застосовується до високоризикових

автономних систем, де оператор несе відповідальність за будь-яку шкоду, заподіяну фізичною або віртуальною діяльністю, пристроєм або процесом, керованим цією ІІІ-системою, незалежно від своєї вини. Відповідальність за принципом вини поширюється на випадки, коли шкода спричинена системами, не включеними до переліку високоризикових, і оператор може уникнути відповідальності, довівши належну обачність. Для обох цих видів відповідальності важливим є факт заподіяння шкоди (harm or damage), що охоплює негативний вплив на життя, здоров'я, майно чи нематеріальні блага. Цю ж ідею розмежування у порушеному контексті правових режимів вини та суворої відповідальності підкреслюють і вітчизняні науковці, зокрема Р. А. Майданик щодо сфери медичного права [4].

ЦК України пропонує два основних види цивільно-правової відповідальності (якщо не враховувати часткову, солідарну та субсидіарну відповідальність), які можуть бути застосовані у відносинах з використання ІІІ – це договірна та позадоговірна (деліктна) відповідальність. Загальні норми про деліктну відповідальність з відшкодування майнової та моральної шкоди розміщені у главі 82 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [6]. Спірним питанням є можливість застосування при відшкодуванні шкоди, завданої діяльністю з використання ІІІ, норм ст. 1187 ЦК України. Адже ІІІ, на відміну від традиційних джерел підвищеної небезпеки, здатний самостійно приймати рішення, а тому шкода, завдана ним, не може вважатися такою, що підпадає під традиційні визначення підвищеної небезпеки, викладені як у ЦК України, так і в Principles of European Tort Law [7]. Натомість норми параграфу 3 «Відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг)» глави 82 ЦК України у відповідних випадках цілком можуть бути застосовані до правовідносин з використання ІІІ, хоча і потребують доповнень у частині врахування фактору автономності таких систем.

Договірною має бути відповідальність за невиконання чи неналежне виконання умов договору щодо порядку використання інструментів ІІІ. Договірна відповідальність регулюється нормами глави 51 ЦК України. Сторони договору в його змісті мають одразу враховувати присутність елементів ІІІ у своїх правовідносинах, визначати рівень їх автономності, чіткі правила використання таких інструментів, відповідальність за результати їх роботи. Можливо, доцільним виявиться й запровадження обов'язкового страхування відповідальності при використанні сторо-

нами договірною зобов'язання високоризикових систем ШІ. Це актуально в таких галузях, як медицина, де пацієнт обов'язково має бути повідомлений про присутність елементів ШІ. Транспорт та логістика (особливо з врахуванням зростаючої популярності смарт-контрактів, в які стрімко інтегруються інструменти ШІ) – також є тими галузями, де використання ШІ потребує регулювання.

У сфері використання ШІ та автономних систем актуалізується питання про суб'єктів відповідальності за завдану шкоду внаслідок їхньої некоректної роботи чи дефектів. Такими суб'єктами можуть бути або власники відповідних об'єктів, або оператори. Вважаю, що в ЦК України мають з'явитися норми, які будуть розмежовувати відповідальність користувачів (операторів) систем, послуг чи сервісів ШІ з відповідальністю розробників систем з ШІ, чи надавачів послуг з елементами ШІ. Страхування, яке буде враховувати специфіку роботи інструментів ШІ, чіткі умови договорів щодо правил користування такими автономними системами чи інструментами можуть стати у нагоді для більш ефективного регулювання питань як договірної, так і деліктної відповідальності при використанні ШІ.

Загалом, законодавство дає достатній набір норм, які можуть бути застосовані для регулювання питань цивільно-правової відповідальності у сфері використання штучного інтелекту. Однак наявні норми мають бути вдосконалені з врахуванням специфіки роботи ШІ та його автономності, положень правових актів ЄС, відмінностей у захисті абсолютних цивільних прав і прав учасників договірних відносин, визначення виправданих обмежень у застосуванні принципу вини та залученні інструментарію страхування цивільно-правової відповідальності у сфері використання ШІ.

Список використаних джерел:

1. Duffy C., Maruf R. Elon Musk warns AI could cause 'civilization destruction' even as he invests in it. CNN – April 17, 2023. URL: <https://edition.cnn.com/2023/04/17/tech/elon-musk-ai-warning-tucker-carlson/index.html>
2. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>
3. Про схвалення Концепції Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних

галузях економіки на період до 2026 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2024 р. № 320-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-2024-%D1%80#Text>

4. Майданик Р. А. Штучний інтелект як виклик медичного права. Правові аспекти подолання викликів у сфері охорони здоров'я. Збірник наукових праць за матеріалами науково практичного «круглого столу» (20 листопада 2024 року м. Київ). Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2024. С. 59–68.
5. European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence (2020/2014(INL)) (2021/C 404/05). Official Journal of the European Union. 06.10.2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020IP0276>
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
7. Principles of European Tort Law. URL: <http://www.egtl.org/docs/PETL.pdf>

Науковий керівник: Примак В. Д., доктор юридичних наук, професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права ДТЕУ.

Шрам Х-Й.,
*доктор юридичних наук,
професор економічного
(цивільного, підприємницького,
корпоративного) права
Університету прикладних наук м. Висмара,
науковий керівник
Східного інституту м. Висмара
(Ostinstitut Wismar)*

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АКЦІОНЕРІВ ТА ДИРЕКТОРІВ КОМПАНІЇ ПЕРЕД КРЕДИТОРАМИ КОМПАНІЇ З ТОЧКИ ЗОРУ НІМЕЦЬКОГО ПРАВА

1. У Німеччині, як і в інших країнах, принцип відокремлення застосовується до юридичних осіб приватного права. Акціонери юридичної

особи не несуть відповідальності перед кредиторами юридичної особи за її борги. Аналогічно, директори юридичної особи несуть відповідальність лише перед самою юридичною особою.

2. Правову основу для цього можна знайти в § 1 Закону Німеччини про акціонерні товариства (AktG), § 13 Закону Німеччини про товариства з обмеженою відповідальністю (GmbHG) та § 31 Цивільного кодексу Німеччини (BGB).

3. Перший виняток з цього принципу застосовується лише в тому випадку, якщо акціонери не відокремлюють свої приватні активи від активів юридичної особи у спосіб, зрозумілий третім особам. У такій ситуації суди визнають пряму вимогу кредиторів юридичної особи до її учасників.

4. Законодавець намагається захистити кредиторів юридичної особи, захищаючи активи GmbH, якщо вони необхідні для підтримки статутного капіталу, від виплат акціонерам, § 30 GmbHG. Закон Німеччини про акціонерні товариства містить положення, згідно з яким лише балансовий прибуток може бути розподілений між акціонерами, § 57 AktG.

5. Якщо активи компанії були передані акціонерам у будь-який спосіб з порушенням вимоги щодо збереження капіталу, акціонери повинні відшкодувати ці активи, § 31 GmbHG та § 62 AktG. Крім того, директори, які здійснили таку виплату, зобов'язані відшкодувати збитки, § 43 GmbHG та § 93 AktG.

6. Крім того, існують спеціальні правила в §§ 291 AktG та наступних розділах на випадок, якщо в акціонерному товаристві є контрольний акціонер. В принципі, власник контрольного пакету акцій не може використовувати свій вплив на шкоду підконтрольній компанії. Якщо він все ж таки робить це, він зобов'язаний відшкодувати збитки, §§ 117, 311, 317 AktG.

7. Для GmbH прецедентне право розробило відповідальність акціонера за шкідливе втручання в активи юридичної особи. Правовою основою є § 826 BGB. Ця норма застосовується у випадку «умисного заподіяння аморальної шкоди». Суди вважають ці вимоги виконаними, якщо акціонер навмисно позбавляє компанію активів і тим самим допускає, що компанія стає неплатоспроможною.

8. Нарешті, існують спеціальні правила у сфері законодавства про неплатоспроможність. Відповідно до §15 а Кодексу про неплатоспроможність (InsO), керівники зобов'язані порушити провадження у справі

про неплатоспроможність через три тижні після того, як компанія стає неплатоспроможною, або через шість тижнів після того, як у компанії виникає надмірна заборгованість. Відповідно до § 15 b InsO, керівники не мають права здійснювати будь-які платежі після виникнення підстав для відкриття провадження у справі, якщо тільки вони не зможуть довести, що платіж відповідав правилам обачності з точки зору кредиторів. Якщо директори діють всупереч цьому правилу, вони несуть особисту відповідальність перед компанією.

9. Нарешті, суди визначили певні категорії справ, в яких директори несуть пряму відповідальність перед кредиторами компанії:

9.1 У разі навмисного або недбалого введення в оману інвесторів (§ 311 (2) BGB).

9.2 У разі винного порушення абсолютних законних інтересів клієнтів компанії (життя, здоров'я, власність) відповідно до § 823 (1) BGB.

9.3 У разі вчинення кримінального злочину (наприклад, шахрайства) відповідно до § 823 (2) BGB.

9.4 У зв'язку з несвоєчасним відкриттям провадження у справі про неплатоспроможність всупереч § 15 a InsO на підставі § 823 (2) BGB.

Якубівський І. Є.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
та процесу
Львівського національного університету
імені Івана Франка,
головний науковий співробітник
відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості
та науково-правових експертиз
НАН України*

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Цивільно-правова відповідальність є важливим правовим засобом впливу на суспільні відносини у сфері інтелектуальної власності, по-

кликаним, з одного боку, попередити порушення прав авторів та інших правоволодільців, і, з іншого боку, у разі, коли таке порушення все ж мало місце, – забезпечити захист відповідних прав.

Відповідно до ст. 431 ЦК України, порушення права інтелектуальної власності, в тому числі невизнання цього права чи посягання на нього, тягне за собою відповідальність, встановлену цим Кодексом, іншим законом чи договором.

Підставою відповідальності наведена норма визначає порушення права інтелектуальної власності, в тому числі невизнання такого права чи посягання на нього. Але порушення права і невизнання права – суть різні категорії. До того ж, пов'язувати із невизнанням права застосування заходів відповідальності, взагалі, недопустимо.

Не зовсім вдало також у ст. 431 ЦК України вжито термін «посягання». Загалом, це поняття не є цивілістичним – воно більшою мірою характерне для кримінального права. Водночас, у ЦК України воно вживається кілька разів, зокрема у ст. 431 ЦК України для деталізації поняття «порушення права інтелектуальної власності». Зі змісту ст. 431 ЦК України вбачається, що порушення і посягання співвідносяться, як ціле і частина. Проте на рівні спеціального законодавства про інтелектуальну власність закріплено інше співвідношення цих понять. Так, у більшості законів у сфері промислової власності передбачено, що будь-яке посягання на відповідні права вважається їх порушенням (ст. 34 ЗУ «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», ст. 26 ЗУ «Про охорону прав на промислові зразки» тощо), тобто, фактично, між цими поняттями поставлено знак рівності. Ще інша позиція закріплена у ЗУ «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», ст. 20 якого передбачає, що будь-яке посягання на права власника свідоцтва, в тому числі вчинення без його згоди дій, що потребують такої згоди, та готування до вчинення таких дій, вважається порушенням прав.

Думається, що термін «посягання» недоцільно вживати ні у ст. 431 ЦК України, ні у спеціальних законах для визначення того, що є порушенням права інтелектуальної власності. По-перше, це поняття не має чіткого визначення ні в цивільному законодавстві, ні в доктрині приватного права. По-друге, посягання переважно розуміється як дія умисна. Відтак, визначення порушення права інтелектуальної власності через поняття «посягання» може привести до хибного, як на мене, висновку,

що порушення права інтелектуальної власності у всіх випадках характеризується умисною формою вини. Тому з точки зору забезпечення правової визначеності більш правильним бачиться підхід, що відображений у ЗУ «Про авторське право і суміжні права», у ст. 53 якого конкретизовано, які саме дії є порушенням прав.

Як відомо, у цивільному праві поняття цивільно-правової відповідальності пов'язане із категорією захисту цивільних прав та інтересів. При вирішенні питання про те, які зі способів захисту прав інтелектуальної власності належать до заходів цивільно-правової відповідальності, варто виходити із розуміння сутності останньої, як додаткового майнового обтяження, що застосовується до порушника як санкція за вчинене цивільне правопорушення, і полягає або в заміні невиконаного обов'язку новим обов'язком, або в приєднанні до порушеного обов'язку нового, додаткового обов'язку, чи в позбавленні належного порушником суб'єктивного права.

З цієї позиції до заходів цивільно-правової відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності варто віднести відшкодування збитків, стягнення одержаного порушником доходу, стягнення компенсації, застосування разової грошової виплати, відшкодування моральної (немайнової) шкоди, вилучення товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності, вилучення матеріалів і знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності.

Особливістю цивільно-правової відповідальності за порушення права інтелектуальної власності є застосування альтернативних (в широкому значенні цього слова) заходів такої відповідальності. Так, альтернативним по відношенню до відшкодування збитків заходом відповідальності у зазначеній сфері є стягнення компенсації за неправомірне використання об'єкта. Варто зазначити, що за останні роки законодавче регулювання компенсації за порушення права інтелектуальної власності піддане істотному реформуванню.

По-перше, змінилася сама модель компенсації за порушення авторського права та суміжних прав. Тут можна виділити 3 етапи:

1) від набрання чинності ЗУ «Про авторське право і суміжні права» 1993 року і до 2018 року. В цей період застосовувалася «американська» модель компенсації за принципом «виделки» – закон встановлював

мінімальний і максимальний розміри компенсації та визначав критерії, які мали братися до уваги судом при визначенні конкретного розміру компенсації;

2) від 2018 року і до набрання чинності ЗУ «Про авторське право і суміжні права» 2022 року. Відбувся цілковитий перехід до «європейської» моделі компенсації, яка базувалася на так званому «гіпотетичному роаялті» (*hypothetic royalty*), тобто величині винагороди, яку би мав отримати праволоділець у разі укладення з ним відповідного договору на використання об'єкта, і передбачала стягнення подвоєної чи потроєної суми такого гіпотетичного роаялті залежно від форми вини порушника;

3) від 2023 року і донині – закріплена комбінована модель, яка для праволоділця допускає можливість стягнення компенсації як за «американською» (у дещо модернізованому, порівняно із попереднім, варіанті), так і за «європейською» моделлю, а для всіх інших суб'єктів, яким надано право звертатися із вимогою про захист, – лише за «європейською» моделлю.

По-друге, розширена сфера застосування компенсації, що зробило можливим її стягнення замість відшкодування збитків за порушення прав на об'єкти промислової власності, такі як винаходи, корисні моделі, промислові зразки, компонування напівпровідникових виробів, торговельні марки. При цьому за основу була взята «європейська» модель, що передбачає визначення розміру компенсації, виходячи з розміру винагороди, яка була б сплачена за надання дозволу на використання об'єкта, щодо якого виник спір, та враховуючи обставини, що характеризують порушення прав.

Загалом, зазначені зміни у регулюванні компенсації за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності відбувалися у напрямку утвердження компенсаційної функції цивільно-правової відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності, що в цілому відповідає підходам, які застосовуються у ЄС. Так, у п. 26 преамбули Директиви 2004/48/ЄС підкреслено, що метою відшкодування збитків є не запровадження обов'язку передбачати каральні збитки (*punitive damages*), а дозволити компенсацію, що ґрунтується на об'єктивному критерії, що враховує витрати, понесені праволодільцем, такі як витрати на виявлення і дослідження порушення.

Європейська практика керується тим, що компенсація у вигляді паушальної суми, що відповідає подвійному розміру гіпотетичних роялті, не повинна перевищувати розміру фактично заподіяних правоволоділцю збитків. В іншому випадку, згідно з позицією Європейського Суду Справедливості, будуть наявними ознаки зловживання правом, що заборонено відповідно до ст. 3 (2) Директиви 2004/48 (Case C-367/15 *Stowarzyszenie Oławska Telewizja Kablowa v Stowarzyszenie Filmowców Polskich*).

Ще одним альтернативним заходом, що з'явився у національному законодавстві у 2023 році, є разова грошова виплата, яка може бути застосована судом замість вилучення товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності, вилучення матеріалів і знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності. Власне, саме ці заходи в актах ЄС позначаються терміном «альтернативні заходи» (*alternative measures*). Особливість їх полягає в тому, що вони застосовуються за заявою відповідача, тобто порушника прав інтелектуальної власності. Це відрізняє механізм застосування разової грошової виплати від компенсації за неправомірне використання об'єкта – остання застосовується на вимогу позивача, яким зазвичай є правоволоділець.

Стосовно вини, то традиційно вона розглядається як одна із загальних умов цивільно-правової відповідальності, тоді як форма вини, за загальним правилом, правового значення не має. Водночас, особливістю відповідальності у сфері права інтелектуальної власності є те, що в деяких випадках правове значення надається формі вини порушника прав. Це має місце, при визначенні розміру компенсації за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності (п. 5 ч. 2 ст. 432 ЦК України), а також при вирішенні питання про можливість застосування альтернативного заходу у вигляді разової грошової виплати (п. 41 ч. 2 ст. 432 ЦК України).

З цього приводу варто зазначити, що у більшості європейських країн умисне порушення майнових прав інтелектуальної власності не є підставою для стягнення з порушника більшого розміру відшкодування, ніж при вчиненні таких дій з необережності. Можливість стягнення потрібного розміру гіпотетичних роялті при умисному порушенні майнових

авторських та суміжних прав свого часу була передбачена у законодавстві Польщі, проте згодом відповідна норма була визнана неконституційною.

Отже, можна констатувати існування низки теоретичних та практичних проблем, що стосуються цивільно-правової відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності в Україні, а тому у найближчій перспективі дана проблематика повинна стати предметом спеціальних наукових досліджень, тоді як завданням судової практики залишатиметься напрацювання чітких підходів у застосуванні норм про цивільно-правову відповідальність у цій сфері.

Янишен В. П.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОГО СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВЛАСНИКІВ НАЗЕМНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Серед правових наслідків порушення зобов'язання, особливе місце, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 611 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] займають відшкодування збитків та моральної шкоди, які за своєю природою є формами цивільно-правової відповідальності. Внаслідок заподіяння шкоди (майнової та/або моральної) однією особою іншій, за загальним правилом, заподіювач шкоди, за наявності відповідних умов, може бути притягнутий до цивільно-правової відповідальності (ст. 1166–1167 ЦК України).

Окремим випадком притягнення особи до цивільно-правової відповідальності є заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки. Так, згідно з ч. 2 ст. 1187 ЦК України, шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, викорис-

тання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку. Таку особу прийнято називати володільцем джерела підвищеної небезпеки. Особливістю цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки є те, що його володільець відповідає за завдану шкоду, якщо не доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого, тобто без врахування його вини.

Одним із найпоширеніших видів джерел підвищеної небезпеки є наземні транспортні засоби, що створюють підвищену небезпеку як для пішоходів, так і для інших учасників дорожнього руху. Внаслідок дорожньо-транспортної пригоди шкода може бути завдана як життю, здоров'ю, так і майну потерпілої особи. Розмір такої шкоди може бути досить значним, що створює складнощі або взагалі неможливість її відшкодування у повному обсязі, тоді як потерпілі потребують невідкладного і максимально повного відшкодування завданої матеріальної та/або моральної шкоди. Безпосередні заподіявачі (володільці транспортних засобів), в силу різноманітних підстав не завжди можуть (або хочуть) здійснювати таке відшкодування. За таких обставин потерпілі можуть залишитись у надзвичайно скрутному становищі.

Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та/або майну потерпілих осіб в результаті використання транспортних засобів є одним з пріоритетних напрямків державної політики, реалізація якого здійснюється, в тому числі, шляхом впровадження в обов'язковому порядку страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів дозволяє з однієї сторони захистити права та інтереси потерпілих від дорожньо-транспортної пригоди на максимально повне та своєчасне одержання відшкодування (компенсацію) завданої їм шкоди, а з другої – захистити власників наземних транспортних засобів (водіїв) від надмірних виплат на користь потерпілих, перекинувши цей фінансовий тягар на страховиків. Це здійснюється, зокрема, за рахунок встановлення страхової суми, в межах якої страхових зобов'язаний здійснити страхову виплату і, яка має максимально покрити завдану шкоду, а з другої – нетривалі строки для здійснення страхових виплат.

20.06.204 набрав чинності Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних

засобів» від 21.05.2024 №3720-IX (далі – Закон №3720-IX) [2]. З 1.01.2025 його введено в дію. Він суттєво змінює порядок страхування та здійснення страхових виплат (страхового відшкодування). Обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів за класифікацією, встановленою ст. 4 Закону України «Про страхування» [3] належить до класу 10 страхування – страхування відповідальності, яка виникає внаслідок використання наземного транспортного засобу (у тому числі відповідальності перевізника). Слід зауважити, що термін «власник наземного транспортного засобу», що міститься у Законі №3720-IX використовується у більш широкому значенні, а саме у розумінні особи, яка є як власником відповідно до закону так і законним володільцем (користувачем) наземного транспортного засобу на підставі права власності, права господарського відання, оперативного управління, договору оренди або на інших законних підставах.

Правовою підставою для здійснення страхової виплати є страховий випадок, тобто дорожньо-транспортна пригода за участю забезпеченого транспортного засобу, внаслідок якої у особи, цивільно-правова відповідальність якої застрахована, виник обов'язок відшкодувати шкоду, заподіяну життю, здоров'ю та/або майну потерпілих осіб (ст. 5 Закону №3720-IX).

Необхідно наголосити, що страхування цивільно-правової відповідальності умовно можна розглядати як квазізабезпечувальний вид відповідальності страхувальника, який може завдати шкоди потерпілому перед безпосередньо потерпілим від дорожньо-транспортної пригоди. Тому об'єктом страхування в даному випадку є відповідальність за шкоду, заподіяну потерпілій особі внаслідок використання забезпеченого транспортного засобу особою, цивільно-правова відповідальність якої застрахована внаслідок настання страхового випадку. Таким чином страховик на договірній платній основі приймає на себе ризик, пов'язаний з об'єктом страхування (ст. 4 Закону №3720-IX).

Відносини, що виникають між учасниками ринку обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності мають різну правову природу. Так, між страхувальником та потерпілим в результаті завдання останньому шкоди в результаті дорожньо-транспортної пригоди виникають деліктні відносини, спрямовані на відшкодування завданої потерпілому шкоди. Страхувальник у цьому випадку несе цивільно-правову відповідальність перед потерпілим. Між страхувальником та страховиком

існують договірні відносини, що виникають на підставі укладеного договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності. Вказаний договір за своєю правовою природою є договором на користь третьої особи – потерпілого, що має право на відшкодування заподіяної йому шкоди (ст. 636 ЦК України), яке він реалізує шляхом звернення до «свого» страховика (страховика потерпілої особи) при прямому врегулюванні страхового випадку (ст. 19 Закону № 3720-ІХ), так і страховика відповідальної особи – заподіювача (ст. 32 Закону № 3720-ІХ). При цьому зобов'язання страховика щодо здійснення страхової виплати (відшкодування) не є його відповідальністю, а виключно цивільно-правовим обов'язком за укладеним із страхувальником договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності.

Важливим нововведенням Закону № 3720-ІХ є пряме врегулювання страхового випадку (ст. 19 Закону № 3720-ІХ), яке є обов'язковим для всіх страховиків. Воно передбачає виконання страховиком потерпілої особи визначених Законом № 3720-ІХ прав і обов'язків страховика відповідальної особи щодо розгляду заяви про страхову виплату, прийняття рішення за результатами її розгляду та здійснення страхової виплати в разі прийняття відповідного рішення. Таке пряме врегулювання страхового випадку може мати місце лише у разі дорожньо-транспортної пригоди, що сталася за участю лише двох забезпечених транспортних засобів або за участю лише двох транспортних засобів, з яких забезпеченим є транспортний засіб, власником якого є потерпіла особа, і в якій потерпілій особі заподіяно шкоду виключно у вигляді пошкодження або фізичного знищення такого транспортного засобу.

Страхова виплата здійснюється потерпілому або іншій особі, визначеній умовами страхування, в межах розміру страхової суми. У разі перевищення розміру заподіяної шкоди над страховою виплатою (відшкодуванням), особа, яка застрахувала свою відповідальність (заподіювач), відповідно до вимог ст. 1194 ЦК України, зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (відшкодуванням). Таким чином за наведених обставин заподіювач шкоди залишається відповідальним перед потерпілим в частині перевищення розміру заподіяної шкоди над страховою виплатою (відшкодуванням).

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів є найбільш оптимальним засобом забезпечення прав та інтересів

потерпілої у дорожньо-транспортній пригоді особи, а також в певній мірі «звільнити» безпосереднього заподіювача шкоди від надмірного обсягу цивільно-правової відповідальності. Впровадження обов'язкового прямого врегулювання страхового випадку, а також скасування франшизи дозволить належним чином та своєчасно забезпечити права та інтереси потерпілого від дорожньо-транспортної пригоди.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 №435-IV. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 10.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 31.01.2025).
2. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Закон України від 21.05.2024 №3720-IX. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3720-20#Text> (дата звернення: 31.01.2025).
3. Про страхування : Закон України від 18.11.2021 №1909-IX. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text> (дата звернення: 31.01.2025).

Яркіна Н. Є.,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ КОМПЕНСАЦІЇ (РАЗОВОГО ГРОШОВОГО СТЯГНЕННЯ) ЗА ПОРУШЕННЯ АВТОРСЬКИХ АБО СУМІЖНИХ ПРАВ

З прийняттям нового закону України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 р. [1] (далі – Закон) відбулося чергове оновлен-

ня нормативної дефініції «компенсація», яка може стягуватись за порушення авторських чи суміжних прав. Відповідно до положень статті 55 Закону правоволодільцям надане право звертатися за захистом авторського права та/або суміжних прав до суду з вимогами про відшкодування збитків, завданих порушенням авторського права або суміжних прав, включаючи упущену вигоду, або стягнення доходу, отриманого порушником внаслідок порушення ним авторського права або суміжних прав, або стягнення компенсації. Таким чином, у новому Законі була збережена роль компенсації як альтернативної санкції, що заявляється на розсуд суб'єкта замість відшкодування збитків або стягнення доходу порушника. При цьому законодавець повернувся до раніше скасованого підходу можливого розрахунку компенсації у межах від мінімально до максимально кратного розміру, визначеного законодавством. Так стягнення компенсації (разового грошового стягнення) може визначатися судом у розмірі від 2 до 200 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Відзначимо, що за новим законодавчим положенням цей розмір вимірюється тепер не в мінімальних розмірах заробітної плати, а в інших одиницях. Зміна розрахункової величини обумовлена прийнятими раніше нормативними актами. А саме, відповідно до пункту 3 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 16.12.2016 № 1774-VIII [2], мінімальна заробітна плата після набрання чинності цим законом не застосовується як розрахункова величина для визначення посадових окладів та заробітної плати працівників та інших виплат. До внесення змін до законів України щодо незастосування мінімальної заробітної плати як розрахункової величини вона застосовується у розмірі прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого на 1 січня календарного року, починаючи з 1 січня 2017 року. Виплата компенсації підпадає під ознаки «інших виплат», отже у новому Законі було враховано зазначені вимоги щодо розрахункової одиниці компенсаційних виплат.

Встановлюючи разове грошове стягнення за порушення авторських чи суміжних прав Закон визначив ті критерії, які мають допомогти розрахувати його розмір відносно конкретного випадку порушення. За приписами пункту четвертого частини третьої ст. 55 Закону розмір компенсації має бути ефективним, співрозмірним і стримуючим, а також спрямовуватися на відновлення порушених прав та застосовуватися таким

чином, щоб уникнути створення перешкод законній діяльності користувача і водночас забезпечити захист від зловживань користувача. Ця норма свідчить про те, що передбачена компенсація може розглядатися лише як міра цивільно-правової відповідальності, спрямована на відновлення порушеного права і компенсацію праволодільцю понесених втрат від порушення, але не бути при цьому ані покаранням для порушника, ані причиною зупинки його законної діяльності через непомірний фінансовий тягар у вигляді компенсаційних виплат. Причому в оновлених положеннях законодавства вказується на такі ознаки компенсації як її ефективність та співрозмірність.

Що стосується «ефективності», то згідно з усталеним розумінням ефективного способу захисту, втіленим у правових позиціях Верховного Суду [3], вона має визначатися відповідністю цього способу захисту змісту порушеного права, характеру порушення та спричиненим ним наслідкам, а також здатністю поновлювати порушене право, а за неможливості поновлення – гарантувати отримання відповідного відшкодування.

Ознака «співрозмірність» сприймається в контексті категорій відповідності, пропорційності, що потребує порівняння заявленої компенсації з об'єктивними величинами, що характеризують майнові втрати від порушення. Водночас слід відмітити, що, на відміну від положень частини другої ст. 623 Цивільного кодексу України, які вимагають доведення розміру збитків, Закон не вказує на необхідність встановлення і доведення розміру майнових втрат, якщо компенсація визначається у кратному розмірі до прожиткового мінімуму для працездатних осіб. В Законі відсутні приписи, які б зобов'язували при застосуванні такої компенсації встановлювати її еквівалентність майновим втратам. Натомість, відповідно до вимог частини третьої ст. 55 Закону, необхідно враховувати тривалість та систематичність порушення; обсяг порушення (зокрема з урахуванням території його поширення); сферу господарювання; наміри порушника; вину та її форми, а також інші об'єктивні обставини. Оцінка зазначених обставин, на нашу думку, має допомогти досягнути тієї співрозмірності, на яку вказує Закон. Отже видається, що категорія «співрозмірність» стосовно компенсації, яка визначається у кратному розмірі до прожиткового мінімуму для працездатних осіб, має розумітися не у сенсі «еквівалентної», а у сенсі «справедливої» компенсації.

Розмір останньої має встановлюватися з урахуванням об'єктивних характеристик порушення та його наслідків, але не потребує чіткого розрахунку розміру майнових втрат. Поняття справедливості прийнято досліджувати як багатогранне явище. Проте у цивільному праві оцінка терміну «справедливість» відбувається через призму розуміння принципу справедливості, добросовісності і розумності, закріпленого у ст. 3 Цивільного кодексу України. Засади справедливості є основою для здійснення правосуддя, а також дають підстави для розширення свободи суддівського розсуду при вирішенні спору. Судова практика, що наразі складається у справах відповідної категорії, свідчить про те, що суди розглядають ефективну та співрозмірну компенсацію за порушення авторських прав саме в контексті справедливого відшкодування, спираючись при встановленні його меж на принцип, зафіксований ст. 3 Цивільного кодексу України.

Так, у справі №910/11011/23, що переглядалася Верховним Судом у складі колегії суддів Касаційного господарського суду [4], позивач просив суд стягнути з відповідача на його користь компенсацію за порушення майнових авторських прав у розмірі 805 200,00 грн., виходячи з такого розрахунку: 2 648,00 грн (розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб) x 50 x 6 (кількість придбаного товару, що, на думку позивача, відповідає кількості встановлених фактів порушення прав автора). При визначенні розміру компенсації суд врахував, що протягом майже трьох років відповідачем здійснено продаж лише 10 одиниць товару з ознаками порушення авторських прав на загальну суму 11054,00 грн, з яких 6 одиниць придбані самим позивачем з метою підготовки матеріалів даного позову; на момент подачі позову відповідачем були вчинені дії, спрямовані на припинення порушення авторських прав позивача та видалена інформація щодо продажу спірних товарів з його сайту. Таким чином, Верховний Суд дійшов висновку, що рішення попередніх інстанцій в цій частині ухвалені судами з дотриманням вимог пункту четвертого частини третьої статті 55 Закону. На підставі наведеного та вимог пункту шостого частини першої статті 3 ЦК України суди дійшли правильного висновку, що ефективний та справедливий розмір компенсації, який підлягає стягненню з відповідача, становить 40 260,00 грн., тобто 15 (а не 50, як заявляв позивач) розмірів прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

Слід зауважити, що крім описаного способу розрахунку компенсації Закон також залишив можливість її альтернативного визначення у вигляді фіксованої подвоєної, а в разі умисного порушення – потроєної суми винагороди, яка була б сплачена за надання дозволу на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав, з приводу якого виник спір. Очевидно, що при виборі позивачем саме такого способу розрахунку заявленої компенсації на нього покладатиметься обов'язок довести розмір тієї «винагороди, яка була б сплачена за надання дозволу», отже, по-суті, довести розмір упущеної вигоди, який може бути подвоєний чи потроєний відповідно до наведеної норми. В такому разі також є потреба у встановленні форми вини порушника, доведенні умислу або необережності в його діях. Складності цього способу розрахунку компенсації пов'язані не лише з процесуальними проблемами доведення упущеної вигоди, але й з відсутністю нормативного визначення форм вини та застосуванням принципу презумпції вини в цивільному праві. Ця проблематика більш детально розкрита в інших публікаціях [5].

Список використаних джерел:

1. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01 грудня 2022 р. №2811-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855> (дата звернення: 7.01.2025).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 06 грудня 2016 р. №1774-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-19#n380> (дата звернення: 7.01.2025).
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 січня 2022 р., судова справа №143/591/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104415080> (дата звернення: 7.01.2025).
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 11 липня 2024 р., судова справа №910/11011/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120368503> (дата звернення: 7.01.2025).
5. Яркіна Н. Є. Вина як умова цивільно-правової відповідальності за порушення авторських і суміжних прав. Теорія і практика правознавства. 2021. Том 2. № 20. DOI: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2021.2.242602>

Iasechko S.,
*PhD, Associate Professor, Postdoc,
Centre for Information and Innovation
Law (CIIR), Faculty of Law,
University of Copenhagen,
Associate Professor of the Department
of Civil, Labour and Commercial Law
Kharkiv National University of Internal
Affairs*

LIABILITY FOR VIOLATION OF PATIENTS' RIGHTS DURING NEONATAL SCREENING

Rare diseases are a heterogeneous group of complex clinical presentations that are often chronic. Their rarity complicates the provision of medical care for specific conditions. A disease is considered rare if it affects no more than 5 out of 10,000 people. In Ukraine, about 2 million people live with rare diseases. Many orphan diseases are so-called monogenic disorders, i.e. diseases that are based on genetic defects. Rare diseases are the leading cause of infant mortality and lifelong disability. Timely diagnosis and effective treatment are needed to improve outcomes. Genomic sequencing has changed the traditional diagnostic process.

Neonatal screening is a comprehensive medical examination of newborns aimed at detecting genetic and congenital diseases. It is carried out in the first days of a child's life, usually in a maternity hospital, and the test is performed in the first 48–72 hours of an infant's life. Early detection of possible pathologies allows timely treatment to be initiated, which helps prevent serious complications such as disability or death.

In the context of rapid development of biomedical technologies and personalised medicine, the issue of legal regulation of liability for violation of patients' rights within the framework of neonatal screening is of particular relevance. On the one hand, this mechanism facilitates the early detection of genetic and metabolic diseases, which allows for timely treatment and a significant improvement in the prognosis of the newborn. On the other hand, the circulation of genetic information within the framework of neonatal screening gives rise to a number of legal risks related to the protection of personal data and observance of patients' rights.

The legal regulation of neonatal screening is one of the key aspects of ensuring a child's right to healthcare and access to modern diagnostic methods. At the same time, this process is accompanied by a number of legal issues related to patients' rights. One of the most important aspects is obtaining the informed consent of the child's parents or legal representatives for screening, which is the main legal prerequisite for this medical intervention. Failure to provide such consent may have serious consequences for the child's health, especially in cases where timely diagnosis is critical for further treatment and prevention of serious hereditary diseases. From a legal point of view, the question arises as to the legality of refusing neonatal screening, its possible consequences for parents and the newborn, as well as the liability of persons who refuse to provide consent for such diagnostics. In addition, an important legal issue is the exercise of the right of parents to receive information about the results of screening, in particular, the possibility of reviewing, challenging or using this data for further medical support of the child.

Newborn screening programs aim to detect serious diseases that can be cured or prevented in childhood. Newborn screening programs began in many countries in the 1960s and 1970s and initially targeted a small number of diseases, including phenylketonuria and congenital hypothyroidism [1].

Until 2022, newborns in Ukraine were screened for four hereditary diseases: hypothyroidism, phenylketonuria, adrenogenital syndrome and cystic fibrosis. From 1 November 2022, expanded neonatal screening was introduced, covering 21 rare diseases [1].

In Europe, the number of conditions included in national newborn screening programs varies from country to country. For example, neonatal screening in Italy includes 49 conditions, in the UK – 11, in Poland – 29, in Germany – 17, in the Czech Republic – 20, and in Romania – only 2.

In the era of genomic medicine and the reduction in the cost of genetic testing, in recent years, the possibility of using whole exome sequencing and genome sequencing in the diagnosis of genetic mutations has been increasingly considered, which will allow the identification of a wide range of diseases. However, a number of legal issues related to such screening still remain unresolved.

In accordance with the Procedure for Extended Neonatal Screening, approved by the Order of the Ministry of Health of Ukraine No. 2142

dated 01.10.2021, blood samples for screening are taken with the informed consent of one of the parents or the child's legal representative [2]. This provision ensures that the rights of parents to make decisions about medical interventions during the newborn period are respected. The form and content of the standard informed consent for neonatal screening are set out in Annex 1 to the Procedure for Extended Neonatal Screening (Section I, paragraph 3) [2]. This document contains the necessary explanations of the procedure, possible risks and rights of parents in the process of medical examination of a newborn. At the same time, the analysis of the content of this regulatory act points to several significant problems that may have long-term legal consequences.

The Civil Code of Ukraine enshrines the fundamental principles of medical law. Article 281 of the Civil Code of Ukraine defines the right of a person to medical care and the prohibition of compulsory medical intervention without consent, which is key in the context of neonatal screening [3]. After all, this type of diagnosis is not mandatory, but requires the informed consent of one of the parents or legal representatives. Art. 9 of the Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine on Genetic Testing for Health Care states that a genetic test may be carried out only after the person concerned has given his or her free and informed consent [4].

The Family Code of Ukraine establishes specific provisions on the rights and obligations of parents. Article 141 of the Family Code of Ukraine provides for equality of parents in decision-making regarding their child, including consent to medical interventions [5]. This means that neither parent can be deprived of the right to decide whether their child should undergo neonatal screening. At the same time, Article 150 of the Family Code of Ukraine defines the obligation of parents to take care of their child's health, which includes the need to ensure preventive measures, including participation in early diagnostic programs. According to Article 155(2)(3) of the Family Code of Ukraine, parental rights cannot be exercised contrary to the interests of the child. Evasion of parental responsibilities by parents is grounds for imposing liability on them as established by law [5].

From a legal point of view, there is a conflict here between parental autonomy and the state interest in protecting the child's health. Does the state have the right to oblige parents to undergo neonatal screening in cases where there is a risk of serious hereditary diseases? The current legislation does not contain such an obligation, which is consistent with the principle of voluntary

medical interventions, but also creates a legal gap in the context of protecting the child's right to medical care. When the public interest is placed above the individual interest of a person, the state has the responsibility to control. Aware that informed consent may not be obtained from some parents, and thus neonatal screening may not be performed, and the newborn may suffer serious harm, the state has the right to introduce legal mechanisms of liability for parents who refuse to provide informed consent for neonatal screening without reasonable grounds, endangering the health and life of the child.

As stated in the decision of case No. 534/961/22 of the Komsomolsk City Court of Poltava Region, which was issued on 17 February 2023, one of the arguments in favour of deprivation of parental rights was the mother's refusal to undergo neonatal screening of her newborn child [6]. The court's decision states that the defendant, while in the maternity hospital, refused to undergo mandatory medical procedures, including neonatal screening and vaccination, which is part of standard medical care for newborns. The court, guided by Article 164 of the Family Code of Ukraine, concluded that systematic neglect of responsibilities for the child's health, including refusal to provide early diagnosis of dangerous diseases, is one of the grounds for deprivation of parental rights [5]. This decision is an important precedent that emphasises the legal consequences of parents' refusal to undergo neonatal screening in Ukraine.

Neonatal screening is an important tool for the early diagnosis of rare hereditary and congenital diseases, which allows for timely treatment and prevention of serious health complications. At the same time, the legal aspects of its implementation raise a number of debates about the balance between the rights of parents to make decisions about medical interventions and the state interest in protecting children's health.

Regarding the right to information on health status, namely informing parents about the results of the study, in case of a negative neonatal screening result, i.e. when no risks are identified. In turn, Article 285 of the Civil Code of Ukraine enshrines the right of parents to receive information about their child's health, which obliges medical institutions to report not only positive but also negative screening results. Despite this, the Procedure for Extended Neonatal Screening, approved by Order of the Ministry of Health of Ukraine No. 2142 dated 01.10.2021, does not provide for a clear procedure for notifying parents in the event of a negative test result. In fact, if the

screening does not reveal any pathologies, parents do not receive any notification [2].

In case No. 522/20605/16-ц on failure to provide information on the results of neonatal screening and compensation for non-pecuniary damage, considered by the Court of Appeal of Odesa Region, decision of 08 February 2017, it was established that the lack of proper information to parents about the screening of newborns constitutes a violation of their rights [7]. The plaintiff, acting in the interests of her child, filed a claim for non-pecuniary damage caused by the failure of medical institutions to properly fulfil their obligations to diagnose phenylketonuria. The court of first instance partially satisfied the claim, recognising the liability of the Medical Genetic Centre of the Odesa Regional Clinical Hospital and awarding compensation for non-pecuniary damage in the amount of UAH 500,000. The Court of Appeal, having reviewed the case, confirmed the violation of the right to timely diagnosis and information, but reduced the amount of compensation to UAH 50,000, justifying that the damage was caused not only by the hospital's inaction but also by objective factors, including the lack of state funding for test systems. Court case No. 522/20605/16-ц demonstrated that failure to provide information on the results of neonatal screening may be grounds for compensation for non-pecuniary damage.

Neonatal screening is an important tool for early diagnosis of rare hereditary diseases, but its legal regulation in Ukraine has significant gaps. At the same time, its legal regulation and liability for violation of patients' rights in this type of diagnosis remain relevant issues that require further improvement. Ukrainian legislation requires informed consent of parents or legal representatives before screening, which is in line with the principles of voluntary medical interventions. However, the lack of an adequate legal mechanism to ensure informed consent can lead to situations where parents do not receive sufficient information about the importance of such screening, and their refusal can endanger the health and life of the child. The responsibility of parents for unreasonable refusal to undergo screening remains an important issue, especially in situations where such refusal is contrary to the child's interests. Expanding neonatal screening programmes and introducing mechanisms for mandatory notification of parents about the results of the screening and clearly regulating liability for violations of these rights will improve the efficiency of the healthcare system and guarantee the observance of patients' rights.

References:

1. Guthrie, R. (1992). The origin of newborn screening. *Screening*, 1(1), S-15. Elsevier. [https://doi.org/10.1016/0925-6164\(92\)90025-Z](https://doi.org/10.1016/0925-6164(92)90025-Z)
2. On ensuring the expansion of neonatal screening programmes for newborns to create a new system of neonatal mass screening in Ukraine: Order of the Ministry of Health of Ukraine of 01.10.2021 No. 2142: as of 1 November. 2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1403-21#Text> (accessed 05.02.2025).
3. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (accessed 05.02.2025).
4. Council of Europe. (2008, November 27). Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Genetic Testing for Health Purposes. Retrieved from <https://rm.coe.int/1680084824> (accessed 05.02.2025).
5. Family Code of Ukraine: Code of Ukraine of 10.01.2002 No. 2947-III: as of 19 December. 2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (accessed 05.02.2025).
6. Decision of the Komsomolsk City Court of Poltava Region of 17.02.2023 in case No. 534/961/22 // Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109543698> (accessed 05.02.2025).
7. Decision of the Court of Appeal of Odesa Region of 08.02.2017 in case No. 522/20605/16-ц // Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64866090> (accessed 05.02.2025).

ЗМІСТ

Гетьман А. П. ПАМ'ЯТІ ВАСИЛЯ ПИЛИПОВИЧА МАСЛОВА.....	4
Баранкова В. В. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НОТАРІУСА	7
Біляєв О. О. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ В СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ	11
Бірюков О. М. СОЛІДАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У БАНКРУТСТВІ: НАУКОВА ПРОБЛЕМИ ЧИ ПОМИЛКА ЗАКОНДАВЦЯ?	14
Боднар Т. В. ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТОРИН КОМЕРЦІЙНИХ ДОГОВОРІВ З ПУБЛІЧНИМ ІНТЕРЕСОМ.....	17
Boldova S. NON BIS IN IDEM IN INTELLECTUAL PROPERTY LAW: LIMITS TO CUMULATIVE COPYRIGHT AND TRADEMARK PROTECTION.....	21
Брянкін А. С. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ	25
Бутирська І. А. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АРБІТРАЖНОГО КЕРУЮЧОГО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	30
Височин Д. О. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ НА ТОРГОВЕЛЬНУ МАРКУ ПРИ ПЕРЕМІЩЕННІ ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН.....	33
Вінтоняк Н. Д. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КОРПОРАТИВНОГО СЕКРЕТАРЯ	37
Гетьманцева Н. Д., Процьків Н. М. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БЕЗ ВИНИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ.....	41
Гнатів О. М. НЕВИКОНАННЯ ПУБЛІЧНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ДЕРЖАВОЮ ЯК ПІДСТАВА ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ.....	44

Головій Т. Ю.	
ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ВИКУПУ В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	46
Гудима-Підвербецька М. М.	
СУБСИДАРНА ВІДПОВІДАЛЬНОСТЬ ЧИ СУБСИДАРНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ?	49
Гужва А. М.	
ВІДПОВІДАЛЬНОСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ НЕГАТИВНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ	54
Донець А. Г.	
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОГОВОРОМ «ЗБЕРІГАННЯ» ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ	59
Жорнокуй В. Г.	
ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОСАДОВИХ ОСІБ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ТОВАРИСТВА ВНАСЛІДОК ПЕРЕВИЩЕННЯ НАДАНИХ ЇМ ПОВНОВАЖЕНЬ.....	63
Жорнокуй Ю. М.	
ПОРУШЕННЯ ОBOB'ЯЗКІВ ЧЛЕНІВ ОРГАНІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ ≠ КОРПОРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНОСТЬ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ	68
Заїка Ю. О.	
ВІДПОВІДАЛЬНОСТЬ ЗА ШКОДУ, ЗАПОДІЯНУ ВИКОРИСТАННЯМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ	72
Замуравкіна Р. М.	
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНОСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ДОГОВОРУ КОМЕРЦІЙНОГО НАЙМУ (ОРЕНДИ) ЖИТЛА.....	76
Івченко Д. Ю.	
ВІДПОВІДАЛЬНОСТЬ ЗА САМОВІЛЬНЕ РОЗМІЩЕННЯ ТИМЧАСОВОЇ СПОРУДИ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	80
Ільченко І. П.	
ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕВИКОНАННЯ АБО НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЩОДО УТРИМАННЯ ОДНОГО ІЗ ПОДРУЖЖЯ	84

Карнаух Б. П.	
ПОНЯТТЯ ПРОТИПРАВНОСТІ І РЕКОНФІГУРАЦІЯ ДЕЛІКТУ	89
Кириченко В. В.	
ДО ПИТАННЯ «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТОРІН ПРИ УКЛАДАННІ ДОГОВОРУ НАДАННЯ ТЕЛЕМЕДИЧНИХ ПОСЛУГ».....	92
Кириченко Т. С.	
ДО ПИТАННЯ «ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ В ЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ»	96
Комісарова Т. О.	
ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ CONTRA PROFERENTEM ЯК ПІДСТАВА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕДОБРОСОВІСНОГО КОНТРАГЕНТА ЗА ДОГОВОРОМ.....	100
Коробцова Н. В.	
ВИНА ЯК ЕЛЕМЕНТ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В МЕДИЦИНІ	104
Коросташивець Ю. Г.	
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ МАЙНОВОЇ ШКОДИ В УМОВАХ ВІЙНИ	107
Коссак В. М.	
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ УМОВ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ДОГОВОРУ В СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА	111
Кохановська О. В.	
ДО ПИТАННЯ ПРО ЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПРИВАТНОПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ	114
Кочин В. В.	
НА ШЛЯХУ ДО ПРИВАТИЗАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЖИТЛОВИХ ВІДНОСИНАХ	119
Красицька Л. В.	
НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ СІМЕЙНИХ ПРАВ.....	123
Крат В. І.	
ФРАУДАТОРНІ ПРАВОЧИНИ ЯК ЗАСІБ НЕДОПУЩЕННЯ УНИКНЕННЯ ВІД ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ	127

Кулик М. М.	
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ВИГЛЯДІ КОНФІСКАЦІЇ ЗАМОРОЖЕНИХ АКТИВІВ КРАЇНИ-АГРЕСОРА РФ, ЩО РОЗМІЩЕНІ У ЦІННИХ ПАПЕРАХ (НА ПРИКЛАДІ ЦЕНТРАЛЬНИХ ДЕПОЗИТАРІЇВ ЦІННИХ ПАПЕРІВ БЕЛЬГІЇ)	131
Кухарев О. Є.	
ЗАХОДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ СПАДКОВОГО ПРАВА	135
Лаленков С. М.	
ЩОДО МАЙНОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БАТЬКІВ ЗА ПОРУШЕННЯ СТРОКІВ ВИПЛАТИ АЛІМЕНТІВ	139
Lassen T.	
EARLY REPAYMENT OF MORTGAGE-SECURED LOANS IN GERMANY AND OTHER EU COUNTRIES	143
Лукаsevич-Крутник І. С.	
ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, ЩО ВИПЛИВАЮТЬ З ДОГОВОРУ ПЕРЕВЕЗЕННЯ В УМОВАХ ОНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	151
Майданик Р. А.	
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У РЕЧОВОМУ ПРАВІ	155
Маліновська І. М.	
НЕДІЙСНІСТЬ РЕЄСТРАЦІЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ МАРКИ ТА СКАСУВАННЯ СВДОЦТВА: СПОСІБ ЗАХИСТУ ЧИ МІРА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ?	166
Маслова-Юрченко К. О.	
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ГАРАНТА ПЕРЕД КРЕДИТОРОМ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ БОРЖНИКОМ	170
Маслюженко М. П.	
ПОРУШЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЯК ПІДСТАВА АКАДЕМІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	175
Мица Ю. В.	
ПОЗОВ ПРО ВИПРАВЛЕННЯ РЕЄСТРУ В КОНТЕКСТІ ВЧЕННЯ ПРО ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	178

Міловська Н. В.	
ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТОРІН У ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ЗІ СТРАХУВАННЯ	181
Мічурін Є. О.	
СУБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ З ВИКОРИСТАННЯМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ	186
Мороз І. М.	
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕПОВЕРНЕННЯ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ СТРОКУ ЗА ДОГОВОРОМ НАЙМУ (ОРЕНДИ) ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ З ЕКІПАЖЕМ.....	190
Мороз О. В.	
ЩОДО ВІДШКОДУВАННЯ ЗИТКІВ, ЗАВДАНИХ ПРИПИНЕННЯМ АБО ОБМЕЖЕННЯМ У ПОСТАЧАННІ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ	194
Мудрий О. А.	
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ДОГОВОРАМИ НАЙМУ (ОРЕНДИ): ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	199
Науменко М. В.	
ДО ПИТАННЯ: «ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА»	203
Нестерова О. В.	
ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО СТЯГНЕННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ НЕПРАВОВОМІРНОЮ ПОВЕДІНКОЮ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН	208
Никифорок В. М.	
СТРАХУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АДВОКАТА	217
Отцевич Є. Ю.	
СПІВВІДНОШЕННЯ ПРОЦЕНТІВ ТА ЗБИТКІВ ЯК ЗАХОДІВ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ	221

Pazos R.	
THE EVOLUTION OF THE NOTION OF “PRODUCT” IN EU PRODUCT LIABILITY LAW	226
Пак О. В.	
ДО ПИТАННЯ ПРО «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОН-ЛАЙН ТРЕНУВАНЬ»	231
Печений О. П.	
ПРОБЛЕМАТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СПАДКОВОМУ ПРАВІ	235
Піддубна В. Ф.	
ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА	238
Піхурець О. В.	
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КІБЕРБУЛІНГ	243
Пленюк М. Д.	
ПЕРЕДОВІ ТЕХНОЛОГІЇ І ЦИВІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ВИКЛИКИ ЧАСУ	251
Покровська А. О.	
ПРОБЛЕМАТИКА НАСТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ У СТАНІ КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ	255
Пономаренко О. М.	
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ СІМЕЙНОГО ДОГОВОРУ	258
Попова С. О.	
ВИКОНАННЯ ЗАКОННОГО НАКАЗУ АБО РОЗПОРЯДЖЕННЯ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ВІД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	262
Порада С. В.	
ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ СОЛІДАРНОЇ ТА СУБСИДІАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СПРАВАХ ПРО БАНКРУТСТВО	266
Примак В. Д.	
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА: НОВИЙ ПОШТОВХ ДЛЯ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ	270

Пучковська І. Й.	
ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ	274
Седа С. В.	
ПРОБЛЕМАТИКА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДОНОРСТВА АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ НАУКИ ТА ОСВІТИ: ДОСВІД США ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ	279
Спасибо-Фатєєва І. В.	
ЩОДО РІВНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	284
Стеценко М. В.	
РОЛЬ КОРПОРАТИВНИХ ДОГОВОРІВ У РЕГУЛЮВАННІ ВИХОДУ УЧАСНИКА ІЗ ТОВАРИСТВА.....	289
Сурженко О. А.	
ПРО НЕОБХІДНІСТЬ РОЗРОБКИ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ	292
Таш'ян Р. І.	
ОСОБЛИВОСТІ КОМПЕНСАЦІЇ ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ У СФЕРІ ТРАНСПОРТНИЙ ВІДНОСИН.....	296
Ульянова Г. О., Ульянов О. І.	
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ.....	298
Федосенко Н. А.	
ЦИВІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ: ВИКЛИКИ, ПРАКТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА.....	302
Харитонов Є. О., Харитонova О. І.	
ІШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ – ВИКЛИК ТРАДИЦІЙНИМ КОНЦЕПЦІЯМ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	306
Ходєєва Н. В.	
ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ДИТИНОЮ, ЯК ПІДСТАВА ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ: СІМЕЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	311

Цікало В. І.	
ВОЄННИЙ СТАН: ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЧИ ЗМЕНШЕННЯ РОЗМІРУ СТЯГНЕННЯ.....	316
Цюра В. В.	
ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОВІРЕНОГО У ВІДНОСИНАХ ДОБРОВОЛЬНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА	319
Саад Ш.	
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЧЛЕНІВ РАДИ ДИРЕКТОРІВ: ТЕНДЕНЦІЇ МАЙБУТНЬОГО.....	323
Шаповал Л. І.	
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ НА ІНФОРМАЦІЮ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....	328
Шпирка Р. О.	
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ	332
Шрам Х-Й.	
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АКЦІОНЕРІВ ТА ДИРЕКТОРІВ КОМПАНІЇ ПЕРЕД КРЕДИТОРАМИ КОМПАНІЇ З ТОЧКИ ЗОРУ НІМЕЦЬКОГО ПРАВА	336
Якубівський І. Є.	
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	338
Янишен В. П.	
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОГО СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВЛАСНИКІВ НАЗЕМНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ	343
Яркіна Н. Є.	
ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ КОМПЕНСАЦІЇ (РАЗОВОГО ГРОШОВОГО СТЯГНЕННЯ) ЗА ПОРУШЕННЯ АВТОРСЬКИХ АБО СУМІЖНИХ ПРАВ	347
Iasechko S.	
LIABILITY FOR VIOLATION OF PATIENTS' RIGHTS DURING NEONATAL SCREENING	352

Сучасні проблеми цивільно-правової відповідальності : матеріали XXI-С91 II наук.-практ. конф., присвяч. 103-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харківського юридичного інституту (1962–1987 рр.) В. П. Маслова (Харків, 7 лют. 2025 р.). – Харків : ЕКУС, 2025. – 368 с.

ISBN 978-617-7934-26-3

У збірнику представлено матеріали чергової, вже 23-ї міжнародної науково-практичної конференції, проведення якої було започатковано у 2003 р. і яка присвячується в цей раз 103-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора Василя Пилиповича Маслова.

Захід традиційно зібрав учених-цивілістів закладів вищої освіти, провідних наукових установ України, Іспанії, Німеччини, Казахстану й практичних працівників, які розглянули актуальні проблеми приватного права (цивільного, житлового і права інтелектуальної власності).

Видання адресоване науковим працівникам, аспірантам, викладачам закладів юри- дичної вищої освіти (факультетів ЗВО), а також працівникам суду, адвокатури, органів юстиції, практикуючим юристам, іншим особам, які вивчають і застосовують цивільне, житлове законодавство. Посилання на відео-запис конференції : <https://www.youtube.com/live/c6fV3kSCscA?si=NAAOySoQltUI5vt8>

УДК [347.51:347.426.6](082)

Наукове видання

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

**Матеріали XXIII науково-практичної конференції,
присвяченої 103-й річниці з дня народження доктора юридичних наук,
професора, член-кореспондента АН УРСР,
ректора Харківського юридичного інституту (1962–1987 рр.)
В. П. Маслова**

(Харків, 7 лютого 2025 року)

Відповідальний за випуск *І. В. Спасибо-Фатєєва*

Видається в авторській редакції

Відповідає формату друкованого видання 60×84 1/16 . Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 20. Вид. № 04-03-2024.

Видавництво «ЕКУС» Україна, 61057, Харків, вул. Дарвіна, 19
Тел. (+38067) 928-2209
E-mail: ecusgroup@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції — серія ДК № 6841 від 11.07.2019 р.